

FILOZOFSKI FAKULTET

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Marina Matić Tandarić

**POVEZANOST SUPKULTURNIH
STILOVA I KULTURE SLOBODNOG
VREMENA ADOLESCENATA**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Osijek, 2021.

FILOZOFSKI FAKULTET

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Marina Matić Tandarić

**POVEZANOST SUPKULTURNIH
STILOVA I KULTURE SLOBODNOG
VREMENA ADOLESCENATA**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Mentor:

izv. prof. dr. sc. Goran Livazović

Osijek, 2021.

JOSIP JURAJ STROSSMAYER UNIVERSITY OF OSIJEK
**FACULTY OF HUMANITIES
AND SOCIAL SCIENCES**

Marina Matić Tandarić

**THE RELATIONSHIP BETWEEN
ADOLESCENT SUBCULTURAL STYLES
AND LEISURE TIME**

DOCTORAL THESIS

Supervisor:

Goran Livazović, PhD, Associate Professor

Osijek, 2021.

Podaci o mentoru

Rođen je u Osijeku 1982. godine. Diplomirao je 2004. godine na Učiteljskome fakultetu u Osijeku te je 2011. godine stekao akademski stupanj doktora znanosti iz znanstvenoga područja društvenih znanosti, znanstvenoga polja pedagogije, znanstvene grane socijalna pedagogija s temom “Utjecaj medija na poremećaje u ponašanju adolescenata” na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od akademske 2008./2009. godine djelatnik je Filozofskoga fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku u statusu asistenta (2008.), poslijedoktoranda (2011.), docenta (2012.) i izvanrednoga profesora (2018.).

Na Odsjeku za pedagogiju Filozofskoga fakulteta u Osijeku nositelj je kolegija Socijalna pedagogija, Pedagogija adolescencije, Pedagogija slobodnoga vremena, Medijska pedagogija, Pedagogija djece s posebnim potrebama, Statistika u pedagoškim istraživanjima, Metodologija pedagoških istraživanja, Upravljanje i autonomija škole, Temeljne akademske vještine i Domska pedagogija.

Predavač je na Poslijediplomskome doktorskom studiju *Pedagogija i kultura suvremene škole* Filozofskoga fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku od akademske 2013./2014. godine, pozvani predavač na Poslijediplomskome doktorskom studiju *Kurikulum suvremene škole* Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te vanjski suradnik Sveučilišta u Grazu, Austrija, 2021. godine.

Od 2009. do 2013. godine član je znanstveno-istraživačkoga projekta “Kurikulum socijalnih kompetencija i odnosa u školi” pri Zavodu za pedagogiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu prema programu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske pod brojem 130-1301761-1765, a od 2017. godine član znanstveno-istraživačkoga projekta “Hrvatski monitor nasilja” Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu financiranoga od Hrvatske zaklade za znanost.

Obnašao je funkciju voditelja Odsjeka za pedagogiju Filozofskoga fakulteta u Osijeku od 2013. do 2014. godine i od 2020. do danas, a od 2014. do 2017. godine funkciju prodekana za nastavu Filozofskoga fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. Od 2013. do 2018. godine i 2021. godine član je Povjerenstva za doktorski studij *Pedagogija i kultura suvremene škole* Filozofskoga fakulteta u Osijeku. Od 2013. do 2018. godine tajnik je i član Upravnoga odbora Hrvatskoga pedagoškog društva. Član

je međunarodnoga Stručnog tima za provedbu Reakreditacijskoga postupka visokih učilišta Republike Hrvatske 2014. i 2020. godine na poziv Agencije za znanost i visoko obrazovanje Republike Hrvatske.

Sudjelovao je na više desetaka međunarodnih i domaćih znanstveno-stručnih pedagoških skupova, uz pozvana predavanja na znanstvenim skupovima Akademije znanosti i umjetnosti Republike Mađarske te Akademije znanosti i umjetnosti Republike Slovenije. Objavio je 40 znanstvenih i 2 stručna rada, 1 knjigu, 6 priručnika te 2 prikaza knjiga. Član je Uredničkoga odbora časopisa "Školski vjesnik" koji izdaje Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Pozvani je urednik posebnoga tematskog izdanja švicarskoga međunarodnog časopisa "Societies" (indeksiran u WOS-u i SCOPUS-u). Recenzent za niza prestižnih svjetskih i nacionalnih časopisa (PLOS ONE, Current Psychology, Journal of Family Psychology, Canadian Journal of School Psychology, Child and Adolescent Mental Health, Perspectives in Psychiatric Care, SAGE Open) te metodološki recenzent časopisa *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje* (indeksiran u WOS-u). Stručni je konzultant i autor niza stručnih programa i elaborata iz znanosti, odgoja i obrazovanja. Dobitnik je nagrada i priznanja tijekom studija i profesionalnoga rada. Dobitnik je *Nagrade za znanstveni rad* Filozofskoga fakulteta u Osijeku 2020. godine. Nositelj je nagrade *Best presentation award* 2014. godine na Međunarodnoj znanstvenoj konferenciji SGEM International Scientific Conference on Social Sciences & Arts s temom izlaganja "The pedagogical perspective of contemporary adolescent risk behaviors" u Albeni, Bugarska. Služi se engleskim, njemačkim i talijanskim jezikom u govoru i pismu te pasivno francuskim i mađarskim jezikom.

Izv. prof. dr. sc. Goran Livazović

Popis objavljenih radova (kronološki)

1. Livazović, G., Svalina, V., (2021), Media habits and attitudes of students about the possibilities of applying mobile learning in foreign language teaching, *Školski vjesnik : časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu*, Split, ISSN 1848-0756 (rad u tisku)
2. Livazović, G.; Bojčić, K., (2020), Revisiting the Clockwork Orange: A Review of Theories of Aggressive Behaviour from the Perspective of the Ecological Systems Theory // *Policija i sigurnost*, 29, 3; 268-286
3. Livazović, G.; Matić, M., (2020), Sociodemographic characteristics and value orientations in adolescence // *Current psychology*, 39, 5; 1562-1568 doi:10.1007/s12144-018-9858-y
4. Livazović, G.; Bojčić, K., (2020), Qualitative Research on the Dark Figure of Physical Violence. *SAGE Research Methods Cases: Medicine and Health*, doi:10.4135/9781529743814
5. Livazović, G.; Kakuk, S., (2020), Odgoj i socijalizacija u slobodnom vremenu: korelati sociodemografskih obilježja i aktivnosti slobodnoga vremena // *Zbrnik radova s međunarodne znanstvene konferencije "Didaktički izazovi III: Didaktička retrospektiva i perspektiva: kamo i kako dalje?"* / Peko, Anđelka ; Ivanuš Grmek, Milena ; Delcheva Dizdarevikj, Jasmina (ur.). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Osijek, Republika Hrvatska, str. 107-120
6. Mrčela, M.; Vuletić, I.; Livazović, G., (2020), Negligent Rape in Croatian Criminal Law: Was Legal Reform Necessary? // *Review of Central and East European law*, 45, 1; 126-160 doi:10.1163/15730352-bja10002
7. Livazović, G.; Bojčić, K., (2019), Identifying characteristics that may increase teenagers' risk of problem gambling- research snapshot, available at: www.greo.ca
8. Livazović, G.; Bojčić, K., (2019), Prevention of Physical Violence in Early Childhood and Adolescence: Risk and Protective Factors // *International Mediterranean Social Sciences Congress Book (MECAS), Contemporary Issues in Social Sciences, CONGRESS PROCEEDINGS SERIES* / Aydin, Recai ; Yildiz, Hakan (ur.). Sarajevo: Bandirma Onyedi Eylul University and Komsija ; DOBRA KNJIGA d.o.o., str. 115-124 doi: webyonetim.bandirma.edu.tr
9. Livazović, G., (2019), The risks of being gifted: pedagogical and teaching challenges for educators // *Talent Education 2019 / Željeznov Seničar, Maruška (ur.)*. Ljubljana: MIB d.o.o., International education center, str. 23-30, available at: www.talenteducation.si
10. Livazović, G.; Bojčić, K., (2019), Problem gambling in adolescents: what are the psychological, social and financial consequences? // *BMC Psychiatry*, 19, 1; 1-15 doi:10.1186/s12888-019-2293-2
11. Livazović, G.; Ham, E., (2019), Cyberbullying and emotional distress in adolescents: the importance of family, peers and school // *Heliyon*, 5, 6; 1-9 doi:10.1016/j.heliyon.2019.e01992
12. Jovanovski, V., Livazović, G., (2018), The professional development of physics teachers in quality education of gifted students // *Proceedings of AC 2018 in Prague* / Vopova J., Douda V., Kratochvil R., Konecki M. (ur.). Prague: MAC Prague consulting s.r.o., 2018. str. 284-291
13. Livazović, G., Vuletić, I., (2018), Obitelj kao etiološki čimbenik kaznenih djela povezanih sa zlouporabom opojnih droga kod adolescentske populacije // *Policija i*

- sigurnost, 27 (2018), 3; 271-290
14. Livazović, G., Mudrinić, I., (2018), Eating Disorders and Depression in Adolescents: The Impact of Socioeconomic Factors, Family and Peer Relations, International Journal of Child Health and Nutrition, Lifescience Global Publishing, Canada
 15. Livazović, G., (2018), Uvod u pedagogiju slobodnog vremena, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb; Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 350 str.
 16. Buljubašić-Kuzmanović, V., Livazović, G., Gazibara, S., (2018), Identifikacija i rad s darovitom djecom: priručnik za nastavnike, Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, 110 str.
 17. Livazović, G., (2017), Role of family, peers and school in externalised adolescent risk behavior, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 53,2; 186-203, IF: 0.14, H-indeks: 5
 18. Livazović, G., Jukić, R., (2017), Adolescent Values And Risk Behavior: Predicting Developmental Paths In Youth, 4th International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts
 19. SGEM 2017, SGEM2017 Conference Proceedings, ISBN 978-619-7408-21-8 / ISSN 2367-5659, 24 - 30 August, 2017, Book 3, Vol 4, 3-10 pp, DOI: 10.5593/sgemsocial2017/34/S13.001
 20. Livazović, G., Jukić, R., (2017), Family Life Quality And Adolescent Antisocial Behaviour: The Role Of Protective And Risk Factors In Criminal Aetiology, 4th International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts SGEM 2017, SGEM2017 Conference Proceedings, ISBN 978-619-7408-21-8 / ISSN 2367-5659, 24 - 30 August, 2017, Vol 4, 209-216 pp, DOI: 10.5593/sgemsocial2017/34/S13.027
 21. Livazović, G., Mudrinić, I., (2017), Nezadovoljstvo tjelesnim izgledom i ponašanja povezana s poremećajima u prehrani adolescenata; Kriminologija i socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju; Vol. 25, br. 1., str. 71-89, eng. verzija str. 90-109; ISSN: 1848-7963; UDK: 343.9+376.5, 616.8
 22. Livazović, G., (2017), The Multifaceted Aspects of Migrant Education, Knowledge for My Dreams: The Way towards Ethical Education- Good Practices in the Education of Refugees and Migrants: collection of expert contributions, Kezunović Krašek, Maja; Kathwatharani, Anwar; Naji, Majda (ur.), Ljubljana: The European Parliament, Group of the Progressive Alliance of Socialists and Democrats, str. 74-83.; ISBN: 978-961-285-581-9
 23. Livazović, G., (2016), Odgoj za umjetnost u prevenciji rizičnih stilova ponašanja mladih; Umjetnik kao pedagog pred izazovima suvremenog odgoja i obrazovanja ; Zbornik radova s 1. Međunarodnog znanstvenog i umjetničkog simpozija o pedagogiji u umjetnosti; Jerković, Berislav; Škojo, Tihana (ur.), Osijek : Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Umjetnička akademija u Osijeku, str. 419-440.; ISBN: 978-953-58055-5-7
 24. Livazović, G., (2016), Social and Pedagogical Implications of Digital Media, Zbornik znanstvenih radova s Međunarodne znanstvene konferencije "Globalne i lokalne perspektive pedagogije"; Jukić, Renata; Bogatić, Katarina; Gazibara, Senka; Pejaković, Sara; Simel, Sanja; Nagy Varga, Aniko; Campbell-Barr, Varity (ur.), Osijek: Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, str. 364-378.; ISBN:978-953-314-091-9
 25. Livazović, G., Janković, B., (2015), Organizacijsko učenje u školi, Pedagogijska

- istraživanja, HPD, Zagreb, Vol. 12, br. 1-2, str. 55-70; ISSN: 1334-7888; UDK: 37.017 37.018.4
26. Livazović, G., Jukić, R.; Buljubašić Kuzmanović, V., (2015), Youth's Value System – a Pathway for Pedagogical Science and Educational Practice, EDUvision 2015 »Modern Approaches to Teaching Coming Generation« »Sodobni pristopi poučevanja prihajajočih generacij«; Orel, Mojca (ur.), Ljubljana : EduVision, 84-97; ISBN: 978-961-93662-5-7
 27. Livazović, G., (2014): The Pedagogical Perspective of Contemporary Adolescent Risk Behaviours; SGEM International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences and Arts; Psychology and Psychiatry, Sociology and Healthcare, Education; Education and Educational Research; 1.-10 Sept. 2014; STEF92 Technology Ltd, Sofia, Bulgaria (ISSN: 2367-5659)
 28. Livazović, G., (2014): Role of media in adolescent social relationships and personal development; ASA Series, Cambridge Scholars Publishing, UK
 29. Livazović, G., Ručević, S., (2011): Odgojno-socijalizacijski i psihosocijalni utjecaji medija na poremećaje u ponašanju adolescenata, (pending publication)
 30. Livazović, G., (2011); Uloga medija u etiologiji rizičnih ponašanja mladih, Kriminologija i socijalna integracija, ERF Zagreb (pending publication)
 31. Livazović, G., (2011), Utjecaj medija na poremećaje u ponašanju adolescenata, Filozofski fakultet u Zagrebu, Doktorska disertacija, str. 369
 32. Livazović, G., (2011), Odnos dimenzija medijske i socijalne kompetencije, Pedagogijska istraživanja, HPD, Zagreb (pending publication)
 33. Livazović, G., (2011), Leisure time media and school achievements, Journal for Occasional Papers on Education and Learning: Volume 4, Nos.1-2, ISBN 978-1-85924-251-3
 34. Buljubašić-Kuzmanović, V., Livazović, G. (2010), Odnos dječje socijalne i interkulturalne kompetencije. Split: Školski vjesnik, Vol. 59, br. 2, str. 261-276.
 35. Livazović, G., (2009), Teorijsko-metodološke značajke utjecaja medija na adolescente, Život i škola, Osijek, br. 21 (1/2009.), str. 108.-115.
 36. Livazović, G., (2008), Pedagoško razvojno-savjetodavna djelatnost s aspekta primjene informacijsko-komunikacijske tehnologije, Život i škola, Osijek, br. 20 (2/2008.), str. 173.-184.
 37. Livazović, G., (2008), Suvremeni mediji u slobodnom vremenu i školska postignuća učenika, Mostar, Zbornik međunarodnog znanstvenog skupa s temom: "Kontroverze suvremene pedagogije i praksa odgoja i obrazovanja" (rad u objavi)
 38. Livazović, G., (2008), The impact of ICT on integration and inclusion of disabled children, Popov, N., Wolhuter, C., Leutwyler, B., Kysilka, M., Ogunleye, J. (Eds.); Comparative Education, Teacher Training, Education Policy and Social Inclusion, Vol 6, Sofia, Bulgaria, Bulgarian Comparative Education Society, str. 215.-221.
 39. Livazović, G., (2008): Primjena računalne tehnologije u odgoju i obrazovanju djece s posebnim potrebama, Život i škola, Osijek, br. 19

Zahvala

Hvala mome suprugu Marku, mojoj obitelji, prijateljima i kolegama, a ponajviše hvala jednoj adolescentici Marini, *punkerici* iz Osijeka, koja me potaknula na pisanje ovoga rada.

Hvala vam na svemu.

Sažetak

U kasnom postmodernom društvu prestaju se propisivati načini ponašanja te se težište stavlja na individualizaciju, samodostatnost i vlastitu organizaciju života. Slobodno se vrijeme nameće kao općevažeci simbolički prostor u kojemu se mladi koriste sadržajima u slobodnome vremenu u svrhu aktivnoga stvaranja i posredovanja supkulturnoga životnog stila. Životni se stil pritom definira kao osobni model ponašanja, stavova i vrijednosnih orijentacija pojedinca koji usmjerava ponašanje pojedinca. U skladu s tim cilj ovoga rada bilo je ispitati povezanost između odrednica supkulturnoga stila, vrijednosnih orijentacija, rizičnih oblika ponašanja i stilova provođenja slobodnoga vremena. Istraživanje je provedeno u rujnu i listopadu 2020. godine primjenom otisnutoga anketnog upitnika koji je podijeljen na osam dijelova, a sastojao se od ukupno 220 pitanja. U istraživanju je sudjelovalo 2.850 učenika 1. i 3. razreda iz 21 srednje škole u Osječko-baranjskoj županiji. Od ukupno 2.850 učenika sudjelovala su 1.394 mladića (48.9 %) i 1.452 djevojke (50,9 %), a raspon godina učenika bio je između 13 i 19 godina. Rezultati istraživanja pokazuju da postoje značajne razlike između odrednica supkulturnoga stila adolescenata, vrijednosti i stilova provođenja slobodnoga vremena s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika. S obzirom na tri odrednice supkulturnoga stila, sociodemografska obilježja, vrijednosti, rizične obrasce i stilove provođenja slobodnoga vremena, izdvojena su tri profila mladih: *alternativni*, *šminkerski* i *sportsko-navijački*. *Alternativni imidž* odabiru djevojke, adolescenti izvrsnoga općeg školskog uspjeha s nižim obiteljskim primanjima koji žive u necjelovitim obiteljima i urbanim sredinama. *Alternativni* su mladi orijentirani na *besposličarsko-dokoni*, *intelektualni* i *društveno angažirani* te *stvaralačko-umjetnički stil* provođenja slobodnoga vremena. Osim toga, slušaju *punk*, *rock*, *heavy metal*, *klasičnu*, *jazz*, *indie*, *easy listening* i *pop*, *dance*, *R&B*, *urbanu*, *elektroničku*, *drum'n'bass*, *trap* i *hip-hop* glazbu. Također pridaju važnost *jeziku*, odnosno uporabi žargona, slenga te učestaloj uporabu raznolikih oblika komunikacije. *Sportsko-navijački imidž* odabiru mladići dovoljnoga i dobrog općeg školskog uspjeha s najvišim obiteljskim primanjima. Adolescenti *sportsko-navijačkoga* izgleda skloni su *rizičnim obrascima ponašanja te sportskom, navijačkom i hedonističkom stilu* provođenja slobodnoga vremena. Naposljetku, *šminkerski imidž* odabiru djevojke, adolescenti vrlo dobrog školskog uspjeha te stariji adolescenti čiji roditelji imaju najviša primanja. *Šminkeri* su orijentirani na vrijednosti *postignuća – moći*,

hedonizma i poticaja te medijske popularnost i prihvaćenosti. Šminkeri su skloni besposličarsko-dokonom, hedonističkom i turbofolk narodnom stilu provođenja slobodnoga vremena, a slušaju tradicionalno narodnu i turbofolk glazbu. Osim toga, šminkeri pridaju važnost jeziku, žargonu, slengu i učestaloj primjeni raznolikih oblika komunikacije s vršnjacima i prijateljima. Adolescenti stvaraju smislene sadržaje kako bi pružili otpor površnim sadržajima dominantne kulturne industrije, ali je također uočeno da određeni stilovi provođenja slobodnoga vremena govore o potencijalnoj monotonosti svakodnevice, manjku smisla i svrhovitosti jer mladi pronalaze smisao u izlascima i iskustvu potrošnje. Rezultati ovoga istraživanja mogu poslužiti stručnjacima u procesu odgajanja adolescenata, odnosno u odabiru i posredovanju stilova koji reflektiraju njihove autentične potrebe, želje i vjerovanja. Dobivene spoznaje mogu potaknuti stručnjake na kreiranje aktivnosti unutar redovite, dodatne i fakultativne nastave kojima bi pomogli učenicima pri otkrivanju vlastitih vještina, sposobnosti te vjerovanja o sebi i svijetu koji ih okružuje.

Ključne riječi: odrednice supkulturnoga stila, adolescenti, vrijednosne orijentacije, rizični oblici ponašanja, stilovi slobodnoga vremena

Summary

Manners of conduct are no longer prescribed in late postmodern society and the focus is placed on individualization, self-sufficiency and one's own organization of life. Leisure time imposes as a generally valid symbolic space in which young people use leisure activities in order to actively create and mediate a subcultural lifestyle. Lifestyle is defined as a personal model of behaviours, attitudes and value orientations that guide an individual's behaviour. Accordingly, the aim of this paper was to examine the relationship between the determinants of subcultural style, value orientations, risky behaviours and leisure styles. The research was conducted in September and October 2020 using a printed questionnaire that was divided into eight parts and which consisted of a total of 220 questions. 2850 1st and 3rd year students from 21 high schools in Osijek-Baranja County participated in the research. Out of a total of 2850 students, 1394 boys (48.9%) and 1452 girls (50.9%) participated, and the age range of the students was between 13 and 19 years. The results of the research show that there are significant differences between the determinants of subcultural style, values and leisure styles in regards to the socio-demographic characteristics of the respondents. Taking into account the three determinants of subcultural style, socio-demographic characteristics, values, risk patterns and leisure styles, three profiles of young people were selected: *alternative*, *preppy* and *athletes-sports fans*. An *alternative image* is chosen by girls, adolescents with an excellent school success, lower family income, living in incomplete families and urban areas. *Alternative young people* are oriented towards the *idle-lazy*, *intellectually and socially engaged*, and *creative-artistic* style of leisure time. In addition, they listen to *punk-rock heavy metal*, *classical-jazz-indie-easy listening* and *pop dance-R & B-urban-electronic-Drum 'n' Bass-trap-hip-hop* music. They also attach an importance to *language*, which implies the use of jargon, slang and the frequency and use of various forms of communication. The *athletes- sports fan* image is chosen by young men, adolescents with a sufficient and good school success and the highest family incomes. Adolescents, with an *athlete-sports fan*-like appearance, are prone to risky patterns of behaviour and *sporty, football fan*, and *hedonistic* style of spending leisure time. Lastly, the *preppy image* is chosen by girls, adolescents with very good school success and older adolescents whose parents have the highest incomes. *Preppies* are oriented towards values of *achievement-power*, *hedonism* and *stimulation*, as well as *media popularity and*

acceptance. Preppies are prone to *idle-lazy, hedonistic* and *folk and turbo-folk* style of leisure time and they listen to *folk and turbo-folk* music. In addition, *preppies* attach importance to language, jargon, slang, and the frequency of various forms of communication with peers and friends. Adolescents create meaningful content in order to resist the superficiality of the dominant cultural industry, but it also evident that certain leisure styles reflect one's everyday monotony, lack of meaning and purpose as young people find meaning in spending and going out. The results of this research can help experts while educating adolescents in choosing and mediating a style that reflects their authentic needs, desires, and beliefs. This acquired knowledge can encourage experts to create activities within regular, additional and optional classes in order to further acquaint students with their own skills, abilities and beliefs about themselves and the world around them.

Keywords: determinants of subcultural style, adolescents, value orientations, risky behaviours, leisure styles

SADRŽAJ

I. UVOD	1
II. METODOLOGIJA TEORIJSKOG ISTRAŽIVANJA	4
2.1. Kultura kao društveni fenomen.....	4
2.1.1. Supkulturni i postsupkulturni pristup kulturi mladih.....	13
2.1.2. Definiranje supkulturnoga životnoga stila	26
2.1.2.1. Stabilnost supkulturnoga životnog stila ili stilska igra	31
2.1.3. Definiranje identiteta u adolescenciji.....	36
2.1.3.1. Posredovanje identiteta u okviru životnoga stila	43
2.2. Adolescencija kao životno razdoblje	51
2.2.1. Adolescent u obitelji	60
2.2.2. Adolescent u vršnjačkim odnosima	66
2.2.3. Adolescent u školi.....	71
2.2.4. Adolescenti i mediji	78
2.2.5. Životni stilovi u adolescenciji.....	84
2.3. Teorijski pristupi i analiza koncepta vrijednosti	92
2.3.1. Vrijednosne orijentacije	101
2.3.2. Vrijednosti mladih	107
2.3.3. Vrijednosti u okviru životnih stilova	116
2.4. Slobodno vrijeme mladih.....	122
2.4.1. Stilovi provođenja slobodnoga vremena mladih.....	133
2.4.2. Rizični stilovi ponašanja u slobodnome vremenu	143
III. METODOLOGIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA	154
3.1. Cilj i problem istraživanja.....	154
3.2. Hipoteze	154
3.3. Ispitanici.....	155
3.4. Instrument	156
3.4.1. Prilagodba i oblikovanje varijabli istraživanja	161
3.5. Postupak.....	171
IV. REZULTATI	173
4.1. Prikaz rezultata deskriptivne analize	173
4.2. Prikaz rezultata inferencijalne analize	174

4.2.1. Odnos sociodemografskih obilježja i odrednica supkulturnoga stila mladih	174
4.2.2. Vrijednosne orijentacije i sociodemografska obilježja	185
4.2.3. Odnos sociodemografskih značajki i stilova provođenja slobodnoga vremena adolescenata	192
4.2.4. Povezanost odrednica supkulturnoga stila, vrijednosnih orijentacija, rizičnih oblika ponašanja i stilova provođenja slobodnoga vremena adolescenata	219
V. RASPRAVA	220
VI. ZAKLJUČAK	263
VII. POPIS LITERATURE	269
VIII. PRILOZI	311
8.1. Prilog 1. Struktura i dinamika odnosa između motivacijskih tipova vrijednosti	311
8.2. Prilog 2. Primjerak dopisa srednjim školama u kojima je provedeno istraživanje	312
8.3. Prilog 3. Anketni upitnik	313
IX. ŽIVOTOPIS	325

I. UVOD

Suvremeno društvo proživljava trajne gospodarske, tehnološke i socijalno-strukturne promjene, koje su posljedica revolucije sredstava proizvodnje, koja određuje društvene odnose. Postindustrijsko društvo dodatno potiče procese individualizacije, samoodređenosti i diferencijacije stilova, a obilježeno je vrijednostima “samostalnosti” i “slobode volje” u odnosu na “poslušnost i predvidljivost” 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća (Tomić-Koludrović i Leburić, 2002:56). Osim toga, skraćivanje radnih sati, povišene stope zaposlenja i stroga separacija radnoga i slobodnoga vremena (Ilišin, 1999b) postavljaju slobodno vrijeme kao višeznačno, važno i zasebno područje ljudske svakodnevice i djelovanja (Martinić, 1977; Veal, 1992; Stebbins, 2005; Kelly, 2012). Znanja, usluge i osobne sposobnosti postaju proizvodni resursi u postmoderni, koja slavi “univerzalni partikularizam”, a društveni se život i kultura isprepleću (Eagleton, 2000: 72,75). Naime, kultura je specifična, ideološka i historijski utemeljena te je u svojoj naravi generator promjena (Kroeber i Kluckhohn, 1952; Williams, 1983; Hofstede, 1984, 2001; Feixa i Nofre, 2012; Abercrombie, 2015; Hall, 2016).

Pri analizi kulture i supkulture mladih mijenja se perspektiva i promiče se individualno shvaćanje društvenoga. Adolescente privlače supkulturni pokreti jer im omogućuju stabilizaciju identiteta, povezuju ih s pripadnicima istoga stila ili razlikuju od ostalih (Hebdige, 1979; Brake, 1985; Frith, 1983). Mladenačka se kultura pritom razvija na razmeđu visoke i popularne kulture, u kojoj granice nisu vidljive, a koja se odnosi na kolektivna socijalna iskustva koja se odražavaju u konstrukciji različitih životnih stilova (Sobel, 1981; Chaney, 1996; Miles, 2000; Featherstone, 2007; Berzano i Genova, 2015).

Naime, supkultura se odnosi na skup vrijednosti, normi, vjerovanja, načina života i simboličku strukturu koju dijele konkretne društvene skupine ili pojedinci koji samostalno iskazuju pripadnost stilu (Perasović, 2001), no u postmoderni supkulturni stilovi postaju *stilske igre* (Muggleton, 2000). Supkulturni životni stil ne mora biti stilski profiliran jer pojedinac, na osnovi prisvajanja i potrošnje različitih materijalnih i simboličkih dobara, sam određuje i imenuje svoj životni stil (Redhead, 1997; Bennett, 1999; Muggleton i Weinzeirl, 2003).

Životni se stil pritom definira kao osobni model ponašanja, stavova i vrijednosnih orijentacija pojedinca koji usmjerava ponašanje pojedinca, a iskazuje se u socijalnim odnosima, obitelji, školi i u slobodnome vremenu (Fulgosi i Radin, 1982; Widdicombe i Wooffitt, 1995; Tomić-Koludrović i Leburić, 2002; Simmel i Frisby, 2004; Miliša i Bagarić, 2012). Slobodno vrijeme nameće se kao općevažeci prostor u kojemu se pojedinac samoaktualizira i

samoostvaruje raznim aktivnostima. Slobodno vrijeme pritom se definira kao “vrijeme aktivnog odmora, razonode, pozitivna razvoja, socijalizacije, humanizacije i stvaralačkog potvrđivanja ličnosti” (Previšić, 2000: 406). Mladi se koriste sadržajima u slobodnome vremenu u svrhu aktivnoga stvaranja i posredovanja supkulturnoga životnog stila.

Životni stil također obuhvaća vrijednosti ili relativno trajna vjerovanja ili ideale koji utječu na način, sredstvo i cilj djelovanja. Vrijednosti, kao dijelovi individualne i društvene svijesti, usmjeravaju i motiviraju izbore, postupke i obrasce ponašanja adolescenta. Skup povezanih i organiziranih pojedinačnih vrijednosti čini vrijednosnu orijentaciju ili životnu filozofiju pojedinca. Vrijednosne orijentacije, kao skup međupovezanih vrijednosti, posreduju se i ostvaruju životnim stilom. Kao produkti socijalizacije vrijednosne orijentacije uključuju egzistencijalne i kontekstualne elemente te su relativno trajni osobni orijentiri (Mitchell, 1983; Kuzmanović, Popadić i Havelka, 1995; Haenfler, 2004; Sandu, Stoica i Umbres, 2014; Mladenovska-Dimitrovska i Dimitrovski, 2016).

Adolescencija je intenzivno razvojno razdoblje koje je popraćeno biološkim, socijalnim, emocionalnim i kognitivnim promjenama u funkcioniranju, tijekom kojega mladi, suočeni sa sve većim mogućnostima izražavanja svoga *ja*, razvijaju svijest o sebi i uočavaju sličnosti i razlike u odnosu na druge. Adolescenti, iako privrženi roditeljima, imaju potrebu za uspostavljanjem neovisnosti spram dominantnih figura odraslih i ostvarivanjem odnosa s vršnjacima. Adolescenti u vršnjačkim odnosima donose odluke i oblikuju identitet koji im pruža emocionalnu neovisnost i autonomiju koja se povezuje uz odraslost. Osim roditelja i vršnjaka kao važnih odgojno-socijalizacijskih čimbenika, škola je mjesto stjecanja znanja, usvajanja normi i njegovanja vrijednosti te prostor povezivanja s vršnjacima. Osim spomenutih čimbenika mediji su važan socijalizacijski čimbenik zbog vremena koji mladi provode prateći medijske sadržaje i bivajući im izloženima. Životni stil adolescenta pruža uvid u interakciju i utjecaj socijalizacijskih čimbenika, realnost i način života adolescenta. Životni je stil sredstvo stabilizacije i izgradnje osobnoga i društvenoga identiteta te instrument kojim pojedinac izražava ono što jest (Giddens, 1990; Miegel, 1994a; Wilska, 2002).

Supkulturni identitet kreira se, stječe ili izražava unutar slobodnovremenskoga prostora, a u procesima interakcije pojedinac stvara autentičan životni stil (Perasović, 2001). Slobodno vrijeme, osim što je prostor za slobodnu interakciju s prijateljima, simbolički je prostor u kojemu pojedinac može isprobavati razne stilove i eksperimentirati raznim identitetima. Slobodno vrijeme jedan je od najvidljivijih pokazatelja životnoga stila, koji se, među ostalim, definira odabranim načinima provođenja slobodnoga vremena. Stil slobodnoga vremena, ili skup osobno odabranih aktivnosti, daje uvid u ono što adolescenti misle, osjećaju i vjeruju.

Pritom adolescent kreira svoju kulturu slobodnoga vremena koja podrazumijeva strukturirano korištenje slobodnim vremenom u smislu usavršavanja, stvaralaštva, učenja i razvijanja osobnosti.

No, suočeni s formativnim promjenama, težnjom za pripadnošću i autonomijom te zadovoljenjem potrebe za izazovima, zabavom i izričajem, adolescenti se okreću rizičnim stilovima provođenja slobodnoga vremena (Lebedina-Manzoni, 2007; Brlas, 2010; Dodig i Ricijaš, 2011a; Domitrović i Županić, 2016). Zastupljenost rizičnih stilova iznova potencira važnost roditelja, škole, zajednice, društva i ostalih važnih odgojno-obrazovnih čimbenika u odgajanju mladih za strukturirano slobodno vrijeme, koje je u skladu s njihovim potrebama i interesima.

U skladu sa spomenutim ovaj rad ispituje povezanost između odrednica supkulturnoga stila, vrijednosnih orijentacija, rizičnih oblika ponašanja i stilova provođenja slobodnoga vremena.

II. METODOLOGIJA TEORIJSKOG ISTRAŽIVANJA

2.1. Kultura kao društveni fenomen

Kultura ili latinski *colere* pojam je koji se odnosi na obrađivanje zemlje te njegu i oplemenjivanje tijela i duha. Kultura ili *culture* u engleskom se jeziku nakon pojma *priroda* smatra jednom od najkompleksnijih riječi. Iako u prvi mah djeluju oprječno, *kultura* u etimološkome smislu proizlazi iz *prirode* definirajući je kao sklonost prirodnome rastu ili kultiviranju. U procesu definiranja kulture okrećemo se raznim autorima, perspektivama i znanstvenim disciplinama u potrazi za što obuhvatnijom definicijom tako kompleksnoga pojma.

Kultura se na razini enciklopedijskih tumačenja odnosi na “ukupnost duhovne, moralne, društvene i proizvodne djelatnosti društva” (Anić, 1991: 297) te “sve što je stvorilo ljudsko društvo i što postoji po tjelesnom i umnom radu ljudi, za razliku od prirodnih pojava” (Klaić, 1983: 765). Filozofski gledano kultura je “usavršavanje nečega, neke građe, nekog materijala za određenu svrhu” (Filipović, 1965: 224). Polić (1997:141) ističe da je kultura “proizvod čovjeka, ali i njegova životna sredina, te kao takva njegovo bitno obilježje”. Iz perspektive socijalne antropologije kultura nije samo “termin koji se odnosi na obrasce razmišljanja, osjećanja i ponašanja” nego se i odnosi na uobičajene trenutke u životu “poput pozdravljanja, načina hranjenja, (ne)pokazivanja emocija, održanja distance...” (Hofstede, Hofstede i Minkov, 2010: 5). Sewell (1999) kulturu definira kao niz postupaka popraćenih simbolikom i značenjem, odnosno definira se dijalektičkim odnosom sistema i prakse. Abercrombie, Hill i Turner (2006:92) pojam kulture uspoređuju s “biološkim” aspektima društva (kultura se povezuje s jezikom, normama, običajima), “prirodom” (identifikacija kulture s civilizacijom), “strukturom“, “materijalnim“ (kultura je izjednačena s idejama, vjerovanjima i ideologijom) te je, među ostalim, promatraju “kao način života”. U širem smislu kultura je, prema Williamsu (1983), opći proces duhovnoga, estetskoga i intelektualnoga razvoja, a u užem smislu ono se promatra kao specifičan način života ili intelektualno-umjetnička praksa ili djelatnost. Previšić (2010:170) upozorava na povezanost između pedagogije i kulture, pri čemu se odgoj, u prijašnjim europskim pedagoškim diskursima, promatrao na temelju “procesu kulturnoga stvaranja”. Aludirajući na djelo *Pädagogik und Kultur* Theodora Litta, Previšić (2010:170) ističe kako se “pedagogija temelji na kulturi” jer je esencijalni dio kulture odgoj uz koji se povezuje tradicija i stvaralaštvo, čime se kultura ne samo “historijski obnavlja” nego i “otvara budućnosti” (Polić, 1997:142). Osim toga, kultura se može, prema Previšiću (2010:170),

promatrati kao ljudska tvorevina, odnosno kao “skup tjelesnih i umnih rezultata znanosti, umjetnosti i proizvodnje u smislu tradicije, morala, običaja, vjerovanja, jezika..., ali i, jednako tako, može biti shvaćana i kao povijesno stvaralaštvo (naroda) iskazano kroz materijalne i duhovne dosege, proizvodnju, stilove i načine rada – jednom riječju svojevrsna mudrost življenja”.

Kroeber i Kluckhohn (1952) u svome su djelu *Kultura. Kritički pregled koncepata i definicija* istaknuli 164 definicije kulture te ih kategorizirali s obzirom na sličnost i znanstveno područje iz kojih proizlaze. Spomenuta redukcija dovela je do jedanaest formulacija pojma *kultura*: (1) “cjelokupan način života nekog naroda”; (2) “društveno nasljeđe što ga pojedincu prenosi grupa kojoj pripada”; (3) “način mišljenja, osjećanja, vjerovanja”; (4) “apstrakcija izvedena iz ponašanja”; (5) “teorije socijalnih antropologa o načinu na koji se uistinu ponaša neka grupa osoba”; (6) “kolektivna čuvarnica znanja”; (7) “niz standardnih orijentacija glede trenutnih problema”; (8) “usvojeno ponašanje”; (9) “mehanizam normativne regulacije ponašanja”; (10) “niz tehnika prilagodbe kako okolini tako i ostalim ljudima” te (11) “povijesni talog, mapa, sito, matrica” (Kroeber, Kluckhohn, 1952; Geertz, 1973:5-6). Kultura se, prema Kroeberu i Kluckhohnu (1952:181), sastoji od “obrazaca, eksplicitnih i implicitnih, ponašanja koji su stečeni i posredovani kroz simbole..., a esencijalni dio kulture se sastoji od tradicionalnih ideja” i pripisanih vrijednosti. U širem, etnografskome smislu kultura ili civilizacija je za Tylora (1973:63) kompleksna tvorevina koja sadržava “znanje, vjerovanje, umjetnost, moral, zakone, običaje i sve druge sposobnosti i navike koje je čovjek stekao”. Eagleton (2000:28) smatra da je kultura, kao način života, “estetizirana verzija društva”, odnosno “normativan način viđenja društva”. Mijatović (2002, prema Vujičić, 2008) definira kulturu kao skup “misaonih, duhovnih i vrijednosnih iskaza i tvorevina” koji obuhvaća određenu skupinu ljudi koja, u skladu sa životnim nastojanjima, vjerovanjima, sposobnostima, zamislama, obrascima ponašanja, bliskim odnosima, životnim fazama i prostorom, kreira vlastiti svijet i budući razvoj.

Mesić (2007) upozorava na tradicionalno viđenje kulture kao čvrsto uokvirene socijalne tvorevine koja se nalazi na određenome području/teritoriju, a njezini članovi komuniciraju i dijele specifične vrijednosti. Društvene forme poput jezika, obreda, običaja i mitova smatraju se sastavnim elementima kulture, a pripadnici pojedine kulture osjećaju dužnost u očuvanju međuodnosa, osjećaja solidarnosti, jedinstvenih praksi i simbola. Geertz (1973:89) u svojoj definiciji kulture upozorava na “historijski prenesen obrazac značenja utjelovljen u simbolima, sistem naslijeđenih koncepcija izraženih u simboličkim oblicima, pomoću kojih ljudi komuniciraju, obnavljaju i razvijaju svoje znanje o životu i stavova spram njega”. Ideje, misli,

emocije, djela, vrijednosti su, prema Geertz (1973), društveni produkti koji nastaju na temelju naših tendencija i sposobnosti. Pojedinac je prije svega kulturno biće zbog svojih urođenih ili naslijeđenih predispozicija. Osim toga, što pojedinac misli, čini ili stvara (materijalni proizvod, znanja, vrijednosti, mentalni procesi) definira kulturu kao takvu (Vujičić, 2008). Za znanost o odgoju fenomen kulture izazovan je jer, promatrajući izvor kulture mladih, možemo uočiti znakove ili potencijalna značenja koje mladi pripisuju simbolima. Simboli se odnose na predmete, radnje, događaje, osobine – preciznije, svi elementi života mogu nositi značenje i postati kulturnim simbolima ako su javno poznati.

Hofstede i sur. (2010) kulturu promatraju kao *software* uma ili kolektivno programiranje uma. Iako pojedinci nisu programirani poput računala, spomenuti autori smatraju da je ponašanje pojedinca djelomično determinirano njegovim ili njezinim mentalnim programom. Mentalni program produkt je društvene okoline i osobnih iskustava. Ljudsko programiranje odvija se na tri razine: individualnoj, kolektivnoj i univerzalnoj. Svaki je pojedinac na osobnoj razini *programiran* na svojstven način, a njegova je osobnost vidljiva u njegovim obrascima ponašanja unutar iste kolektivne kulture. Kolektivna kultura zajednička je osobama koje pripadaju istoj skupini, dok se univerzalna kultura odnosi na mentalno programiranje zajedničko svakoj osobi (primjerice, tipovi ekspresivnoga ponašanja) (Hofstede, 1984, 2001). Kultura je za Hofstede (2001:9) ekvivalentna “kolektivnom mentalnom programiranju uma”, pri čemu se članovi jedne skupine neizbježno razlikuju od članova druge skupine. Jeknić (2011) upozorava na gotovo neprimjetne razlike u njegovu definiranju *organizacijske kulture* i *kulture* jer organizacijsku kulturu definira kao kolektivno programiranje uma koje je karakteristično za organizaciju, a mjeri se s pomoću verbalnoga i neverbalnoga ponašanja pojedinaca. No Hofstede i sur. (2010) ističu da je kultura kolektivni fenomen koji je zajednički za pojedince i skupine unutar društva, razlikuje se od mentalnoga programa drugoga društva, naučena je procesom socijalizacije i posreduje se obrascima ponašanja. Srž ili jezgru kulture čine *vrijednosti*, zatim *rituali*, *heroji* i *simboli* koji su različite manifestacije kulture, a prikazani su kao cjelina sastavljena od četiriju koncentričnih krugova (Hofstede i sur., 2010). *Simboli* kao “riječi, gesta, slika... koji nose posebno značenje samo za one koji su dijele istu kulturu” (Hofstede, 2001:10) najpovršniji su ili četvrti sloj kruga. *Heroji* su “osobe, žive ili mrtve, stvarne ili izmišljene, koje posjeduju karakteristike koje su iznimno cijenjene i služe kao modeli ponašanja”. Crtani likovi poput *Batmana*, *Asterixa*, *Mr. Bumblea* mogu predstavljati kulturne heroje, a u današnjem, televizijski obilježenome vremenu, odjeća/vanjski izgled postaje važan čimbenik pri odabiru heroja. *Rituali* su društveno poželjne aktivnosti, poput religijskih i društvenih manifestacija, koje pružaju pojedincu mogućnost

ostanka unutar okvira kolektivne kulture (Hofstede, 2001). Spomenute manifestacije prakse/kulture izvanjskim su promatračima vidljive i prepoznatljive, no jedino oni pojedinci koji ih prakticiraju ili se nalaze unutar okvira tih praksi mogu interpretirati njihovo kulturno značenje.

Westin (1998, prema Mesić, 2007) razlikuje tri zamućena područja kulture, preciznije – *narodna* (folk), *visoku* i *masovnu kulturu*, u kojima članovi skupine/organizacije sudjeluju. *Narodna* kultura arhaična je po svojoj naravi i odnosi se na korijene, dok je *visoka* kultura često univerzalna zbog njezine zaokupljenosti pitanjima, vrijednostima i značenjima te nacionalna zbog medija “eksternalizacije” (Mesić, 2007:166). Pisani tekst, zatim područja poput umjetnosti, glazbe, filma medij su kojim se oni distribuiraju/eksternaliziraju. *Visoka kultura* ili tzv. elitna kultura, koja je superiornija nižim oblicima kulture, podrazumijeva “umjetnička djela visoke estetske realizacije koja zahtijevaju i višu recepcijsku naobrazbu” (Milanja, 2012:20).

Masovna kultura ili “uvezena američka kultura” (Storey, 2018:8), u kojoj je medijska tehnologija posrednik “značenja, predstava, stereotipa i vjerovanja”, globalna je, u svojoj naravi površna i kratkotrajna te zahvaća cijeli svijet (Mesić, 2007:166). Iako je u prvi mah predstavljena kao novost, masovna kultura u svojoj je osnovi standardizirana te pasivizira svoju publiku (Abercrombie, 2015). Pojedinaac prestaje biti proizvođač te postaje potrošač kulture koja je u biti produkt, “dijete masovnih medija” (Milanja, 2012:20).

Jedan od načina definiranja *popularne* kulture njezino je izjednačavanje s masovnom kulturom, pri čemu se popularna kultura definira kao masovna ili komercijalizirana kultura, koja je u svojoj osnovi manipulativna i konvencionalna, a njezini su konzumenti zatupljeni i lišeni stava (Storey, 2018). Popularna kultura definira se kao “prazna konceptualna kategorija” (Storey, 2018:1), čije se značenje mijenja ovisno o kontekstu, zatim kao “kultura proizvedena za masovnu konzumaciju”, “skup kreativnih i umjetničkih oblika i izričaja običnih ljudi, koja je prvenstveno uvjetovana i emitirana putem masovnih medija... ili ponekad... kao društveni i kulturni otpor dominantnoj kulturi ili kao masovna kultura” (Sever, 2013:26). Popularnu kulturu možemo promatrati kao vrstu kulture koja je potencijalno inferiorna, koju kreira i voli većina te koja teži odobravanju većine (Williams, 1983). Ona se na implicitnoj ili eksplicitno razini uvijek definira u suprotnosti s tradicionalnom, visokom i masovnom kulturom (Storey, 2018). Masovni mediji, kao sredstva distribucije, zaslužni su za omasovljenje popularne kulture, njezin ulazak u dnevnu rutinu, aktivnosti i prostore svakodnevnoga života (Grossberg, 1992). Medijski utjecaj pridonosi reorganizaciji kulturne potrošnje jer je većina populacije bila

izložena ili dobila pristup kulturnim sadržajima koji su namijenjeni masovnoj publici. Popularna je kultura “uzela naše snove, upakirala ih i prodala opet nama” te zatim ponudila još više “različitih snova” na temelju kojih naš “utopijski *self*” može živjeti (Maltby, 1989:14). Popularna se kultura također može definirati kao autentična, svakodnevna kultura naroda, čime dolazi do svojevrsnoga preklapanja s *narodnom kulturom*, ali se može promatrati i kao kultura kapitalističkih društava. Maltby (1989:8) smatra da je kulturna potrošnja ili “kupovanje i prodavanje” u sklopu slobodnoga vremena središnji mehanizam koji stoji iza popularne kulture. Popularna kultura naslanja se na *folk*-kulturu, ali se ne može pobjeći od toga da je *folk*-kultura rezultat ljudske kreacije, a popularna kultura ekvivalentna je kupnji. S obzirom na razlike između popularne i visoke kulture, Maltby (1989) smatra da se proizvodi visoke kulture prodaju elitnoj publici te ističe kako je kupnja kulturnih dobara iskaz superiornost spram masa. Osim toga, čin kupnje pokazatelj je stvarne kulturne, društvene i ekonomske moći. Popularna kultura prostor je u kojemu se odvija borba između dominantnih i subordiniranih skupina, “arena otpora i pristanka” gdje se “hegemonija stvara i osigurava” (Hall, 2016: 239). Za Hall (2016:233) ta “dijalektika kulturalne borbe” promatra se kao “stalna i nužno nejednaka i neravnopravna borba gdje dominantna kultura konstantno nastoji dezorganizirati i reorganizirati popularnu te ograditi i ograničiti njezine definicije i oblike unutar mnogo širega područja dominantnih obrazaca. Kako postoje točke otpora, postoje i trenuci smjene – to je dijalektika kulturalne borbe.”

Industrijska revolucija pridonosi masovnome ubrzanju i umnožavanju proizvoda, polagano nestaju kriteriji prema kojima su se tada određivala umjetnička djela (književnost, glazba, poezija, slikarstvo, itd.) visoke kulture (Sever, 2013). Razlika između popularne i visoke kulture očituje se kao simbolička granica koja potiče društvenu isključivost i prijestup koje izaziva kaznu i društveno isključivanje (Bourdieu, 1984, prema Abercrombie, 2015). Abercrombie (2015:223) upozorava na poveću razinu animoziteta i straha prema popularnoj kulturi, pri čemu joj se pridaju opisni pridjevi poput “prazna, beznačajna, sklona poticanju pasivnosti, neizazivajuća, subverzivna, komercijalna i prejednostavna”.

Mladenačka kultura (engl. *youth culture*), prema Feixa i Nofre (2012), razvijala se u prostoru između visoke i popularne kulture jer ona nije homogena ni statična. Dapače, granice nisu definirane te se mladi identificiraju s brojnim stilovima i kreiraju naposljetku svojstven stil. Kultura mladih (engl. *youth culture*) u širem se smislu odnosi na kolektivna socijalna iskustva koja se odražavaju u konstrukciji različitih životnih stilova, a kreiraju u slobodnome vremenu ili u međuprostorima institucionalnoga dijela života. U užem smislu ono se odnosi na pojavu “mladenačkih mikrodruštava” koje karakteriziraju visoke razine samostalnosti (Feixa i

Nofre, 2012:1). Polarizirajuće obilježje kulture očituje se u broju supkultura koje se bore za svoje vrijednosti, obrasce ponašanja i životne stilove spram dominantne kulture. Kultura nije neutralno obojena, ona je specifična, ideološka i historijski utemeljena. Cohen (1955) je, definirajući temeljne karakteristike supkulture, preuzeo definiciju od Ford (1942) prema kojoj je kultura naučen i tradicionalno utemeljen način rješavanja problema. Naime, supkultura se u najranijim radovima (Green, 1946; Gordon, 1947) promatra kao dio nacionalne kulture. Kultura se u takvim okvirima promatra kao naučeno ponašanje koje proizlazi iz socijalizacije članova određenih podskupina (Brake, 1985). No Brake (1985) smatra da je viđenje kulture kao sile koja spaja pojedince u kohezivnu cjelinu nerealno jer kultura (u kompleksnim društvima) nije univerzalna za sve.

Eagleton (2000:52,55) razlikuje *kulturu* i *kulture*, a opisuje taj odnos, tu dihotomiju ili polaritet, kroz prizmu rata, preciznije “kulturnih ratova” između populista i elitista. Nadalje pojašnjava da je granica između visoke i popularne kulture “erodirala”, samo umjetničko djelo nije toliko važno koliko značenje koje joj se kolektivno pridaje ili posreduje (primjerice, Shakespeareovi radovi poprimali su različita društvena značenja). *Kultura* cijeni “kolektivnu partikularnost” te specifičan odnos pojedinca prema univerzalnome, dok *kultura* uključuje “slučajne posebnosti života”.

Visoka kultura gubi u svome vrijednosnome značenju jer proizvođačku kulturu zamjenjuje ona potrošačka. Formu i kvalitetu više ne određuje onaj koji kreira kulturni proizvod, nego onaj koji ga konzumira. Spektakl, specijalni efekti i stilizacija života u glazbenim videima i reklamama postaju vidljive, nezaobilazne sastavnice popularne kulture. U tom smislu kultura se po mogućnosti odnosi na sve proizvode ljudskoga stvaralaštva, primjerice glazbu, film, poeziju, serije, stripove, a granica prema kojoj se prosuđuju proizvodi visoke i popularne kulture lagano nestaje ili mijenja značenje (Sever, 2013). Nadalje, Abercrombie (2015) naglašava važnost publike (engl. *audience*) koja, u skladu sa svojim ukusom, uživa u blagodatima obje kulture.

Značenje kulture povezano je, odnosno mijenjalo se ovisno o interesima “različitih sustava moći” koje Katunarić (2004:26, 29, 28) slikovito naziva “salonska/aristokratska/elitistička, himnička/nacionalna/populistička i poslovna/korporacijska/neokapitalistička”. Za aristokrate kultura je sposobnost stvaranja koja je predviđena samo za njihove redove. *Salonska* kultura u sebi nosi prizvuk rasizma i kolonijalizma te se određuje kao viši pojam, “viši duh gospodara svijeta”. Demokratizacija društva prividno otvara mogućnost obrazovanja za visoku kulturu jer srednjem sloju nije dopušten ulazak u elitne redove. Iako spoj visoke i masovne kulture naposljetku ostaje

nedostižan cilj, ono što preostaje jest pluralizacija kulture, čime “*kultura* postaje *kulture*”. Kulture jesu prostor ostvarivanja kolektivnih ciljeva, nakon čega se pojedinac vraća na svoj položaj unutar hijerarhije. *Visoka kultura* ili jednostavno *kultura* podrazumijeva jezik, učenost i manire elitnoga europskog sloja, za razliku od jezika neukoga puka. Nedugo nakon toga *nova visoka kultura* ili *nacionalna kultura* nastaje na temelju preobrazbe kolokvijalnoga govora naroda u nacionalni jezik te povlačenjem granica između vlastitoga i tuđega. Globalizacija, čije su obilježje multinacionalne tvrtke u potrazi za profitom, posve preispituje koncept *elitističke* i *nacionalističke* kulture.

Hofstede i sur. (2010) ističu četiri dimenzije *nacionalne kulture*, tj. *hijerarhijska distancija*, *individualizam – kolektivizam*, *muževnost – ženstvenost* i *anksioznost*. *Hijerarhijska distancija* očituje se u odnosu prema pitanju moći, ovisnosti, dostupnosti obrazovanja, društvenoj klasi, stavu prema nejednakosti, vlasti. Poglavlje *Individualizam i kolektivizam* Hofstede i sur. (2010:89, 187) simbolično započinju naslovom “Ja, Mi i Oni“, gdje, u sklopu spomenute dimenzije, među ostalim, analiziraju dinamiku i zahtjeve koji se postavljaju pred pojedinca u društvima s *ja* i *mi* vrijednostima. U sklopu dimenzije *muževnost – ženstvenost* autori analiziraju teme uspjeha/ambicije, brige za druge, poslovne etike, obitelji, škole i religije kroz prizmu muško-ženskih odnosa. Muževnost se očituje u osobnoj ambiciji, bogatstvu i razlici u muško-ženskim odnosima. Ženstvena se crta očituje u brizi za druge, njezi, spolnoj jednakosti, fluidnim ulogama i ekološkoj osviještenosti. Dimenzija *anksioznosti* ili “ono što je drugačije opasno je” promatra koliko se članovi društva osjećaju anksiozno ili prestrašeno kada su suočeni s nepoznatim ili nesigurnim situacijama. U potrazi za sigurnošću i predvidljivošću članovi društva osjećaju potrebu za pisanim i nepisanim pravilima/zakonima.

Hofstede (2011) poslije dodaje petu dimenziju: *konfučijanski dinamizam* ili kratkoročna/dugoročna životna usmjerenja (tradicionalan/pragmatičan odnos prema budućnosti) i šestu dimenziju: *zadovoljstvo – kontrola*, koja se odnosi na (ne)zadovoljavanje čovjekove potrebe za srećom i uživanjem. Previšić (2010:170) upozorava na pedagošku važnost njegovih (Hofstede) modela jer može “poslužiti u svrhu shvaćanja i razlikovanja odgoja, socijalizacije i inkulturacije kao procesa formiranja čovjekove osobnosti”.

Enkulturaciona (termin koji se upotrebljava u antropološkoj literaturi) ili *inkulturaciona* (termin koji pronalazimo u pedagoškoj literaturi), pojam koji je nadređen *socijalizaciji* u antropološkoj sferi, odnosi se na “proces usvajanja obrazaca kulture u kojoj smo se rodili i u kojoj odrastamo” jer su naše navike, uvjerenja, običaji pa i način na koji govorimo produkt enkulturacije (Režan, 2007:127). Brojni autori iz antropološke, sociološke i pedagoške sfere drukčije su poimali ili prilazili temi inkulturacije/enkulturacione (Wurzbacher, 1963; Malić i

Mužić, 1981; Durkheim, 1984; Gudjons, 1994; Haviland, 1998; Režan, 2007; Haviland, i sur., 2008; Raithel, 2009). Haviland i sur. (2008:26) iz kulturno-antropološke perspektive promatraju proces enkulturacije kao “prijenos kulture” s jednoga naraštaja na drugi, pri čemu pojedinac uči kulturu te uči na “društveno prihvatljiv način” zadovoljiti biološke potrebe. Haviland (1998) detaljnije opisuje proces enkulturacije te ističe kako spomenuti proces počinje tek nakon što dijete stvori svijest o sebi ili o *ja* (engl. *self*). Nadalje, u tradicionalnim društvima dijete je, osim s majkom i najužim članovima obitelji, u čestom kontaktu s ostalim članovima, što utječe na brži razvoj *selfa* (za to je zaslužna kontinuirana stimulacija te brže odgovaranje članova na djetetove promjene raspoloženja). Prvi posrednici enkulturacije članovi su obitelji (majka prvenstveno), zatim šira obitelj te se, kako pojedinac sazrijeva, u spomenuti proces uključuju vršnjaci, zajednica, odgojno-obrazovni stručnjaci/škola, društvo itd. Enkulturracija je proces “usvajanja kulture” (Malić i Mužić, 1981:15), proces kulturnoga urastanja u kojemu pojedinac uči kulturne obrasce (Wurzbacher, 1963) ili “temeljni proces urastanja u kulturu, dakle naučenost sudjelovanja u jeziku, naučenost osjećajnih oblika istraživanja, uloga, pravila igre, oblik rada i gospodarstva, umjetnosti, religije, prava, politike itd.” (Loch, 1968, prema Gudjons, 1994:146). Pojam *socijalizacije* podrazumijeva proces djelovanja društvenih normi i uvjeta na oblikovanje osobnosti (Durkheim, 1984) ili “cjelokupnost društvenih utjecaja na razvitak ličnosti nekog pojedinca” (Lenzen, 2002:186) te se stoga često poistovjećuje s procesom enkulturacije. Brezinka (1992) izjednačava enkulturraciju s procesom postajanja čovjekom te smatra da su granice između socijalizacije, obrazovanja i enkulturracije pomične, a njihovo miješanje naposljetku rezultira personalizacijom. Za Malića i Mužića (1981) enkulturracija je viši pojam koji uključuje odgoj kao svjesno, plansko i svrhovito djelovanje koje je usmjereno razvijanju psihičkih i fizičkih osobina čovjeka, preciznije – enkulturracija podrazumijeva skup pozitivnih utjecaja (intencionalnoga i funkcionalnoga odgoja) koji djeluju na pojedinca pri usvajanju kulture. Nadalje, enkulturracija obuhvaća socijalizaciju kao “odgoj za društvo” i personalizaciju “kao odgoj za sebe” (Malić i Mužić, 1981:25). Iako se inkulturracija i socijalizacija temelje na učenju, Pastuović (1999:47) promatra socijalizaciju kao proces “namjernog i nenamjernog djelovanja na vrijednosti, stavove i navike, odnosno ponašanje” kojim se pojedinac individualizira i konformira, dok se procesom inkulturracije samo konformira. Enkulturracija omogućuje prijenos i nastavak kulture iz naraštaja u naraštaj te za Raithela (2009) ono nije pasivan proces prilagodbe danoj kulturi, nego prostor za kreativnost i kulturnu produktivnost. Režan (2007:129) smatra da “htjeli, ne htjeli” usvajamo dio “morala” vlastite kulture te nam ono omogućuje da na tolerantan način opstajemo u tom kulturnome bogatstvu iliti na pluralno obilježenoj kulturnoj sceni. Kulturno globaliziranje na

temelju poopćavanja pridonosi homogenizaciji/povezivanju kultura “na jednom projektu, projektu moderne kulture okupljene oko jedne kulturne jezgre koja potječe iz jedne kulturne industrije” (Cifrić, 2008:781).

Napuštanje starih okvira dovodi do devalorizacije kulture ili, kako Katunarić (2004:2) ističe, “inflacije značenja kulture”. Barzun (2000:14) smatra da je pojam kulture postao “višenamjenski komad žargona” koji se rabi kako bi se opisao svaki segment života, primjerice kontrakulture, supkulture te korporacijske, tinejdžerske i popularne kulture. Pretjerana razina ograničavanja dovodi do kreiranja manjih, neobičnih skupina koje vrlo brzo kreiraju “minikulture” i time opterećuju koncept kulture (Barzun, 2000:15). Kontinuirano prelijevanje iz jednoga simboličkoga prostora u drugi dovelo je do njezina vrijednosnoga pada. “Strah da je kultura ugrožena kontaktom s modernošću proizlazi, barem dijelom, iz nostalgичnog gledišta da su *genuine* kulture predmoderne” te se pitanje neponovljivosti uvijek postavlja u odnosu na drugu kulturu (Papastergiadis, 2000 prema Mesić, 2007: 160).

U postmoderni se ističe dinamičnost, autonomija, heterogenost i iz te perspektive kultura se ne povezuje samo s umjetnime objektima i dobrima nego se prije svega odnosi na način ponašanja i doživljaj čovjeka spram tih artefakta (Mesić, 2007). Kulture se promatraju kao prostor ili stanje koje karakteriziraju kontinuirane promjene i prožimanja te mu se kao takvome ne mogu pripisati opća obilježja (Jenks, 1993; Mesić, 2007). U postmoderni postajemo svjesni da “ništa nije sigurno”, “svi su prijašnji epistemološki temelji nepouzđani” te se postavlja pitanje o tome što možemo očekivati (Giddens, 1990: 46). Osim što se Zapad okreće novim oblicima kapitalizma – “prolaznom, decentraliziranom svijetu tehnologije, konzumerizma i kulturne industrije” na štetu svijeta tradicionalne manufakture, “granice između visoke i popularne kulture, između umjetnosti i svakodnevnog života” postaju zamučene (Eagleton, 1996: 7). “Kulturni ratovi” odvijaju se između kulture kao civiliziranosti, kao identiteta te komercijalne/postmoderne kulture (Eagleton, 2000: 52). U postmoderni društveni život i kultura isprepleteni su “u obliku estetike udobnosti, spektakularizacije politike, potrošačkog stila življenja, središnjosti slike i konačne integracije kulture u proizvodnje udobnosti općenito” (Eagleton, 2000: 32). Postindustrijsko je društvo okrenuto proizvodnji “proizvoda koji se neposredno tiču identiteta” te kultura postaje mjesto zadovoljenja različitih potreba i ukusa (Tomić-Koludrović, 1993: 841). Postmodernizam je “prizeman”, “pragmatičan”, ukratko, “univerzalni partikularizam” koji “slavi pojedinačno” – životni stil kao način života (Eagleton, 2000: 72,75).

Postmoderna je kultura demokratska i globalna, a shvaćamo je kroz procese i prihvaćanja čovjeka kao individualno-stvaralačkog i socijalno-integrativnog bića” (Previšić, 2010:171). Čovjekovo je biće kulturno oblikovano njegovim okruženjem te Polić (2008:9) pojašnjava kako usvajanjem povijesno stvorenoga duha on postaje čovjek, a priroda “misaoni proizvod”. Polić (1997:141) smatra da naspram “drugih bića čovjek je upravo kulturno biće, tj. jedino tako uopće jest čovjek” koji “stvara kulturu kao uvjet vlastitog razvitka”. Kultura, kakva god bila, “nas ljudski određuje... omogućuje... kultura je čovjekova sudbina” (Polić, 2008: 8-9). Kultura je, prema Barzun (2000: 15), “sve ono što ostaje nakon što si zaboravio sve ono što si težio naučiti”.

Aludirajući na riječi njemačkoga sociologa Thomasa Ziehea, Gibbins i Reimer (1999:75) zaključuju da su pojedinci danas jednostavno “kulturno oslobođeni”. U današnjem postmodernom suvremenom društvu važnost vlastite, osobne kulturne ekspresije očituje se u odabiru raznih kulturnih praksi koje omogućuju posredovanje supkulturnoga ili životnoga stila. Pojedinac je naizgled oslobođen tradicionalnih i fiksnih odnosa koji su utjecali na vlastito samopoimanje i neposredno strukturirale životno iskustvo i putanju. No, iako postmoderna oslobađa pojedinca, ona istodobno izaziva osjećaj nesigurnosti i rizika (Beck, 1992) jer se težište stavlja na pojedinca u njegovu postupku odlučivanja i biranja načina življenja na sceni koju karakterizira partikularnost i diferencijacija.

2.1.1. Supkulturni i postsupkulturni pristup kulturi mladih

U recentnim istraživanjima uočavamo kako se autori radova o supkulturi koriste raznim terminima, poput *životni stil*, *kultura mladih*, *kontrakultura*, *geografije mladih* pokušavajući opisati stilove življenja pojedinca (Yinger, 1960; Hebdige, 1979; Sobel, 1981; Chaney, 1996; Miles, 2000; Featherstone, 2007; Berzano i Genova, 2015). Koncept supkulture mijenjao se kroz povijest te bivao analiziran i redefiniran u radovima raznih škola i studija (Matić, 2017). “Urbano i moderno – to je rodno mjesto subkulture mladih i adolescentskih životnih stilova” (Perasović, 2001:17) te se stoga prvotno okrećemo izvoru istraživanja urbane sredine (termin *supkultura* tada se nije formalno rabio) koja je povezana s Čikaškom školom s početka 20. stoljeća, preciznije 20-ih i 30-godina 20. stoljeća, te radovima autora koji prikupljaju podatke analizom svijeta neformalnih i marginaliziranih skupina u Chicagu ili živom *sociološkom laboratoriju* (Jenks, 2005). Autori Čikaške škole (Anderson, 1923; Thrasher, 1927; Zorbaugh, 1929; Cressey, 1932; Park, 1984), lišeni osude ili potrebe za prijevremenom strukturom, pružili

su uvid u životnu stvarnost aktera i marginaliziranih skupina. Anderson (1923) je istražio svijet *hobo* migranata (engl. *migratory worker*), zatim sezonskih radnika, luralica i boema koji provode svoje vrijeme u sklopu *Hobohemia* (krovni naziv za šire područje) te *jungle* i *stem* (dom; ulica; mjesto provođenja slobodnoga vremena). Zorbaugh (1929) je pružio uvid u urbanu, dezorganiziranu i segregiranu sredinu sjevernoga dijela Chicaga, koja, osim što čini jednu od koncentričnih zona grada, pridonosi širem urbanome društvu (kao organizmu kojega čini nekolicina kompleksnih/ prirodnih područja). Trasher (1927) je nakon sedmogodišnjega istraživanja 1.313 bandi u Chicagu pružio uvid, ugrubo rečeno, u okolinu/područje/prostor, život i unutarnju dinamiku/strukturu bandi, moguću povezanost bandi i organiziranoga kriminala te potencijalne oblike prevencije delinkventnih obrazaca ponašanja. Za Thrashera (1927:57) banda je spontano formirana skupina povezana s prostorom koja se “integrira kroz sukob”, a karakteriziraju je “susreti licem u lice, glodanje (engl. *milling*), kretanje kroz prostor kao cjelinu, sukob i planiranje”. Cressey (1932) je pratio, promatrao i intervjuirao mlade djevojke i *veteranke* ili službeno *dvoranske plesačice* (eng. *taxi hall dancers*), čije se karijere mogu sagledati kroz četiri nazadna/degenerativna ciklusa *mobilnosti prema dolje* (engl. *retrogressive cycles*). Prvi je ciklus povezan s osobnim nezadovoljstvom koje je potaknuto obitelji ili zajednicom (može biti potaknut nedostatkom materijalnih resursa, nedostatkom očinske figure, smanjenjem ili gubitkom prestiža unutar zajednice, kršenjem određenih moralnih kodeksa). U sklopu plesne dvorane djevojke pronalaze ispunjenje težnji i potrebno priznanje (iako roditelji i zajednica pridaju nisku vrijednost njihovu radu u takvoj ustanovi). Drugi je ciklus obilježen naglom popularnošću i naporima da plesačica zadrži taj status ili ostane *privlačna bijelcima* (najekskluzivnija skupina). Ako ne uspije u tim naumima, ona se povezuje sa sljedećom skupinom u hijerarhijskome lancu, Filipincima ili *orijentalcima*, čime započinje treći ciklus. Iako naizgled sigurna, tijekom trećega ciklusa plesačica mora pomno odabrati čiju pozornost odlučuje prihvatiti kako bi izbjegla stigmatu prosječnosti. Ako izgubi status, ona ulazi u četvrti ciklus, obilježen Afroamerikancima i njihovim kabaretima, gdje polagano (najčešće) ulazi u svijet prostitucije. *Taxi plesne dvorane* (engl. *taxi dance halls*) jedinstven su društveni svijet u kojemu se promišlja, govori (vokabular) i glumi na svojstven način. U svojoj autentičnosti on nosi vlastite koncepcije o životnim prioritetima i shemama funkcioniranja. *Dvoranske plesačice* ili doslovno *taxi plesačice* (*taxi hall dancers*) nose taj simbolični naziv jer, kao i taksisti, one su na raspolaganju klijentu tijekom vožnje/plesa.

Park (1984:46,45) je vidio grad kao “laboratorij ili kliniku” u kojoj se društveni procesi (kompeticija, akomodacija, asimilacija) i ljudska narav (dobra i zla strana ljudske naravi najočitije je iskazana u gradu) mogu detaljno analizirati. Grad čine “moralne regije”,

zajednice/svjetovi koje nastanjuju pojedinci među kojima vladaju potpuno drugačiji moralni kodeksi.

Whyte (1993) je promatrao i sudjelovao u životima *dječaka s ugla ulice* (engl. *corner boys*) u talijanskoj četvrti, slamu zvanome *Cornerville*. Visoka interakcija između članova, minimalni kontakti s članovima obitelji, rituali (vrijeme i mjesto nalaženja), moralni kodeksi (pomaganje članovima skupine) pridonose kohezivnosti i stabilnosti skupine, ali i statusu pojedinca s ugla. Iako visoko funkcionalna, socijalna organizacija *Cornerville* nije u skladu s društvom koje ga okružuje. Osim toga, pitanje socijalne mobilnosti otežano je jer potpuno prihvaćanje proameričkih vrijednosti dovodi do gubitka statusa unutar zajednice, a prihvaćanje onih unutar slama dovodi do radnji/poslova koji nisu cijenjeni unutar američkoga društva. Njihovi vršnjaci, *studenti* (engl. *college boys*) socijalno su mobilniji, a ta uzlazna putanja bila je primjetna već u osnovnoj/srednjoj školi. Za razliku od dječaka, vršnjaci nisu osobno vezani ili lojalni svojim prijateljima te su okrenuti štednji, a dječaci su okrenuti potrošnji ili dijeljenju s ostalim članovima.

Radovi čikaških autora pridonose daljnjem sociološkome diskursu teorijom *humane ekologije, spacijalno-socijalnih odnosa, socijalne dezorganizacije, monografske studije, kvalitativnu metodologiju* (uvid u stvarnost) te akterovu definiciju situacije.

Shaw i Mckay (1942) su, koristeći se sustavom mapiranja, uočili da postoje distinktivne razlike između opsega i intenziteta kriminala u određenim područjima Chicaga. U *zonama tranzicije* mladi pojedinci od rane dobi sudjeluju u delinkventnim aktivnostima (od sitnih krađa, nepodopština do ozbiljnih prekršaja) na temelju kojih ostvaruju afirmaciju i podršku članova delinkventne skupine. Njihove autobiografske priče upućuju na postupak prilagodbe i asimilacije delinkventnih vrijednosti koje se posreduje socijalizacijom ili interakcijom s ostalim članovima. Zajednice s visokim stupnjem kriminala (za razliku od onih s nižim stupnjem) socijalno su dezorganizirane, preciznije – konvencionalne institucije socijalne kontrole (primjerice škola, obitelj, crkva, udruge) nisu uspijevale prevenirati ili spriječiti učenje devijantnoga ponašanja. Osim toga, različite kulturološke pozadine stanovnika, heterogenost stanovništva i stalna mobilnost kreirali su nestalne i konfliktne vrijednosti, gdje kriminal postaje jedina tradicija koja se može prenositi s naraštaja na naraštaj. U kulturi u kojoj se status sagledava kroz materijalnu prizmu, adolescent je primoran pomiriti “idealizirani status i praktične šanse za ostvarivanje tog statusa” (Shaw i Mckay, 1942:187). Suočen sa okrutnošću širega društva koje kontinuirano nameće za njega neostvarive ciljeve (socijalna je mobilnost otežana) i koje neposredno “održava trenutačni sustav kriminalnih aktivnosti” (Shaw i Mckay,

1942: 189), pojedinac traži status i potvrdu skupine u kojoj na temelju delinkventnih praksi zadovoljava osobne (osjećaj superiornosti) i društvene (mogućnost kupnje materijalnih dobara visoke vrijednosti) potrebe. Shaw (1930:3) upozorava na važnost “osobne priče” delinkventa, uvid u prijašnja iskustva te kulturne i društvene čimbenike (koji su ključni pri analizi delinkventnih obrazaca ponašanja). Sutherland i Cressey (1978) dodatno pojašnjavaju kako je delinkventno ponašanje naučeno u interakciji/komunikaciji s bliskim članovima skupine, preciznije – osoba postaje delinkventna zbog izloženosti kriminalnim obrascima unutar svoga okružja, a ne zbog bioloških ili inih predispozicija.

Istraživanja područja s visokim razinama kriminaliteta te uvidi u stvarnost aktera/delinkvenata (Shaw, 1930; Shaw i Mckay, 1942; Sutherland i Cressey, 1978; Whyte, 1993), osim teorije *socijalne dezorganizacije*, pridonijela su stvaranju teorije *diferencijalne asocijacije*. Povezivanjem spomenutih teorija s elementima Mertonove *anomije* nastaje teorija *delinkventne supkulture* 50-ih godina. *Supkulturu* ponajprije definira Green (1946) kao segment populacije u kojem se članovi povezuju, ali i diferenciraju na temelju spola, dobi, klase, zanimanja, regije, religije i etniciteta te postavljenih grupnih normi i očekivanja. No koncept delinkventne supkulture odnosio se na vrijednosti i način života adolescentnih skupina koje odstupaju od šire konvencionalne ili socijalne sredine (Perasović, 2001). Cohen (1955:13) smatra da pojedinac uči postati delinkventom interakcijom s članovima skupine “koji već dijele i utjelovljuju kulturni obrazac”, čiji je način tradicionalan u delinkventnim kvartovima. *Neutilitarizam* (primjerice, sitne krađe koje nemaju svrhu osim zabave), malicioznost (vandalizam) te *negativizam* (suprotstavljanje pravilima cijenjenih odraslih) opravdan je za članove jer na temelju njih iskazuju svoju “statusnu frustraciju” ili reakcije spram dominante kulture (Cohen i Short, 1958:20). Ono što dijeli adolescenta koji će poštovati konvencionalne norme i onoga koji ima predispoziciju postati delinkventan jest izloženost, okolnosti i asocijacije s modelima koji prakticiraju delinkventne obrasce ponašanja. Karakteristike ekipe/škvadre jesu *kratkoročni hedonizam* (engl. *short run hedonism*) koji se bazira na iščekivanju zabave (koja nije nužno delinkventna i više je povezana s društvenom klasom) i *snažna grupna povezanost* koja odbija obiteljski i ini nadzor (naglasak na autonomiji).

Delinkventna supkultura promatra se kao “sustav vrijednosti i normi koji nastaje interakcijom s članovima koji se nalaze na istim klasnim pozicijama te je ono solucija na problem adaptacije koje šire društvo nije uspjelo ponuditi” (Cohen i Short, 1958:20). Situacija, koja je uvijek relativna i podložna kutu gledanja, uključuje fizičko okružje, vrijeme, navike, očekivanja i zahtjeve socijalnih organizacija (Cohen, 1955). Kut gledanja, način na koji

vidimo, značenje koji pridajemo onome što vidimo, referentni je okvir pojedinca. U procesu rješavanja problema pojedinac ovisi o “socijalnoj strukturi” i “neposrednom socijalnom miljeu” koji imaju ulogu u stvaranju i kreiranju mogućih solucija (Cohen, 1955: 46). Osim toga, referentne skupine (vlastite škvadre ili autoriteti) imaju snažnu ulogu pri definiranju valjanosti osobnih postupaka, sprječavanju inovacije (promjene supkulturne skupine) i rastu konformizma (pristajanje na dane uvjete). Nova kulturna forma nastaje tijekom interakcije nekolicine aktera s istim teškoćama povezanima s prilagodbom. Supkultura nije samo *action is problem solving* ili djelovanje usmjereno rješavanju problema nego supkultura postaje grupna solucija (pojedinci gravitiraju jedni drugima i kreiraju nove norme, nove kriterije za ostvarivanje statusa) na položaj unutar socijalne strukture ili klase. Dijete uočava svoj položaj (niži/radnički) unutar klasnoga sustava kroz prizmu obitelji (položaj obitelji unutar sustava) i škole (nastavnici posreduju vrijednosti srednje klase te nepovoljne stereotipe koji su upućeni djeci iz nižih stratuma). Visoka očekivanja, ambicije, etika individualne odgovornosti, sposobnost odricanja, pristojnost, govor i držanje, kontrola nasilja, pravo vlasništva i konstruktivno provođenje slobodnoga vremena, ukratko, karakteristike su tipa socijalizacije u srednjoj klasi (Cohen, 1955). Ono je u neposrednom kontrastu s viđenjem adolescenata iz nižih stratuma jer čak i ako on ili ona uspije promijeniti svoj govor, ponašanje, navike, način provođenja slobodnoga vremena, strukturne blokade onemogućuju im mobilnost, čime se on ili ona vraća u skupinu gdje zadobiva status, poštovanje i osjećaj ispunjenja interakcijom s članovima. Iako se iste/konvencionalne vrijednosti posreduju svim slojevima društva, mehanizmi prihvaćanja i asimilacije ključni su u generiranju delinkventnih ili uspješnih životnih putova. Miller (1958) smatra da pojedinci u bandama (engl. *gang delinquency*) postižu status i osjećaj pripadnosti na temelju konformiranja na praksu, ponašanja, u biti tradiciju niže klase. Slijedeći i pristajući na norme, oblike ponašanja i standarde koji se nalaze u njihovu kulturnome miljeu, oni krše (određene) norme širega društva. Niža je klasa okarakterizirana *središnjim preokupacijama* (engl. *focal concerns*) koje zahtijevaju visoku emocionalnu uključenost i pozornost. Preokupacije karakteristične za donji stratum jesu: *frka, čvrstina, lukavost, uzbuđenje, sudbina i autonomija*. *Škvadra ili skupina s ulice*, kao jednospolna, dobno strukturirana i najstabilnija primarna skupina, zadovoljava socijalno-emocionalne potrebe adolescenata. Skupina zahtijeva visoku razinu interakcije, unutarne solidarnosti, prilagođavanja grupnim normama, a djelovanje pojedinca usmjereno je zadobivanju i održavanju statusa (ostvarivanje zahtjeva koji su visoko rangirani u njegovu kulturnome okruženju). Kulturni standardi srednje klase nisu mjerodavni jer delinkventni dječaci i njihovi roditelji konformiraju se vrijednostima i normama niže klase (posljedica čega može biti

delinkventno ponašanje) (Miller, 1958). Sykes i Matza (1957) ustanovili su da se delinkventni akteri koriste tehnikama *neutralizacije* (negiranje ozljede, odgovornosti, žrtve, optuživanje optužitelja, poziv na višu odanost) u svrhu pomirbe konformističkih i nekonformističkih vrijednosti te racionalizacije vlastitih djela.

U skladu sa spomenutim Merton (1938), koristeći se Durkheimovom *teorijom anomije*, upozorava na raskorak između kulturnih normi i ciljeva te ponuđenih mogućnosti za njihovo ostvarivanje. Cloward i Ohlin (1960) produbljuju tezu ističući kako delinkventne supkulture nastaju zbog nemogućnosti pristupa legitimnim sredstvima, a variraju s obzirom na mogućnost pristupa ilegitimnim sredstvima postizanja cilja. Uvažavajući razlike u dostupnosti, supkulture se dijele na *kriminalne* (potpuni pristup ilegitimnim sredstvima i kriminalnim ulogama), *konfliktne* (naglasak na borbenosti zbog izostanka sredstava i uloga) te one koji se *povlače* (izostanak sredstava i uloga, korisnici droga). Downes (1966) razlikuje supkulture koje nastaju kao pozitivan ili negativan odgovor na zahtjeve društvenih i kulturnih struktura te onih koji dolaze izvan dominantne kulture (imigrantske grupe, primjerice).

Supkultura ili skupina mladih s ugla ulice nastaje kao solucija ili reakcija na “strukturne blokade mobilnosti” (Perasović, 2001:45), a specifičnost života i duga tradicija kriminalnih maloljetničkih radnji dovela je do izjednačavanja kulture delinkventne ekipe, škvadre, s konceptom supkulture. Termin supkultura u prijašnjim se radovima rabio kako bi se opisalo sve ono što odstupa od normativnoga okvira, s posebnim naglaskom na grupnom identitetu i na društvenoj strukturi koja pojedincu omogućuje ili onemogućuje dostupnost sredstvima ostvarivanja cilja.

Pod utjecajem interakcionizma šezdesetih se godina mijenja perspektiva u analizi devijacije i sustava socijalne kontrole. Uvođenje nove paradigme izazvalo je *skeptičku revoluciju*, fokus se premješta na aktera, na njegovo viđenje stvarnosti te na institucije socijalne kontrole koje stigmatiziraju i etiketiraju one koji se ne konformiraju nametnutim pravilima (Perasović, 2002). Sredina i kraj šezdesetih obilježeni su pojavom kontrakulture, za koju su karakteristične političke i društvene akcije predvođene mladima (adolescentima), okrenutost istočnjačkoj kulturi i duhovnim praksama te raznim psihodeličnim drogama. Supkultura i kontrakultura pojmovno se razlikuju, iako je supkulturna scena nesvjesno njegovala kontrakturne intencije. Supkultura i kontrakultura, prema Yinger (1960), nalaze se na istome kontinuumu, no kontrakturne aktere povezuje *konflikt*, koji postaje primarnom temom. Uvidjevši kako se koncept supkulture rabi kao *ad hoc* termin za sve društvene varijacije, Yinger (1960) definira supkulturu kao skupinu čiji se normativni sustav i temeljne karakteristike, poput jezika, vrijednosti, religije, stila života, vremena postojanja, podrijetla članova i odnosa prema

društvu, razlikuje. Osim toga, ističe da dječaci i djevojke u razdoblju adolescencije grade svoju *vršnjačku adolescentsku kulturu* koja sadržava vlastite moralne standarde koji mogu, ali i ne moraju biti u skladu s roditeljskom, dominantnom kulturom. Nadalje, mladenačka skupina nameće promjene u području morala, odjeće, govora, a pristajanjem na dana pomodarstva adolescent postaje dio njihove kulture. Analizirajući hipijevski stil života, Hall (1968), u duhu birminghamske tradicije, uz ostale razlikovne čimbenike, njihov stil promatra kao protutežu vrijednostima i normama koje propagira srednja klasa.

Becker (1963) smatra da devijantnost stvara društvo, to jest društvene skupine ili *moralni poduzetnici* stvaraju pravila kojih se osoba mora pridržavati. Osobi se prišiva etiketa devijantnoga jer odbija ili preispituje pravila i očekivanja. Becker (1963:9) upozorava na to da je “devijantan onaj kojem je etiketa uspješno prišivena jer devijantno ponašanje je samo ono koje društvo tako etiketira”. Becker (1963) teorijom etiketiranja i Cohen (1972) konceptom moralne panike obogaćuju područje istraživanja supkultura te mijenjaju tijek diskursa kada je riječ o odnosu supkulturnih aktera, društva i medija. Cohen (1972) kreira koncept moralne panike koristeći se procesom *socijalne tipologizacije* i *stereotipiziranja* (pojedinač se kategorizira te mu se pripisuju normativna očekivanja karakteristična za tu ulogu), koncept *socijetalne reakcije* (koji dovodi do amplifikacije devijacije stvarajući *snowball effect* ili *učinak grude*) te istraživanja temeljena na prirodnim nepogodama (iskazivanje straha bez stvarne opasnosti; lažne uzbune) unutar konteksta masovnih medija. Cohen (1972) promatra nastanak i realizaciju *mods* i *rockers*, dviju supkulturnih skupina, u masovnim medijima koji kreiraju moralnu paniku pojačavajući devijaciju i stvarajući narodne vragove ili *folk devils*. Analizirajući medijski inventarij, Cohen (1972) uočava *preuveličavanje* i *iskrivljavanje činjenica*, *proročanstvo/predikciju* i *simbolizaciju* (određene riječi izazivaju emocionalnu reakciju i gube neutralno značenje). Senzacionalistički napisi nisu samo intenzivirali prvotno stvorenu negativnu predodžbu o *modsim* i *rockerima* nego su i sami supkulturni akteri počeli sličiti prenapuhanim medijski stvorenim slikama. Cohen (1972: 137) je tada primijetio da “društvena reakcija ne samo da povećava šanse devijantne osobe za glumom nego mu pruža i rečenice i upute na pozornici”.

Sedamdesete i osamdesete godine obilježava pojava Birminghamske škole (Cohen, 1972; Clarke, 1976; Willis, 1978; Hebdige, 1979; Frith, 1983; Grossberg, 1984), koja dominira diskursom i službeno je mjesto razvoja sociologije supkultura. Škola promatra supkulturu u okviru šire socijalne strukture, preciznije – radničke klase ili roditeljske kulture, dominantne i masovne kulture (Gelder i Thornton, 1997). Mladi su produkt dezintegrirane radničke klase i zajednice, pri čemu obitelj naposljetku prestaje biti kohezivna jedinica. Radnička se klasa našla

pred dvjema kontradiktornim ideologijama: kulturom potrošnje (promiču je masovni mediji) i radne etike koja ističe stvaralaštvo (tradicionalni naglasak na proizvodnji). Urbane promjene u sastavu ulica (lokalni kafić, dućan, parkovi) i načinu gradnje domova (po uzoru na srednju klasu) izazivale su nedostatak povezanosti sa zajednicom te unijele tenzije u obiteljski dom. Posljedica je generacijskih/obiteljskih konflikata prerani ulazak u brak ili nastanak supkulture. Mladi umanjuju tenzije izazvane interpersonalnim kontaktom (s članovima obitelji) posredujući ih raznim stereotipima u sklopu odabranoga kolektiva (generacijsko-simboličkoga sustava). Za Cohena (1972) supkultura postaje sredstvo izražavanja i razrješavanja krize ili proturječnosti nastale u roditeljskoj kulturi. Životni stil sastoji se od četiriju simboličkih podsustava koji se dijele u dvije osnovne forme, preciznije – *plastične* (odjeća i glazba koja nosi supkulturnu vrijednost) i *infrastrukturne* (argot i ritual). Životni stil *Modsa* kombinacija je *argota*, rituala (reflektira tradicionalne elemente roditeljske kulture), stila odijevanja i glazbe “hedonističkoga potrošača” (Cohen, 1972: 95). Dinamika supkulturne tradicije očituje se u preuzimanju elemenata iz roditeljske kulture i drugih supkulturnih frakcija (Cohen, 1972). Primjerice, *parkas* i *scooter boys* svojevrsna su tranzicija do dolaska *skinheadsa* čije su vrijednosti socijalno nazadne naspram *modsa* i u opoziciji sa životnim stilom *greasera* (rokeri meksičkoga ili talijanskoga podrijetla, pripadaju radničkoj klasi) i *hipija*. *Skinheadsi* se okreću zaštiti roditeljske kulture te vraćaju puritanizmu i šovinizmu, nakon čega slijede *crombies*, *casuals*, *suedes*. Supkultura je, stoga, “kompromisno rješenje za dvije kontradiktorne potrebe: potrebe za stvaranjem, izražavanjem autonomije i različitosti spram roditelja... te potrebe da se očuvaju roditeljske identifikacije” (Cohen, 1972:96). Supkultura “kao simbolička struktura osigurava difuzni osjećaj afiniteta u smislu zajedničkog životnoga stila, ali ne propisuje kristaliziranu grupnu strukturu” (Cohen, 1972: 96-97). No funkcijom teritorijalnosti one dobivaju konture supkulturne skupine jer su smještene u kolektivnu sferu i njihovi akteri svjesno podržavaju njihove granice.

Mladenacke supkulture za Clarke, Hall, Jefferson i Roberts (1976:100) mogu biti “regularna i trajna obilježja roditeljske kulture”, no istodobno se mogu pojaviti (biti vidljivo identificirane i etiketirane) u određenim povijesnim trenutcima i zatim nestati. *Teddy Boys*, *mods*, *rockers*, *skinheads*, supkulture sa specifičnim stilom odijevanja, glazbom, središnjim preokupacijama (engl. *focal concerns*), posebne su i nestalne skupine koje odudaraju od njihova vršnjačkoga ili adolescentskoga kruga i šire kulture radničke klase. Stil je proizvod svjesne stilizacije i organizacije predmeta. No, iako supkulturni akteri mogu kreirati drukčije *odgovore ili solucije* na temelju odabranoga životnog stila, mladi pojedinac i dalje proživljava *jednaku problematiku* (engl. *same basic problematic*) koja je zajednička za sve članove klase.

Osim na simboličkoj razini, proturječnosti se ne razrješavaju na konkretnoj, materijalnoj razini (Clarke, i sur., 1976). Članovi supkulture pokušavaju riješiti problem na imaginaran način jer ne mogu pristupiti jednakim zanimanjima i razini obrazovanja zbog svoje klasne pozicije (Hall i Jefferson, 1976). Društvena klasa nije nužan preduvjet ili kriterij nastanka supkulturnih skupina u Hrvatskoj (Buzov i sur., 1989; Lalić i sur., 1991; Lalić, 1993; Perasović, 2001). Osim toga, supkulturni su se stilovi drukčije kreirali u Velikoj Britaniji i Americi.

Willis (1977) je u etnografskome istraživanju promatrao i intervjuirao dječake (engl. *lads*), pripadnike radničke klase koji pohađaju srednju školu u Hammertownu. Dječaci, nezainteresirani za vrijednote koje škola i njezini nastavnici propagiraju, kreiraju antiškolsku supkulturu ili kontrakulturu (engl. *counter-school culture*). Škola postaje mjesto kontrole, klasne reprodukcije i kontinuiteta gdje dječaci, nakon završetka školovanja, zauzimaju već predviđene pozicije unutar radničke klase. Willis (1978) je, među ostalim, prvi uočio podudarnost između odijevanja, glazbe, upotrebe predmeta, droge i korištenja motocikla tijekom istraživanja ropera/bikera i hipija. Točnije, Willis (1978) uočava podudarnost između akterovih vrijednosti, životnoga stila, osobnoga iskustva i glazbe koju rabe kako bi izrazili svoje središnje preokupacije. Supkulturni akteri, poput *punkera* i *skinheadsa*, posreduju identitet i implicitne poruke odabranim stilom (Hebdige, 1979). Hebdige (1979:103) upotrebljava koncept *bricolage* koji opisuje kao “znanost konkretnog... u kojoj se oprezno i precizno određuju, klasificiraju i raspoređuju detalji fizičkoga svijeta u strukture s pomoću logike koja ne odgovara našoj”. Supkulturni *bricoleur* preuzima, preuređuje i premješta određeni predmet kako bi on dobio novo značenje (Clarke, 1976). Analizirajući potanko supkulturni stil punkera, Hebdige (1979) uočava elemente bricolagea, poput sigurnosne igle (ukrasi za tijelo), jeftinih materijala (vulgarni dizajn), šminke (za djevojke i mladiće), kose (žuta, narančasta sa zelenim pramenovima) i školske uniforme (grafiti, umjetna krv, raskopčana kravata). Punk je bio izravan, snažan i izražen plesom, poput *pogo*, *robot* ili *poza*. Kaos koji simbolizira *punk* supkulturu rezultat je organiziranoga i namjernoga djelovanja. Hebdige (1979) uočava povezanost između načina odijevanja, obojene kose, droge, načina plesa (*pogo*), pljuvanja, povraćanja i sulude *punk* glazbe. Akteri transformacijom preuzetih predmeta slika i zvukova stvaraju i oblikuju vlastita subverzivna značenja. Preuzetim i transformiranim simboličkim objektima (odjeća, izgled, jezik, rituali, stilovi interakcije, glazba) jača se grupni identitet i unutarnja kohezivnost, a supkulturni stil proizlazi tada iz kristaliziranih grupnih odnosa, aktivnosti i konteksta (Clarke i sur., 1976). Supkultura je “oblik otpora koji se sastoji od kontradikcija i prigovora usmjerenih prema vladajućoj ideologiji, a izraženog kroz stil” (Hebdige, 1979:133). Otpor mladih očituje se spram roditeljske (matične

kulture) i buržoaske kulture. Mladi supkulturni akteri mogu biti buntovni ili na dramatičan način iskazivat stil i vrijednosti, no njihov opipljivi revolt prema društvu osjeti se tek nakon što su kontinuirano provocirani (Brake, 1985). Prema Brakeu (1985) supkultura ima nekolicinu funkcija tijekom razdoblja adolescencije, odnosno nudi rješenje na simboličkoj razini, nudi kulturu življenja (izvor vrijednosti, ideologije, stila i životnoga stila), alternativni oblik društvene realnosti, smislen način života tijekom slobodnoga vremena te je odgovor na egzistencijalne dvojbe.

Pri analizi koncepta supkulture najveća je zapreka definiranje njezinih obilježja jer se sam pojam prije promatrao kroz prizmu društvenih struktura, a ne na temelju slobodno odabranih aktivnosti i stilskih preferencija (Fine i Kleinman, 1979). Naime, stil ne upućuje samo na klasu pojedinca nego opisuje akterov subjektivnu svijet i njegov odnos s okolinom koja ga okružuje. Nadalje, Jenkins (1983) smatra da supkulture nisu koherentne skupine, nego mogu biti okarakterizirane fluidnim članstvom i granicama. Osim toga, pojam životnoga stila upućuje na razlike u načinu života unutar i izvan (tada radničke) klase. Tri identificirana životna stila, *momci* (engl. *lads*), *obični klinici* (engl. *the ordinary kids*), *građani* (engl. *the citizens*) razlikuju se s obzirom na ja ili *self*, razinu posvećenosti afilijacijama kojima pripadaju, ambicijama, stavovima prema obitelji, stilovima potrošnje, slobodnovremenskim aktivnostima i načinu odijevanja (Jenkins, 1983). Clarke i sur. (1976) čak su istaknuli da velik dio mladih (podrijetlom iz radničke klase) ne moraju biti dio jedne koherentne supkulture, nego pojedinci mogu, tijekom života, biti dijelom raznih supkulturnih skupina. Pojam supkulture odnosi se na “skup vrijednosti, norma, vjerovanja, načina života i simboličku strukturu koju dijele konkretne društvene skupine”, ali se odnosi i na pojedince koji pripadnost supkulturnom stilu izražavaju samostalno, potvrđujući svoj identitet vlastitim ritualima, bez posredovanja neformalne skupine (Perasović, 2002:490). Primjerice, supkulturni akteri sredinom osamdesetih godina u Hrvatskoj, *poput punkera, metalaca, darkera, nogometnih huligana* i inih, bili su poput ilustriranih idealnih tipova iz udžbenika (Perasović, 2001). No Perasović (2001) objašnjava kako izgled, uočljiva obilježja, mjesta okupljanja, rituali, glazba i jezik (argot/sleng) nisu jedini pokazatelji razine supkulturne uključenosti. Analizirajući *rock*-kulturu, Grossberg (1984) uočava preširoku uporabu pojma *rocka* prilikom opisivanja supkulturnoga stila mladih. Naime, supkulturni se stilovi temelje ili posreduju raznovrsnim *rock*-pravcima ili drugim glazbenim pravcima te ih se zbog toga ne može smjestiti u specifičnu kategoriju ili profilirati. Manjak omeđenosti ili gubitak snažne profiliranosti upućuje na fluidnost stila i identiteta mladih koji nije striktno vezan uz klasu. Stil za Fritha (1983:219) nije trenutak simboličkoga otpora jer su “mladi stilisti” spremni mijenjati skupine vršnjaka, aktivnosti i načine posredovanja stila.

Supkulture se formiraju na osnovi izbora pojedinaca koji se u tome trenutku nalaze u sličnim/identičnim situacijama te reaguju na njih na približno sličan ili jednak način (Drakulić, 1984).

Kontradiktorna stajališta o supkulturi intenzivirala su se u drugoj polovici 80-ih godina 20. stoljeća. Naglasak na klasi te primjena strukturne teorije prilikom analize supkultura doveli su do udaljšavanja teorije u odnosu na stvarni život aktera i scene (Pilkington, 1994). Definiranje i promatranje supkulture kao rješenja na klasne nejednakosti ili klasnu socijalnu strukturu nisu više bili dostatni za objašnjavanje kompleksnosti identiteta, obrazaca ponašanja i vrijednosti mladih (Hodkinson, 2007). Istraživanja *rave* kulture i elektroničke scene propitala su postavke Birminghamske škole i primjenjivost pojmova poput klasa, otpora i stila (Merchant i MacDonald, 1994; Thornton, 1995; Redhead 1997; Richard i Kruger, 1997). Tijekom istraživanja klupske scene Thornton (1995) se koristi postavkama o kulturnome kapitalu (Bourdieu, 1986) kako bi kreirala koncept supkulturnoga kapitala te istaknula važnost medija (mikromediji, niša, masovni mediji) pri kreiranju supkulture i pri širenju scene. Razina ili visina supkulturnoga kapitala određuje poziciju unutar hijerarhije iako ne postoji homogena skupina kojoj sam pojedinac pripada. Istraživanje *rave* kulture uputilo je na masovnost pokreta, manjak klasne vezanosti, okrenutost hedonizmu i ženskim likovima te odmak od stilske profiliranosti (Merchant i MacDonald, 1994).

Postmoderna je uvela koncept heterogenosti naspram homogenosti, dualizam razmišljanja te je prodrmla do srži dotadašnje ukorijenjene stavove. Postmoderne teorije izbacile su koncept društvenih klasa i struktura u zamjenu za “pojmove aktera, kolektiviteta i kulture” (Katunarić, 1995:35). Pojavom postmoderne preispituje se “tradicionalno, standardno, normirano... i uopće dihotomno”, svijet postaje “otvorena pluralna kulturna scena pri čemu se brišu svi mogući prefiksi ispred riječi kultura (sub-kultura, kontra-kultura i sl.)” (Previšić, 2010: 171). Naime, u postindustrijskome društvu “svaka sociokulturna različitost postaje prihvatljivom: odnos socijalne hijerarhije sve je teže uspostaviti”, stoga alternativne kulture ne tretiramo kao podređene, nego kao varijacije spram dominantne kulture (Tomić-Koludrović, 1993: 841). Hebdige (1988:8), primjerice, pod snažnim utjecajem postmodernizma govori “zbogom studijama mladih” te napušta vlastitu koncepciju supkulture kao negacije i otpora jer je trenutak *punk* supkulture nestao. Willis (1990) se odmiče od strukturalizma te upućuje na proces simboličke kreativnosti u kojemu pojedinac preuzima i redefinira kulturne sadržaje i materijale. Postsupkulturni, postmoderni zaokret donosi novi pogled na pojedinca i mlade kao kreativne, autonomne aktere koji su uključeni u oblikovanje kulturnih resursa te žive specifičnim načinom života. Mladi prestaju biti homogenizirana, infantilna skupina jer sve više

mladih živi stilom koji je trajno izvan dominantnih kulturnih okvira (Tomić-Koludrović, 1993; Valentine, Skelton i Chambers, 1998). Postsupkulturni pristup okarakteriziran je napuštanjem, redefiniranjem ili dopunjavanjem brojnih elemenata Birminghamske škole i samog pojma supkulture (spomenuto *razrješenje proturječnosti na simboličkoj razini te dvostruka artikulacija otpora*). Postmoderna supkulturna teorija teži pomaku s modela društvenoga ograničavanja i stavlja težište na djelovanje (engl. *agency*) u potrazi za individualnim značenjem u supkulturnoj praksi (Redhead, 1997). Muggleton i Weinzierl (2003) ističu da u postmodernome razdoblju ne možemo više povezivati nastanak supkulture uz klase jer ne obuhvaćaju političku, ekonomsku i kulturnu realnost 21. stoljeća.

Postsupkulturni autori (Redhead, 1997; Bennett, 1999; Muggleton, 2000; Muggleton i Weinzeirl, 2003) supkulturni su stil definirali kao neautentičan, fragmentiran i fluidan. Osim toga, doživljavali su kreativne manifestacije stila (modu, umjetnost, glazbu) ispraznim mješavinama. Ti autori smatraju da stil prestaje simbolizirati otpor jer je lišen autentičnosti. Spomenuti postsupkulturalisti distancirali su se od redukcionističkoga pristupa supkulturi kao homogenoj, kohezivnoj cjelini s jasno naznačenim granicama te pokušali objasniti suvremene, fragmentirane i individualizirane načine konstrukcije kulturnoga identiteta mladih. Muggleton (2000) i Redhead (1997) koriste se teorijom *hiperrealnosti* (Baudrillard, 1995) kako bi upozorili na neprikladnost supkulturnoga koncepta pri analizi supkulturnoga stila u postmoderni. Naime, supkulturni stil prestaje biti opterećen strukturnim elementima poput klase, spola i etniciteta te postaje osoban izbor. Postsupkulturalisti, prema Muggleton (2000), uživaju u mogućnosti i slobodi supkulturnoga izbora.

Devedesetih godina preuzima se koncept *neoplemena* koji se odnosi na “ozračje, stanje uma i izražava se kroz brojne životne stilove koji favoriziraju izgled i formu” (Maffesoli, 1996: 98). Maffesoli (1996:77) *neopleme* promatra kao propusno, nestalno i ekspresivno te slikovito objašnjava da odjeća, frizura i ostale vanjske manifestacije primjerice *punk* stila djeluju kao “ljepilo” koje povezuje članove u svojevrсну zajednicu. Izgled aktera ima vrijednosno značenje jedino unutar šire pozornice na kojoj je pojedinac istodobno i glumac i gledatelj. Mladi, prema postsupkulturalistima, postaju dio strastvenih, ekspresivnih, emocionalnih zajednica, koje, osim estetskoga aspekta, karakteriziraju nestalne granice, fluidno članstvo i odsutnost osjećaja grupne pripadnosti (Malbon, 1998; Perasović, 2013). Grupni identiteti nisu više utemeljeni na klasi, spolu i religiji, nego obrascima potrošnje kojima pojedinci stvaraju nove oblike socijalizacije. Bennett (1999) smatra da je sam pojam supkulture postao univerzalan termin koji se odnosi na svaki dio društvenoga života u kojemu se isprepleću mladi, stil i glazba. On se, stoga, koristi konceptom *neoplemena* u istraživanju urbane scene u Newcastleu jer

mladenačke skupine karakterizira fluidnost i promjena stilskih preferencija. Adolescent može biti dio ekspresivne i nagonске zajednice ili afektivnoga saveza, a istodobno posredovati osobni identitet vlastitim individualiziranim životnim stilom (Bennett, 1999).

Rezultati istraživanja Greener i Hollands (2006) o globalnoj virtualnoj supkulturi *psytrancera* odbacili su jednostavnu teorijsku dihotomiju (primarno lokalne/globalno virtualne supkulture, klasno vezane) te izazvali supkulturne i postsupkulturne teorije o fragmentiranim, površnim i privremenim postmodernim životnim stilovima. Dedman (2011) je, na osnovi rezultata analize *grime* i *hip-hop* scene, preispitao koncept *neoplemena* i upozorio na mogućnost kreativne i proaktivne supkulturne ekspresije na suvremenoj sceni. Grubo gledajući, scena se dijeli na *periferce* (engl. *peripherals*, relativno pasivni konzumenti kulture) i *neiskvarene* (engl. *purists*, aktivni sudionici lokalizirani unutar scene). *Periferci* konzumiraju glazbene sadržaje, a *neiskvareni* aktivno kreiraju vlastite *hip-hop* i *grime* glazbene sadržaje. Njihova posvećenost odabranome stilu očituje se u odlascima na koncerte, u fiksnim okupljanjima radi razmjene sadržaja te u njihovu preoblikovanju (snimke, poster, grafiti). Oni kreiraju vlastitu kulturnu praksu, preciznije – vlastitu autonomnu *hip-hop* i *grime* kulturu unutar šire kulture. Za spomenutu skupinu supkultura je “mjesto otpora i formiranja identiteta” (Dedman, 2011: 520).

Stahl (2003) smatra da postsupkulturni zaokret nosi u sebi pretjerani pesimizam jer se u postmodernome vremenu mogu stvarati smisleni i kreativni konteksti za kulturnu produkciju. Postmoderne ideje o fragmentaciji, propusnosti i individualizaciji potenciraju stvaranje “iskrivljene i nepotpune slike suvremene mladenačke kulture” radi razumijevanja suvremenih mladenačkih kulturnih praksi (Shildrick i MacDonald, 2006: 128).

Iako se napušta birminghamski pojam supkulture i rabe termini poput *neoplemena*, *scene*, *kultura mladih*, *životni stil* (Chaney, 1996; Bennett, 1999; Miles, 2000; Muggleton, 2000; Stahl, 2003), istraživanja supkulturnoga svijeta nastavljaju se jer adolescenti mogu posredovati svoj identitet unutar kolektiva ili skupine vršnjaka, ali istodobno mogu osjećati potrebu za individualnim izražavanjem stila.

2.1.2. Definiranje supkulturnoga životnoga stila

Iako se čini da je životni stil trenutačno u modi (Featherstone, 2007), spomenuti je koncept dugi niz godina, uz varijacije i kraće stagnacije (Gibbins i Reimer, 1999), dio znanstvenoga diskursa. Životni stil promatrao se kao obilježje klase, simbolička oznaka osobnoga ili grupnoga statusa, indeks zdravstvenoga stanja, način života, postsupkulturna inačica, produkt potrošnje, sredstvo stabilizacije identiteta te osobni model ponašanja, stavova i orijentacija (Veblen, 1899; Weber, 1968; Hebdige, 1979; Sobel, 1981; Fulgosi i Radin, 1982; Chaney, 1996; Miles, 2000; Tomić-Koludrović i Leburić, 2002; Mlinarević, 2004; Simmel i Frisby, 2004; Featherstone, 2007; Miliša i Bagarić, 2012; Berzano i Genova, 2015).

Stil se u okvirima supkulturne teorije promatrao na temelju žargona, rituala, odjeće i glazbe, u sklopu kolektivnih klasnih entiteta, gdje supkulturni stil postaje sredstvo razrješenja proturječnosti (Cohen, 1972) kojim se izražava otpor (Hall i Jefferson, 1976; Hebdige, 1979). Stil upućuje na razinu supkulturne posvećenosti, a sastoji se od izgleda (odjeće, nakita i drugih stilskih predmeta), držanja/ponašanja (način nošenja, držanja) i *argota* ili *žargona* (rječnik, način izražavanja) (Brake, 1985). Stil je koncept koji može biti formalan ili neformalan, deskriptivan, normativan i neobičan, no, neovisno o njegovoj naravi, on se može promatrati i na temelju njega donositi zaključci o pojedincu. Stil nema samo informativno i taksonomsko obilježje nego postaje otvoren interpretaciji. Stil postaje pokazatelj subjektivnoga svijeta i odnosa koji pojedinac ima sa sredinom koja ga okružuje. Upotrebljavajući rečenicu “ova žena ima stila”, Sobel (1981:20) ilustrira kako na implicitnoj razini ona ima određene karakteristike koje ju razlikuju od ostalih žena, stoga stil neupitno povezan s bihevioralnom i vizualnom sastavnicom. Miliša i Bagarić (2012) definiraju stil kao ukupnost prepoznatljivih karakteristika koje razlikuju osobu od drugoga ili drugih. Stil je poseban jezik sa “specifičnim zvukovima, fleksijom i sintaksom za izražavanje života” (Simmel i Frisby, 2004:467). Osim drugih brojnih značenja, on postaje medij kojim pojedinac posreduje identitet, pokazuje kojoj simboličkoj skupini pojedinac pripada te ocrta granice spram onih koji nisu dio toga miljea. Stil se uči u interakciji s drugim supkulturnim članovima ili značajnim osobama te zahtijeva od pojedinca prisutnost, iskrenost i autentičnost u procesu posredovanja stila. Primjerice, odjeća nije samo odraz unutarnjega svijeta nego njome izražavamo stav o svojoj okolini na “subliminalnom, emocionalno potenciranom, neintelektualnom, instinktivnom nivou” (Brake, 1985:14). Stil je, u supkulturnim okvirima, oblik žargona koji se sastoji od odjeće i predmeta (preuzetih iz okoline, komercijalne modne scene) koji se preoblikuju i transformiraju te naposljetku reflektiraju osobnu životnu filozofiju (Brake, 1985:14). No stil ne mora biti posredovan

fizičkim/opipljivim indikatorima jer “ako jesi nešto, onda se prema toj definiciji ne moraš truditi” (Muggleton, 2000:90). Vizualni ili vidljivi stil ne sastoji se samo od proizvoljno odabrane i odbačene robe, nego on reflektira “životni stav koji se izražava kroz izgled i ponašanje“ (Moore, 1994: 36). S obzirom na to, brojni supkulturni pripadnici nisu opterećeni svojim stilskim izričajem jer se, osim odjeće i izgleda, stil ili pripadnost može izražavati tijelom (Bourdieu, 1986) i držanjem/ponašanjem (Brake, 1985). Primjerice, etnografsko istraživanje *punk* scene u Puli uputilo je upravo na visoku razinu povezanosti identiteta, glazbe i vanjske manifestacije stila (Perasović, 2013). Perasović (2013) ističe da manjak vanjske ekspresije, poput odjeće, frizure, nakita, ne znači odsutnost supkulturnoga ili životnoga stila. Pojedinaac ne mora iskazivati svoju kulturnu pripadnost izgledom, glazbom ili bilo kojim drugim kanalom jer on ili ona može odabirati i kombinirati predmete/robu u “stvarnom supermarketu stila” (Hodkinson, 2002:38). Prihvaćajući spomenutu postmodernu premisu, odbacujemo mogućnost prepoznatljivosti i kohezivnosti koje su dijelili posrednici stila te prihvaćamo nepredvidljivost koja dolazi s raznolikom interpretacijom i artikulacijom stila (Hodkinson, 2002).

Stil se u postindustrijskome duhu, prema Tomić-Koludrović (1993), promatra kao produkt osobne odluke ili investicije. Životni stil nije više “iskaz grupne konfliktne kulture nego rezultat socijalno prihvaćene operacije izbora kod svakog društveno (tržišno) posve ‘integriranog’ pojedinca...” koji “ne postoji, kao ranije, u subkulturnim enklavama, nego se iskazuje u sferama koje su inače ostajale izvan njih: raspolaganju slobodnim vremenom, izboru i uređenju mjesta stanovanja, prehrambenim navikama te ostalim djelatnostima koje spadaju u sferu potrošnje” (Tomić-Koludrović, 1993: 841). Featherstone (2007: 81) smatra da životni stil, unutar suvremene kulture, podrazumijeva “individualnost, vlastiti izraz i stilsku svijest o sebi. Tijelo, odjeća, govor, slobodno vrijeme, ukus u hrani i piću, dom, auto i izbor ljetovanja se trebaju promatrati kao indikatori individualnosti ukusa i osjećaja za stil vlasnika/potrošača.” U društvu koje je orijentirano na vidljivost potrošnje osobni izbori postaju investicije.

Životni stilovi mogu se opisati kao “funkcionalni odgovori na modernu” (Chaney, 1996, str.11) i postmodernu jer su životni stilovi rezultat aktivne ekspresije odnosa između pojedinca, društva, strukture, djelovanja te njegove reakcije na društvene promjene (Miles, 2000). U postindustrijskim društvima sve je izraženija heterogenost i partikularnost životnih stilova koja su posljedica socijalno-strukturalnih promjena (Tomić-Koludrović i Leburic, 2002). Koncept životnoga stila primjenjuje se zbog povećanoga stupnja individualizacije među mladima te pluralizacije i diferencijacije životnih stilova koje su karakteristične za postindustrijska društva. Masovna je kultura toliko “fragmentirana i pluralistička da su granice između supkulture i masovne kulture postale krajnje nejasne” (Svendsen, 2006: 73). Ono je

pridonijelo smanjenju interesa za proučavanje supkulture u okviru kolektivnih identiteta te u prvi plan stavilo istraživanja individualnih životnih stilova. Životni stil prestaje se posredovati isključivo u okviru supkulturne skupine te se iskazuje u svakodnevnome životu i obrascima potrošnje (Tomić-Koludrović, 1993). Miles (2000) stoga predlaže uporabu životnoga stila umjesto supkulturnoga jer pojam životnoga stila djeluje primjerenije s obzirom na tendenciju individualizaciji koja karakterizira postindustrijska ili suvremena društva. Supkulturni pristup, prema Miles (2000), simplificira mladenačko iskustvo, usmjerava pozornost na određene aspekte njihova života i tretira ih kao negativce (referirajući se na koncept moralne panike). Također, stavljajući naglasak na spektakularne zajednice i stilove, otvara se mogućnost kreiranja iskrivljene slike mladenačke svakodnevnice jer istraživanja nisu uzimala u obzir kulturu življenja svih mladih ljudi (Laughey 2006; Woodman, 2013).

Koncept supkulture, ako je primjereno upotrijebljen, može biti koristan analitički koncept u suvremenim okvirima, ističu Widdicombe i Wooffitt (1995). Naime, mladenačke supkulture pružaju adolescentima osjećaj identiteta koji je drukčiji od onoga koji pruža škola, obitelj i klasa (u prijašnjim uvjetima). Stil ili životni stil pruža simbolički okvir unutar kojega se identitet formira, ali također pruža prostor unutar kojega pojedinci mogu kreirati identitet koji ne propagiraju druge (ne)formalne institucije. Supkultura otvara mogućnost proživljavanja društvene realnosti odriješene utjecaja odraslih, preciznije – prostor u kojemu mladi mogu biti mladi.

Za Fine i Kleinmana (1979) koncept supkulture neprecizan je i neodređen jer se supkultura poistovjećuje s podskupinom/društvom (engl. *subsociety*), pozornost nije usmjerena prema samim referentima te se supkultura tretira kao statičan, zatvoren i homogen sustav sa središnjim temama, normama i vrijednostima. Koncept je potrebno promatrati kao svojevrsno “stanje previranja” gdje su članovi u stalnoj interakciji s drugim pojedincima i skupinama, a veze su među njima propusne (Fine i Kleinman, 1979: 6). Supkulturna skupina ne sadržava strogo determinirane vrijednosti, vrijednosne orijentacije ili, u širem smislu, vrijednosni sustav jer njezini članovi, a ni skupina, nisu odvojeni od širega društva i vrijednosti koje oni propagiraju odgojem i socijalizacijom. Individualnost, mobilnost i različitost karakteristike su na temelju kojih se može ponuditi primjerenije objašnjenje supkultura.

Uporaba nazivnika postaje neprimjerena ili preširoka jer poteže temu stilske profiliranost (Perasović, 2013) ili sami supkulturni akteri odbijaju uporabu nazivnika (Polhemus, 1996; Winge, 2012). Polhemus (1996:149) uočava kako svaki pojedinac govori “ja sam individualac”, ali se odbija koristiti etiketom/nazivnikom poput “ja sam *raver*” ili “ja sam *cyberpunker*”. Widdicombe i Wooffitt (1995) pratili su kako ispitanici konstruiraju,

pregovaraju, pružaju otpor grupnome članstvu i nametnutim nazivnicima te iskazuju potrebu za afilijacijom prema potrebi. Winge (2012) primjećuje da su ispitani pojedinci pripadali jednoj ili raznim skupinama, ali se odbijaju koristiti nazivnikom kojim bi opisali svoj životni stil. No rabe termin supkultura jer pokazuje njihov otpor prema dominantnim vrijednostima, propisanim životnim stilovima i ideologijama.

Distinktivna individualnost (engl. *distinctive individuality*) termin je koji Muggleton (2000) primjenjuje kako bi opisao kriterije prema kojima se supkulturalisti i konvencionalisti razlikuju. Primjerice, na temelju izgleda, stava i životnoga stila mladi izražavaju svoju individualnost. No mladi supkulturalisti svjesni su društvene/grupne dimenzije kada je riječ o posredovanju njihova osobnoga stila. Naime, raznolika skupina dopušta formaciju i izražavanje različitih stilskih profila i ukusa, čime ostavlja prostor za dovoljnu sličnost i raznolikost među svojim članovima. Muggleton (1997) smatra da se fokus treba premjestiti na temu životnih stilova jer su mladenački životni stilovi individualiziraniji supkulturnih. Jenkins (1983) primjenjuje koncept životnoga stila jer dopušta formaciju posebnih društvenih aktivnosti, ali i prihvaća širi sklop zajedničkih kulturnih aktivnosti unutar kojih nastaju alternative kolektivne strategije.

Životni se stil analizira na temelju fenomena supkulture, a supkulturalisti ističu da se pripadnost pojedinome stilu ne očituje samo u odijevanju, slengu, ritualu i glazbi, nego ti akteri svakodnevno žive norme i vrijednosti povezane s određenim životnim stilom. Za Gibbins i Reimera (1999) životni je stil vidljiv, on je sredstvo prezentacije koje je specifično, slično ili potpuno drukčije spram stilova koji posreduju drugi pojedinci. Sobel (1981:9) definira životni stil kao “karakterističan, stoga prepoznatljiv način života” koji se sastoji od ekspresivnih oblika ponašanja. Životni su stilovi “rutinizirane prakse, rutine koje su uključene u navike odijevanja, jela, načine ponašanja i omiljene sredine za susrete s drugima”, preciznije – ono je rezultat svih odluka koje pojedinac donosi tijekom života (Giddens, 1991:81). Chaney (1996:5) definira životni stil kao “skup ponašanja i stavova koji imaju smisla u određenom kontekstu”, koji je neizbježno povezan s potrošnjom i organizacijom slobodnoga vremena. Životni stil sastoji se od konzistentnih načina reagiranja, opažanja, razmišljanja i djelovanja koji tvore specifičan “modus operandi” (Coleman, 1960:69). Životni stil iskaz je osobnoga, kulturnoga i društvenoga identiteta, koji, osim identiteta, povezuje vrijednosti, obrasce ponašanja i resurse kojima pojedinac raspolaže. Životni stil relativno je stabilan “osobni model ponašanja, stavova i orijentacija” (Tomić-Koludrović i Leburić, 2002: 156), koji, motiviran vrijednostima, snažno utječe na ponašanje, stavove i cjelokupnu formaciju identiteta (Miegel, 1994a). Pojedinac stavlja “osobni pečat” na kontekst, situacije i uloge koje prihvaća, čime kreira autentičan i

relativno dosljedan životni stil (Coleman, 1960:69). Za Fulgosi i Radin (1982:9) život su stilovi “specifični modeli egzistencije, izražavanja, obraćanja i samoostvarivanja pojedinca ili grupe”. Životni se stil, prema Adler (1952), oblikuje u četvrtoj i petoj godini života, a pojedinac zatim donosi odluke, odabire aktivnosti i posreduje obrasce ponašanja koji su u skladu sa stilom. Iako Adler (1952) upozorava na jedinstvenost životnoga stila koji se posreduje raznim oblicima djelovanja, pojedinac naposljetku ostaje dosljedan prvotnome stilu. Budući da je “najviša razina organizacije ličnosti”, životni je stil “funkcionalno autonoman”, a razvija se postupno usmjeravajući i povezujući “životne zadaće” pojedinca (Allport, 1961:238). Ansbacher (1967:196) citira Loiusa de Buffona koji napominje da je “stil čovjek sam”. Svaki je element životnoga stila “način pričanja priče... način redizajniranja materijalne kulture na beskonačne načine” (Chaney, 1996:147). Životni je stil investicija koja je obilježena simboličkom i društvenom vrijednošću. Stil se ne može promatrati kroz prizmu objektivnosti u materijalnome svijetu jer je prožet simbolikom i odabran na temelju osobnoga (ali i društveno-kulturnoga) ukusa (Božilović, 2010).

Koristeći se latinskom sintagmom *modus vivendi*, Jensen (2007) opisuje životni stil kao način života ili stil življenja koji neizbježno uključuje vrijednosti, stavove i slobodnovremenske odabire. Jensen (2007) zatim analizira životni stil na (1) *globalnoj*, (2) *strukturno-nacionalnoj*, (3) *pozicijsko-supkulturnoj* i (4) *individualnoj* razini. Na *globalnoj* razini životni stil promatra se u svjetlu globalne potrošnje, a na *strukturnoj* razini kroz prizmu (različitih oblika) potrošnje između nacija. Životni se stil na *supkulturnoj* razini promatra kao vizualna manifestacija supkulturnih stilova koji su pod utjecajem obitelji, prijatelja, pokreta i mreža. Životni stil na *individualnoj* razini oblik je vizualne ekspresije, pri čemu se vlastiti identitet manifestira rutinom. Utjecaj medija u konstrukciji životnih stilova jednako je snažan na svim razinama, a isto se očituje u aktivnome preuzimanju materijala iz medija (Bennett, 2005a), *kulinarskim/televizijskim* životnim receptima (Goldstein, 2005) i medijskim stvorenom *DIY ili učini sa* životnim stilovima (Holliday, 2005; O’Sullivan, 2005).

Životni stil izražava se izgledom (manire i odjeća), slobodnovremenskim aktivnostima, predmetima ili robom i krugom odabranih prijatelja (Gibbins i Reimer, 1999). Pojedinac zauzima diskriminatorni stav prema izgledu predmeta, ljudima i aktivnostima u razdoblju kreiranja i izražavanja vlastitoga stila (Chaney, 1996). Stilizacijom životnoga stila (Fornäs, 1995) stavlja se snažan naglasak na ekspresivnu, vidljivu i vizualnu sastavnicu stila jer se slavi “kultura predstave” (Chaney, 1996:99).

Johansson (1994) i Miegel (1994a) definiraju i promatraju životni stil sa *strukturne*, *pozicijske* i *individualne* razine. Na strukturnoj razini analiziraju se razlike i sličnosti između

raznih zemalja, društava i kultura u svrhu uvida u *oblike života* (engl. *forms of life*). Primjerice, rezultati komparativnoga istraživanja Reeda i Cucumela (2010) pokazali su da, osim potrošnje, društveni/nacionalni kontekst utječe na konstrukciju životnih stilova jer svaka država ima jedinstvenu tradiciju, ukus i preferirani stil života. *Načini života* (engl. *ways of living*) promatraju se s pozicijske razine, a u vezi su s različitostima i sličnostima u stilovima života između klasa, stratuma i skupina situiranih na različitim pozicijama unutar društvene strukture. *Životni stilovi* promatraju se na individualnoj razini, a analiziraju se razlike i sličnosti u načinima vođenja života, načinima izražavanja vlastite osobnosti i identiteta te pokušavaju dobiti uvidi u kvalitetu osobnih odnosa (Johansson, 1994; Miegel, 1994a). Na individualnoj razini životni stil povezuje navike i rutinu, točnije on je uzorak svakodnevnih aktivnosti i izbora koje pojedinac donosi u svome slobodnom vremenu, rekreaciji i kupnji (Blunsdon i sur., 2010). Osobni izbori pokazatelji su onoga što pojedinac cijeni te reflektiraju njihova vjerovanja o načinima djelovanja i ponašanja koja se smatraju poželjnima ili nepoželjnima (Blunsdon i sur., 2010). Životni se stil, stoga, promatra kao rezultat svakodnevnih aktivnosti, rutina i navika te društvenoga okružja. Osim toga, obiteljski odnosi, obrazovna iskustva, uključenost u zajednicu te obrasci ponašanja postaju važni elementi pri konstrukciji životnoga stila.

Blunsdon i McNeil (2010) smatraju da životni stil čine tri elementa: vrijeme utrošeno na odabrane aktivnosti, pojedinci s kojim adolescent provodi vrijeme i što pojedinac konzumira/troši u tim aktivnostima i odnosima te značenje, vrijednost i važnost koju pojedinac pridaje aktivnostima, odnosima i objektima/predmetima potrošnje. Osim toga, potrebno je uzeti u obzir želje i sklonosti pojedinca te okolnosti u kojima se on/ona svakodnevno nalazi. Važne su sastavnice konteksta kućanstvo/obitelj (s kim žive i kako ono utječe na obrasce svakodnevnoga života), prijatelji, susjedstvo te fizički, kulturni i gospodarski okviri u kojima žive.

2.1.2.1. Stabilnost supkulturnoga životnog stila ili stilska igra

Životni su stilovi odraz osobnih vrijednosti koje se manifestiraju u ponašanju i djelovanju adolescenata, ali su i rezultat znanstvenih i tehnoloških promjena koje suvremeno društvo doživljava (Matić, 2018a). Socijalno-strukturne i tehnološke promjene te kulturni i društveni trendovi izazov su stabilnosti životnih stilova. Životni stilovi postaju nestalni i fluidni jer svaki mladi pojedinac može birati između brojnih obrazaca pripadnosti (Matić, 2018a). U postmodernome, postsupkulturnome duhu Bennett (1999) opisuje supkulture kao mjesta

“temporalnih okupljanja” koje karakteriziraju propusne granice, nestalno članstvo, a naglasak se stavlja na osobno djelovanje u potrazi “za individualnim značenjem u supkulturnoj praksi” (Blackman, 2005:8).

Zbog sve naglašenije semantike životnoga stila postmoderne živote adolescenata sve je teže opisati jer “su mu pripisana razna značenja – izražena kroz brojne stilove, aktivnosti i obrasce ponašanja” (Debies-Carl, 2014: 28). Postmodernu supkulturu karakterizira “fragmentiranost identiteta, stilska heterogenost, slabe granice, identiteti posredovani brojnim stilovima, niska razina posvećenosti, privremena vezanost, visoka razina supkulturne mobilnosti, fascinacija stilom i izgledom, apolitični stavovi, pozitivan stav prema medijima i slavlje neautentičnog” (Muggleton, 2000:52). Postmoderni životni stilovi heterogeni su, pojedinci mogu iskazivati posve drukčije obrasce ponašanja u raznim područjima života, a njihov je ukus žanrovski pomiješan, potrošan i pod utjecajem masovne medijske kulture (Daugavietis i Lace, 2011). Osim toga, životni je stil zadatak na koji se kontinuirano daje odgovor jer pojedinac uživa u slobodi promjene stila. Životni stil može biti rutinska praksa koja se očituje u načinu odijevanja, prehrani, načinima ponašanja i mjestima susreta s prijateljima, ali u razdoblju adolescencije svaka rutina podliježe promjenjivoj naravi osobnoga identiteta (Giddens, 1991).

Životni stil nije samo način života nego “slobodno odabrana igra” (Kellner, 1992:158) jer su pojedinci aktivni potrošači i kreativni eksperimentatori raznih stilova. Mladi slobodno prelaze iz jednoga stila u drugi, čime dobivaju titulu stilskih surfera (Polhemus, 1996). Pod sintagmom “Nema pravila, postoji samo izbor” i “Svatko može biti bilo tko” pojedinci napuštaju prijašnju životnostilsku i modnu ujednačenost (Featherstone, 2007: 81). Stoga razina artikulacije i posvećenosti supkulturnome životnom stilu uvelike varira (Brake, 1985).

U današnjoj potrošačkoj kulturi mediji nude robu s kojom se pojedinci mogu tek privremeno i djelomično identificirati i zadovoljiti. Sve izraženija platežna moć omogućava adolescentima da postanu konzumenti i potrošači raznih medijski eksponiranih glazbenih i drugih sadržaja (Car, 2013). Umjesto da usvoje životni stil na temelju tradicionalnih običaja, “novi heroji potrošačke kulture čine ga životnim projektom i izražavaju svoju individualnost i smisao za stil kroz posebnosti (robe, odjeće, načina ponašanja, iskustva, pojavnosti i tijela) čijom ukupnošću dizajniraju vlastiti životni stil” (Featherstone, 2007:83). Zaokupljenost životnim stilom očituje se u planiranju, kupnji i obrascima potrošnje koji su motivirani *proračunatim hedonizmom*, preciznije, stilskim naporom i emocionalnom racionalnošću te estetizacijom svakodnevnoga života (Featherstone, 2007). Postsupkulturni akteri mogu se slobodno prebacivati s jednoga stila na drugi jer on nije u kontradikciji s njegovim

supkulturnim identitetom. Budući da nema pravila, pojedinac započinje stilsku igru u kojoj supkulturne granice postaju propusne ili nestaju (Muggleton, 2000).

Potrošačka kultura otvorila je mogućnost stvaranja “raznih oblika reprezentacije *selfa* ili maski”, pri čemu mjesta potrošnje, poput trgovačkih centara, nude nove “modele subjektivnosti, interpersonalnih odnosa i društvene cjelovitosti koja su isprobana, skinuta i prikazana na isti način kao odjeća” (Shields, 1992:2). S obzirom na to da je došlo do “karnevalske inverzije potreba”, Shields (1992:16) slikovito objašnjava da se stil isprobava, pokazuje i skida na jednak način kao i odjeća u trgovačkim centrima. Pojedinci u postmoderni nose “maske” ili “brojne šešire u različitim grupama i okruženjima”, čime stvaraju “autentičnu dramsku personu – *self* koji ne može biti jednostavno definiran kao jedinstven” (Shields, 1992: 2,16). Estetski kriteriji ili norme u modernizmu zahtijevale su konstrukciju individualiziranoga, autentičnoga stila koji odražava osobni identitet, neusporediv i svojstven *self* (Jameson, 1983). Postmodernizam je prouzročio “smrt pojedinca”, “označio kraj individualizma” jer živimo u vremenu korporativnoga kapitalizma, tehnološke alijenacije, hiperprostora (engl. *hyperspace*) u kojemu vlada mješavina (engl. *pastiche*), imitacija stila (parodija) i nostalgija (Jameson, 1983: 114).

Zasićenost izbora i navala stilskih različitosti za Featherstone (2007) dovodi do potencijalnoga gubitka smisla jer roba gubi uporabnu svrhu te postaje dio značenjske prakse. Budući da ne postoji prostor za originalnost, pojedinci su nestali, a kreativne su djelatnosti poput mode, glazbe i umjetnosti “postale isprazne manifestacije postmodernih mješavina” (Stahl, 2003:29). Supkulturni stil, stoga, ne može biti autentičan jer ne postoji prostor za kreativno i originalno djelovanje. Supkulturni stilovi postaju *simulakre* iliti lažne stvarnosti u kojima se sve svodi na “igru površina” (Muggleton, 1997:196) ili beskrajni niz znakova koji su izgubili originalnost i autentičnost (Jameson, 1983; Muggleton, 2000; Muggleton i Weinzierl, 2003). U toj stilskoj igri mladi se ne moraju brinuti za kontradikcije povezane s odabranom supkulturnom “jer nema pravila, autentičnosti, ideološke obvezanosti” (Muggleton, 1997:198). Turkle (1995) poistovjećuje internet/*web* s kulturom simulacije (Baudrillard, 1995) koja, osim beskrajnih slika i površina, otvara mogućnost kreiranja nove persone i životnoga stila. Mlada osoba slobodno se kreće i odabire jedan ili više virtualnih identiteta koji se iskazuju stilom u spomenutim lažnim stvarnostima. Internetske supkulture hibridne su i kompleksne (Kahn i Kellner, 2000), a fluidne granice *online* zajednica dopuštaju pojedincima mogućnost posredovanja stila unutar virtualne zajednice ili neplemena (Castells, 2001; Hodkinson, 2003).

U postmoderni je primjena supkulturnoga koncepta besmislena jer ne postoji dominantna kultura prema kojoj supkultura izražava otpor. Kulturna industrija preuzela je odjevne predmete, glazbu, izgled ili, šire gledano, životni stil supkulturnih aktera, zapakirala i prodala mladim potrošačima (Clark, 2003; Arthur, 2006; Encheva, Driessens i Verstraeten, 2013). Očekivanja i želje mladih homogenizirali su se jer je utjecaj globalizacije (informacijska tehnologija, marketing, konzumerizam i masovni mediji) snažno utjecao na umrežavanja zemalja svijeta (Dekel, Dempsey i Moorlock, 2018). U globalnoj kulturi mladih koncept lokalne kulture zamijenjen je “posuđenom” kulturom (Brake, 1985: 145).

Životni su stilovi prisvojeni ili umjetno kreirani te je pojedinac svjestan da u svakome trenutku može odbaciti odabrani stil (Chaney, 1996). Životni stilovi postaju najvidljiviji znak širih društvenih i kulturnih promjena koji se reflektiraju u diferenciranim, nestalnijim oblicima identiteta. Vlastita prezentacija ili izgled (engl. *appearance*) očituje se u prolaznome i fragmentiranome stilu jer njegovo značenje nije stabilno i ovisi o arbitrarnome društvenom ukusu i percepciji (Chaney, 1996). U poglavlju slikovito nazvanom *Površine* Chaney (1996) objašnjava proces glorifikacije modnih marki, pri čemu veliki logotip određene marke (primjerice, na majici) upućuje na raspon ukusa i stila potrošača. Životni su stilovi kreativni pothvati u kojima pojedinac može razvijati vlastiti ukus i povećati raspon osobne autonomije. No ukus postaje neodređena kategorija jer kulturna industrija kontinuirano mijenja trendova povezane s odjevnim predmetima, odabirom hrane (gastronomiju), prijevoznim sredstvom itd. (Chaney, 1996).

Naime, kako se proizvodnja i razmjena robe na tržištu povećava, tako se i intenzitet kreativnoga prisvajanja tih dobara povećava. Te razmjene dovode do gubitka značenja i hiperprodukcije znakova, značenje kojih je odvojeno od originalnoga kulturnog okvira/konteksta/značenja. Adolescenti posreduju stilove bez svijesti o njihovoj ideološko-kulturnoj važnosti, a značenje prisvojenih predmeta postaje promjenjivo i nestalno (Muggleton, 2000).

Postmoderni životni stilovi temelje se na zadovoljstvu/hedonizmu, kreativnoj ekspresiji i stilskoj inovaciji (Muggleton, 2000), ali pojedinac je suočen s mnoštvom mogućnosti u potrošačkome društvu koje “uspijeva nezadovoljstvo učiniti permanentnim (...) kroz opadanje i devalviranje potrošačkih proizvoda” te kroz “zadovoljenje svake potrebe/žudnje/želje na takav način da to nužno rađa nove potrebe/žudnje/želje” (Bauman, 2005: 80). Bauman (2007), referirajući se na Georga Simmela, smatra da pojedinci s vremenom zauzimaju *indiferentan stav* (engl. *blase attitude*) prema znanju, poslu, životnome stilu zbog konzistentnoga zatupljivanja kritičkoga/diskriminatornoga mišljenja (engl. *blunting of discrimination*).

Mladomu potrošaču roba/predmeti gube značenje jer se pojavljuju i izmjenjuju jednakom brzinom na tržištu. U toj izmjeni predmeti se pojavljuju u sivim tonovima, pa, zbog nedostatka prednosti jednoga nad drugim, postaju vrijednosno beznačajni potrošaču.

Potrošnja u individualiziranim društvima *tekuće modernosti* osamljena je djelatnost, obojena *nesigurnošću* i strahom koji osnažuje *žudnju* (Bauman, 2000). U toj binarnosti između slobode i sigurnosti osoba je u “ispražnjennoj pilotskoj kabini”, pri čemu potrošnja zamjenjuje proizvodnju, slabe ljudske veze, a novi individualizam potiče duboku okrenutost prema sebi (Bauman, 2000: 59). Beck (1992) ističe da je proces individualizacije (engl. *individualization*) pokrenut i klasa kao takva nema ulogu u životnim izborima. Beck (1992) i Giddens (1990) smatraju da životni stil više nije odraz klasnoga položaja jer tradicionalne institucije imaju slabiji utjecaj na odluke pojedinca. Osim toga, njihov oslabljeni utjecaj omogućuje pojedincu novu vrstu identifikacije i osnovu za razvoj identiteta. Mlada osoba donošenjem vlastitih odluka kreira individualni životni stil u društvenoj sferi. Brojni prijašnji izvori sigurnosti, poput stabilne obitelji, religije i mjesta stanovanja, gube važnost te su stoga životni odabiri i putovi pojedinca nepredvidljivi i skloni promjenama (Hodkinson 2007). U toj *tekućoj modernosti* pojedinac snosi punu odgovornost za vlastiti uspjeh ili neuspjeh u individualiziranome društvu lišenom predvidljivosti i distanciranome od prijašnjih, tradicionalnih izvora stabilnosti (Bauman, 2000). Pojedinci su dovedeni u stanje “potpune slobode” koja sa sobom nosi osjećaj nesigurnosti, nestabilnosti i ranjivosti (Bauman, 2000: 22). Pojedinci su prisiljeni živjeti prema sintagmi “učini to sam” (engl. *DIY, do it yourself*) (Hodkinson, 2007:8) te su prepušteni vlastitim odlukama u moru izbora. Mlada osoba, za razliku od prijašnje potrebe za uklapanjem, suočena je s izazovom jer mora odlučiti što će biti i s kim će se povezati. Individualizacija je proces u kojemu pojedinac odabire životni stil kojim posreduje *osobnu priču* ili *biografiju*. Osim odgovornosti koja je povezana s donošenjem odluka adolescent je pod dodatnim pritiskom jer njegove odluke moraju biti promjenjive i fluidne ako vrsta odabranoga identiteta izgubi važnost u okolnostima i sredinama u kojima se posreduje. Stoga, proporcionalno porastu broja izbora raste i pritisak povezan s odabirom aktivnosti i preraspodjelom vremenu u kojemu će se posredovati stil (Beck, 1992; Giddens, 1990; Bauman, 2000).

Frith (1983) upozorava na nepomirljiv odnos između adolescenata i supkulture jer adolescenti mijenjaju skupine, identitet, ulaze u razne uloge i biraju različite aktivnosti tijekom slobodnoga vremena. Pojedinac se privremeno identificira s ulogom na društvenoj sceni kojom dominira skupina ili grupni *ethos*. Böse (2003), naprotiv, ne preispituje mobilnost stilova, nego postavlja pitanje njihove autentičnosti (Polhemus, 1996) budući da je svaki stil podložan subjektivnoj interpretaciji. Supkulturni su simboli upotrijebljeni i percipirani s obzirom na

mjesto razmjene korištenih kulturnih dobara, odnosno je li osoba u tom trenutku *proizvođač*, *trgovac* ili *potrošač*. Clark (2003:222) smatra da mladi mogu odabrati pomodnu supkulturu, “nositi je nekoliko godina” i onda se vratiti stilu koji je konvencionalno prihvatljiv. Supkultura za adolescente, prema Clark (2003), može biti samo privremeno sredstvo kojim oni posreduju identitet, stvaraju prijateljstva, odvajaju se od roditelja i postupno se osamostaljuju. No istodobno stil može biti rezultat autonomnoga i buntovnoga djelovanja koji, kao društvena forma, podliježe izazovima i promjenama te kao takav nije svediv na puko posredovanje frizurom, žargonom ili *pop*-glazbom.

Za Osgerby (1998) supkulture nisu fiksni, statičan i nepromjenjiv fenomen jer su promjene uvijek bile karakteristične za prostor mladenačkih supkultura. Naime, stil je uvijek imao fluidno obilježje jer se preuzima, oblikuje i pridaje mu se osobno značenje. Supkulture se mogu doživljavati kao kolektivni i individualni iskazi “radikalnog stilskog pluralizma, koji prihvaćaju i slave fluidnost i prolaznost različitih supkulturnih identiteta” (Muggleton, 2000: 79). Adolescenti nisu fiksna homogena skupina koju karakteriziraju predodređene norme, vrijedosti i prakse (Rice, 1996; Dekel, Dempsey i Moorlock, 2018), stoga i u društvu rizika i naglašenoga individualizma mladi mogu biti dio odabranih skupina ili plemena (Beck, 1992; Giddens, 1990; Bauman, 2005). Miješanje stilova bilo je prisutno i prije na adolescentskoj sceni te se supkulturnim životnim stilom “imenuje ono što sami akteri imenuju životnim stilom i što je u vezi s dosadašnjom praksom preuzimanja, preoblikovanja, prisvajanja različitih (materijalnih i simboličkih) dobara” (Perasović, 2002: 493).

2.1.3. Definiranje identiteta u adolescenciji

Identitet ili latinski *identitas* (od *idem*, isto) Oxfordov rječnik definira kao jednakost objekata (A1 je jednako A2, ali ne B1) ili kontinuitet koji je temelj za ostvarivanje ili shvaćanje karakterističnosti nečega. Riječ identitet povezuje se s glagolom *identificirati* (engl. *to identify*), čime ono postaje aktivan koncept koji se uspostavlja klasifikacijom ili povezivanjem/asocijacijom s nekim, nečim. Sama riječ *identitet* semantički se artikulira, definira i promatra na razne načine u razdoblju adolescencije (Erikson, 1968; Heidegger, 1969; Berzonsky, 1989; Giddens, 1990; Schwartz, i sur., 2000; Oyserman, 2001; Kroger, 2003; Bergh i Erling, 2005; Cifrić i Nikodem, 2006; Lacković-Grgin, 2006; Luyckx, i sur., 2007; Jenkins, 2008; Luyckx, i sur., 2009; Ninčević, 2009; Pellerone, 2013).

Klaić (1983) definira identitet kao skup svojstvenih značajki koje čine osobom ono što jest, a za Zeman (2007:1016) identitet je “pokretna jednakost sa samim sobom” skup svojstvenih karakteristika koji upućuju na “različitost spram drugog ili drugih”. Za Cifrića i Nikodema (2006:173) pojam identiteta podrazumijeva “potpunu istovjetnost i razlikovanje koja pretpostavlja određenu konzistentnost, odnosno vremenski kontinuitet”. Identitet je ljudska mogućnost razaznavanja što je što, preciznije – tko je on/ona, tko su drugi, kako oni vide njega/nju i njegovo/njezino znanje o njihovom viđenju. Identitet je “višedimenzijaska klasifikacija ili mapiranje ljudskoga svijeta i našega mjesta u njemu kao individualci i kao članovi kolektiva” (Jenkins, 2008:5). Erikson (1968: 87) opisuje identitet kao “osjećaj unutarnje cjelovitosti... između onoga što je postao nakon dugih godina djetinjstva i ono što obećava da će postati u očekivanoj budućnosti; između onoga kako on sebe doživljava, kako ga drugi vide i očekuju”. Waterman (1993) definira identitet kao skup ciljeva, vrijednosti i vjerovanja koji uvelike odražavaju potencijale pojedinca. Identitet je za Eriksona (1968) osobna organizacija iskustava biološkoga i psihološkoga razvoja s obzirom na pravila i razinu prihvaćanja koje pojedinac dobiva iz društvenoga konteksta. Identitet je, objašnjava Marcia (1966), unutarnja reprezentacija onoga što osoba jest s obzirom na životne ciljeve, stavove i sposobnosti.

Tko sam? Gdje pripadam? Kako se uklapam? pitanja su koja si adolescent postavlja aktivno tragajući i istražujući identitet (Oyserman, 2001). Razdoblje adolescencije izazovno je jer mladi pojedinac traga za sobom te aktivno oblikuje svoj identitet. Adolescencija, razdoblje života između djetinjstva i odrasle dobi, dinamično je razdoblje obilježeno tjelesnim, biološkim, neurokognitivnim, psihološkim i društvenim transformacijama (Natsuaki, Biehl i Xiaoja, 2009: 48). Intelektualne, tjelesne i biološke promjene te potreba za autonomijom i neovisnošću obilježavaju proces izgradnje vlastite slike o sebi. No prijelazna faza adolescencije izaziva nesigurnost unutar samoga adolescenta jer je on, osim sa spomenutim promjenama, suočen i s promjenama uloga, zahtjeva i očekivanja okoline, što izaziva *krizu* identiteta (Erikson, 1968; Ninčević, 2009). Adolescent, težeći donošenju odluka o vlastitoj budućnosti, mora uzeti u obzir vlastite aspiracije i interese, ali i istodobno biti spreman na istraživanje, predanost te emocionalni i kognitivni kapacitet koji mu omogućuje iskušavanje različitih alternativa radibdobivanja autentične slike o sebi (Pellerone, 2013).

Izgradnja identiteta ključan je razvojni zadatak adolescencije (Erikson, 1968). Psihosocijalni razvoj ličnosti, prema psihosocijalnoj teoriji Eriksona (1968), odvija se u osam

etapa¹, koje su popraćene razvojnim krizama. Krize su rezultat nesklada između razvojnih mogućnosti pojedinca (posljedica tjelesnih i kognitivnih promjena) i zahtjeva, očekivanja okoline. Adolescent mora razriješiti krizu kako bi postao jedinstveno biće, svjesno što i kakvo je, u skladu s odabranom ulogom, zanimanjem i mjestom koje zauzima u društvu (Fulgosi, 1997). Ego, kao unutarnji organizator, posjeduje “mogućnost integriranja sposobnosti, talenata, vještina i obilježja pojedinca” (Fulgosi, 1997: 127). Pojedinaac mora evaluirati sebe kao dijete i redefinirati sebe kao odraslu osobu, a to može postići integracijom osobnih obilježja, sposobnosti, interesa i zanimanja te društvenih očekivanja. Naime, pojedinac formira identitet na temelju dječjih introjekcija (vrijednosti, ideje, vjerovanja preuzimaju se od primarnih odgojno-socijalizacijskih figura) i identifikacija (Bergh i Erling, 2005; Erikson, 1968; Soenens i Vansteenskiste, 2011). No u fazi istraživanja ili psihosocijalnoga moratorija adolescenti transformiraju, probiru i napuštaju nepotrebne introjekcije i identifikacije. Kako bi identitet bio uspješno formiran, adolescenti moraju proći kroz proces internalizacije, kada se identifikacije transformiraju, sintetiziraju i asimiliraju u koherentan i autentičan identitet koji odražava *ono što osoba jest* (Erikson, 1968; Soenens i Vansteenskiste, 2011). Osim toga, posljedica je posvećenosti odabranomu identitetu kontinuitet koji omogućuje pojedincu postojanost (istost) ličnosti neovisno o promijenjenome vremenu, mjestu i situaciji. Ishod je pozitivnoga razrješenja krize cjelovito, samostalno i autentično biće s čvrstim spolnim identitetom u kojemu ego povezuje dijelove ličnosti i stvarnosti (Rudan, 2004). Ishod je negativnoga (ili djelomičnoga) razrješenja kriz difuzija identiteta koju karakterizira nedostatak jasne samspoznaje i društvene uloge.

Neobično važnu ulogu u procesu izgradnje identiteta ima identifikacija koju Ninčević (2009:131) razlikuje od identiteta koji “obuhvaća cjelovitu osobu” i pokušava odgovoriti na pitanje “Tko sam ja?” Identifikacija odgovara na pitanje “Kako sam ja?” jer pojedinac teži imitaciji vrijednosti, stavova i obrazaca ponašanja odabranoga uzora (Ninčević, 2009: 131). Ninčević (2009) razlikuje tri tipa adolescentske identifikacije: identifikacija s važnom ličnošću, prijateljem i skupinom.

Marcia (1966) opisuje četiri statusa s obzirom na razinu predanosti (stupanj investicije i angažmana) i istraživanja (aktivno traženje, razmišljanje, preispitivanje alternativa), a to su *difuzija, moratorij, zaključeni i ostvareni identitet*:

¹ Povjerenje nasuprot nepovjerenju, autonomija/neovisnost nasuprot sramu i sumnji, inicijativa nasuprot krivnji, produktivnost nasuprot inferiornosti, identitet nasuprot konfuziji identiteta, intimnost nasuprot izolaciji, generativnost nasuprot stagnaciji i integritet nasuprot očajanju.

- a) *Difuziju* karakterizira lutanje i posvemašnji nedostatak posvećenosti ljudima, načelima ili budućem zanimanju. Osim što imaju teškoće u funkcioniranju tijekom stresnih situacija, pojedinci se koriste manje kompleksnim kognitivnim stilovima. Pojedinaac se rađa u fazi difuzije, ali je ta faza prihvatljiva za ranu adolescenciju. Pojedince karakterizira manjak samostalnosti, češće imaju teškoća pri tranziciji na fakultet te su skloni promjeni mišljenja zbog utjecaja drugih. Osim izostanka krize, prisutan je potpuni izostanak predanosti, odgovornosti i istraživanja identiteta.
- b) *Zaključeni* identitet karakterizira visoka razina posvećenosti i izostanak istraživanja. Pojedinaac izbjegava napor koji je potreban za autonomni *self* te prihvaća i identificira se s roditeljskim vrijednostima i vjerovanjima. Pojedinaac postaje ono za što je predodređen u djetinjstvu (od odraslih figura), a njegova je osobnost rigidna. Iako ih naizgled karakterizira okrenutost cilju i pristojnost u ophođenju, pojedinci su nefleksibilni i zauzimaju obrambeni stav. Pojedinaac se može osjećati ugroženo u situacijama u kojima roditeljeve vrijednosti nisu primjenjive.
- c) *Moratorij* je obilježen krizom, aktivnim traganjem pojedinca, uz izostanak posvećenosti. Pojedinaac aktivno traga, eksperimentira sa stilovima i preispituje dane alternative. S obzirom da aktivno traga za predanošću identiteta, adolescent može biti pod visokom razinom stresa zbog uloženoga kognitivnog napora.
- d) *Ostvareni* identitet najrazvijenija je vrsta statusa u kojoj je pojedinac prebrodio krizu, oformio identitet te je posvećen zanimanju, ciljevima, ulogama, drugim osobama i moralnim vrijednostima. Pojedinaac je donio odluku o budućoj profesiji nakon što je uzeo u obzir nekolicinu opcija. Osoba je sklona introspekciji te pokazuje višu razinu autonomnoga djelovanja i kreativnosti. Pojedinaac je samouvjeren i stabilan prilikom suočavanja s iznenadnim promjenama (Bergh i Erling, 2005).

Berzonsky (1989) je na temelju te klasifikacije (Marcia, 1966) zaključio da dani statusi reflektiraju razlike povezane s načinima rješavanja problema i donošenja odluka. Oni s postignutim identitetom te oni u fazi moratorija okreću se *informacijskoj orijentaciji*, preciznije – oni aktivno traže, procesuiraju i evaluiraju dane informacije prije donošenja odluka. Orijehtacija pozitivno korelira sa samorefleksijom, strategijama rješavanja problema, kognitivnom kompleksnošću, brzim donošenjem odluka te otvorenošću (Berzonsky i Kuk, 2000). Oni u fazi zaključenoga identiteta oslanjaju se na *normativnu orijentaciju* ili norme i prijedloge koje daju odrasli pojedinci, primjerice roditelji. Difuzne osobe odgađaju donošenje odluka ili suočavanje s problemima te se okreću *difuznoj orijentaciji*. Spomenutu orijentaciju

karakterizira odgađanje i odugovlačenje koje biva prekinuto promjenom situacije, poput potencijalnoga suočavanja s posljedicama ili pojavom nagrade.

Wigfield i Wagner (2005) rasporedili su četiri statusa na kontinuumu na kojemu s jedne strane stoji moratorij i ostvareni identitet, a s dijametralno suprotne strane zaključeni i difuzni identitet. Rezultati su pokazali da pojedinci u moratoriju i s ostvarenim identitetom (za razliku od difuznih/zaključenih identiteta) stvaraju pozitivne odnose s vršnjacima, povezuju pozitivne emocije s akademskim ciljevima, samopouzdana su, učinkoviti, imaju visoku motivaciju za učenje i primjenjuju efektivne strategije u donošenju odluka.

Luyckx, Goossens, Soenens i Beyers (2006) kreiraju model formacije identiteta koji se sastoji od četiriju strukturnih dimenzija: *donošenje odluke o predanosti* (engl. *commitment making*), *identifikacija s predanošću* (engl. *identification with commitment*), *istraživanje u dubinu* (engl. *exploration in depth*) i *istraživanje u širinu* (engl. *exploration in breadth*). Istraživanje u širinu proces je u kojemu adolescent uzima u obzir sve alternative prije nego što se posveti odabranoj opciji. Nakon što se donese odluka o predanosti, počinje istraživanje u dubinu. Istraživanje se ne tretira kao jedinstvena konstrukcija koja funkcionira kao priprema prije donošenja odluka o predanosti, nego je razina s kojom se adolescenti poslije aktivno nose s postojećim obvezama (primjetno je u njihovim refleksijama i razgovorima s prijateljima). Osim toga, ono omogućuje identifikaciju s odabranom predanošću jer dopušta detaljnu evaluaciju odabrane posvete (Grotevant, 1987). Potaknuti istom klasifikacijom Luyckx i sur. (2008) proširili su model dodajući petu dimenziju, *ruminacijsko ili neprilagođeno istraživanje* (engl. *ruminative/maladaptive exploration*). Naime, istraživanje se može povezati s otvorenošću i znatiželjom, ali i povišenom razinom anksioznost i depresivnosti.

Crocetti, Rubini i Meeus (2008) predlažu model koji obuhvaća *predanost* (engl. *commitment*), *detaljno istraživanje* (engl. *in-depth exploration*) i *preispitivanje predanosti* (engl. *reconsideration of commitment*) kako bi upozorili na dinamičnost izgradnje identiteta. Preispitivanje predanosti odnosi se na promjenu, razmatranje i usporedbu trenutačnih obveza s potencijalnim alternativama jer adolescent nije zadovoljan odabranim izborom.

Cote i Levine (2002) postavljaju pet strategija ili mehanizama izgradnje identiteta u kasnoj modernosti koje nazivaju *odbijači* (engl. *refusers*), *lutalice* (engl. *drifters*), *istraživači* (engl. *searchers*), *zaštitnici* (engl. *guardians*) i *rješavatelji* (engl. *resolver*). *Odbijači* kreiraju mehanizme obrane (kognitivne sheme koji su primjerene djetetu te sklonost ovisnosti o nekom/nečemu) koji im onemogućuju tranziciju u odraslu dob. *Lutalice* pokazuju viši intelektualni kapacitet (spram odbijača), no imaju slabu kontrolu impulsa, sklonost površnim odnosima i nedovoljnom korištenju dostupnim resursima. *Istraživači* teže integraciji, no ne

uspjevaju naći zajednicu koja odgovara njihovim visokim standardima i očekivanjima. Njihova težnja za unutarnjim savršenstvom dovodi do nezadovoljstva i očaja. *Zaštitnici* su imali strukturirano djetinjstvo posljedica kojega je adolescencija lišena kriza. Naime, internalizirane roditeljske vrijednosti nisu sklone promjenama, što dovodi do rigidnosti u odnosima, pretjerane identifikacije s roditeljima te nemogućnosti razlikovanja vlastitih i roditeljskih vrijednosti. Naposljetku, *rješavatelj* je predan formaciji identiteta te aktivno razvija intelektualne, emocionalne i vokacijske vještine koje su u skladu s njegovim kompetencijama i interesima.

Uz izgradnju identiteta važan je razvojni zadatak u adolescenciji uspostavljanje osobnoga osjećaja autonomije. Koncept autonomije teško je objasniti, ali za Zimmer-Gembeck i Collinsa (2003) on se sastoji od kognitivne, afektivne i bihevioralne dimenzije. Bihevioralna dimenzija obuhvaća samoregulaciju ponašanja te djelovanje usklađeno s vlastitim odlukama. Kognitivna dimenzija odnosi se na osjećaj samostalnosti i slobode pri donošenju odluka. Afektivna dimenzija ili emocionalna autonomija odnosi se na odvajanje od roditelja i razvijanje odraslijega stava prema roditeljima kao ljudima. Stoga adolescenti moraju postići integrirani osobni stav prema važnim egzistencijalnim pitanjima poput životnih ciljeva, vrijednosti, odnosa i ideologija težeći neovisnosti. No adolescenti na drukčije načine pristupaju procesu kreiranja identiteta jer pojedini aktivno tragaju i procesuiraju informacije (koje su važne za njih), dok su drugi skloni prihvaćanju normativnih očekivanja iz okoline (Soenens, i sur., 2005). Naime, za adolescenta je veoma važno dostići razinu samopoimanja jer mu ona osigurava buduću kvalitetu odnosa (vršnjačkih, roditeljskih i inih) u kojima može posredovati autentičnu sliku sebe. Ideja identiteta sadržava dva kriterija, *sličnost* i *različitost*, s pomoću kojih uspoređujemo između ljudi i stvari (Jenkins, 2008). Naime, u tom prijelaznom razdoblju obilježenom progresivnim razvojnim promjenama adolescent je u interakciji s roditeljima, nastavnicima i vršnjacima koji djeluju na njegovo samopoimanje i proces izgradnje identiteta (Erikson, 1968). Adolescent se s vremenom slabije identificira s članovima obitelji i nastavnicima jer im prijatelji, drugi vršnjaci postaju važan izvor identifikacije. Karakteristike identiteta pojedinac mijenja ovisno o potvrdi ili prijekoru okoline (Livazović, 2012a). Primjerice, Grotevant (1987) ističe da se proces formacije identiteta sastoji od individualnih karakteristika, konteksta (obitelji, vršnjaci, škola) koji na svakom koraku djeluje na pojedinca i biva oblikovan od njega, specifičnih područja (zanimanje, vrijednosti, odnosi, ideologije) i njihove međuovisnosti. Waterman (1993) također upućuje na niz međupovezanih varijabli koje utječu na razvoj identiteta poput (a) opsega identifikacije s roditeljima, (b) odgojnoga stila

roditelja, (c) dostupnosti uzora, (d) očekivanja obitelji, škole i vršnjaka povezanih s izborom identiteta, (e) količine dostupnih alternativa, (f) kvalitete predadolescentnoga temelja.

Identitet nije jednodimenzionalni konstrukt, nego se sastoji od raznih aspekata. Dok osobni identitet obuhvaća unutarnje konzistentnosti, razlike i sličnosti s drugima te ciljeve i buduće planove, društveni identitet podrazumijeva identifikaciju sa skupinama (obitelji, prijateljima, susjedstvom), ulogama i važnošću koji pridajemo članstvima u odabranim skupinama (Cote i Levine, 2002). Društveni identitet podrazumijeva generalizacije o skupinama kojima pojedinac pripada, a koje utječu na njegovo samopoimanje i mjesto u društvenu (Oyserman, 2007: 434). *Self* se promatrao u kontekstu grupnoga članstva i na individualnoj razini, što Oyserman (2007) smatra zastarjelim jer se adolescenti definiraju na temelju obje prizme, ovisno o situaciji i trenutku.

Arnett (2000) upozorava na izazove s kojima se postmoderni pojedinci suočavaju u procesu izgradnje identiteta. Osvrćući se na radove Eriksona (1968), Arnett (2000) komentira sveprisutnu temu prolongirane adolescencije i stadij psihosocijalnoga moratorija u kojemu mlade osobe slobodno eksperimentiraju s raznim ulogama, no odgađaju obveze i odgovornosti koje s njima dolaze. Prolongirani moratorij može izazvati konfuziju jer su mladi suočeni s mnoštvom izbora, što može biti zastrašujuće. Mladi osjećaju društveni pritisak pri kreiranju identiteta jer su suvremena potrošačka društva okrenuta natjecanju, kreiranju vanjske slike koja nije u skladu s unutrašnjim *selfom*. Stoga se povećava mogućnost “zapinjanja” ili ostanka u fazi istraživanja analizirajući svaku od alternativu, zaobilazeći predanost identitetu (Luyckx i sur., 2008). Istraživanje Gvozdanić i sur. (2019) također je potvrdilo neovisan položaj mladih u Hrvatskoj. Naime, čak tri četvrtine mladih živi u roditeljskome domu, a isti je trend prije utvrdio Eurostat (2018). Dok je 48 % mladih u dobi od 18. do 34. godine živjelo s roditeljima u zemljama Europske unije, u Hrvatskoj je taj postotak povećan s 69 % u 2010. na 72 % u 2016. godini. Osim toga, mladi pokazuju evidentno nepovjerenje prema temeljnim državnim institucijama jer smatraju da su za zaposlenje u Hrvatskoj potrebna poznanstva, utjecajni prijatelji, a tek zatim razina obrazovanja i sreća. Ti se podatci naslanjaju na rezultate istraživanja Potočnik (2017) o *bumerang generaciji* u Hrvatskoj koja se nakon kasnoga stambenog osamostaljivanja, pronalaženja posla ili gubitka posla vraća u višegeneracijski obiteljski dom.

Uzevši u obzir postmodernu preispitivanje tradicionalnoga jedinstva identiteta te viđenje identiteta kao refleksivnoga projekta koji se ostvaruje i učvršćuje refleksivnim aktivnostima (Giddens, 1990), identitet postaje nacrt u koji se kontinuirano ulaže. U promjenjivim društvenim uvjetima identitet se postiže (samo)promatranjem vlastitih i tuđih

obrazaca ponašanja. Spomenuti akt kreira refleksiju “onoga što se dogodilo i onoga što bi se moglo dogoditi u budućnosti” na temelju pitanja “Što se upravo sada događa? Što mislim? Što radim? Kako se osjećam?...” (Zlata, 2008: 169-170, prema Giddens, 1991). Danielewicz (2001) ističe da pojedinac nema jedan fiksni identitet, nego nekolicinu katkad i konfliktnih identiteta koji su u procesu konstrukcije i rekonstrukcije, raspadanja, širenja i nadograđivanja. Stoga životni stilovi, kao “više ili manje integrirani nizovi praksi koje individua prihvaća”, “daju temeljnu formu identitetu koji je ostao bez tradicionalnih sigurnosti” (Tomić-Koludrović i Knežević, 2004: 115).

2.1.3.1. Posredovanje identiteta u okviru životnoga stila

Životni stil omogućuje pojedincu stabilizaciju identiteta, povezuje osobe koje dijele isti životni stil i diferencira od onih koji mu ne pripadaju. Identitet (*self*) kao dinamično stanje ravnoteže ne stječe se prilagođavanjem, nego aktivnim stvaranjem društvene sredine koja naposljetku i oblikuje samoga pojedinca/kreatora (Tomić- Koludrović i Leburić, 2002). Identitet (*self*) nastaje interakcijom s drugim subjektima te, stvarajući vlastitu društvenu sredinu, pojedinac oblikuje svoje *ja* (engl. *I*) (Cerulo, 1997). Identitet (*self*), prema Mead (1956), sastoji se od *I* (engl. *ja*) i *Me* (engl. *mene*), koji su u dijalogu ili stanju dinamične ravnoteže (Tomić-Koludrović i Knežević, 2005). Stilovi života kao osobni modeli ponašanja, stavova i orijentacija nisu važni samo za društveni nego i osobni identitet (Tomić-Koludrović i Leburić, 2002). Životni stil nije samo skup integriranih praksi koje ispunjavaju utilitarne potrebe nego on pruža materijalni oblik osobnome identitetu (Giddens, 1990; Miles, 2000; Wilska, 2002).

Miegel (1994a) objašnjava kako tri dijela, osobni, društveni i kulturni identitet, čine sveukupni identitet pojedinca. Pojedinac na temelju osobnoga identiteta razvija sposobnost razmišljanja i življenja kao autonomno biće. Osobni identitet čine iskustva, razmišljanja, snovi i očekivanja mladih pojedinaca. Društveni identitet služi integraciji pojedinca u skupinu, na temelju njega pojedinac se uči (očekivanim) ulogama te postaje članom raznih skupina. Pojedinac na temelju kulturnoga identiteta iskazuje jedinstvene karakteristike i pripadnost unutar vlastite/druga skupine. Kulturni identitet ima dvojaku funkciju jer povezuje osobni i društveni identitet. Naime, pojedinac iskazuje svoje stavove, vrijednosti i koristi se određenim

aktivnostima radi razvijanja osobnoga identiteta, *selfa* ili radi razlikovanja ili iskazivanja pripadnosti. Kulturni identitet kreira se i razvija životnim stilom (Johansson i Miegel 1992).

Dobrota i Kušćević (2009:199) promatraju identitet kao osobine “razmišljanja i predodžbe koje ljudi imaju o sebi” te razlikuju individualni, društveni i kulturni identitet. Naime, individualni identitet odnosi se na vlastiti osjećaj osobnosti, a društveni identitet na osjećaj kolektivnoga pripadanja. Društveni identitet proizvod je društvenih veza i značenja koji oni nose (Brake, 1985). Kulturni identitet odnosi se na “osjećaj pripadnosti određenoj etničkoj, kulturnoj ili supkulturnoj grupi” (Dobrota i Kušćević, 2009: 199).

Vrijednosti, način odijevanja, pomno odabrani detalji i rituali samo su neki od izvora grupnoga identiteta (Hendry, i sur., 1998). Uzevši u obzir postmodernu paradigmu neoplemena (Maffesoli, 1996) u kojemu potrošnja postaje temeljna aktivnost, identitet može biti privremen ili primjeren trenutačnoj situaciji, ulozi i skupini. Supkulturni stil u industrijskome se društvu moderne promatrao u sklopu kolektivnoga identiteta, no u razvijenim postindustrijskim društvima do izražaja dolaze osobni interesi i izbori (Tomić-Koludrović, 1993). Životni stilovi fenomeni su koji karakteriziraju “osobu u svakodnevnim društvenim interakcijama” te je on istodobno “individualan i poseban, ali i društven” (Tomić-Koludrović i Leburic, 2002:156). No u današnjem fragmentiranome društvu naglasak se stavlja na potrošačku socijalizaciju, gdje “društveni identitet gubi sadržaj”, a životni stilovi postaju osobni izbori koji se iskazuju u svim aspektima života i potrošnje (Tomić-Koludrović i Leburic, 2002:18). Životni stil važan je za “samorecepciju individue i općenitu organizaciju njezina funkcioniranja u cjelini društvenog prostora” (Tomić-Koludrović i Leburic, 2002:9). Identitet se razvija i oblikuje u krugu obitelji, prijatelja, škole te u slobodnovremenskome prostoru alternativnim oblicima samoreprezentacije ili stila (Ingham, 1987). Adolescentima je potreban prostor u kojemu će otkrivati, istraživati ili oblikovati vlastiti identitet izvan okvira obitelji i škole. Mladenačke skupine i njihova kultura, prema Brake (1985:191), pružaju mogućnost kolektivnoga identiteta, odnosno “referentnu skupinu na temelju koje mladi mogu razvijati osobni identitet”. Skupina pruža prostor za slobodu izražavanja stila, koji omogućuje ekspresiju identiteta i projekciju vlastitoga imidža (Blackman, 1998).

Istražujući supkulturne skupine mladih *rockera*, *modsa*, *punkera*, *rappera* i *skinheadsa*, Božilović (2010:1) je uočio prisutnost simboličkoga otpora (posebice kod *rockera*) i vrijednosti koje se posreduju stilom. Supkulturni identiteti adolescenata sadržavaju elemente subverzivnosti, koji se očituju na simboličkoj razini na temelju “izgleda, glazbe i žargona”. Supkulturni “*self* adolescenta sadržava određenu razinu simboličke agresivnosti koji služi za izazivanje vladajućih, za suprotstavljanje pravilima i za odbijanje socijalnih normi” (Božilović,

2010:1). Odnos između supkulture, identiteta i stila za Božilović (2010: 47) je cirkularan jer stil je “izvanjska manifestacija identiteta” koja se posreduje u okvirima supkulture. Unutarnji (vrijednosti, norme, vjerovanja, jezik, afinitet, ukus) i vanjski (izgled: način odijevanja, frizura, nakit, odabir glazbe, rituali) indikatori identiteta čine svojstven stil. Stil nije naučen, nego se kontinuirao oblikuje razvojem osobnoga i društvenoga identiteta. Budući da pojedinac nije lišen grupnih i drugih društveno-kulturnih utjecaja, njegov identitet i stil kontinuirano se mijenjaju (Marić, 1998).

Životni stil odnosi se na odluke koje pojedinac donosi pri odabiru robe ili bilo kojeg drugoga kulturnoga resursa u svrhu osobnoga izričaja, ali i “manire, način upotrebe određene robe, mjesto i vrijeme koje može biti karakteristično za skupinu” (Chaney, 1996:5). Pojedinci se koriste životnim stilom kao sredstvom identifikacije te radi objašnjavanja kompleksnosti vlastitih identiteta i odabranih afilijacija. Pojava internetskih supkultura upozorila je na mogućnost konstrukcije osobnoga i društvenoga identiteta interakcijom s drugim članovima/korisnicima, pri čemu su granice skupine opipljive, a stil artikuliran vremenom provedenim na *web*-stranicama, platformama, blogovima i forumima (Hodkinson, 2003; Kahn i Douglas, 2003). Osim što Reed i Cucumel (2010) smatraju da se životni stil može promatrati na temelju aktivnosti i vremena koje pojedinac provodi sam i s drugim pojedincima, oni ističu i da se životni stil može promatrati i s obzirom na potrošnju jer pojedinac potrošnjom posreduje i prezentira svoj identitet. Potrošnja je postala središnja aktivnost u konstrukciji identiteta, a odnosi se ostvaruju prisvajanjem predmeta. Glazba i odjeća postaju markeri identiteta, a stil metoda kojom pojedinac konstruira i njeguje osobni i društveni identitet (Croghan, i sur., 2006). Izbor metoda i sredstava (glazbe, odjeće, konzuma, ukrasa, mode, itd.) posredovanja stila određeni su *osobnim senzibilitetom* (Chaney, 1996) koji omogućuje jedinstvenost (osobni identitet) i zajedništvo (društveni identitet). Životni stil oblik je ekspresije koji se može promatrati i mjeriti slobodnovremenskim aktivnostima, obrascima kulturne potrošnje, ukusom (povezan s odijevanjem, glazbom, knjigama) (Katz-Gerro, 2004). Indikatori kulturne potrošnje aktivnosti su povezane s umjetnošću, članstvom u klubovima, hobijima, recikliranjem, uporabom interneta, proslavama/manifestacijama, temama razgovora, restoranima i mjestima izlaženja (Katz-Gerro, 2004).

“Ritualima potrošnje... supkulture otkrivaju svoj ‘tajni’ identitet...” i pritom pokazuju razlike između drugih kulturnih afilijacija (Hebdige, 1979:103). Kulturna plemena kristaliziraju se na temelju životnih stilova jer se pojedinci mogu ostvarivati različitim oblicima kulturne potrošnje (Katz-Gerro, 2004). Glazba je važna vršnjačkim skupinama jer je to sredstvo grupnoga definiranja i način/izvor definiranja statusa unutar skupine (Frith, 1978). “Što

slušaš?” pitanje je koje akter postavlja kako bi saznao glazbene preferencije, kako bi dobio uvid u “kulturu slušanja” (iliti kulturu preuzimanja, preoblikovanja koja se sastoji od individualnih i kolektivnih osjećaja) i iskustvo slušanja (zvukovi, tekst, izvođači, interpretacija značenja) sugovornika (Perasović, 2001:191). Glazba ima simboličko značenje unutar kulture mladih jer se adolescenti “samoprepoznaju” i povezuju u skupine prema odabranim glazbenim preferencijama (Dobrota i Tomić Ferić, 2006:218). Glazba je sredstvo posredovanja osobnoga identiteta, a ono se manifestira u pomno odabranim *rock*-bendovima i uzorima na temelju kojih on kreira osobni ukus. Adolescenti, ističe Frith (1978), nisu nužno posredovali osobni i grupni identitet odjećom, ali se stilska preciznost, potreba za pripadanjem i osiguravanjem grupnoga identiteta očitovala u pomno odabranim bendovima i pjevačima, puštanju glazbe u odabranim medijima, imitaciji *rock*-zvijezda tijekom koncerta i plesu. Analizirajući odnos između glazbe i identiteta, Frith (1996:109) zaključuje kako je identitet pokretan proces postajanja, a glazba je “iskustvo *selfa* u procesu” ili “metafora za identitet” koja opisuje “društveno u individualnom” i obratno. Glazba je ključni indikator supkulturnoga (životnog) stila jer pruža osjećaj subjektivnoga ili osjećaj *selfa* unutar kolektivnoga ili društvenoga. Uzevši u obzir nestabilnost društvenoga identiteta, Dobrota i Kušćević (2009) preispituju postojanost fiksnoga odnosa između glazbenih pravaca i grupa. Kulturni identitet nije zadan i fiksni, nego aktivno konstruiran komunikacijom, interakcijom, djelovanjem/praksom i artikulacijom (Dobrota i Kušćević, 2009).

Koristeći se raznolikim sportskim aktivnostima, adolescenti pronalaze nove izvore identifikacije i izražavanja stila. Bavljeći se sportskim aktivnostima (Crosset i Beal, 1997; Beal i Weidman, 2003; Kusz, 2003; Wheaton, 2000, 2007, 2013), adolescenti kreiraju i posreduju (sup)kulturni identitet. Naime, postmoderna kultura izazov je za koncept kolektivnih identiteta, unificiranoga i stabilnoga *selfa*, što je otvorilo mogućnost različitih izvora identifikacije i posredovanja stila bavljenjem aktivnostima u slobodnome vremenu. Posredovanje supkulturnoga identiteta vidljivim indikatorima, posebnim aktivnostima ili interesima jedan je od načina na koji mladi pokušavaju afirmirati osjećaj kulturnoga identiteta u današnjemu pluralnom društvu. Vještine, uloženi napor/predanost i potražnja sportskih predmeta samo su neki od novijih indikatora posredovanja alternativnijih životnih stilova.

Gledajući kroz prizmu potrošnje, životni je stil “manifestacija ili ekspresija osobnoga identiteta” u kojemu potrošnja održava stabilnost stila (Jensen, 2007:65). Budući da imaju više slobodnoga vremena, Rice (1996) smatra da adolescenti pokušavaju posredovati autentične, osobne i grupne identitete slušanjem glazbe, nošenjem odjeće i drugim predmetima. Shields (1992) primjećuje svojevrsno stapanje slobodnoga vremena i vremena provedenoga u

trgovačkim centrima. Miles (1998) je tijekom istraživanja odnosa između mladih i potrošne robe (engl. *consumer goods*) uočio važnost koju mladi pridaju robi te važnost koju čin kupnje ima pri izgradnji njihova identiteta. Adolescenti se upoznaju, povezuju ili distanciraju razgovarajući o određenim kupljenim predmetima. Osim što njihova iskustva o potrošnji upućuju na sličnost i predvidljivost, ona su također produkt osobnoga i individualnoga izbora. Ispitanici su kupovali određene predmete kako bi se uklopili, bili prihvaćeni ili kako bi se istaknuli u društvu. Kupnja sličnih predmeta istodobno im omogućuje potrebnu dozu individualizma i prihvaćanja unutar šire vršnjačke skupine. Koristeći se robom, adolescent “pokazuje tko je uistinu” te potrošnja tada postaje način i sredstvo distinkcije, diferencijacije, ali i identifikacije među posrednicima stila (Miles, 1998:66). Supkulturni akteri, unutar skupine ili samostalno, odabirom odjevnih predmeta i popratnih detalja otkrivaju svoj identitet (Vujačić, 2008). Wilska (2002) je provela istraživanje u Finskoj kako bi preispitala postmoderne paradigme koje životni stil i mogućnost kreiranja/održavanja osobnoga identiteta promatra kroz prizmu potrošnje. Rezultati pokazuju da su potrošači digitalnoga doba posve neovisni, ekspresivni i organizirani s obzirom na potrošačke navike. Osim toga, adolescenti potrošnjom aktivno oblikuju i posreduju elemente osobnoga identiteta.

Istraživanje Ha i Park (2011) pokazalo je kako se adolescenti koriste supkulturnim stilovima radi posredovanja osobnoga identiteta ili *selfa*. Odjećom oni izražavaju vlastitu osobnost i vrijednosti te je ona sredstvo distinkcije u odnosu prema popularnoj kulturi ili drugim vršnjačkim skupinama. Određeni odjevni predmeti koriste se u svrhu suptilnoga izražavanja *selfa*, bunta i otpora prema roditeljima ili jednostavne potrebe za zabavom. *Hip-hop, skejteri, ljubitelji klupske scene i noćnih klubova i vozači* (točan engleski naziv: *hip-hoppers, skateboarders, clubbers, nightclubbers, riders*) neki su od temeljnih stilova, ali Ha i Park (2011) uočavaju stilsku neujednačenost i sklonost prelaženju s jednoga stila na drugi kako bi se uklopili među određene skupine vršnjaka ili zadovoljili konvencionalne norme. Iako stil sadržava implicitne i simboličke elemente, adolescenti pokazuju sklonost materijalnim vrijednostima, posreduju identitet pomodnim predmetima/robom i stavljaju naglasak na izgled (Richins, 1994; Mason i Wigley, 2013). Primjerice, *chav* supkultura koristi se dizajnerskim markama u svrhu iskazivanja socijalnoga statusa te u svrhu artikulacije osobnoga i kolektivnoga identiteta (Mason i Wigley, 2013). U procesu oblikovanja i izražavanja vlastitoga identiteta adolescenti posreduju pomodne stilove, točnije kupuju odjeću koja postaje indikator ukusa, sredstvo distinkcije i mehanizam kojim adolescent posreduje *produženi self* (engl. *extended self*) (Belk, 1988; Belk, 2000; Richins, 1994; Sayre i Horne, 1996). Koncept *produženog selfa* sadržava *ja* (engl. *me, self*) i *moje* (engl. *mine*) (Belk, 1988) te stoga Belk

(2000) postavlja pitanje: *Jesmo li ono što posjedujemo?* Osim što smatra da se predmetima, svjesno ili nesvjesno, koristimo u svrhu ekspresije, Belk (2000) opisuje *self* kao sve ono što pojedinac može nazvati *svojim* – od tijela, odjeće, kuće, obitelji, prijatelja, njegova obrazovanja itd. Osim mogućnosti izražavanja predmeti/roba/ljudi nose emocionalni naboj, stoga je posljedica njegova gubitka umanjivanje/slabljenje *selfa*. Osim što je izvor zadovoljstva i sredstvo izražavanja *selfa*, kupljena roba ima utilitarnu vrijednost, simbolizira i služi u formaciji interpersonalnih odnosa (Richins, 1994). Na temelju istraživanja provedenoga u privatnoj i općoj gimnaziji Piacentini i Mailer (2004) zaključuju da kupljene marke nose simboličko značenje na temelju kojih se adolescenti prepoznaju, povezuju ili razlikuju, a potrošnja robe odraz je *selfa* i izvor samopouzdanja. Mediji, obitelj, škola i vršnjaci izvori su informacija na temelju kojih adolescenti uče jezik ekspresivne potrošnje (Belk, 2000). Adolescenti tretiraju (kupljene) predmete kao dio sebe te pokušavaju komunicirati na temelju odabranoga stila. Za postmoderne potrošače stilovi postaju *postmoderni kodovi* ili *stilske maske* koje se kreiraju u svrhu konstrukcije identiteta (Connor, 1997; Jameson, 1983). Poistovjećujući stil s maskom, Connor (1997) smatra da pojedinac preuzima novu ulogu i dobiva mogućnost posredovanja i kreiranja *selfa* na temelju supkulturnoga stila. Potrošači, koji su posrednici stila ili pripadnici određene (supkulturne) skupine, također su proizvođači kulturnih formi jer potrošnjom daju nova značenja korištenim odjevnim markama (Holt, 2002; Mason i Wigley, 2013).

Identitet je promjenjiv, nestabilan i tekuć, ističe Bauman (2000). Životni stilovi jesu način poigravanja identitetom, a osobni i društveni identiteti postaju nestabilni i raznovrsni jer kulturno ozračje iznova mijenja značenje predmeta i odabranih aktivnosti (Kellner, 1992). Hall (1996: 225) doživljava pojedince kao individue s višestrukim, suprotnim identitetima jer “ne možemo više pojmiti ‘pojedince’ u smislu cjelovitoga, centriranoga, stabilnoga i cjelovitoga ega ili autonomnoga, racionalnoga ‘ja’. ‘Ja’ se konceptualizira kao fragmentiran i nepotpun, sastavljen od više *selfova* ili identiteta u odnosu na različite društvene svjetove u kojima živimo...”. Mladi pojedinci poigravaju se identitetom jednako kao što isprobavaju odjeću, a njihova sredina postaje temporalni prostor u kojemu posreduju, napuštaju i iznova preuzimaju odgovarajući identitet (Shields, 1992). Gibbins i Reimer (1999: 54) zamišljaju postmoderni *self* kao “zapovjedni centar globalnoga projekta, koji prima i daje odgovore na razne varijacije *inputa*, ali naposljetku mora preuzeti odgovornosti za ishod”. U tradicionalnim društvima mladi pojedinac mogao je pratiti profesionalni put svojih roditelja, no u postmoderni adolescenti moraju donositi odluke iako nisu sigurni koji je potencijalni ishod. Izbor za Giddensa (1991) ne spada u temporalnu kategoriju jer je proces kreiranja i redefiniranja osobnoga identiteta

dugoročni projekt koji zahtijeva trud. No prijatelji, obitelj i članovi/pripadnici supkulturne skupine ili djelitelji životnoga stila mogu olakšati i preuzeti dio njegove odgovornosti. Socijalizacija unutar supkulturnih okvira redefinira negativno viđenje *selfa* ili sebe te pruža kolektivni identitet i referentnu skupinu na temelju koje može razviti ili formirati novi individualni identitet (Beazley, 2003).

Stil je ekspresija *selfa*, a s obzirom na postmoderne okvire u kojima se pojedinci kreću, potrebna je drukčija perspektiva ili viđenje supkulturnoga identiteta. Spomenuti identitet ne mora biti rigidan, nego fluidan jer tek tada može odgovoriti na promjenjive uvjete postmoderne. Osim toga, adolescenti ne moraju biti posvećeni posredovanju stila jer on nije odraz ili ekspresija njihovoga *selfa* u potpunosti (Muggleton, 2000). Iako je identifikacija važan dio procesa supkulturalizacije, ona ne mora biti potpuna ili sveobuhvatna, ističu Fine i Kleinman (1979). Radi izbjegavanja binarnoga pogleda na identitet (prisutnoga ili odsutnoga) Fine i Kleinman (1979) smatraju da identitet varira između dviju dimenzija, preciznije predanosti i učestalosti, jer identitet u svakodnevnome životu može biti latentan ili aktivan. Heterogenost životnih stilova otvorila je mogućnost posredovanja potpuno drukčijih obrazaca ponašanja u raznim životnim područjima, pojednostavnjeno – ponašanje pojedinca u krugu obitelji može se razlikovati od onoga u školi ili u krugu vršnjaka. Životni stilovi pluralizirani su, ali je distinkcija i granica između njih prisutna. Bez obzira na proces individualizacije i kulturnoga postmodernoga oslobođenja, Gibbins i Reimer (1999) ističu da je osobni identitet smješten u društvenome prostoru, pri čemu je pojedinac uvijek društveno biće.

Analizirajući postmoderni identitet, Bennet (2005) uočava tri različita pristupa. Prvotno, postmodernizam je decentrirao identitet kontinuiranom promjenom slika, pravila i poruka, što je dovelo do njegove površnosti. *Self* je fragmentiran jer je svakodnevni život obilježen diskontinuitetom, kaosom, stalnom promjenom i pluralnošću izbora. Erozijska prijašnjih strukturnih izvora podrške (obitelj, prijatelji, zanimanje i obrazovanje) dovela je do manjka povezanosti i životne stabilnosti koja je potrebna za konstrukciju identiteta. Na refleksivnoj razini životni stil projekt je *selfa* koji je pod utjecajem socijalizacijskih čimbenika i koji, neizbježno, na ekspresivnoj razini razlikuje pojedince (Jensen, 2007). Mladi pojedinac sebe formira i dobiva sliku o sebi interakcijom s drugim socijalizacijskim čimbenicima. Refleksivno viđenje identiteta podržava viziju stilskih surfera koji, u skladu s promjenjivom naravi identiteta, mijenjaju stilove (Muggleton, 2000; Polhemus, 1996). Prema drugoj perspektivi postmodernizam nije oslabio *self* pojedinca, nego ga je u biti oslobodio strukturalnih i inih ograničenja. Mladi pojedinac slobodan je iskazivati stilsku svijest i rabiti/trošiti bilo koji od ponuđenih stilskih indikatora u svrhu posredovanja jednoga ili više

stilova (Featherstone, 2007; Shields, 1992). Posljednji pristup okreće se stvaranju trećega prostora, koji dopušta pojedincu slobodnu formaciju osobnoga identiteta unutar šire, neuvjetovane kulturne, ekonomske i političke sfere.

2.2. Adolescencija kao životno razdoblje

Termin *adolescencija* dolazi od latinskoga glagola *adolescere*, što znači rasti ili odrastati prema zreloj dobi (Lacković-Grgin, 2006; Ninčević, 2009). Adolescencija je razvojno razdoblje obilježeno burom i stresom (Hall, 1904) te povećanim, katkad samonametnutim očekivanjima i zahtjevima okoline. Za Ilišin (1999a:29) adolescencija je “doba obilježeno izmjeničnim konformizmom i ekstremizmom u ponašanju”, emotivnim reakcijama na vanjske utjecaje i traganjem za prijateljima, uzorima i idejama. Rudan (2004:36) opisuje adolescenciju kao “ukupni pokušaj psihičke prilagodbe na stanje puberteta, na nova unutarnja i vanjska – endogena i egzogena – stanja s kojima se osoba suočava”. Adolescencija je razvojno razdoblje koje uključuje progresiju iz nezrelosti i dječje ovisnosti u odraslu dob, koju prati očekivani ispunjeni razvojni potencijal, osobno djelovanje i društvena odgovornost (Curtis, 2015). Osim tjelesnoga i spolnoga sazrijevanja pojedinca (Lacković-Grgin, 2006), adolescenciju karakteriziraju intenzivne tjelesne, kognitivne, emocionalne promjene u svakodnevnome funkcioniranju (Keresteš, Brković i Kuterovac Jagodić, 2010). U tom životnom razdoblju, ispunjenom burnim promjenama, osobnim i društvenim zahtjevima i očekivanjima, mladi pojedinac postupno preuzima odraslu ulogu. Pojedinac teži izgradnji vlastite slike, stila i stava te kontinuitetu i prepoznatljivosti identiteta (Lebedina-Manzoni i Lotar, 2011). Adolescencija je prijelazno razdoblje, popraćeno kognitivnim, emocionalnim i psihosocijalnim promjenama, između djetinjstva i puberteta (Berk, 2008). U većini društava adolescencija se promatra kao razdoblje tranzicije, vrijeme odrastanja, vrijeme napuštanja dječjih nezrelosti i dolaska u zrelu odraslost (Larson, Wilson i Rickman, 2009). Iako se adolescenti promatraju kao buntovni, neodgovorni i konfliktni pojedinci koje prate bura i stres, razdoblje sazrijevanja osoban je i specifičan proces koji se ne može uvijek generalizirati (Arnett, 2013).

Adolescencija je specifično razvojno razdoblje, no njezino se poimanje razlikuje, ugrubo, s obzirom na teorije/gledišta:

- a) Prema *biološkome* gledištu razdoblje adolescencije promatra se kao razdoblje *bure i stresa*, a najznačajniji je predstavnik te teorije Hall (1904), čiji je rad inspiriran Darwinovom (1979) teorijom evolucije. Hall (1994) je inspiriran *rekapitulacijskom teorijom*, a opisuje ju kao intenzivnu fazu rasta u kojoj divljak evoluirao u civilizirano biće. Razvoj jedinke odvija se prema generalnim obrascima, potaknuto genima.

- b) *Psihoanalitičko* gledište temelji se na Freudu (1962), koji adolescenciju naziva *genitalnim stadijem* jer se instinktivni nagoni smještaju u genitalno područje (koje kreira nepredvidljivost).
- c) *Psihosocijalno* gledište povezuje biološka i psihoanalitička gledišta, pri čemu Erikson (1968), Havighurst (1948), Lewin (1951) uzimaju u obzir međupovezanost kulturnoga okružja i bioloških čimbenika. Lewinova (1951) *teorija polja* tumači da je ponašanje pojedinca ishod interakcije unutarnjih/osobnih i vanjskih/okolinskih čimbenika koji čine životni prostor. Erikson (1968), prema epigenetskome načelu, dijeli razvoj na osam stadija, koji je popraćen psihosocijalnim zadatkom. Havighurstova (1948) teorija razvojnih zadataka ističe interakciju potreba pojedinca i društvenih zahtjeva.
- d) *Razvojno-kognitivno* gledište, u kojemu prednjači Piaget (1971), proučava kognitivni razvoj djeteta, kasnije adolescenta. Adolescencija je popraćena tranzicijom iz konkretnoga u apstraktno mišljenje, hipotetskim razmišljanjem te širinom logičkih mogućnosti. Razvoj apstraktnoga mišljenja u adolescenciji rezultat je bioloških promjena i sredine u kojoj se pojedinac nalazi.
- e) *Teorija učenja* Bandura i Walters (1959) ističe važnost socijalnoga učenja u adolescenciji, preciznije učenja utemeljenoga na procesima modeliranja, učenja promatranja, pri čemu pojedinac aktivno upotrebljava usvojene informacije.
- f) Ekološko-kontekstualna teorija povezuje *bioekološki model* (Bronfenbrenner, 1979) i *kontekstualizam* (Lerner, 1992). Ekološki model podrazumijeva interakciju pojedinca i njegove okoline u kojemu se pojedinac i okolina obostrano oblikuju i mijenjaju. *Kontekstualizam* uzima u obzir interakciju bioloških, psiholoških i socijalnih procesa te razvojni kapacitet pojedinca koji se očituje u *plasticitetu*/mogućnosti adaptacije na različite kontekste. Kontekst se odnosi na fizičko okružje, socijalizacijske čimbenike, samo osobu i promjene koje prate kontekst/osobu.
- Tranzijsko razdoblje adolescencije nije samo biološki nego i društveni konstrukt jer se temelji na kriterijima članova društva. Naime, članovi društva definiraju kriterije za odraslost te stoga koncept adolescencije i odraslosti varira kulturološki. Iako snažno naglašava uloga društva, u analizi socijalnoga gledišta uzima se u obzir rad Margaret Mead koja, nakon analize adolescentske prilagodbe na pacifičkim otocima, uočava važnost socijalne percepcije/konteksta pri oblikovanju viđenja adolescencije.
- g) *Društveno-kulturno* gledište drugačije definira i promatra proces adolescencije i njegove razvojne zadaće. Primjerice, viđenje autonomije kao važnoga psihosocijalnog zadatka varira s obzirom na individualizirana i kolektivistička društva. Naime,

individualizam i neovisnost nisu prioriteta u kolektivističkim kulturama, koje preferiraju poštivanje tradicije, obiteljskih vrijednosti i propisanih društvenih normi. U tradicionalnim društvima status odrasle osobe dostiže se brakom i brigom o obitelji. Preciznije, od adolescenata se očekuje financijski doprinos i briga o obitelji, a od adolescentica se traži briga o kućanstvu i djeci. Nasuprot tomu, a u skladu s modernom paradigmatom, adolescenti ističu potrebu za individualizmom, donošenjem autentičnih i neovisnih odluka, preuzimanjem odgovornosti za vlastite postupke i financijskom slobodom. Osim toga, životni vijek postaje institucionaliziran obveznim školovanjem koje opipljivo razdvaja faze adolescencije i odraslost (Kohli i Meyer, 1986; Elliott i Feldman, 1990; Schlegel i Barry, 1991; Muuss, 1996; Arnett, 1997, 2001a; Arnett i Galambos, 2003; Lacković-Grgin, 2006; Berk, 2008; Steinberg, 2013).

Uravnoteženo gledište, prema Berk (2008), uzima u obzir biološke i socijalne čimbenike koje sudjeluju u adolescenciji. Biološke promjene univerzalnije su naravi, a utjecaj kulture varijabilan je zbog prolongiranoga obrazovanja i ovisnosti o roditeljima (zajedničko kućanstvo odlgađa osjećaj autonomije i spolnoga zadovoljenja). Dacey i Kenny (1994) smatraju da *self* tijekom adolescencije “postaje sve apstraktniji, postaje sve diferenciraniji (ovisno o tome opisuju li se adolescenti u relaciji s majkama, očevima, prijateljima, partnerima u vezi, vršnjacima), razvija se idealni *self* (onakav kakav bi želio biti, razvoj hipotetskoga razmišljanja), adolescenti postaju sve introspektivniji, pojavljuju se razne kontradikcije povezane sa slikom o sebi, uz promjene asimetričnih u simetrične interakcije” (prema Manzoni i Lotar, 2011: 41).

Trajanje adolescencije teško je kronološki odrediti jer adolescencija počinje s *biologijom i završava u kulturi* (Steinberg, 2013). Iako su pojmovi tinejdžer i adolescent u jednome trenutku rabljeni kao sinonimi, Steinberg (2013) upozorava na produživanje adolescentskoga razdoblja u 20. stoljeću. Naime, termin *tinejdžer* povezuje se s vremenskim rasponom od trinaeste do devetnaeste godine, dok adolescencija počinje oko desete godina i završava u ranim dvadesetima. Za Lacković-Grgin (2006) adolescencija nije kategorija, nego razvojno razdoblje određeno psihološkim i socijalizacijskim (kulturološkim) značajkama, koje može trajati od jedanaeste do dvadeset i pete godine. Za Curtis (2015) razdoblje adolescencije traje od jedanaeste do dvadeset i pete godine. Za Elliott i Feldman (1990) razdoblje adolescencije traje od desete godine i proteže se do ranih dvadesetih godina. Naime, prolongirano razdoblje obrazovanja, financijska ovisnost i tržište rada utječu na pojavu prolongirane adolescencije (Arnett, 2000). Kraj adolescencije teško je definirati jer su razvoj,

integracija i sinteza elemenata koji čine *self* i identitet neujednačeni/variraju pojedinačno (Rudan, 2004). Naime, razvoj pojedinca nije nužno kronološki determiniran, odnosno adolescentsko razdoblje heterogeno je i osobno (Salmela-Aro, 2011). Razdoblje adolescencije (koja može trajati, uz varijacije, deset godina) dijelimo na karakteristične faze, popraćene biološkim, psihološkim, kognitivnim i socijalnim promjenama:

- a) Ranu adolescencija obuhvaća razdoblje između 10. i 13. godine, pri čemu djevojčice ranije ulaze u pubertet. Djevojke ulaze u pubertet dvije godine prije dječaka, a snažne hormonske promjene očitujuse u tjelesnome rastu i spolnome sazrijevanju. Psihosocijalna prilagodba na ubrzane fizičke promjene može izazvati preokupaciju tjelesnim izgledom (Erceg Jugović, 2011; Neinstein, 2002). Tjelesna preokupacija rezultat je vanjskih i internaliziranih društveno-kulturnih standarda i modela o poželjnome, preferiranome tjelesnom izgledu. Osim brojnih fizičkih promjena potaknutih hormonskim promjenama, razvoj kognitivnih sposobnosti omogućuje apstraktnije promišljanje o značenju, smislu života, prijateljima i roditeljima. Razvoj prefrontalnoga korteksa utječe na kognitivne sposobnosti, dok proces sinaptičkoga obrezivanja utječe na brzinu promišljanja. Promjene raspoloženja, apetita i sklonost izazovima pripisuju se razvojnim promjenama neurotransmiterima (Barnes-Goraly i sur., 2005, Luna i sur., 2004). Kognitivno rezoniranje evoluirala iz dječje konkretne operacionalne logike do formalnih operacija i apstraktnijih promišljanja. Zbog napuštanja idealizacija roditelji prestaju biti jedini izvor emocionalne sigurnosti i podrške te se adolescent usmjerava i oslanja na sebe, svoje misli, osjećaje i reakcije. Oslanjanje na sebe, koje im omogućuje autonomno funkcioniranje, započinje u ranoj, zadržava se u srednjoj i razrješava se u kasnoj adolescenciji (kada se pozornost usmjerava i prema drugima). Prijateljstva se sklapaju s osobama istoga spola (Bouchey i Furman, 2003) jer u moru novonastalih promjena adolescenti imaju potrebu podijeliti razmišljanja s onima koji prolaze isto. Adolescentova samoprocjena temelji se na konkretnim situacijama, događajima koji su ukorijenjeni u neposrednoj stvarnosti.
- b) Srednja adolescencija traje od 14. do 17. godine, a karakterizira je polagano prihvaćanje vlastitoga tijela, iako je prisutna potreba za tjelesnom atraktivnošću (Neinstein, 2002). To razdoblje karakterizira razvoj frontalnoga režnja, cerebralna mijelinacija te stabilizacija neurotransmitera (Steinberg, 2013). Iako njihovo razmišljanje postaje kompleksno i apstraktno (Piaget i Inhelder, 2000), njihova kontrola impulsa i popratni misaoni procesi nisu još sazreli. To razdoblje karakterizira i prihvaćanje različitih perspektiva, sazrijevanje moralne prosudbe te uzimanje u obzir dvije perspektive pri donošenju odluke (Byrnes,

2003). Odnosi s roditeljima prolaze brojne transformacije, pri čemu može doći do smanjivanja učestalosti konflikta uz pojačavanje intenziteta rasprava (Zimmer-Gembeck i Collins, 2003). Odnosi s vršnjacima veoma su važni, vršnjačke skupine mješovite su, uz naglasak na škvadre, ekipe i učestalije intimne, ljubavne odnose (Bouchey i Furman, 2003; Neinstein, 2002). Adolescenti se povezuju na osnovi glazbe, odjeće, aktivnosti i interesa. Osim prvih zaljubljenosti, adolescenti su usmjereni prema sadašnjosti te pokušavaju dobiti što više informacija kako bi dobili predodžbu o sebi. Zbog sklonosti sanjarenju i fantazijama okreću se kreativnim oblicima izražavanja, poput pisanja. Povećana razina introspekcije dovodi do adolescentskoga egocentrizma, pri čemu pojedinac kreira *zamišljenu publiku*, mitove ili *osobne bajke* o sebi kako bi bio u središtu pozornosti (Curtis, 2015). Sebastian, Burnett i Blakemore (2008) smatraju da je egocentrizam rezultat adolescentske potrebe za separacijom od roditelja i želje za autonomijom. U procesu izgradnje identiteta adolescenti traže odgovore na pitanje tko su i kako se uklapaju, posljedica čega je dublja preokupacija sobom i kreacija imaginarne publike. Također, budući da se povećava njihova mogućnost shvaćanja situacija, ljudi i suprotnih stajališta, postaju svjesni da drugi pojedinci promatraju njih i evaluiraju, što može dovesti do osjećaja da ih drugi ljudi neprestano promatraju.

- c) Kasna adolescencija obuhvaća razdoblje od 18. do 21. – 25. godine. Kasni adolescenti promatraju, povezuju se i uspoređuju se s odraslim osobama koji im imponiraju. Naime, adolescent promišlja o tome tko je i kakva osoba želi biti te pokazuje snažniju naklonost stvarnosti negoli fantaziji. Iako njihova tjelesna/fizička zrelost ostavlja dojam završenosti, slike magnetne rezonancije (MR) upućuju na daljnji razvoj prednjega režnja i limbičkoga sustava mozga koji se razvija do ranih dvadesetih godina (Steinberg, 2013). Kognitivni su procesi kompleksniji, apstraktni, a pojedinci uzimaju u obzir i druge perspektive. To razdoblje prati smanjena razina impulzivnosti, promjena raspoloženja i relativna stabilnost temperamenta. Osim postavljanja profesionalnih ciljeva, adolescent se okreće dugoročnijim interpersonalnim odnosima. Vršnjački, prijateljski odnosi (potencijalno) postaju manje važni jer adolescentima postaju važni intimni, ljubavi odnosi te provođenje slobodnoga vremena s djevojkom/dečkom. Adolescenti postižu sintezu i integraciju prijašnjih (spolnih) iskustava, koji čine sastavni dio njegova *selfa* i njegova identiteta. *Self* čine slike, vanjske reprezentacije koje osoba povezuje kako bi dobila cjelokupnu sliku, koje uz identitet kreiraju “ja”. U kasnoj adolescenciji percepcija i razumijevanje sebe, sebstva, temelji se na generalnim i apstraktnim procjenama jer pojedinac integrira i sustavno povezuje različite dijelove i doživljava (Curtis, 2015; Elliott i Feldman, 1990;

Lebedina-Manzoni i Lotar, 2011; Lerner i Steinberg, 2004; Neinstein, 2002; Rudan, 2004; Salmela-Aro, 2011; Steinberg, 2013).

Iako je razdoblje sazrijevanja osobno specifično, u nastavku se analiziraju biološke, psihološke, kognitivne i socijalne promjene koje su međusobno vremenski isprepletene. *Fizičke promjene* potaknute su djelovanjem hormona koji utječu na rast, težinu, mišiće, rast dlaka, produbljenje glasa te razvoj reproduktivnih organa i sekundarnih spolnih karakteristika (Galambos, 2004; Susman i Rogol, 2004; Keresteš, i sur., 2010). Hipofiza, gonade, adrenalne žlijezde imaju najsnažniji ulogu u spolnome razvoju u pubertetu, a hipotalamus kontrolira proizvodnju hormona, regulira menstrualni ciklus, trudnoću i, općenito, spolno ponašanje. Prednji režanj hipofize izlučuje somatotropne i gonadotropne hormone koji utječu na gonade ili spolne žlijezde (ovarije i testise). Ovariji izlučuju estrogen (utječe na rast dojki, dlakavost, povećanje masnoga tkiva i uterus) i progesteron (regulira prihvata jajaca u uterusu, bolnost menstruacije). Testisi proizvode spermije i, uz adrenalne žlijezde, proizvode androgene hormone (testosteron i androsteron). Kao i estrogen, testosteron potiče razvoj muških spolnih karakteristika, poput promjene glasa, razvoja kostura i mišića, dlakavosti i rasta spolnih organa. Tjelesne promjene poput rasta, težine i razvoja sekundarnih spolnih karakteristika utječu na preokupiranost tijelom (prethodno opisano), a hormonske promjene mogu utjecati na emocije, kogniciju i ponašanje pojedinca. Naglašeno antisocijalno ponašanje, primjerice fizička agresija, relacijska agresija, delinkventno i nasilno ponašanje te rani ulazak u seksualne odnose pripisivali su se hormonskim promjenama, fizičkome sazrijevanju, reakcijama na vanjske izvore stresa i moždane promjene u pubertetu. No Susman i Rogol (2004) ističe važnost integrativnoga pristupa koji povezuje socijalne/kontekstualne i biološke čimbenike. Lacković-Grgin (2006) podsjeća na *interakcionistički* pristup, prema kojemu su psihološko-razvojne promjene i promjene ponašanja rezultat nekolicine kompleksnih uzročnih čimbenika. Keresteš, Brković i Kuterovac Jagodić (2010) također smatraju da pubertetske, tjelesne promjene nisu jedini uzročnici bihevioralnih promjena jer su tjelesni, socijalni i psihološki čimbenici u interakciji. Iako su adolescencija i pubertet u uskoj vezi, adolescencija je širi pojam, koji podrazumijeva skup emocionalnih, socijalnih i kognitivnih promjena koje su karakteristične za tranziciju između djetinjstva u odraslost. Pubertet obilježavaju tjelesne promjene koje se naposljetku odražavaju u spolnoj zrelosti i sposobnosti reprodukcije. Pubertet se odnosi na kompleksan proces koji se očituje u (1) vidljivome tjelesnom razvoju, promjeni vanjskoga izgleda (tijela) i razvoju sekundarnih spolnih obilježja te (2) na nevidljivoj, hormonskoj razini.

Kognitivne promjene očituju se u procesu mišljenja (dvosmislenost i nedorečenost), sposobnosti apstraktnoga razmišljanja, razmatranju mogućnosti i razgovorima o budućnosti. Naime, za razliku od konkretnoga mišljenja djece, adolescentsko mišljenje karakteriziraju formalne operacije, poput kombinatorike, propozicijskih operacija, eksperimentalnoga dokazivanja i rezoniranja (Lacković-Grgin, 2006). Adolescent promišlja na sustavan i logičan način jer ima bolje razumijevanje apstraktnih pojmova/konceptata, poput religije, ljubavi i smisla/prolaznosti života. Mozak ili specifično – prefrontalni korteks adolescenta oblikovan je procesom sinaptičkoga obrezivanja (engl. *synaptic pruning*) i mijelinizacije. Prefrontalni korteks, koji doživljava snažne promjene u razdoblju adolescencije, zadužen je za planiranje, razmišljanje unaprijed, promišljanje o riziku ili nagradi te kontrolu impulsa. Adolescenti su učinkovitiji u procesuiranju informacija te s vremenom počinju simultano koristiti različitim dijelovima mozga, koordiniraju prefrontalnu regiju i druge dijelove limbičkoga sustava (Keating, 1990). Neurotransmiteri poput dopamina i serotonina utječu na moždane funkcije, ponašanje i reakcije adolescenta. Serotonin utječe na raspoloženje, dok dopamin utječe na osjećaj nagrade i zadovoljstva te na adolescentovu motivaciju i usredotočenost. Spomenute su promjene povezane s hormonskim promjenama u pubertetu te su stoga adolescenti (potencijalno) emocionalniji, skloniji stresu i upuštanju u rizične aktivnosti. Promjene u prefrontalnome korteksu i limbičkome sustava mozga (tijekom puberteta) mogu utjecati na porast rizičnoga ponašanja u ranoj adolescenciji. Za razliku od rane adolescencije, u kasnoj adolescenciji polagano se smanjuje mogućnost rizičnoga ponašanja. Steinberg (2013) smatra da promjene u mozgu mogu izazvati potrebu za novostima, nagradom, stimulacijom jer dijelovi mozga koji su zaduženi za regulaciju prosudbe, donošenje odluka i kontrolu impulsa sazrijevaju postupno.

Osim toga, kognitivne promjene poput sposobnosti reflektivnoga i apstraktnoga mišljenja u adolescenciji omogućuju drukčiju procjenu društvene sredine, autoriteta i odraslih pojedinaca. Adolescenti zauzimaju relativan stav, pri čemu dovode preispituju istinitost društvenih normi i vrijednosti. Hipotetsko razmišljanje otvara im mogućnost planiranja, predviđanja posljedica i razumijevanja drugih stavova. Adolescenti kritički preispituju i evaluiraju svijet oko sebe, pri čemu preispituju svoje ideale te razvijaju sposobnost moralnoga rezoniranja. Osim toga, razvijaju *socijalnu kogniciju* ili sposobnost ulaženja u socijalnu ulogu ili perspektivu drugih te donošenje zaključaka o sebi i drugima na temelju njihovih karakteristika, očekivanja, osjećaja i obrazaca djelovanja (Lacković-Grgin, 2006). Adolescenti, za razliku od djece, primjenjuju spomenute kognitivno-socijalne vještine u svrhu rješavanja

problema ili predviđanja svoje, druge uloge, mjesta, reakcije u nadolazećim situacijama. Adolescent preuzima ulogu opažača, objekta i treće, neutralne osobe, koja promatra vlastite i tuđe interakcije. Najviši je stupanj koordinacije preuzimanje raznih gledišta trećih, neutralnih osoba. Primjerice, rezultati istraživanja Sebastian, Burnett i Blakemore (2008) upućuju na razliku između dječje, adolescentske i odrasle populacije kada je riječ o mogućnosti promatranja i uzimanja u obzir drugih perspektiva, stavova (osim vlastitih). Rezultati su pokazali da se ulaskom u adolescentsku dob povećava mogućnost prosudbe (s obzirom na vlastiti *self*) te mogućnosti prosudbe i uzimanja u obzir drugih gledišta. Ispitanici su također, u svrhu istraživanja, morali prosuđivati iskrenost ili sarkastičnost ponuđenih fraza (primjerice, *Svaka čast!*). Na temelju neuronske aktivnosti u medijalnome prefrontalnom korteksu (engl. *MPFC*) zamjećuje se da se sposobnost uočavanja dvosmislenosti te uzimanja u obzir širega konteksta (tijekom komunikacije) mijenja tijekom adolescencije. Adolescenti također razvijaju sposobnost *metakognicije* ili *sposobnost razmišljanja o razmišljanju* te mogu pratiti i korigirati svoje misaone procese (Arnett, 2013).

Sposobnost preuzimanja perspektive drugih i promatranja sebe u apstraktnim, širim okvirima utječe na adolescentovo samopoimanje, obrasce ponašanja, socijalne odnose, emocije, interese i stavove. *Psihičke promjene* vide se u promjeni vlastitoga viđenja te viđenja roditelja, prijatelja te širega društva. Napuštanje dječjih idealizacija omogućuje realnije viđenje sebe i osoba oko sebe (Keating, 1990). Adolescent promišlja o tome *tko je, kamo ide, u što vjeruje i kako da se uklopi u svijet koji ga okružuje* (Arnett, 2013), što čini dinamičan proces uspostave identiteta (Bergh i Erling, 2005; Cifrić i Nikodem, 2006; Erikson, 1968; Giddens, 1990; Kroger, 2003; Oyserman, 2001; Schwartz, i sur., 2000). Izgradnja identiteta jedan je od najvažnijih razvojnih zadataka adolescencije jer pojedinac traga za svojim autentičnim *ja* i formira ga. Pojedinac mora razriješiti krizu (Erikson, 1968) kakobi postao samostalna, predana i cjelovita osoba s postojanom ličnošću i formiranim spolnim identitetom/ulogom. Erikson (1968) je identitet definirao kao osjećaj istovjetnosti i kontinuiteta unutar osobe te je stoga važno da se postigne osjećaj unutarnje i vanjske istosti (neovisno o uvjetima) te pouzdano vjeruje u sklad između obje verzije sebe. Arnett (2013) definira identitet kao percepciju pojedinca o svojim karakteristikama, sposobnostima, vrijednostima, uvjerenjima. Osim toga, adolescent teži individuaciji ili napuštanju dječje ovisnosti o roditeljima u svrhu kreiranja stabilnijega i zrelijega odnosa s njima te autonomiji ili osjećaju sebe kao slobodnoga pojedinca (Berk, 2008). Zdrav osjećaj autonomije podrazumijeva preuzimanje odgovornosti za vlastite postupke i djela. Iako obitelj ostaje ključni odgojno-socijalizacijski čimbenik, adolescent se

oslanja češće na sebe i druge vršnjake radi separacije, stvaranja autonomnoga *selfa*. Adolescenti se, osim s članovima obitelji, povezuju s drugim vršnjacima, prijateljima u svrhu identifikacije, otkrivanja sličnosti/razlika na temelju kojih se povezuju, udaljavaju.

Socijalne promjene u adolescenciji očituju se u okrenutosti vršnjacima, vršnjačkim i prijateljskim skupinama radi samootkrivanja, dijeljenja iskustava, dobivanja podrške i naposljetku formiranja osobnoga i društvenoga identiteta. Osim toga, zbog promjena u limbičkome sustavu mozga, koji je zadužen za procesuiranje društvenih informacija, mladi pojedinci tijekom rane adolescencije počinju se brinuti za mišljenje svojih vršnjaka (Berk, 2008; Steinberg, 2013).

Referirajući se na Freuda, Rudan (2004) upozorava na tri razvojna zadatka: seksualnost, senzualnost i nježnost. Havighurst (1948) ističe osam razvojnih zadataka svrha kojih je unutarnje ispunjenje. Prvi se zadatak odnosi na kreiranje zrelih odnosa s vršnjacima (oba spola) u skupini i izvan nje. Drugi se odnosi na preuzimanje društveno prihvatljivih muških i ženskih uloga. Teškoće pri preuzimanju tih uloga očituju se u teškoćama u ljubavnim odnosima, odabiru karijere i životnome stilu. Treći se zadatak odnosi na prihvaćanje fizičkih promjena te brigu za svoje tijelo. Četvrti se zadatak odnosi na postizanje emocionalne neovisnosti, što se očituje u donošenju odluka (koje su prije kritički evaluirane), razvijanju novih vrsta afektivnih odnosa s roditeljima i iskazivanju poštovanja prema odraslima (a da pritom ne ovise o njima). Peti se zadatak odnosi na razvijanje osobnoga stava prema braku i obitelji (prikupljanje informacija). Šesti se zadatak odnosi na odabir i pripremu za zanimanje. Pojedinaac evaluira osobne vještine, talente i promišlja o odgovarajućem zanimanju. Adolescent tada stvara obrazovne ciljeve koji su potrebni za postizanje željenoga. Sedmi se zadatak odnosi na odabir standarda, prioriteta koji služe kao ponašajni vodič. Proces kreiranja osobnih prioriteta zbiva se u interakciji s bližnjima, važnim osobama i na temelju prijašnjih obiteljskih i društvenih iskustava. Osmi se zadatak odnosi na prihvaćanje i posredovanje društveno prihvatljivih obrazaca ponašanja. Naime, adolescent uči o društvenim očekivanjima te ih inkorporira u vlastite ponašajne obrasce kako bi postao funkcionalni član društva. Oslanjajući se na razvojne zadatke, Havighurst (1948) i Uhlendorff (2004) govore o razvojnim zadacima kao putu između individualne potrebe i društvenoga zahtjeva. Pojedinaac postaje aktivni učenik koji je u interakciji s društvenim okruženjem. Osim fizičke i spole maturacije, to je razdoblje u kojemu adolescenti moraju postići autonomiju te uspostaviti odnose s oba spola (Elliott i Feldman, 1990). Razvojni zadatci smjernicesu za roditelje i nastavnike, oni su pokazatelj onoga što društvena skupina očekuje od pojedinca da nauči (u određenoj dobi) i otkrivaju sljedeće faze (koje pomažu

pojedincu u pripremi). Steinberg (2013) upućuje na pet izazova/zadataka s kojima se adolescenti nose: (1) uspostavljanje cjelovitoga identiteta koji se očituje u samopoimanju ili shvaćanju onoga što pojedinac uistinu jest. Potraga za identitetom, samopouzdanjem i samopoimanjem (engl. *self-concept*) potiče eksperimentiranje jer pojedinac traga za autentičnim *selfom* i prihvaćanjem/odobravanjem svoje okoline (Harter, 2011); (2) adolescenti teže autonomiji, a ona se manifestira u njihovoj smanjenoj emocionalnoj ovisnosti spram roditelja (Zimmer-Gembeck i sur., 2011), donošenju odluka (Collins i Steinberg, 2006) i uspostavljanju vlastitih vrijednosti (Morris, i sur., 2011); (3) intimnost ili formiranje bliskih, iskrenih odnosa s drugim pojedincima (Bouchey i Furman, 2003); (4) seksualnost i formiranje spolnoga identiteta (Zimmer-Gembeck, i sur., 2001) i (5) postignuće ili osjećaj zadovoljstva, kompetencije, pri čemu pojedinac postaje članom društva (Wigfield, i sur., 2011).

2.2.1. Adolescent u obitelji

Obitelj je primarna društvena zajednica ili skupina “biopsihosocijalnog karaktera” unutar koje dijete, a poslije mladi pojedinac stječe iskustva, razvija potencijale, formira vrijednosti i stavove (Lacković-Grgin, 2006:104). Obitelj je složen i hijerarhijski organiziran dinamičan sustav, koji se mijenja u skladu sa socijalno-strukturnim promjenama (Hoskins, 2014) te se mijenja i prilagođava u skladu sa zahtjevima, ulogama i fazama svojih članova (Wagner Jakab, 2008). Obitelj je primarni čimbenik socijalizacije, a obiteljski odnosi imaju dugoročne implikacije na adolescentov odnos s vršnjacima, nastavnicima, drugim odraslim pojedincima, romantičnim partnerima te na odabir zanimanja (Brown, i sur., 1993; Thornton, i sur., 1995; Collins i Laursen, 2004; Martin, i sur., 2011).

Roditelji svojim djelima i postupcima mogu potaknuti ili spriječiti adolescentov put prema neovisnosti (Aquilino i Supple, 2001). Adolescenti koji postižu osjećaj autonomije i neovisnosti u sigurnim i podupirućim obiteljima razvijaju cjeloviti identitet, postavljaju dugoročne ciljeve, preuzimaju nove uloge i mogu razumjeti druge perspektive. Adolescenti preuzimaju odgovornost za vlastite postupke te pokazuju visoku razinu samopouzdanja, samopoštovanja, psihosocijalne adaptacije i sposobnosti ostvarivanja intimnih odnosa (Brown i Huang, 1995; Smetana i sur., 2004). Adolescenti postižu viši akademski uspjeh te su manje skloni devijantnome ponašanju u školi te uporabi psihoaktivnih tvari (Hennan, i sur., 1997). Kontrolirajući i restriktivni roditelji koji utječu na adolescentov odabir prijatelja, aktivnosti, hobija, romantičnih partnera i interesa snažno sprječavaju postizanje autonomije i razvoj

socijalnih kompetencija (Gavazzi, 2011) te su prediktori relacijske agresije (Šarić Drnas, i sur., 2018).

Intenzitet konflikta između roditelja i adolescenta može varirati od dramatičnih, kontinuiranih rasprava do njihova potpunoga izostanka (Collins, 1995). Iako se konflikt često doživljava kao nešto negativno, rasprave između adolescenta i roditelja mogu biti i sitne rasprave ili svakodnevne razmirice. Rasprava proizlazi iz nesuglasja oko adolescentove odjeće, odabira glazbe, dužine kose, izlazaka ili svakodnevnih tema (Rutter, 1980). Adolescenti i roditelji rjeđe raspravljaju o religiji, politici, spolnome ponašanju ili drogama, a češće o svakodnevnim temama poput školske zadaće, društvenoga života i prijatelja, neposluha, kućanskih poslova, izgleda i higijene, odnosa s braćom i sestrama (Montemayor, 1983). Adolescenti promatraju konflikt kao sredstvo komunikacije, dok roditelji (posebice majke) pokazuju sklonost preuveličavanju i teže podnose verbalne razmirice (Cox, Wang i Gustafsson, 2011). Različito viđenje i interpretacija konflikta, prema Martin, Bascoe i Davies (2011), rezultat je različitoga kognitivnog rezoniranja adolescenta i roditelja. Preciznije, adolescenti i roditelji općenito se slažu da područja poput osobne sigurnosti (npr. uporaba droge i alkohola), moralnih standarda (npr. laganje ili krađa) i društvenih konvencija (npr. pozdravljanje poznanika na ulici) pripadaju području roditeljske brige i odlučivanja. No područje osobnoga, poput odabira prijatelja, izvannastavnih i slobodnovremenskih aktivnosti, nije roditeljev odabir. Teme ili problemi koji mogu pripadati i području konvencionalnoga i području osobnoga dovode do rasprava između adolescenta i roditelja. Dok, primjerice, spremanje sobe i odabir odjeće adolescenti vide kao pitanje osobnoga odabira, roditelji se pridržavaju društvenih konvencija i smatraju da adolescentov odabir odražava/reflektira njihovu sposobnost odgajanja unutar društveno propisanih okvira. Adolescent prolazi kroz razdoblje biološkoga i kognitivnoga sazrijevanja, što može pridonijeti učestalijim raspravama između roditelja i adolescenta, posebice u ranoj i malo manje u srednjoj adolescenciji (Steinberg, 2013). Iako razdoblje adolescencije nije nužno razdoblje *bure i stresa*, obiteljski odnosi mijenjaju se tijekom puberteta zbog učestalijih (manjih) rasprava i adolescentova udaljavanja od roditelja (McGue i sur., 2005; De Goede i sur., 2009). No Thornton, Orbuch i Axinn (1995) upozoravaju na privremenost adolescentova distanciranja jer, za razliku od rane i srednje adolescencije, u kasnoj adolescenciji odnosi između roditelja i adolescenta postaju intimniji i manje konfliktni.

Rezultati istraživanja Steinberg i Silk (2002) upućuju na nedostatak spolnih razlika u odnosu s roditeljima. Primjerice, kćeri i sinovi imali su sličnu razinu bliskost s roditeljima,

sličnu učestalost konflikta i sličnost zahtjeva i pravila postavljenih od roditelja. No adolescenti se na drukčiji način povezuju i poistovjećuju s roditeljima. Majke su upućenije u adolescentove potencijalne probleme jer su adolescenti skloniji kreiranju bližega i intenzivnijega odnosa s majkom (Collins i Laursen, 2004). Naime, adolescent provodi više vremena s majkom nasamo te mu je ugodnije razgovarati s majkom o neugodnim temama, partnerima ili prijateljima (Updegraff, i sur., 2001). Očevi se često oslanjaju na majke kako bi dobili dodatne informacije o adolescentu te se adolescenti okreću očevima kako bi dobili praktične savjete ili pomoć.

Neovisno o razvojnoj fazi adolescencije, mladi pojedinci teže razumijevanju, povjerenju, ljubavi, nježnosti i prihvaćanju. No adolescenti nisu voljni provoditi većinu slobodnoga vremena s roditeljima te očekuju toleranciju u procesu separacije – individualizacije. Neovisnost ili potreba za autonomijom izražava se u ponašanju (odabir prijatelja, odjevnome stilu) te u emocionalnoj i ekonomskoj neovisnosti (primjetno u adolescentovoj potrebi za prostornim odvajanjem) (Lacković-Grgin, 2006). Autonomija se odnosi na mogućnost neovisnoga i slobodnoga ponašanja, osjećanja i razmišljanja, a Cox, Wang i Gustafsson (2011) razlikuju *bihevioralnu, emocionalnu i kognitivnu* autonomiju. *Ponašajna* autonomija odnosi se na pojačanu sposobnost samoregulacije i samostalnosti pri donošenju odluka ili budućega postupanja. *Emocionalna* autonomija odnosi se na smanjenu ovisnost o roditeljima (emocionalna potpora i regulacija). *Kognitivna* autonomija ili *vrijednosna* autonomija odnosi se na sposobnost razvijanja vlastitih ideja, misli, stavova i vrijednosti. Adolescent se postupno odavaja od roditelja, pri čemu se smanjuje osjećaj emocionalne bliskosti, podrške i topline između njih. U razdoblju postupnoga odvajanja od roditelja rani adolescent stvara bliske odnose s vršnjacima istoga spola, a poslije s romantičnim partnerima (Buhrmester i Furman, 1990). Iako su tijekom procesa individualizacije adolescenti skloniji samootkrivanju vršnjacima i partnerima, adolescenti i dalje očekuju roditeljsku emocionalnu posvećenost. Za razliku od djetinjstva, u kojemu se intimnost i bliskost izražavaju fizičkim kontaktom (poput grljenja), u adolescenciji se bliskost iskazuje razgovorom (Hartup i Laursen, 1991). Rezultati istraživanja Deković i Raboteg-Šarić (1997) upućuju na povezanost između roditeljskoga odnosa (nadzor i prihvaćanje), odgojnih postupaka, intenziteta uključenosti i kvalitete adolescentova odnosa s vršnjacima. Podupirajuća sredina i osjećaj prihvaćenosti i roditeljske brige, posebice oca, utječe, ističe Klarin (2002), na kvalitetu odnosa u dijadama i vršnjačkim skupinama. Kvaliteta obiteljskoga odnosa utječe na razvoj općega i socijalnoga samopoštovanja kao prediktora ostvarivanja kvalitetnih odnosa u dijadi. Primjerice, rezultati istraživanja Smetana, Metzger i Campione-Barra (2004) pokazuju da su adolescenti koji su

imali bliži odnos s roditeljima u ranoj adolescenciji osjećali višu razinu bliskosti u kasnijoj adolescenciji. Bliži odnos također je utjecao na adolescentovu psihološku dobrobit i povišenu razinu samopouzdanja, akademske uspješnosti i kompetentnosti. Adolescentov odnos s roditeljima doživjet će brojne transformacije koje će utjecati na slabljenje hijerarhijskih interakcija ulaskom u odraslu dob (Collins, 1995).

Socijalno-strukturalne i društveno-kulturne promjene uvelike su oblikovale adolescentove odnose s članovima obitelji te utjecale na njegov razvoj tijekom i nakon razdoblja adolescencije (Collins i Laursen, 2004). Analizirajući uloge obitelji i vršnjačkih skupina u adolescenciji, Car (2013) upozorava na oslabljenu ulogu ključnih socijalizacijskih čimbenika poput crkve, države i obitelji. Osim snažnih razvojnih promjena, adolescenti odrastaju u doba izbora, hiperprodukcije informacija, visoke tehnologije, globalizacije i konzumerizma te ih takvo proživljeno iskustvo ujedinjuje u naraštaj sa specifičnim obilježjima i životnim stilovima. U “današnjem sebi orijentiranom društvu” odrasli strahuju od adolescentskoga revolta i vršnjačkoga utjecaja, dok oni sami nisu spremni ili mogu uložiti dovoljno vremena u socijalizaciji mladih (Car, 2013: 288). Posljedica nedostatka roditeljske dosljednosti u provođenju pravila, slabe obiteljske privrženosti i brige jest adolescentovo usmjeravanje vršnjacima radi nadoknađivanja spomenutoga. S druge, pak, strane brižni i dosljedni roditelji, koji podržavaju adolescente, utječu na razvoj samopouzdanja i samopoštovanja, koji su prijeko potrebni tijekom izgradnje vlastitoga puta, isprobavanja novih uloga i odupiranja vršnjačkomu pritisku.

No socijalizacija nije jednosmjernan, nego dvosmjernan proces u kojem adolescenti i roditelji međusobno utječu jedni na druge. U tom recipročnome odnosu negativne se i pozitivne emocije i obrasci ponašanja odražavaju na dinamiku odnosa između adolescenta i roditelja te oblikuju roditeljski stil (Coley, i sur., 2009; Wang, i sur., 2011).

U skladu s tim, četiri identificirana roditeljska stila sadržavaju dimenzije *emocionalno prihvaćanje/odbacivanje* te *visoka/niska kontrola* (Baumrind, 1967; Steinberg, 2001; Crockett i Hayes, 2011; Martin, i sur., 2011):

- a) *Autoritaran* stil roditeljstva povezuje se s visokom kontrolom i emocionalnim odbacivanjem. Roditelji su rigidni i skloniji kaznama koje su rezultat neposlušnosti. Orijentirani su prema sebi te nameću striktna pravila i očekivanja adolescentima. Osim manjka povjerenja, roditelji su autokratski orijentirani, skloni donošenju jednostranih odluka. Manjak topline i komunikacije onemogućuje stvaranje otvorenijega odnosa.

- b) *Autoritativan* stil povezuje se s visokom roditeljskom kontrolom i emocionalnim prihvaćanjem. Roditelji su orijentirani prema djetetu, njegovim potrebama, topli su i prilagodljivi, no ustrajni u postavljenim pravilima i standardima koji su u skladu s adolescentovim potrebama i mogućnostima. Roditelji potiču autonomiju i samostalnost, no u razdoblju odrastanja preuzimaju potpunu odgovornost za mladoga pojedinca. Uvažavaju adolescentovo mišljenje tijekom rasprava, podržavaju njegovu asertivnost te potiču odgovornost i samoregulaciju (Smetana i sur., 2002; Pearce i sur., 2003).
- c) *Permisivan* stil povezuje se s emocionalnim prihvaćanjem i niskom kontrolom. Iako su roditelji topli i prihvaćaju adolescenta, posljedica je zamućenih uloga nekolicina pravila ili očekivanja od adolescenta. Roditelji nisu skloni konfrontaciji i iskazivanju smjernica. Permisivnim roditeljima adolescentova je sreća najvažnija te stoga ne žele ograničavati njegovu slobodu.
- d) *Indiferentan* stil povezuje se s pasivnim, odbijajućim roditeljima koji posreduju nisku razinu kontrole i emocionalnoga prihvaćanja. Roditelji su distancirani ili neprisutni, a posljedica je nedostatka komunikacije i nadzora manjak zahtjeva ili pravila. Indiferentni roditelji ne ulažu vrijeme i trud tijekom interakcije s adolescentom te njihov stil zalazi u sferu zanemarivanja. Roditelji nisu upoznati s adolescentovim interesima, školskim postignućem i društvom te strukturiraju obiteljski život prema vlastitim potrebama i željama.

Lacković-Grgin (2006), Shaffer i Kipp (2009) i Steinberg (2013) identificiraju sljedeće ishode kod adolescenta s obzirom na posredovani stil:

- a) *Autoritaran* stil rezultira manjkom upotrebe psihoaktivnih tvari, nedostatkom negativnih obrazaca ponašanja i samopouzdanja te porastom konformizma. Budući da autoritarni roditelj stavlja naglasak na poslušnost i disciplinu, adolescent ne postiže potpunu autonomiju te traži dodatnu afirmaciju i odobravanje okoline. Teškoće se manifestiraju u nesigurnosti, povišenoj razini straha, promjenama raspoloženja te slabije razvijenim socijalnim kompetencijama.
- b) *Autoritativan* stil rezultira visokim obrazovnim uspjehom, niskom razinom psiholoških poteškoća i poteškoća u ponašanju te visokorazvijenom kognitivnom i socijalnom kompetencijom. Budući da se adolescentovo mišljenje cijeni, dolazi do porasta njegove asertivnosti i inicijative. Adolescenti su samopouzdana, kreativni i intelektualno znatiželjni.

- c) Adolescenti *permisivnih* roditelja pokazuju visoku razinu samopouzdanja, manjak zrelosti, odgovornosti te su podložniji vršnjačkomu konformizmu (visoka učestalost uporabe droge te problemi s disciplinom u školi). Adolescenti ne teže roditeljskom odobravanju te nisu zaokupljeni očekivanjima odraslih. No pokazuju snažnu okrenutost vršnjacima, ispunjavanju njihovih očekivanja i zahtjeva. Adolescenti imaju slabije razvijene socijalne kompetencije jer roditelji nisu inzistirali na kreiranju sredine koja bi osvijestila razliku između osobnih i društvenih vrijednosti.
- d) *Indiferentan* stil utječe na pojavu delinkventnih, agresivnih i impulzivnih obrazaca ponašanja, internaliziranih i eksternaliziranih poremećaja. Osim manjka samokontrole, adolescenti pokazuju nisku razinu samopoštovanja te sporiji razvoj psihosocijalnih i akademskih kompetencija. Zbog duboke nezainteresiranosti roditelja adolescenti ne teže postavljanju dugoročnih ciljeva i imaju slabe obrazovne rezultate.

Adolescenti koji imaju slobodu izraziti svoje mišljenje i stavove unutar kruga obitelji imaju višu razinu samopoštovanja i razvijeniju sposobnost za suočavanje s teškoćama. Oni kojima je autonomija ugrožena skloniji su depresiji i niskom samopoštovanju (Aquilino i Supple, 2001). Adolescent napreduje u onoj obiteljskoj atmosferi koja istodobno potiče bliske obiteljske odnose i razvoj individualnosti. U takvim sredinama konflikt ima važnu ulogu jer adolescent može izraziti svoj stav u sigurnim uvjetima te razvijati socijalnu i kognitivnu kompetenciju (McElhaney i sur., 2009).

Osim roditelja, braća i sestre utječu na razvoj adolescentove ličnosti, obrazovnih kompetencija, društvenosti, autonomije, samopoštovanja (Kim i sur., 2007) te poslije i na njegove vršnjačke odnose (East, 2009). U ranoj adolescenciji odnosi s braćom i sestrama popraćeni su konfliktom (Brody i sur., 1994; Buhrmester i Furman, 1990) i natjecanjem, ali i brigom i podrškom (Campiono-Barr i Smetana, 2010). Adolescent u odnosu s braćom i sestrama uči o odnosima i načinima ophođenja te često primjenjuje iste mehanizme, obrasce ponašanja u vršnjačkim odnosima. Adolescent može biti izložen antisocijalnim i agresivnim obrascima ponašanja te ih kasnije posredovati izvan obiteljskoga doma (Campiono-Barr i Smetana, 2010). S vremenom odnosi s braćom i sestrama postaju manje intenzivni, odnosno braća i sestre postaju ravnopravniji. Blizak bratsko-sestrinski odnos pridonosi adolescentovoj stabilizaciji u raspravama s roditeljima, djelomično zamjenjuje odnos s vršnjacima te je mjesto podrške (Smetana, 2011; Steinberg, 2013). Kvaliteta odnosa s roditeljima također utječe na odnos s braćom i sestrama. Naime, stabilniji i prisniji odnos s roditeljima pridonosi smanjenju konflikata s braćom i sestrama (East, 2009).

Iako je tradicionalni oblik obitelj, koji čine supružnici i potomci, najzastupljeniji, spomenute socijalno-strukturne i gospodarske promjene redefinirale su položaj obitelji, kreirale različite obiteljske forme, oblike te pritom postavile pitanje o tome kako spomenute promjene utječu na adolescentovo samopoimanje i razvoj. Zbog učestalosti razvoda adolescenti žive s jednim roditeljem ili s njihovim novim bračnim partnerom i djecom (Emery i sur., 2011). Hoskins (2014) i Maleš i Kušević (2011) također upućuju na nove oblike obitelji, poput jednoroditeljskih obitelji, rekonstruiranih obitelji (baka i djeda zamjenjuju odsutne ili preminule roditelje, izvanbračna zajednica, zajednica kao posljedica vlastite odluke ili razvoda), istospolnih zajednica, udomiteljskih obitelji i višegeneracijskih obitelji. Osim toga, promjenjive ekonomske prilike prolongirale su adolescentov boravak u obiteljskome domu i kreirale buduću ovisnost o roditeljima i njihovim primanjima.

2.2.2. Adolescent u vršnjačkim odnosima

Vršnjaci su pojedinci koji su jednaki u odnosu na dob, status identiteta ili životni stadij. Pojam *vršnjak* ili *peer* u engleskome jeziku potječe iz latinskoga termina *par*, što znači jednak (Smith i Lockwood, 1993). Nakon roditelja i ostalih članova obitelji vršnjaci su neizmjerljivo važan socijalizacijski čimbenik i snažno pridonose adolescentskome razvoju. Vršnjačke su skupine neizmjerljivo važne u kasnome djetinjstvu, ranoj i srednjoj adolescenciji (Brown, 1990; Maleš, 1995; Brown i Larson, 2009; Bukowski, Motzoi i Meyer, 2009; Shaffer i Kipp, 2009; Klarin i sur., 2010; Dijkstra i Veenstra, 2011). Odnosi s adolescentima čine važan kontekst u kojemu pojedinci mogu steći vještine, eksperimentirati s ulogama ili vlastitom predanošću zanimanju ili cilju. Mladi osjećaju potrebu za kritičkim propitkivanjem društva unutar kojega kreiraju vlastiti doživljaj koji dijele s vršnjacima ili odabranima. U vršnjačkim relacijama adolescenti oblikuju identitet i donose odluke koje im postupno omogućuju autonomiju i emocionalnu neovisnost (Dijkstra i Veenstra, 2011). S obzirom na biološke, kognitivne, socioemocionalne promjene koje pojedinac proživljava, odnosi s vršnjacima postaju neizmjerljivo važni jer olakšavaju tranzicijsko razdoblje iz djetinjstva u odraslu dob.

Vršnjaci u razdoblju rane adolescencije zauzimaju ili najčešće preuzimaju glavnu ulogu kada je riječ o socijalizaciji (Car, 2013). U ranoj adolescenciji mladi pojedinci provode više vremena s vršnjacima nego bilo kojim drugim socijalizacijskim čimbenikom poput roditelja, brata ili sestre (Larson i Richards, 1991). Primjerice, adolescenti provode 29 % vremena u

društvu vršnjaka, a 19 % vremena s članovima obitelji. Larson i Richards (1991) i Steinberg (2013) upozoravaju na dvojaku ulogu vršnjačkih skupina. Naime, adolescenti se, povezujući se s drugim vršnjacima, udaljavaju od kulture odraslih te unutar vršnjačke skupine kreiraju i posreduju vlastite norme, pravila i vrijednosti. Industrijalizacija i modernizacija također je pridonijela važnosti vršnjačkih skupina jer odrasli članovi obitelji i društva ne mogu posve pripremiti adolescenta za budućnost. Za razliku od tradicionalnih društava, mladi u industrijaliziranim sredinama provode mnogo više vremena s vršnjacima u školi i izvan škole, što ističe njihovu ulogu adolescentovu procesu socijalizacije (Arnett, 2013; Berk, 2008; Car, 2013).u

Povezivanje s vršnjacima koji dijele iste atribute i karakteristike utječe na sociokognitivni razvoj. Adolescent u vršnjačkim odnosima razvija apstraktno mišljenje, metakognitivno mišljenje, reflektira, zauzima tuđu ulogu i uvažava drugu perspektivu. Naime, sociokognitivni razvoj omogućuje im ostvarivanje i održavanje važnih odnosa unutar kojih mogu kreirati vlastiti identitet. Vršnjački su odnosi kritični za ostvarivanje identiteta jer adolescentu omogućuju osjećaj društvene prihvaćenosti, osjećaj mjesta unutar skupine i društvene hijerarhije te mjesto razmjene iskustava bez osude, predrasuda i kontrole. Vršnjačke skupine pružaju adolescentu okvir unutar kojega on ili ona može izraziti svoje vrijednosti, osobna promišljanja i oblikovati identitet koji je odvojen od obitelji (Brown, 2004). Adolescent bliskim prijateljstvom razvija senzibilitet za vlastite i tuđe snage, potrebe, želje te razvija sposobnost razumijevanja (Berk, 2008). U potrazi za vlastitim *ja* adolescenti teže umanjenu emocionalne ovisnosti o roditeljima te stoga vršnjačka skupina postaje privremeno mjesto dok on ili ona ne postignu funkcionalni osjećaj autonomije. Skupina postaje važan izvor emocionalne i socijalne podrške, “privrženosti, naklonosti, razumijevanja i moralnog vodstva, mjesto za eksperimentiranje i mjesto za postizanje autonomije i neovisnosti od roditelja” (Car, 2013: 288). Adolescentova je potreba za prijateljskim intimnim odnosom jedna od primarnih socijalnorazvojnih potreba. Intimnost se ostvaruje adolescentovim bliskim odnosima, a kvaliteta njegova ostvarenja povezana je s kvalitetom budućih socijalnih odnosa. Postoje potencijalne spolne razlike pri uspostavljanju prijateljskih odnosa jer djevojke veću važnost pridaju interpersonalnim odnosima te stoga ostvaruju intimnija prijateljstva (Berndt, 1982). Dok djevojke teže empatiji i suosjećanju, mladići su obeshrabreniji zbog straha od homoseksualnih konotacija. Djevojke vode intimnije razgovore, ali također pokazuju snažniju razinu anksioznosti zbog potencijalnoga napuštanja ili nedostatka prijateljske odanosti (Douvan i Adelson, 1966).

Kvalitetni vršnjački odnosi određuju adolescentovu sposobnost za suradnju, uspješnu prilagodbu te umanjuju osjećaj osamljenosti i potrebe za agresivnošću (Klarin i sur., 2010). Razvoj intimnosti prati adolescentske odnose jer oni međusobno razmjenjuju dojmove, razmišljanja i osjećaje o drugim osobama ili doživljenim iskustvima. Adolescenti se, zahvaljujući podražavajućim prijateljstvima, lakše nose sa stresom te stvaraju pozitivniji stav prema školi i školskim obvezama. Upoznajući se s drugim/tuđim perspektivama, adolescenti si međusobno daju savjete, iskrene kritike, što je važan temelj za razvoj identiteta, razvoj pojma o sebi i daljnju procjenu vlastitih sposobnosti, vještina, karakteristika (Arnett, 2013). Miješana skupina prijatelja također im daje priliku za socijalnu interakciju s osobama drugoga spola na temelju kojih mogu nastati snažna prijateljstva. Nemogućnost zauzimanja mjesta unutar vršnjačke skupine ili teškoće pri ostvarivanju vršnjačkih odnosa mogu dovesti do osjećaja inferiornosti i internaliziranih teškoća (poput depresije, osamljenosti, anksioznosti) (Brown, 2004; Dijkstra i Veenstra, 2011). Isto tako, vršnjačka skupina može biti mjesto u kojemu se izmjenjuje bliskosti, pri čemu se otvara put za buduće romantične odnose (Brown, 1990).

Adolescentska vršnjačka sredina (engl. *adolescent peer environment*) (1) sastoji se od niza međusobno povezanih odnosa koji se mogu rangirati s obzirom na razinu interakcije ili utjecaja na pojedinca; (2) pripada širem društvenom i interpersonalnom kontekstu koji potencijalno oblikuje strukturu skupine te utječe na samoga pojedinca, a (3) obilježja skupine ovise o individualnim, promjenjivim karakteristikama njihovih članova. Posljednje (4), odnosi između pojedinaca recipročni su prije negoli jednosmjerni (Brown, 1999). Brown (1999) vidi vršnjačku okolinu (engl. *peer environment*) kao kompleksan bioekološki model unutar kojega se izmjenjuju povijesni, sadašnji, razvojni utjecaji s različitim kontekstima adolescentskoga života. Referirajući se na Bronfenbrennera (1979), Brown (1999) pojašnjava kako se, na osnovnoj razini, vršnjačka sredina promatra kao mreža koju čine dijadni odnosi ili manje vršnjačke skupine. Pojedinci su tijekom djetinjstva naviknuti na dijadne odnose (engl. *dyadic relationships*) poput onih s bliskim prijateljem, bratom ili sestrom ili bratićem/sestričnom. Početak adolescencije obilježen je pojavom kompleksnijih odnosa s prijateljima koji pripadaju istoj skupini ili društvu (Brown i Klute, 2003). S vremenom odnosi prestaju biti samo relacijski, nego postaju i kontekstualni jer, osim dijada, adolescenti postaju dio drugih vršnjačkih skupina, poput klika ili klapa/društava, a na višoj, apstraktnoj razini postaju dio mladenačke kulture. Pripadnici mladenačke kulture dijele zajedničke vrijednosti, životni stil i značenjsku praksu koja odudara od roditeljske, odrasle kulture ili šire društvene, kulture zajednice (Brown, 1999). Spomenuti konteksti na jednosmjernoj ili recipročnoj razini utječu na *self* adolescenta.

Vršnjačku skupinu čini skupina adolescenata koja (1) je u svakodnevnoj interakciji, (2) pruža osjećaj pripadnosti, (3) sadržava norme koje propisuju način na koji se pojedinci/članovi trebaju ponašati, razmišljati i odijevati, (4) ima svojevrsnu hijerarhijsku strukturu (od vođe, pratitelja itd.) na temelju koje adolescenti organiziraju aktivnosti ili ostvaruju neki zajednički cilj (Shaffer i Kipp, 2009). Iako vršnjaci mogu biti prijatelji, Arnett (2013) razlikuje vršnjake koji su sličnih godina ili pripadaju istoj dobnoj skupini od prijatelja koji nisu nužno dobno vezani. Adolescenti u prijateljstvima teže intimnosti, bliskosti, uzajamnom povjerenju, razumijevanju i lojalnosti (Berk, 2008).

Druženje s pojedincima koji dijele slične karakteristike, interese, način odijevanja, izvannastavne aktivnosti, slobodnovremenske aktivnosti definira se kao homofilija (Piehler, 2011). Na površinskoj razini pojava je evidentna već na školskim hodnicima. Iako se ona može odnositi na pojedince koji su skloni rizičnim stilovima ponašanja (poput nasilja, upotrebe alkohola, droge, cigarete, visokorizičnoga seksualnog ponašanja), povezivanje na temelju istovjetnosti može rezultirati prosocijalnim, pozitivnim stilovima ponašanja (poput akademskoga uspjeha, zdravih navika, raznolikih interesa i aktivnosti) (Dijkstra i Veenstra, 2011).

Vršnjačka se interakcija odvija na trima razinama: na razini *dijada*, *klika* i *društava/klapa* (Brown i Klute, 2003; Berk, 2008; Arnett, 2013; Steinberg, 2013). Prvu razinu čine dijadni odnosi koji se povezuju s partnerskim i prijateljskim odnosima. Naime, s pojavom romantičnih odnosa u adolescenciji dijadni se odnosi povezuju s mladenačkim parovima. Na sljedećoj razini nalaze se klike ili relativno manje vršnjačke skupine čiji su pripadnici, članovi često u interakciji. Dijade su utemeljene na prijateljstvu/odnosu između dvaju pojedinaca, a klike se povezuju s grupnim odnosima, interakcijom ili, preciznije, grupnom dinamikom između vršnjaka, prijatelja. Primjerice, adolescenti/ispitanici tijekom istraživanja imali su barem jednoga bliskog prijatelja iako su u kratkim razdobljima (u prosjeku 6 mjeseci) mijenjali bliske prijatelje. Iako odnosi djeluju varijabilno, prijateljstva se stabiliziraju tijekom adolescencije zbog razvoja na kognitivnome i socijalnome planu. Brown (1990) razlikuje vrste klika, skupina koje nastaju na temelju (1) aktivnosti koje se odvijaju u školi, (2) prijateljstva, pri čemu adolescent bira pojedince s kojima će se družiti te na temelju (3) članstva. Klike se kao skupine mogu često vidjeti u razredima, školskim hodnicima, susjedstvima i drugim mjestima okupljanja. One su uočljive jer pojedinci dijele izgled, isti stil odijevanja, lokaciju (određeno mjesto u holu, na hodniku) i reputaciju (primjerice, sklonost prema učenju ili prema popularnosti, atletskim sposobnostima, upotrebi alkohola, droge) (Piehler, 2011).

Rani adolescenti kreiraju klike ili manje skupine, društva koja se uobičajeno sastoje od četiriju do osam bliskih prijatelja, članova (istoga spola) koji dijele slične vrijednosti i interese. No ne moraju svi adolescenti pripadati skupini u tom razdoblju. Granice su propusnije kod dječaka jer znaju pripadati nekolicini društava (Urberg, Degirmencioglu, Tolson i Halliday-Scher, 1995). Vršnjačka skupina koja se sastoji od članova istoga spola važna je jer čini sigurnu zonu tijekom razdoblja sazrijevanja i dubokih promjena koje adolescenti doživljavaju na tjelesnome, kognitivnome i emocionalnome planu. U vršnjačkoj se skupini adolescenti osjećaju snažnijima jer “kompenziraju svoju nesigurnost i još neizgrađenu ličnost” (Maleš, 1995: 33). Istospolne vršnjačke skupine služe im kao sustav potpore tijekom upoznavanja i razgovora s drugim spolom. Adolescenti se tretiraju jednakima, a vršnjačka skupina funkcionira autonomno, preciznije bez kontinuiranoga nadzora i vodstva odraslih.

Dok se rani adolescenti grupiraju u opipljive, istospolne skupine jer mogu podijeliti svoje osjećaje povezane s biološkim promjenama, spolnim sazrijevanjem te razvojem sekundarnih spolnih karakteristika, srednji adolescenti, zbog dobi i novostečenih odnosa, postaju dio manjih skupina koje su međusobno povezane. Dolaskom u srednju školu granice postaju nestalnije, a vršnjačke skupine heterogenije i inkluzivnije jer su mladići i djevojke u češćoj interakciji. Grupno članstvo fluidnije je, što pokazuje longitudinalno istraživanje Engles, Knibbe, Drop i de Haan (1997), u kojemu je manje od 10 % ispitanika potvrdilo nepromjenjivost skupine. Preciznije, skupine su doživljavale kontinuirane promjene tijekom školske godine jer su se stariji članovi zamjenjivali novima. Članovi društva često imaju specifičan stil odijevanja, način komunikacije i ponašanja koji ih dijeli od drugih društava te im pomaže uspostaviti snažniji osjećaj pripadnosti ili grupnoga identiteta (Cairns, i sur., 1995). Cohen (1977) razlikuje tri specifična procesa: *selekciju*, *isključivanje* i *utjecaj*, koji pridonose sličnosti pojedinaca unutar skupine. *Selekcija* ili tendencija biranja prijatelja/vršnjaka koji dijele adolescentove stavove, interese i aktivnosti. Zatim *isključivanje* koje se odnosi na proces napuštanja skupine čiji su odnosi oslabjeli zbog napuštanja zajedničkih aktivnosti i interesa. *Utjecaj* se odnosi na djelovanje vršnjaka, članova koji utječu na preoblikovanje mišljenja i načina ponašanja kako bi se stvorila sličnost.

Vršnjačka skupina može biti mjesto podrške i intime, ali i izolacije u razdoblju adolescencije (Hussong, 2000). Vršnjačke skupine mogu također imati negativnu konotaciju jer se povezuju s rizičnim oblicima ponašanja. Adolescenti imaju snažnu potrebu za prihvaćanjem te žele biti primijećeni i uvaženi od drugih vršnjaka, prijatelja. Društvo kojem adolescent pripada promatra se kao referentna skupina (Steinberg, 2013) na temelju koje se

adolescenti povezuju, prosuđuju, donose zaključke o pojedincu ili se distanciraju od njega. Adolescentova pripadnost ili status (unutar vršnjačke skupine) očituje se u odjeći, slušanju određene vrste glazbe, mjestu večernjih izlazaka te upotrebi žargona. Steinberg (2013) pojašnjava kako se adolescenti međusobno procjenjuju na temelju odabranoga društva te si u skladu s tim dodjeljuju etikete/nazive. Adolescent može osjećati pritisak te se prilagođavati zahtjevima ili vrijednostima skupine kako bi ostao dio nje. Iako drugi socijalizacijski čimbenici mogu utjecati na pojavu rizičnoga ponašanja, negativni utjecaj vršnjačke skupine ili dijadni prijateljski odnosi mogu također utjecati na pojavu rizičnih obrazaca ili bihevioralnih problema (Giordano i sur., 1986; Hussong, 2000).

Adolescentska interakcija može se odvijati na trećoj razini, u sklopu *klapa* ili *širega društva*. Adolescent može pripadati *društvima* (engl. *crowds*) koji su povezani statusom, ugledom, stereotipima te pružaju identitet unutar šire školske strukture. Ako je kompatibilno, društvo se može povezivati s ostalim društvima koji dijele slične stavove, interese ili aktivnosti u slobodnome vremenu. Primjere takvih vrsta društava, poput sportaša, štrebera, šminkera, hašomana, vidimo unutar šire strukture u srednjim školama (Connolly i sur., 2000; La Greca i sur., 2001). Arnett (2013) ih proučava i naziva školskim supkulturama jer svako društvo dijeli specifičan stil kojim se odvaja od roditeljske/kulture odraslih i drugih društava. Iako nazivi društava mogu varirati, adolescenti se međusobno prepoznaju i znaju tko pripada kojemu društvu u srednjoj školi. Dok su dijadni odnosi i klike/skupine karakterizirani stalnom interakcijom i emocionalnim intenzitetom, društva su određena reputacijom i afilijacijom. Društva su za Brown i Klute (2003) kognitivni konstrukt jer mladi pojedinci moraju kreirati *etikete*, postići konsenzus o njima i zatim ih primijeniti među sobom kako bi se uspostavila sličnost.

2.2.3. Adolescent u školi

Škola je mjesto stjecanja, razmjene i posredovanja znanja, informacija i novih spoznaja te oblikuje intelektualni i psihosocijalni razvoj adolescenta (Karweit i Hansell, 1983; Elmore, 2009; Roeser i sur., 2009; Battistich, 2010; Kolak, 2010). Učenik tjedno provede jednu trećinu vremena u školi ili sudjelujući u školskim aktivnostima (Larson i Verma, 1999). Škola je mjesto odgoja te je socijalno okružje u kojemu adolescenti usvajaju socijalne i kulturne norme (Valjan Vukić, 2009). Škola je mjesto “organiziranoga odgoja i učenja, koje svojom

usmjerenošću, duhom i kulturom pridonosi odlikama učenika, njihovom sustavu vrednota i razvoju čovječnosti” (Pažin-Ilakovac, 2016:1). Tijekom sekundarne socijalizacije adolescent postaje svjestan alternativnih društvenih izbora te, uz roditelje i prijatelje, škola postaje dio njegova simboličkoga i opipljivoga svemira (Berger i Luckman, 1966). Kako bi se potpuno razumjelo razdoblje adolescencije, nužno je analizirati ulogu škole kao važnoga socijalizacijskog i odgojnog čimbenika.

Rezultati istraživanja Cooper i sur. (2000) potvrdili su da škola uvelike utječe na kognitivni razvoj učenika jer su pratili napredak učenika tijekom školske godine i tijekom ljetnih praznika. Učenici višega socioekonomskog statusa tijekom ljetnih praznika i školske godine jednako su napredovali. Tijekom školske godine razlike između učenika višega i slabijega socioekonomskog statusa nisu bile primjetne. No tijekom ljetnih praznika učenici slabijega socioekonomskog statusa nisu kognitivno napredovali jer im nisu bile pružene jednake mogućnosti kao tijekom školske godine. Kvaliteta školovanja ne odražava se samo na kognitivni razvoj adolescenta, poput sposobnosti rješavanja kompleksnih problemskih zadataka, nego se očituje u i porastu inteligencije (Cortina i Arel, 2011).

Nastavni sadržaji nisu uvijek u suglasju s brzim kognitivnim razvojem adolescenata, njihovim životnim iskustvima i potrebama koje su povezane s izgradnjom njihovoga identiteta (Wigfield i sur., 2006). Na prijelazu iz osnovne u srednju školu učenikova motivacija i ocjene mogu opasti (Midgley i sur., 1995; Gutman i Midgley, 2000; Eccles, 2004) jer se atmosfera u razredu razlikuje od poznate, bliske atmosfere u osnovnoj školi (Eccles i sur., 1996) i nastavnici u srednjoj školi imaju drugačije vrijednosti i uvjerenja od nastavnika u osnovnoj školi (Midgley i sur., 1995). Prelaskom u srednju školu, ističe Larson (2000), također dolazi do porasta osjećaja dosade i pasivne participacije tijekom nastavnoga sata. Eccles i sur. (1996) ističu da se rani adolescenti suočavaju s brojnim promjenama prilikom prelaska u novu školsku sredinu, poput praćenja novih razrednih pravila i kriterija, ostvarivanja odnosa, uspoređivanja s vršnjacima, fokusiranja na vlastiti izgled itd. U tom osjetljivom razdoblju adolescenti pokušavaju uspostaviti osjećaj kontrole kako bi prevladali to tranzicijsko razdoblje. Osim toga, nastavni sadržaji katkad nisu dovoljno izazovni za adolescentove kognitivne i emocionalne potrebe (Juvonen, 2007). Zahvaljujući razvoju metakognitivnih sposobnosti, adolescenti mogu regulirati i pratiti vlastiti proces učenja, a mogu se ostvariti u razredima u kojima su nastavni sadržaji prilagođeni njihovim razvojnim potrebama i interesima (Cortina i Arel, 2011). Prema Midgley, Berman i Hicks (1995), srednjoškolski nastavnici ističu važnosti discipline i kontrole, što je u kontrastu s razvojnom fazom adolescencije u kojoj mladi pojedinci teže neovisnosti.

Nastavnici koji nagrađuju poslušnost i konformizam onemogućuju slobodno kritičko promišljanje i kreativni izričaj, a time usporavaju psihosocijalni razvoj adolescenta. Rezultati istraživanja MacIver i Reumana (1988) potvrđuju važnost prilagodbe adolescentskim potrebama jer se nakon prijelaza u srednju školu uočava pad u intrinzičnoj motivaciji ispitanika. Pad motivacije bio je najuočljiviji kod adolescenata koju su htjeli imati više mogućnosti sudjelovanja u razrednim odlukama. Shaffer i Kipp (2009) ističu da je pad motivacije pri prijelazu iz osnovne i srednju školu često neizbježan, no istraživanje Lord, Eccles i McCarthy (1994) upućuje na važnost roditeljskoga osluškivanja adolescentskih potreba, njegovanja autonomije u razgovorima i stvaranja partnerskoga odnosa s nastavnicima i školom (Maleš, 1995; Kolak, 2006).

Iako određeni elemente školske i razredne organizacije (poput veličine razreda i škole) mogu utjecati na ponašanje, motivaciju i uspjeh učenika, školska i razredna klima imaju naj snažniji utjecaj na učenje i psihosocijalni razvoj u adolescenciji (Eccles i Roeser, 2011). Hamre i Pianta (2010) međutim smatraju da školska klima i kultura imaju slabiji utjecaj od razredne klime jer nastavnik i vršnjaci oblikuju iskustvo adolescenta. Naime, adolescent je pod stalnim posrednim i neposrednim utjecajem bliskih ili proksimalnih procesa koji se odvijaju između njega, vršnjaka, odraslih pojedinaca i organizacijskih struktura. Nadalje, nastavnikov pristup, stil interakcije, način organizacije školskoga sata te očekivanja i standardi nastavnika uvelike pridonose kreiranoj klimi. Učenici napreduju i postižu značajne uspjehe u sredinama koje su podržavajuće, imaju postavljene jasne zahtjeve te ističu važnost odgovornosti (Wentzel, 2010). Akademska uspješnost i psihosocijalna prilagodba međusobno su isprepleteni, utječu jedna na drugu te stoga pozitivna klima, u kojoj nastavnici postavljaju jasne kriterije i pružaju razumijevanje, potiče psihološku dobrobit djeteta i akademsku uspješnost (Way i Robinson, 2003). Iskustvo u školi utječe na osjećaj osobnoga postignuća te neposredno određuje razinu učenikove motivacije u postizanju vlastitih ciljeva. Uspjeh u školi utječe na samopoimanje i pridonosi oblikovanju identiteta učenika jer pruža mogućnost istraživanja i odabira budućega zanimanja. Samopoimanje je rezultat kognitivnih i socijalizacijskih čimbenika, a na temelju podrške, prihvaćanja, poštovanja i topline adolescent gradi sliku o sebi, stoga izostanak spomenutih čimbenika pridonosi padu samopoštovanja i slabijoj prilagodbi. U razvoju samopoštovanja važnu ulogu imaju drugi ljudi (poput vršnjaka, roditelja i nastavnika) koji su izvori socijalne podrške (Brajša-Žganec i sur., 2000). Osim toga, učenikova motivacija i zadovoljstvo školom ovisi o tome osjeća li se cijenjeno i poštovano od nastavnika. Istraživanja su pokazala da je odnos između nastavnika i učenika prediktor učenikove motivacije, sudjelovanja u razrednim aktivnostima, učenja i socijalne i emocionalni dobrobiti u školi (Deci

i Ryan, 2002; Beard i sur., 2010). Nadalje, u rezultatima istraživanja Reddy i sur. (2003) uočava se povezanost između nastavnikove podrške i učenikove sklonost depresiji i padu samopouzdanja. Pozitivne promjene u podršci i odnosu nastavnika utjecale su na povećanje učenikova samopouzdanja i smanjenje simptoma depresije, dok je hladan i negativan stav nastavnika utjecao na povećanje spomenutih simptoma i pad samopouzdanja.

Nastavnikova visoka razina samopouzdanja i vjera u vlastiti rad pozitivno utječu na učenikovu motivaciju i osjećaj vlastita zadovoljstva (Hallinan, 2008). Nastavnik je poput “autoritativnoga roditelja”, on je “topao, odlučan i pravedan te ima visoka očekivanja kada je riječ o učenikovu radu” (Steinberg, 2013:210). Kako bi objasnili karakteristike koje nastavnik mora imati, Beard i sur. (2010) osmislili su pojam “optimizam nastavnika“ (engl. *teacher's optimism*). Optimizam se sastoji od triju temeljnih dimenzijama: pouzdanje u vlastite sposobnosti, vjera u učenikove sposobnosti tijekom učenja i svladavanja zahtjevnih materijala te vjera u učenike i roditelje.

Steinberg (2013:216) smatra da “dobru školu za adolescente” karakteriziraju: intelektualno poticajne aktivnosti, posvećeni nastavnici koji su autonomni u svome radu, integriranost u društvenu zajednicu, visok postotak učenika koji su aktivni sudionici u procesu obrazovanja i nastavnici koji su specijalizirani za rad s adolescentima. Škola budućnosti, prema Previšiću (1999), humana je, socijalna i stvaralačka zajednica koja polazi od jedinstvenih, individualnih i socijalnih potreba adolescenata. Koncept *škole kao zajednice odrastanja* promiče vrijednosti zajedništva i razumijevanja radi izgradnje ravnopravnoga i otvorenoga ozračja koje se temelji na odgojnome međudjelovanju/samodjelovanju, suradnji i partnerstvu unutar skupine, škole i zajednice (Buljubašić-Kuzmanović, 2012). Visoka razina interesa, učenja, sudjelovanja i zadovoljstva bit će u razredima i školama u kojima klima i kultura škole ističu i pružaju prilike u kojima će se učenici osjećati kompetentno, emocionalno poticano i autonomno (Deci i Ryan, 2002). Rutter (1983) smatra da učinkovita škola (engl. *effective school*) potiče akademski uspjeh, socijalne vještine, pozitivan stav prema učenju, nisku razinu apsentizma i stjecanje vještina koje će omogućiti učeniku daljnje školovanje ili posao. Radi sprječavanja dosade, pasivnosti, apsentizma i dijametralnosti stvarnoga i školskoga života Livazović (2012b:63) postavlja pitanja o spremnosti i mogućnosti obuhvaćanja životnih iskustava i stilova života adolescenata u postmodernoj školi. Kurikulum ima zadaću osposobiti učenike za kontinuirao učenje te poticati “stvaranje pozitivne slike o sebi” i razvoj “učenikovih potencijala, poput samopoimanja, razvoja svijesti o sebi, svojim sposobnostima, interesima i mogućnostima”.

Promatrajući razvoj identiteta adolescenta u školskom okvirima, Roeser i sur. (2006) zaključuju da je školsko iskustvo i proces izgradnje identiteta pod utjecajem procesa koji se odvijaju na mikrorazini i makrorazini. Šire sociokulturne strukture i procesi indirektno utječu na mikrookružje učionice. Enkulturaciona koja se odvija u razredima vodi obrazovanju mladih pojedinaca koji nisu samo upoznati s vrijednostima, normama i oblicima ponašanja primjerenim određenoj kulturi nego se osvještava njihova sposobnost percepcije, osjećaja, razmišljanja i viđenja sebe kao pojedinaca koji žive vlastitu kulturu i pritom bivaju dijelom svijeta. Radi potpunoga ostvarivanja odgojnoga procesa škola mora posredovati znanja, spoznaje i vrijednosti koje su usmjeravajuće, oplemenjujuće i ljudske (Vukasović, 1991).

Učenici se mogu razvijati na temelju svojih iskustava u školi i promatrati školu kroz pozitivnu i ugodnu prizmu, ali škola također može biti mjesto nelagode i izolacije. Žrtve međuvršnjačkoga zlostavljanja (engl. *bullying*) ne osjećaju se sigurno u školi te poslije pokazuju slabiju razinu psihosocijalne adaptacije, sklonost depresiji, anksioznosti i apsentizmu (Graham i Bellmore, 2007). Škola je zaštitni čimbenik, ona sprječava rizične oblike ponašanja: agresivnost, vršnjačko nasilje, upotreba droge, alkohola, cigareta i sklonost kockanju. Istraživanje Crosnoe i sur. (2004) pokazalo je da povezanost nastavnika i adolescenta kreira osjećaj sigurnosti za adolescenta te je također otkrilo da su socijalna klima i razina nasilja međusobno povezani: s padom kvalitete socijalne klime dolazi do porasta međuvršnjačkoga nasilja i obratno. Vežanost za školu (engl. *school bonding*) koja se definira kao skup ponašanja, stavova i emocija koje su povezana s viđenjem škole i vlastitoga obrazovanja promatra se kao snažan mehanizam "reguliranja ponašanja i prevencije rizičnih ponašanja mladih" (Roviš i Bezinović, 2011:186). Zahvaljujući snažnoj povezanosti sa školom, smanjuje se broj internaliziranih poremećaja (poput depresije i anksioznosti), eksternaliziranih poremećaja (poput agresivnosti) te je rjeđa uporaba psihoaktivnih tvari (Roviš i Bezinović, 2011). Nadalje, rezultati istraživanja Larson, Hansen i Moneta (2006) pokazuju da adolescentovo sudjelovanje u konstruktivnim i organiziranim aktivnostima (1) umanjuje mogućnost sudjelovanja u rizičnim aktivnostima, (2) potiče razvoj specifičnih kompetencija, prosocijalnih vrijednosti i stavova i (3) otvara mogućnost ostvarivanja pozitivnih vršnjačkih odnosa i mreža.

Škola ima neizmjerljivo važnu ulogu u definiranju društvenoga života adolescenta. Škola je primarno mjesto socijalizacije s vršnjacima te neposredno definira adolescentovu socijalnu mrežu i utječe na razvoj njegovih interpersonalnih odnosa (Hamm i Zhang, 2010). Naime, tijekom tranzicijskoga razdoblja adolescencije sukobi između roditelja, nastavnika i adolescenta česti su jer mlada osoba može pružati značajan otpor prema dominantnim pravilima i iznesenim stavovima. Bijeg od autoriteta adolescent pronalazi u školi, slobodnom

vremenu, među vršnjacima (Arnon, Shamai i Ilatov, 2008). Iako postoji svojevrsni konflikt između adolescenta i nastavnika zbog povećanog opsega radnih obaveza, škola i dalje zauzima važno mjesto u očima adolescenta jer među ostalim, pruža prostor za njegovu slobodnu interakciju s prijateljima, vršnjacima. Adolescent traži i dobiva potvrdu vlastitoga ponašanja u užem krugu prijatelja (Livazović, 2012a). Razredni odjeli imaju snažan utjecaj na intelektualni, moralni i emocionalni razvoj mladoga pojedinca jer je adolescentu važno druženje, priznanje i prihvaćanje vršnjaka (Kolpak, 2010). U vršnjačkoj skupini pojedinac kreira sliku o sebi, zadovoljava potrebu za autonomijom i intimnošću, stječe i razvija socijalne vještine te se uči suradnji (Kolpak, 2010). Nastavnik ima važnu ulogu u kreiranju i uređenju ozračja unutar kojeg se odvija socijalna interakcija između adolescenata. Zadovoljstvo školom također ovisi o odabranoj vršnjačkoj skupini, snazi adolescentovih prijateljskih odnosa i izvannastavnim aktivnostima. Roeser, Peck i Nasir (2006), Eccles i Roeser (2011) konstatiraju da (1) adolescenti aktivno kreiraju vlastiti identitet u socijalnim interakcijama, (2) narav njihovih socijalnih interakcija utječe na njihovo viđenje sebe i svijeta, (3) adolescentovo samopoimanje i njegove odnose posredno oblikuje sustav u kojemu se nalazi i u kojemu može sudjelovati i (4) njegovo će iskustvo imati posljedice za sve aspekte intelektualnoga i socioemocionalnoga razvoja.

Rezultati longitudinalnoga istraživanja Shin i Ryan (2014) pokazali su da, osim obitelji i nastavnika/škole, vršnjaci utječu na uspjeh, motivaciju i sudjelovanje u školskim aktivnostima. Druženje s prijateljima koji su jednako motivirani i uspješni potiče interes i razinu sudjelovanja u školskim aktivnostima. Osim toga, rezultati pokazuju da su rani adolescenti, koji su odabirali vršnjake/prijatelje na temelju sličnosti, imali jednako visoke vrijednosti u vezis akademskim uspjehom (ocjenama) i procjenom vlastitih mogućnosti. Nadalje, na osnovi rezultata vidljivo je da prijatelji postaju sličniji s vremenom jer imaju jednako visoke vrijednosti u području intrinzične motivacije, uključenosti u razredne aktivnosti, socijalne mreže i ocjena.

Rezultati istraživanja Crosnoe, Cavanagh i Elder (2003) potvrđuju utjecaj prijatelja na akademski uspjeh. Naime, adolescenti čiji prijatelji vole školu i postižu uspjeh u njoj imali su manje teškoća u školovanju od onih koji nisu bili orijentirani prema uspjehu u školi. Autori uvode koncept socijalnoga kapitala kako bi objasnili povezanost između obrazovnoga uspjeha adolescenta i odabranih prijatelja. Iako se socijalni kapital analizira i operacionalizira ovisno o kontekstu, socijalni se kapital u trenutačnome istraživanju odnosi na resurse kojima pojedinac dobiva pristup s obzirom na formirane interpersonalne odnose. Kreirajući odnos s drugim

pojedincima, namjerno ili nenamjerno, adolescent dobiva pristup resursima. Adolescenti mogu biti izvori socijalnoga kapitala, a zahvaljujući prijateljstvu s vršnjakom koji je orijentiran prema školi adolescent dobiva pristup novim socijalnim, psihološkim i instrumentalnim izvorima poput socijalne i emocionalne podrške, uvid u znanja i vještina prijatelja te širenja vlastite socijalne mreže poznanstava, pri čemu se oblikuju prosocijalni oblici ponašanja. Razmjena socijalnoga kapitala u sklopu prijateljskoga odnos odvija se procesom *selekcije*, pri čemu pojedinac odabire prijatelja s vrijednim resursima, i *socijalizacije*, pri čemu je pod utjecajem prijateljevih resursa. Socijalni kapital podrazumijeva skup pojedinačnih ili grupnih resursa koji nastaju na osnovi simboličkih i materijalnih razmjena unutar uspostavljenih i uzajamnih odnosa (Bourdieu,1986).

Kulturni kapital pritom obuhvaća kulturna dobra i “različite resurse: jezičnu kompetenciju, opću kulturnu svijest, estetske preferencije, informacije o školskom sistemu i obrazovne svjedodžbe” (Fanuko, 2008:18). Školski sustav, pojašnjavaju Bourdieu i Passeron (1990:10), posredno ili neposredno omogućuje “transmisiju kulturnoga kapitala kroz generacije”, “dodatno učvršćuje postojeće razlike u naslijeđenom kulturnom kapitalu” te na temelju toga stvara socijalne razlike među pojedincima. Referirajući se na Bourdieua (1986), Kalanj (2002:103,104) *habitus* opisuje kao “sustav trajnih i prenosivih dispozicija” ili “društvene strukture naše subjektivnosti”.

Istraživanje Roberta i sur. (2019) potvrđuje utjecaj obrazovnoga okružja i rizičnih ponašanja mladih. Učenici u strukovnim školama i učenici sa slabijim školskim uspjehom skloniji su rizičnim obrascima ponašanja. Osim toga, adolescenti su češće odabirali prijatelje koji imaju isti akademski uspjeh i sklonost rizičnim obrascima ponašanja. Za Simons-Morton i Chen (2009) prijatelji mogu imati snažniji utjecaj na adolescenta od roditelja, a taj se utjecaj očituje u učestalosti dolaska na nastavu, vremenu provedenom u pisanju zadaća, trudu uloženom u školi i ocjenama. Utjecaj roditelja i vršnjaka međusobno se isprepleće jer roditelji istodobno (posredno i neposredno) utječu na adolescentov odabir prijatelja, što može utjecati na njegov školski uspjeh. Iako su roditelji autoritativni, u ranoj adolescenciji (posebice) adolescent može biti pod utjecajem prijatelja koji imaju negativan stav prema školi, što može dovesti do adolescentova negativnoga stava. Osim povezivanja na temelju sličnosti, Epstein (1983) primjećuje da adolescenti koji postižu slabiji školski uspjeh s vremenom ostvaruju bolji uspjeh ako se nalaze u društvu učenika koji postižu visok školski uspjeh.

2.2.4. Adolescenti i mediji

Adolescenti provode velik dio svakodnevnice konzumirajući medijske sadržaje, pri čemu on postaje važan socijalizacijski čimbenik u razdoblju odrastanja (Arnett, 1995; Steele, 2002; Sharif i Sargent, 2006; Livazović, 2009; Kirsh, 2010; Miliša, Tolić i Grbić, 2010; Strasburger i sur., 2014). Važnost medija kao odgojno-socijalizacijskoga čimbenika, među ostalim, očituje se u vremenu koje djece provode slušajući glazbu, gledajući televiziju i filmove te čitajući časopise (Arnett, 1995). Mediji, za razliku od drugih čimbenika socijalizacije, kontinuirano strateški udovoljavaju potrebama adolescenta te mogu biti naizgled kontrolirani od adolescenta dajući im privid autonomije (Arnett, 2012). Mediji imaju važnu, ali i ambivalentnu ulogu jer nude zanimljive i izazovne stilove života (Livazović, 2009) i obrazovno-informativni sadržaj, ali i indoktriniraju i manipuliraju potrebama mladih (Tolić, 2008, prema Miliša i Zloković, 2008).

Adolescenti se koriste medijima u svrhu zabave i odmora (Brake, 1985; Roberts i Foehr, 2004), konstrukcije identiteta (Boehnke, i sur., 2002), informiranja o potencijalnim zanimanjima (Kozma, 1991), učenja o spolnim ulogama (Steele i Brown, 1995), uzbuđenja i znatiželje (Lachlan, 2006; Sargent i sur., 2010), suočavanja sa stresom, ljutnjom i osamljenošću (Oliver, 2006), emocionalne samoregulacije (Greenwood i Long, 2009) i identifikacije i povezivanja s vršnjacima ili članovima supkulture (Arnett, 1996; Seepersad). Također, koriste se medijima u svrhu seksualne izobrazbe (Walsh-Childers i sur., 2002) i u svrhu informiranja o odgovornome seksualnom ponašanju (Treise i Gotthoffer, 2002). Rezultati istraživanja Sutton i sur. (2002) pokazuju da je 50 % mladića informacije o kontracepciji dobilo gledanjem raznih televizijskih programa, dok je 63.4 % djevojaka informacije o kontracepciji dobilo iščitavanjem časopisa. Više od 50 % ispitanih adolescenata koristilo se časopisima i televizijskim programima kako bi dobili informacije o kontracepcijskim tabletama, načinima kontracepcije i zaštite od spolnih bolesti. Djevojke su rangirale časopise prije roditelja kao izvore informacija o seksu, a za mladiće je televizija bila na prvome mjestu.

Adolescenti žive u svijetu u kojemu vlada zasićenost medijskim sadržajima (Brown i Bobkowski, 2011) jer gotovo svaka obitelj ima jedan televizor u obiteljskome domu (99 %, a 84 % ima dodatne programe), televizor u obiteljskome autu (40 % američkih adolescenata) te pristup internetu na mobitelu i kompjutoru (85 % adolescenata) (Rideout, Foehr i Roberts,

2010). Više od dvije trećine adolescenata ima svoj mobitel, a više vremena posvećeno je slanju poruka (u prosjeku djevojke šalju 100 poruka dnevno, a mladići 50 poruka) nego razgovoru s drugim pojedincima (Lenhart, 2012). Visoka medijska izloženost (ranih) adolescenata primjetna je u rezultatima istraživanja Rideout, Foehner i Roberts (2010). Naime, adolescenti dnevno provode 19 sati koristeći se jednim medijem ili rabe više medija simultano (gledajući televizor i povremeno čitajući novine ili slušajući glazbu dok pretražuju internet), a 11 sati bivajući izloženi medijima. Korištenje papirnatim medijima, poput tiskanih novina i časopisa, nije postalo učestalije jer adolescenti u prosjeku provode 21 minutu čitajući novine ili časopise. Iako se učestalost gledanja serija i filmova na televiziji smanjila, učestalost gledanja videa na kompjutoru i mobitelu uvelike je porasla. Istraživanje Maheshwar i sur. (2017), koje je provedeno na uzorku od 517 ispitanika, pokazalo je da 76.5 % adolescenata gleda televiziju, nakon toga slijede *online* časopisi (73.5 %), pretraživanje *web*-stranica (65.5 %) i slušanje radija (35.5 %). Istraživanje Buljan Flander i sur. (2020) pokazuje da se najviše adolescenata koristi društvenim mrežama od 1 do 3 sata, najčešće na YouTubeu, gledajući sportske sadržaje, glazbene spotove, videosnimke i FortNite. Više od dvije trećine sudionika zatim koristi se Instagramom, WhatsAppom i Snapchatom, a manje od pola koristi se Facebookom. Prema izvješćima Eurostata (2019) 88 % mladih u dobi između 16 i 24 godina sudjeluje na društvenim mrežama, dok je u Hrvatskoj 97 % mladih na društvenim mrežama.

Iako su adolescenti uvelike izloženi medijima, teško je odrediti snagu utjecaja medija jer adolescenti mogu namjerno ili nenamjerno biti izloženi raznim medijskim sadržajima koji mogu posredno ili neposredno utjecati na njihove interese, razmišljanja i vrijednosti. U nastavku su prikazi pojedinih teorija ili modela učenja koji tumače odnos ili utjecaj medija na adolescentski razvoj (Kunczik i Zipfel, 2007):

- a) Prema teoriji kultivacije (engl. *cultivation theory*) mediji oblikuju interese i vjerovanja pojedinca o društvenoj realnosti (Gerbner, Gross, Morgan i Signorelli, 1994; Shanahan i Morgan, 1999). Pri analizi pojma *kultivacija* Gerbner (1969) se fokusira na kolektivni kontekst unutar kojega pojedinac ili odabrana skupina prima poruke koje kultiviraju svijest radi adekvatne percepcije posredovanoga značenja poruka. Primjerice, prema spomenutoj teoriji pojedinci koji su učestalo izloženi televizijskim serijama s vremenom će percipirati vlastiti svijet po uzoru na serije.
- b) Prema teoriji gratifikacije (engl. *gratification approach*) adolescenti aktivno biraju medijske sadržaje prema vlastitim potrebama (Raacke i Bonds-Raacke,

2008; Rubin, 2002). Prema Katz, Blumler i Gurevitch (1974) spomenuta teorija analizira način na koji se pojedinci koriste raznim oblicima medija kako bi komunicirali i zadovoljili svoje potrebe. Nadalje, (1) publika je za njih aktivna, (2) spremna zadovoljiti svoje potrebe koristeći se određenim medijskim sadržajima, (3) mediji nisu jedini izvor zadovoljavanja potreba, (4) pojedinci su dovoljno svjesni vlastitih želja i (5) vrijednosna prosudba o kulturnoj važnosti masovnih medija ovisi o svakom pojedincu.

- c) Prema socijalnoj teoriji učenja (Bandura, 1994; Jennings i Akers, 2011) pojedinci će vrlo vjerojatno imitirati one obrasce ponašanja koje redovito izvode uzori ili modeli. U okviru medijskih utjecaja potrošač se doživljava kao pasivni primatelj.
- d) Prema medijsko-praktičnome modelu (engl. *media practice model*) odnos između adolescentskih preferencija i medijskih odabira/izloženosti recipročan je (Brown, 2000; Brown i sur., 2002). Steele i Brown (1995) identificiraju sljedeće dimenzije modela: (1) mediji su integralni dio kontinuiranoga procesa kulturne (re)produkcije, (2) kontekst, društvenu realnost i razvojnu dob pojedinca i (3) proces formacije identiteta. Adolescenti s obzirom na svoje individualne karakteristike, sredinu, aktivnosti i razvojne potrebe odabiru medije kojima će biti izloženi te bivaju manje ili više oblikovani. Model analizira kontinuiranu interakciju i dijalektiku između potrošača i medija.

Adolescenti su izloženi seksualnim scenama u raznim televizijskim sadržajima (Brown, Steele i Walsh-Childers, 2002; Ward, Reed, Trinh i Foust, 2014), a Kunkel, Eyal, Finnerty, Biely i Donnerstein (2005) ističu da više od 70 % popularnih tinejdžerskih serija obuhvaća seksualne sadržaje. Radi dramatizacije i stimulacije televizijski programi, filmovi i glazbeni spotovi prikazuju rizične seksualne obrasce. Sutton i sur. (2002) otkrivaju da adolescent, koji u prosjeku gleda televiziju od 3 do 5 sati dnevno, pogleda 2.000 seksualnih scena tijekom godine. Cope-Farrar i Kunkel (2002) u svome su istraživanju analizirali 15 najpopularnijih televizijskih serija među adolescentima u dobi od 12 do 17. Rezultati upućuju na visoku učestalost seksualnih gesta, šala i razgovora koji se odvijaju između likova u seriji. Greenberg i Smith (2002) tijekom analize *talk showova* uočili su da se jedna trećina bavi temama seksualnosti (odnosa, vjernosti, seksualnih orijentacija). Nakon istraživanja adolescentske percepcije i prosudbe seksualnih scena i likova u televizijskim serijama Ward, Gorvine i Cytron (2002) zaključuju da percepcija seksualnih sadržaja i poruka varira, ali da se ispitanici mogu identificirati s glavnim likovima. Osim toga, adolescenti su se mogli povezati s posredovanim

stavovima o spolovima i seksualnosti, što upućuje na mogućnost medijskoga oblikovanja njihovih stavova i vjerovanja.

Osim televizije, glazbeni spotovi često su seksualne tematike, a Roberts, Henriksen i Foehr (2009) uočavaju stereotipne i seksualizirane uloge koje posebno utječu na adolescente. Glazbeni spotovi mogu utjecati na formiranje tradicionalnih stavova koji podržavaju viđenje muškarca kao dominantnoga, a žene kao permisivne (Beentjes i Konig, 2013). Rezultati istraživanja Aubrey i Frisby (2011) otkrivaju elemente seksualne objektivizacije žena poput sugestivnoga plesa i načina odijevanja, koji su prisutniji u RnB i pop-glazbi.

Oprječna su viđenja o utjecaju seksualnih sadržaja na razvoj adolescenta jer seksualni sadržaji na mrežnim stranicama i televizijskim programima mogu utjecati na raniji ulazak u seksualne odnose (Collins, i sur., 2011), oblikovati adolescentske stavove i vjerovanja o seksu (L'Engle i sur., 2006). No adolescenti se također sami izlažu tim sadržajima, a da pritom oni ne utječu na njih (Cope-Farrar i Kunkel, 2002; Steinberg i Monahan, 2011). S obzirom na važnost koju adolescenti pridaju glazbi i gledanju glazbenih spotova s obiljem seksualnih sadržaja, Arnett (2002) identificira tri razloga upotrebe glazbenih sadržaja sa seksualnom tematikom. Dakle, (1) adolescenti se koriste spomenutim sadržajima u svrhu zabave i rekreacije, (2) glazba je važan dio razvoja identiteta jer se adolescenti suočavaju s pitanjem vlastite seksualnosti i prvim ljubavima, i (3) svojevrsan je mehanizam suočavanja kojim adolescent može izraziti svoje frustracije i razočaranja povezana s prvim ljubavima ili drugim važnim odnosima.

Osim seksualnih sadržaja, adolescenti su izloženi agresivnim sadržajima i slikama u filmovima, televizijskim programima, glazbenim spotovima i videoigricama (van Oosten, Jochen i Valkenburg, 2015; Vandenbosch i sur., 2015). Više od 60 % televizijskih programa sadržava nasilje, a adolescent će do svoje punoljetnosti pogledati 200.000 nasilnih scena (Strasburger, Jordan i Donnerstein, 2010). Izloženost negativnim medijskim scenama i sadržajima prediktor je eksternaliziranih rizičnih ponašanja, preciznije – agresivnosti, rizičnoga seksualnog ponašanja, apsentizma i ovisnosti o opijatima (Livazović, 2012). Istraživanje Lija i sur. (2020) potvrđuje pozitivnu povezanost između agresivnosti i moralnoga odvajanja (engl. *moral disengagement*) i izloženosti nasilnim videoigricama. Rezultati također otkrivaju da moralno odvajanje, ljutnja, agresivnost i roditeljski odgojni postupci pridonose porastu agresije zbog izloženosti nasilnim videoigricama. Adolescenti koji su izloženi nasilnim videoigricama identificiraju se s likovima (Konijn, Nije Bijvank i Bushman, 2007) i skloniji su

raspravama s nastavnicima, slabijim ocjenama i fizičkim sukobima s vršnjacima (Gentile i sur., 2004). No nužno je istaknuti važnost *generalnoga agresivnog modela* (engl. GAM, Anderson i Bushman, 2018) koji pokazuje da interakcija između individualnih varijabli, poput stava prema nasilju, i situacijskih varijabli, poput kontakta s fizičkim nasiljem i nasilnim medijskim sadržajima, utječe na iskustvo, unutarnje stanje pojedinca i njegovu razinu uzbuđenja. Model pritom upućuje na važnost repeticije jer izloženost spomenutim čimbenicima i procesima promišljanja utječe na pojavnost agresije. Nasilne serije, filmovi i glazba utječu na povećanje fizičke i verbalne agresije (Anderson i sur., 2003) te pojavu agresivnih misli (Anderson, Carnagey i Eubanks, 2003). Posljedica su kontinuiranoga izlaganja nasilnim televizijskim sadržajima agresivni oblici ponašanja prema drugima i povišena razina tolerancije na agresivno ponašanje (Huesmann, 2007). Igranje videoigrica *Call of Duty*, *Wii Sports*, *Halo*, *Mario Kart* i *Guitar Hero* s roditeljima utječe na slabljenje internaliziranih poteškoća, poput osjećaja anksioznosti i depresije, i agresivnoga ponašanja kod djevojaka (Coyne i sur., 2011). Iako istraživanja preispituju utjecaj nasilnih filmova, serija, glazbe i igrica na povećanje agresivnosti, agresivni adolescenti mogu samoinicijativno birati agresivne medijske sadržaje. S obzirom na kompleksnost spomenute teme, utjecaj nasilnih videoigara i glazbenih spotova ne mora biti značajan za povećanje agresije (Kirsch, 2003). Rezultati istraživanja Fergusona (2011) pokazuju da izloženost nasilju u videoigricama i televizijskim serijama ili filmovima nisu bili značajni prediktori agresije ili nasilja među vršnjacima.

Alkohol, cigarete i droga (poput marihuane) provlače se kroz masovne medije, od glazbenih spotova, reklama, televizijskih serija i filmova (Chen i sur., 2006; Jenssen i sur., 2009). Adolescenti koji su učestalije izloženi scenama pušenja cigareta ili glumcima koji puše uvelike su skloniji upotrebi cigareta (Arnett, 2001; Heatheron i Sargent, 2009). Istraživanje Pechmann i sur. (2005) upućuje na ranjivost i podložnost adolescenata reklamama povezanim s cigaretama i alkoholom. Reklame koje potiču zabranu, prestanak pušenja i konzumacije alkohola mogu imati pozitivan odjek među adolescentima (Farrelly i sur., 2005).

Komunikacija putem elektroničkih medija utječe na socijalizaciju između vršnjaka. Adolescenti se koriste društvenim platformama i tražilicama poput Facebooka, Instagrama, YouTubea i Googlea u svrhu zabave, komunikacije i pretraživanja (Borzekowski i sur., 2006; Reich, 2010). Istraživanja su pokazala da se adolescenti čestom *online* komunikacijom snažnije povezuju s (postojećim) prijateljima jer im ona pruža siguran prostor za otvorenu komunikaciju (Blais i sur., 2008; Gross i sur., 2002; Valkenburg i Peter, 2007), a poruke se razmjenjuju s poznanicima ako se pojave osjećaji anksioznosti i depresije (Kraut i sur., 1998). Adolescenti

koji nemaju prostora za autonomiju u roditeljskome odnosu ili imaju teškoća u povezivanju s njima, često se okreću društvenim mrežama jer one pružaju mogućnost ekspresije i otvorene interakcije (Szwedo i sur., 2011; Wolak i sur., 2003). Učestalo provođenje vremena na internetu, orijentiranost na virtualne prijatelje i sklonost *online* komunikaciji prediktori su ovisnosti o internetu (Smahel, Brown i Blinka, 2012). Iako rezultati istraživanja Lenhart i sur. (2011) pokazuju da 69 % adolescenata ima pozitivna iskustva s vršnjacima, 88 % adolescenata svjedočilo je izrugivanju i ismijavanju drugih na društvenim mrežama, 12 % adolescenata bilo je žrtvom *online* maltretiranja, 29 % doživjelo je ismijavanje, a 47 % adolescenata sporadično je doživjelo negativne situacije. Istraživanje Anderson (2018) pokazalo je da 24 % mladih ima negativnu percepciju društvenih medija, 31 % ima pozitivan stav, a 45 % ima neutralno viđenje. Odnosno, 42 % adolescenata doživjelo je neki oblik vrijeđanja, širenja tračeva (32 %), bili su izloženi eksplicitnim porukama (25 %), pratili su ih nepoznate osobe (21 %), doživjeli su prijetnje fizičkim nasiljem (16 %) te dijeljenje privatnih slika bez prethodne dozvole.

Masovni mediji mogu utjecati na samopoimanje adolescenta i viđenje vlastitoga tijela (Garner i sur., 1980; Silverstein i sur., 1986; Kleemans i sur., 2016). S obzirom na medijske sadržaje, idealno tijelo djevojke tanko je, vitko i oblikovano, a muško je tijelo mišićavo i definirano (Garner i sur., 1980; Fisher, Dunn i Thompson, 2002). Iako mediji promiču zdrav stil života, oni istodobno nameću ideal ljepote kojemu su mladi pojedinci u razdoblju rane adolescencije posebice podložni jer doživljavaju nagle tjelesne promjene (Brooks-Gunn i Reiter, 1990). Razdoblje adolescencije također prate prvi romantični interesi te stoga adolescenti teže idealnome tijelu kako bi bili privlačni suprotnome spolu. Mediji (časopisi, preciznije) snažan su socijalizacijski čimbenik i oni mogu posredovati uvjerenje da je ideal ljepote izvan čovjeka ili *selfa*, a način njegova postizanja determinira potrošnja i ljubavni odnosi (Schlenker, Caron i Halteman, 1998). Nametnuti ideal izazvao je zaokupljenost i nezadovoljstvo tijelom, posljedica čega mogu biti poremećaji prehrane (Hamilton i Waller, 1993). Utjecaj medija na muški spol uočava se u njihovoj potrebi za mišićavijim ili muževnijim tijelom (Agliata i Tantleff-Dunn, 2004), dok je medijski utjecaj na djevojke također neizmjereno snažan zbog potencijalne internalizacije ideala ljepote (Levine i Harrison, 2004) i izloženosti reklamama koje promiču mršavost i nezadovoljstvo vlastitim tijelom. Primjerice, rezultati istraživanja Hofschire i Greenberg (2002) pokazuju kako čitanje modnih časopisa i gledanje televizije (posebice dramskih serija i glazbenih spotova) prouzročilo krivu procjenu vlastitoga tijela, a pokušaj identifikacije s medijskim zvijezdama i modelima izazvao je želju za tanjim tijelom, drugačijim mjerama, manjom veličinom odjeće, naglim promjenama prehrane i višoj

učestalosti vježbanja. Istraživanje Mahona i Heveya (2021) potvrdilo je prethodne spoznaje jer su djevojke osjetile uvelike višu razinu pritiska, nezadovoljstva, samokritike i samookrivljanja jer su se uspoređivale s vršnjacima, utjecajnim osobama i zvijezdama. Osim toga, uređivanje i dijeljenje vlastitih slika na društvenim mrežama (posebice Instagramu) dodatno je utjecalo na nezadovoljstvo tjelesnim izgledom.

2.2.5. Životni stilovi u adolescenciji

U razdoblju adolescencije i oblikovanja vlastitoga identiteta mladi žele prepoznatljivost stila, razlikovanje od roditeljske i dominantne kulture. Stil ima ekspresivnu i distinktivnu dimenziju, a pripadnost određenome stilu očituje se u fizičkim obilježjima, aktivnostima, interesima ili simbolima koje iskazuje pojedinac ili dijele pripadnici određenoga stila (Matić, 2017). Uzevši u obzir turbulentnost i dinamičnost razdoblja adolescencije (Erikson, 1968), mladi životnim stilovima stabiliziraju identitet (Day, 2006), “povezuju osobni, psihosocijalni razvoj s ekonomskim te razvijaju životnu praksu primjerenu svojim specifičnim životnim okolnostima” (Mlinarević, 2004: 244). Životni stil adolescenta pruža uvid u njihovu realnost, način života, odnose s vršnjacima i skupinama, odabire i metode izražavanja identiteta i osobnosti (Johansson i Miegel, 1992). Životne (supkulturne) afilijacije i posredovanja najčešće se ostvaruju u adolescenciji te mogu trajno utjecati na stil življenja pojedinca (Williams, 2007). Životni stilovi odraz su kulture mladih, a razvijaju se i održavaju na razmeđu društveno-kulturnih struktura i individualne inicijative, dijela (Miegel, 1994b). “Pojedinac pokušava izraziti ono što je i što želi postati odabirom životnoga stila”, ističu Gibbins i Reimer (1999: 87). Životni je stil sredstvo kojim adolescent razgovora sa sobom o tome *tko je, komu je sličan i od koga se razlikuje*. Aaro, Wold, Kannas i Rimpela (1986) definiraju životni stil kao relativno stabilan obrazac ponašanja, navika, stavova i vrijednosti koje su tipične za skupinu, dok Hendry i sur. (1988) definiraju životni stil kao “ukupnost normativnih orijentacija i obrazaca ponašanja koji se razvijaju kroz proces socijalizacije” (prema Wenzel, 1982: 137). Životni je stil “dizajn života” koji pridonosi adolescentovoj potrebi za samoodređenjem i pripadanjem (Day, 2006: 219). Životni je stil specifičan način razmišljanja, stavova, uvjerenja i ponašanja na temelju kojih se adolescenti (na verbalnoj ili neverbalnoj razini) povezuju ili distanciraju (Berzano i Genova, 2015).

Životni stil obuhvaća djelovanje, individualne izbore, preferencije, osobine, stavove, supkulturne vrijednosti, dob i spol koje čine obrazac življenja. Spomenute sastavnice povezane

su s adolescentovim društvenim, fizičkim okruženjem, socioekonomskim okolnostima i dostupnim materijalnim i kulturnim resursima (Hendry i sur., 1988). Naime, okolina (ekosustav) kontinuirano utječe na pojedinca na različitim razinama – *mikrosustavom* (najbliža okolina, primjerice obitelj, vršnjaci, škola, igralište, crkva), *mezosustavom* (veze između mikrosustava), *egzosustavom* (školsko vijeće, masovni mediji, prijatelji obitelji, ukratko područja u kojima pojedinac neposredno ne sudjeluje), *makrosustavom* (kultura, supkultura, životni stilovi, običaji i uvjerenja) i *kronosustavom* (povijesti, vrijeme) (Bronfenbrenner, 1979, 1994; Miegel, 1994a). Životni je stil neizbježno povezan s kontekstom (prijatelji, obitelj, škola, šira zajednica) koji adolescenta, u njegovoj/njezinoj želji za autentičnošću povezivanjem i razlikovanjem usmjerava ili implicitno sugerira potrošnju specifičnih dobara i simbola (Wilska, 2002).

Životni stil, prema Soininen i Merisuo-Storm (2010), povezuje četiri dimenzije: (1) *postojanje* (engl. *Being*) koje obuhvaća sadržaje ili obrasce ponašanje u slobodnome vremenu, socijalne odnose u slobodnome vremenu i izvannastavne aktivnosti; (2) *posjedovanje* (engl. *Having*) se odnosi na životni standard ili socioekonomske uvjete, obrazovanje i zanimanje roditelja, dostupnost raznih vrsta medija; (3) *voljeti* (engl. *Loving*) se odnosi na obiteljsku strukturu i odnose te odnose s prijateljima i (4) *vrednovanje* (engl. *Valuing*) obuhvaća vjerovanja, interese i emocije.

Životni (supkulturni) stilovi izražavaju se glazbom, odjećom, izgledom, argotom, ritualima, videoigrama, grafitima, tijelom, sportom te drugim raznovrsnim aktivnostima u okvirima slobodnoga vremena (Cohen, 1972; Willis, 1978; Hebdige, 1979; Fulgosi i Radin, 1982; Jenkins, 1983; Brake, 1985; Macdonald, 2001; Hodgkinson, 2002; Beazley, 2003; Winge, 2012; Perasović, 2013; Thorpe i Wheaton, 2013; Krolo, Zdravković i Puzek, 2016; Sawicki, 2016). Stil je rezultat potreba i individualnih mogućnosti, a iskazuje se odjećom, tetetovažama, *piercingom*, glazbenim pravcima, jezikom/slengom, neobičnim obrascima ponašanje i drugim odabranim značenjima/obilježjima (Mlinarević, 2004). Stilska posebnost izražava se vidljivim indikatorima ukusa, poput odjeće, predmeta, slobodnoga vremena, obrazaca ponašanja, tijela i govora (Featherstone, 2007).

Škola je važno mjesto posredovanja i iskazivanja stila, preciznije mjesto na kojemu se dokazuje razina autentičnosti i promašenosti (točan naziv: stilski promašaj) (Croghan i sur., 2006). Osim škole, životni stil posreduje se u krugu obitelji, prijatelja te u okviru slobodnoga vremena (Frith, 1983; Crouch i Tomlinson, 1994; Rice, 1996; Perasović, 2001; Roberts, 2006; Ilišin, 2007; Mlinarević, i sur., 2007; Williams, 2007; Vidulin-Orbanić, 2008). Slobodno je vrijeme prostor u kojemu adolescent može razvijati i posredovati kulturni kapital (Bourdieu,

1986) unutar grupnoga konteksta. Slobodno je vrijeme društveni prostor u kojemu se osobni i grupni identiteti mogu slobodno formirati izvan obitelji, a slobodne aktivnosti isprobavati u svrhu odbacivanja ili budućega artikuliranja stila (Crouch i Tomlinson, 1994). Iako je slobodno vrijeme jedan od najrelevantnijih pokazatelja životnoga stila (Hendry i sur., 2005; Roberts, 2006; King, 2009) supkulturni stil ne mora se posredovati u području slobodnoga vremena jer “identitet izboren u subpkulturi ostaje (na raznovrsne načine) i ponedjeljkom u školi ili za ručkom u roditeljskom domu” (Perasović, 2002:492).

Istražujući životni stil adolescenata u Velikoj Britaniji, Švedskoj i Njemačkoj, Hendry i sur. (1998) predložili su teorijski okvir životnoga stila koji sadržava tri elementa: resurse (sociodemografske karakteristike i razina obrazovanja), orijentacije (vrijednosti, stavovi, ukus) i obrasce ponašanja, koji su međusobno isprepleteni. Hendry i sur. (2005) na temelju longitudinalnoga istraživanja životnoga stila adolescenata razlikuju konvencionalne, školski i obiteljski orijentirane, nezadovoljne i vršnjački orijentirane mlade. Tomić-Koludrović i Leburić (2002) razlikuju (1) hedonističko-intelektualni, (2) dominantno-šminkerski, (3) površno-društveni, (4) tradicionalno-obiteljski, (5) društveno-svjesni, (6) dokoličarsko-šminkerski. *Hedonističko-intelektualni* tip karakterizira briga o izgledu te zanimanje za knjige/kazalište/druge kulturne institucije. *Dominantno-šminkerski* tip karakterizira konvencionalno-hedonistička orijentacija i zanimanje za sportske aktivnosti. *Površno-društveni* adolescenti hedonistički su orijentirani, preciznije orijentirani su prema prijateljima, lutanju, kartanju te teže elitizmu. *Tradicionalno-obiteljski* tip je suzdržan, skloniji slušanju, ovisnije orijentacije, posvećuje se obitelji i starijima te sluša narodnu i popularnu glazbu. *Socijalno-svjesni* adolescenti društveno su angažirani, brinu se i razgovaraju s prijateljima, susjedima te su korak ispred ostalih. *Dokoličarsko-šminkerski* karakterizira hedonističko-subjektivna orijentacija identiteta (potreba za isticanjem, okrenutost markama, zdravom životu) te *ovisničko-odbojno* provođenje slobodnoga vremena (pasivan stav i stil provođenja vremena, od lutanja do izležavanja u krevetu).

Najzastupljenije su orijentacije u komparativnome istraživanju Mlinarević i sur. (2007) orijentacija na dokoličarenje (gledanje televizora, pretraživanje interneta, lutanje po trgovačkim centrima, gradu, izležavanje itd.), orijentacija na zabavu (koncerti, klubovi, kućne zabave), orijentacija na sport (sportske manifestacije, aktivno/rekreativno bavljenje sportom), obiteljska (odlazak u crkvu, provođenje vremena s članovima obitelji, kućnim ljubimcima, sudjelovanje u igrama) i kulturna orijentacija (kazalište, izložbe, čitanje knjiga itd.). Wilska (2002) razlikuje hedonistički i materijalistički životni stil, a Santisi i sur. (2014) razlikuju elitni i egzibicionistički stil s obzirom na potrošnju.

Istražujući životne stilove zagrebačkih srednjoškolaca, Fulgosi Radin (1982) uzimaju u obzir obrasce ponašanja (u obitelji, školi, slobodnome vremenu te njihove društveno-političke aktivnosti), sociodemografske karakteristike i osobine ličnosti. Na temelju dobivenih rezultata ekstrahirano je osam životnih stilova ili profila: (1) intelektualno angažirani; (2) tradicionalni; (3) sport i tehnika; (4) konfliktni odnosi s roditeljima; (5) neprilagođenost i dosada; (6) vjera i politička neangažiranost; (7) ponašajna neovisnost i (8) dokoličarenje, potrošnja i pomodarstvo. Pojedini adolescenti posredovali su više stilova te je kod njih prisutna kombinacija (spomenutih) stilova. Intelektualno angažirani adolescenti skloni su odlaženju na kulturno-umjetničke manifestacije, čitanju i slušanju kulturnih sadržaja, a oni sami ne drže do mode te imaju bolji školski uspjeh. Pripadnici tog stila razgovaraju o kulturnim sadržajima s roditeljima (koji imaju više obrazovanje) i prijateljima. Djevojke su sklonije spomenutome stilu i antikonformizmu kada je riječ o osobinama ličnosti. Tradicionalni tipovi, podrijetlom iz manjih, seoskih sredina, skloniji su provođenju vremena kod kuće s članovima obitelji (veće kućanstvo, gdje su roditelji niže stručne spreme, a majka pretežno domaćica) te obavljanju kućanskih poslova. Pripadnici pokazuju afinitet prema narodnoj glazbi te manjak afiniteta prema *rock*-glazbi. Kada je riječ o crtama ličnosti, zabilježena je anksioznost i konformizam. Oni koji pripadaju profilu sport i tehnika aktivno prate sportska događanja te čitaju i prate literaturu o sportu, tehnicima te znanstvenoj fantastici. Osim što su pripadnici najčešće muškoga spola, zabilježeno je zanimanje za elektroničku glazbu. Adolescenti koji pripadaju stilu konfliktni odnosi s roditeljima teže komuniciraju s roditeljima te nisu obiteljski vezani. Profilu neprilagođenost i dosada pripadaju oni adolescenti čiji život karakterizira lutnja, izležavanje, dosada, neadekvatni odnosi s nastavnicima te manjak seksualne želje povezane s određenom osobom. Pripadnici su podrijetlom iz urbanih sredina, a roditelji visokoobrazovani. Pripadnici stila vjera i politička neangažiranost apolitični su i sudjeluju u vjerskim događanjima/obredima koji se najčešće odvijaju u njihovu domu. Adolescenti koji pripadaju stilu ponašajna neovisnost samostalni su, najčešće muškoga spola, modno neovisni, slobodni u trošenju novaca, odabiru prijatelja i izlascima. Njihovi roditelji povremeno se brinu ili ne brinu za njihove navike u učenju, a adolescent izražava otpor prema njima i drugim društvenim institucijama. Pripadnici stila dokoličarenje, potrošnja i pomodarstvo modno su osviješteni, čitaju članke o ljubavi i seksu, provode vrijeme u kafiću i klubu, gdje razgovaraju o modi, drugim prijateljima, poznanicima, seksu (koji je povremen ili stalan uz naglasak na čestoj promjeni partnera) i suprotnome spolu. Poistovjećuju sreću s novcem, a visok džeparac omogućuju im veću razinu potrošnje. Uz neopravdane školske izostanke, ljetne praznike provodi s prijateljima, a s roditeljima najčešće razgovaraju o novcu.

Adolescenti se koriste raznim indikatorima stila (odjeća, glazbeni pravci, videoigrice ili vrsta mobitela) kako bi se istaknuli, povezali ili udaljili/isključili vršnjake koji ne posreduju isti stil, zaključuju Croghan i sur. (2006). Životni stilovi odražavaju adolescentove osobne vrijednosti i stavove, a njegovo značenje i način posredovanja mogu se kontinuirano redefinirati unutar skupine vršnjaka ili prijatelja (Ingham, 1987). Tijekom razdoblja sazrijevanja životni se stil, koji se posreduje u okviru supkulture, može promatrati kao oblik simboličkoga otpora prema dominantnim vrijednostima (Hebdige, 1979) roditelja, škole (odgojno-obrazovnim stručnjacima ili kulturi škole), zajednice i društva u cjelini. Supkultura mladih je za Tomc (1988: 397) “enklava u dominantom svijetu”, gdje mladi provode vrijeme u neformalnim vršnjačkim skupinama suprotstavljajući se ili živeći u paralelnome svijetu odraslih. Prisvajanjem glazbe i drugih stilskih predmeta mladi simultano stvaraju nove senzibilitete koji postaju dio njihova životnoga projekta. Svi preuzeti objekti, predmeti i robe postaju sredstva artikulacije kojim se oni udaljavaju od roditeljske kulture (Bennett, 2005a). Supkulturni mladi pojedinci pružali su otpor na uglovima ulica, plesnim dvorana ili u bilo kojim odabranim prostorima/uvjetima te preuzimali, a zatim transformirali odjeću, glazbu ili bilo koji drugi odabrani kulturni predmet/robu potrošnjom u slobodnome vremenu (Clarke, 1976; Hebdige, 1979; Williams, 2007). Supkulturni, svakodnevni obrasci postaju važni stilizacijom od “sleng termina do tajnih načina pozdravljanja do preferirane hrane, glazbe i oblika plesa” (Williams, 2007: 579). Osim spomenutih prostora, mladi počinju posredovati svoj stil ili stilove na festivalima, forumima, mrežnim stranicama i platformama – ukratko, na lokalnoj, translokalnoj i virtualnoj razini (Peterson i Bennett, 2004).

Stil nije rezultat kupljene/preuzete robe, nego je rezultat aktivne stilizacije ili reorganizacije predmeta i aktivnosti kojima se kreira i oblikuje grupni identitet (Clarke i sur., 1976). Mladi ne kupuju robu pasivno i nekritički jer oni kupljenu robu preuzimaju i rekontekstualiziraju, pri čemu roba dobiva novo, osobno značenje (Willis, 1990). Supkulturni akteri i autsajderi (engl. *outsiders*) ne pridaju jednako značenje odabranoj odjeći jer, primjerice, crna odjeća može biti vidljivi pokazatelj pripadnosti *goth* supkulturi, dok se drugi adolescent može koristiti njome kako bi razljutio roditelje ili pokazao razinu raspoloženja (Williams, 2007). Iako posljednja rečenica banalizira važnost odjeće u posredovanju stila u adolescenciji, svakako postoje razlike u načinima i razlozima nošenja određenih odjevnih predmeta (Bovone, 2003).

Adolescenti komuniciraju na temelju kupljene odjeće, stoga Miles (1998) upućuje na ekspresivnu i distinktivnu dimenziju stila. Zanimljivi kupljeni predmeti adolescentu pružaju osjećaj “ulaska u mini supkulturu“ ili osjećaj pripadnosti, a istodobno im pružaju osjećaj

autentičnost spram ostalih vršnjaka/prijatelja (Miles, 1998: 104). Odjeća je sredstvo kojim adolescent “najavljuje svoj identitet, pokazuje svoje vrijednosti, izražava raspoloženje i predlaže svoj stav” (Stone, 1981:193). Na temelju istraživanja provedenoga u talijanskim srednjim školama Bovone (2003) zaključuje da adolescenti (i odrasli) žive u društvu slika, odnosno adolescenti biraju odjeću kako bi drugima, na implicitnoj razini, pokazali tko su ili je ona odraz njihova emocionalnoga stanja. Izgled adolescenta rezultat je vrijednosti, emocija, potrebe za iskazivanjem i prihvaćanjem. Stilom odijevanja (detalji, boje, materijal, oblik) akter na verbalnoj – vidljivoj i neverbalnoj – simboličkoj razini progovara o svojim vrijednostima, razmišljanjima, stavovima, raspoloženju, ukusu te vlastitom i širem kulturno-društvenom okružju. Moda postaje mjesto užitka, umjetnosti te sredstvo simboličke komunikacije, socijalizacije i identifikacije (Mlinarević, 2004). Simmel i Frisby (2004) doživljavaju modu kao društvenu formu koji u sebi sadržava elemente distinkcije, diferencijacije, sličnosti i konformizma. Moda je vizualno ekspresivno sredstvo kojim pojedinac iskazuje vlastiti identitet (Bennett, 2005a)

No socijalno-strukturne, gospodarske i tehnološke promjene utjecale su na promjenu dinamike života mladih, posebice u okvirima slobodnoga vremena i obrazaca potrošnje koji diktiraju razvoj individualnih i grupnih identiteta te utječu na promjenu vrijednosti koje se odražavaju u stilovima ponašanja i načinima posredovanja stila (Hendry i sur., 1998). Procesi globalizacije omogućili su pojedincima kreaciju stilova kojima se mogu izraziti specifične vrijednosti, želje, izbori, ukus te na temelju njih povezivati i identificirati s drugim pojedincima. Suvremeno društvo “prestaje propisivati načine ponašanja i definirati tko što mora biti” (Tomić-Koludrović i Leburić, 2002:9), što omogućuje adolescentu oblikovanje životnoga prostora prema vlastitome ukusu. Postmoderna svakodnevnicu adolescenata može se izražavati autentičnim životnim stilovima, no istodobno stilovi mogu biti “umjetno kreirani ili prisvojeni”, a zatim odbačeni “uz određenu razinu ironije i satire” (Bensman i Vidich, 1995: 239).

Stil odijevanja ili odjeća postmodernoga pojedinca, ističe Svendsen (2006), gubi komunikativnu ulogu ili *semantički kod* jer se odjevni komad nosi zbog estetskoga učinka. Osim prisvajanja predmeta i stilova iz supkulturnih krugova, masovna industrija ili popularna kultura snažno je utjecala na nejasnoću značenja i manjak prepoznatljivost supkulturnih stilova posredovanih odjećom (Vujačić, 2008). Primjerice, *hipster kultura* temelji se na autentičnosti, jedinstvenosti i originalnosti, stoga akteri intenzivno kreiraju stil koji je “drukčiji od ostalih” (Maly i Varis, 2015: 9,3). Pravi *hipsteri* odbacuju komercijaliziranu scenu jer oni su “savjesni potrošači”.

Odabrani odjevni predmeti mogu se promatrati kao vanjski odraz ili manifestaciju životnoga (supkulturnoga) stila, ali, uzevši u obzir omasovljenje kulture, pojedinac se okreće “kulturi predstave” kako bi se isticao u masi (Vujačić, 2008:76). Mladenački supkulturni stilovi nisu striktno odraz otpora, pogleda na svijet ili sklopa unutarnjih vrijednosti. Naime, rezultati istraživanja EXIT scene i mladenačkih supkulturnih skupina upućuju na diferencijaciju i propusnost stilova koji prestaju biti opipljivi (u smislu odijevanja i popratnih detalja) te prestaju biti posrednici implicitnih poruka (Zsolt i sur., 2004). Nedostatak dopunjavanja između glazbe, odijevanja i ponašanja te nedovoljno poznavanje omiljenoga glazbenoga pravca upućuje na duboku neodređenost koja karakterizira spomenutu mladenačku scenu. Glazba nije medij kojim se izražavaju “poruke društvene naravi”, nego se rabi u svrhu zabave i razonode (Zsolt i sur., 2004: 379). Tonković i sur. (2014) ističu da dosadašnje spoznaje upućuju na mogućnost izostanka izraženih postmodernih stilova mladenačkih kulturnih preferencija.

Kronja (1999) smatra da su mladi (nesvjesni) generatori *neofolk* kulture koja slavi status, potrošnju, razonodu, pasivnost i kult mladosti. Ne postoji simbolika iza odabrane odjeće, nego je riječ o čistome kopiranju uzora ili zvijezda narodne scene. Naspram moderne, koju karakterizira utilitarizam i funkcionalnost, postmoderni pojedinci se okreću hedonizmu i stilskom eklekticismu (Connor, 1997), čime odjeća, uz slogan “Danas ne postoji moda, samo mode”, postaje najdominantniji oblik potrošnje (Ewen i Ewen, 1982: 249).

Osim odjeće, glazba ima snažnu komunikativnu ulogu te je sredstvo posredovanja implicitnih vrijednosti i način izražavanja identiteta i raspoloženja (Frith, 1978; Willis, 1978; Hebdige, 1979; Johansson i Miegel, 1992; North, Hargreaves i O'Neill, 2000; Connell i Gibson, 2003; Miranda, 2013; Brđanović, 2014; Ercegovac, Dobrota i Surić, 2017). Hebdige (1979) je uočio *homologiju* između glazbe i osobnih vrijednosti, stavova i stila pojedinca. U istraživanju provedenom u srednjim školama Frith (1978) uočava da se učenici koriste glazbom kako bi izrazili svoj individualizam i autentičnost (koji su se očitovali u pomno odabranoj, nekomercijaliziranoj *rock*-glazbi i uzorima) te kako bi se povezali za vršnjacima. Adolescenti nisu pokazivali visoku razinu osviještenosti povezanu s izgledom ili imidžem, ali su definirali svoju, mladenačku kulturu kao kulturu koja sadržava vrijednosti koje su drukčije ili u opoziciji prema starijim naraštajima.

Glazbeni ukus odraz je individualne svijesti ili klastera vrijednosti, a upotrebljava se kao *značka* (engl. *badge*) na temelju koje se vršnjaci upoznaju i povezuju (North i Hargreaves, 1999; Tanner, Asbridge i Wortley, 2008). Istraživanje ter Bogt i sur. (2012) otkriva da su *pop*, *klasična* i *jazz* glazba negativno povezane s uporabom psihoaktivnih tvari, dok je *dance* (*house/trance/techno*) glazba pozitivno povezana s konzumacijom psihoaktivnih tvari. *Rock*

(*rock/heavy metal/punk*) i *urbana* glazba imaju i negativnu i pozitivnu povezanost s uporabom psihoaktivnih tvari. Nasuprot tomu, istraživanje Mulder i sur. (2010a) pokazuje da se odnos glazbenoga ukusa i psihoaktivnih tvari mora promatrati u kontekstu vršnjačkih odnosa. Naime, vršnjaci su djelomično ili potpuno utjecali na uporabu psihoaktivnih tvari tijekom slušanja određenih glazbenih žanrova. Nadalje, grupiranje se nije odvijalo samo na temelju glazbenoga ukusa i otpora usmjerenoga prema komercijalnoj glazbi nego na temelju zajedničkih interesa i aktivnosti u slobodnome vremenu. Glazbeni je ukus, prema Johansson i Miegel (1992), rezultat socioekonomskoga statusa, obrazovanja i vrijednosti (mjerene Ingelhartovom i Rokeachovom vrijednosnom skalom). Na temelju raznihe vrsta kulturnoga ukusa (ovisi o ponudi i sadržajima) i različitih oblika participacije dobiva se uvid u individualne životne orijentacije mladih, njihov položaj i socijalizacijske utjecaje (Tonković i sur., 2014).

2.3. Teorijski pristupi i analiza koncepta vrijednosti

Koncept vrijednosti dugi je niz godina predmet istraživačkih interesa (Williams, 1968; Rokeach, 1973; Schwartz i Bilsky, 1987; Schwartz, 1992; Feather, 1995; Hofstede, 2001; Musil, Rus i Musek, 2009; Lindh i Korhonen, 2010) jer su ljudski postupci, djela, društvene pojave i događaji vrijednosno obojeni (Kluckhohn, 1951; Vukasović, 2010). Vrijednosti su hijerarhijski organizirane i razmjerno stabilne karakteristike osobe i skupine koje su produkt međusobno isprepletenih, poželjnih, povijesnih, društvenih, individualnih i trenutačnih čimbenika koji usmjeravaju osobu ili nositelja specifičnim ciljevima (Pantić, 1977).

Vrijednosti formiraju i oblikuju “unutarnji moralni kompas” (Edel, 1988; Hitlin i Piliavin, 2004:362). Allport (1961) vidi vrijednost kao životnu vodilju, cilj motivacije ili vjerovanje koje usmjerava ponašanje i djelovanje pojedinca. Vrijednosti, stoga, posredno ili neposredno, pružaju cilj, interes ili smislenu životnu svrhu. Za Kluckhohna (1951) vrijednost je implicitni ili eksplicitni poželjni koncept, karakterističan za pojedinca ili skupinu, koji utječe na odabir prikladnih sredstava, načina ili ciljeva djelovanja. Vrijednost je, prema Rokeach (1968:16), “trajno vjerovanje da je specifičan način ponašanja ili krajnji cilj egzistencije osobno ili društveno poželjniji u odnosu na suprotni način ponašanja ili cilj egzistencije”. Lewin (1952) nije promatrao vrijednosti kroz prizmu krajnjih ciljeva, no smatrao je da vrijednosti utječu na ponašanje pojedinca. Preciznije, vrijednosti utječu na odabir ili sam čin s obzirom na procijenjenu pozitivnu ili negativnu konotaciju ili ishod koji ona potencijalno nosi. Vrijednosti Vukasović (2010:103) vidi kao “dobra potrebna za život i duhovni razvitak, ciljevi prema kojima se krećemo, ideali kojima težimo, krajnje svrhe ljudskih nastojanja”. Vrijednosti su sastavnice ili produkti “individualne, grupne i/ili društvene svijesti” koje se mogu preuzeti iz kulture u svrhu orijentacije, potrebe za samoregulacijom i regulacijom odnosa s okolinom i pojavljuju se u obliku poželjnih “implicitnih i eksplicitnih simbola i obrazaca” (Miliša i Bagarić, 2012: 86). Schwartz i Bilsky (1987) definiraju vrijednosti kao koncepte ili vjerovanja o poželjnim stanjima ili obrascima ponašanja koji su poredani prema prioritetima i važnosti te koji usmjeravaju selekciju i evaluaciju događaja i vlastitih/tuđih postupaka. Vrijednosti su “poželjni ciljevi različite važnosti”, koje, prema Schwartz (1992:2), “nadilaze specifične situacije” i “djeluju kao usmjeravajuća načela u čovjekovu životu”. Životna filozofija, prema Allport (1961), snažno je vezana s vrijednostima kao determinantama smjera, motivacije, ciljeva i izbora pojedinca. Vrijednosti su vjerovanja koja utječu na sklonosti pojedinca, koja, u konačnici, oblikuju njegove buduće planove (Allport, 1961).

Vrijednosti su, prema Petz (1992), konstrukti koji omogućuju uvid u ljudsko ponašanje, koji se mogu analizirati uvidom u osobne ciljeve pojedinca jer se vrijednosti ne mogu izravno opažati. Vrijednosti mogu biti svojevrsna organizacija “potreba, želja i ciljeva”, a čije se važnost reflektira u organizaciji i hijerarhiji prioriteta (Petz, 1992:500). Vrijednosti snažno motiviraju i utječu na način djelovanja i izbor ponašanja. Vrijednost je, za Rokeacha (1968), vjerovanje koje usmjerava dijela i prosudbu pojedinca u specifičnim situacijama, pri kreiranju kratkoročnih ciljeva i krajnjih egzistencijalnih ciljeva. Nakon što pojedinac internalizira vrijednost, na svjesnoj ili nesvjesnoj razini, ona postaje standard ili kriterij koji usmjerava postupke pojedinca, podržava i opravdava njegove/tuđe stavove i djela te osnova za prosudbu i usporedbu s drugima. Vrijednosti su, prema Pantić (1977), elementarne karakteristike koje se očituju u verbalnome i neverbalnome ponašanju, pri donošenju odluka na temelju ponuđenih alternativa te pri evaluaciji događaja ili situacija.

Rohan (2000) ističe da vrijednosti mogu biti smjernice ili vodilje koje usmjeravaju ponašanje. Schwartz (2004) smatra da se odnos između vrijednosti i ponašanja pojedinca može objasniti na temelju četiriju sekvencijalnih procesa. Naime, vrijednosti moraju biti (1) aktivirane jer su (2) vrijednosti motivacijski konstrukti/ciljevi koji (3) utječu na percepciju i interpretaciju unutar svakodnevnih situacija. Naposlijetku, nakon što su (4) vrijednosti aktivirane, one utječu na planiranje postupaka i dijela. Primjerice, McClelland (1985) je tvrdio da vrijednosti utječu na ponašanje pojedinca jedino ako je sam čin rezultat svjesne odluke. Bardi i Schwartz (2003) nasuprot tomu tvrde da vrijednosti nisu produkt svjesne odluke te da je utjecaj vrijednosti vidljiv u ljudskim navikama ili u svakodnevnim obrascima ponašanja (Sagiv i Schwartz, 2004).

No Bardi i Schwartz (2003) preispituju razloge zbog kojih ljudi osjećaj potrebu ili obvezu ponašati se u skladu sa svojim vrijednostima. Osobe se žele ponašati u skladu s vrijednostima jer (1) imaju potrebu za dosljednošću između vjerovanja (vrijednosti) i djela (Feather, 1995; Sagiv i Schwartz, 1995) i (2) dosljednost je korisna, ona pomaže pojedincima da dobiju ono što žele. Iako vrijednosti mogu utjecati na izbore ponašanja (Schwartz i Bardi, 2001) u svakodnevnim situacijama, svjesno promišljanje o vlastitim vrijednostima ili vrijednosnim prioritetima može se odvijati u hipotetskim, simuliranim okolnostima ili situacijama u kojima pojedinac donosi svjesnu odluku (primjerice, odabir sporta, izbornoga predmeta, kolegija). Naime, rezultati istraživanja Bardi i Schwartz (2003) pokazuje da je većina ljudskih obrazaca spontana (primjerice, pojedinci rjeđe promišljaju o vlastitim vrijednostima hedonizma prije noćnih izlazaka).

Hofstede (2001, 1984) vidi vrijednosti kao sklonosti ili tendencije koje su programirane u mlađoj dobi. Vrijednosti, prema Hofstedeu (2001:18), determiniraju našu “subjektivnu definiciju racionalnosti”. Vrijednosti se uspostavljaju kao osobni ciljevi, kriteriji ili zahtjevi, a djeluju u svijesti i djelima pojedinca (Miliša i Bagarić, 2012). Matić (1990) vidi vrijednost kao kriterij djelovanja, izbor i standard na temelju kojega pojedinac procjenjuje vlastite i tuđe postupke, događaje, stvari i načine ponašanja unutar skale *odobravanja – neodobravanja*.

Rohan (2000:270) pritom vidi vrijednost kao “implicitni analogno načelo koji je konstruiran na temelju prosudbi o karakteristikama stvari, ljudi, djela i aktivnosti koje omogućuju najbolji mogući život”. Naime, pojedinac koji djeluje i promišlja u skladu s društvenim zahtjevima olakšava si funkcioniranje u svakodnevnim okvirima. Nadalje, vrijednosti pružaju moralno-etičku osnovu i smjernicu na temelju koje pojedinac razlikuje dobro i loše te se ponaša u skladu s tom spoznajom. Vrijednosti nisu nužno smjernice jer je poimanje dobrog i lošeg krajnje subjektivno i podložno osobnomu viđenju i reakciji. Stoga na temelju analize dosadašnjih spoznaja Rohan (2000) ističe da pojedinci posjeduju univerzalne ili jednake vrijednosti, no razlike se očituju s obzirom na važnost koju im pridaju i unutarnju hijerarhiju koja nastaje kao posljedica rangiranja.

Analizirajući koncept vrijednosti, Schwartz (2003) povezuje dosadašnje spoznaje te zaključuje da su (1) vrijednosti kognitivne strukture ili vjerovanja koja pri aktivaciji bivaju isprepletena s emocijama, a (2) odnose se na poželjne ciljeve. Nadalje, (3) vrijednosti nadilaze specifične situacije i aktivnosti (i pritom se razlikuju od normi i stavova), (4) služe kao kriteriji koji usmjeravaju selekciju ili evaluaciju pravila, događaja, djela i ljudi, (5) rangiraju se prema važnosti, pri čemu nastaju vrijednosni prioriteti koji naposljetku (6) utječu na obrasce ponašanja pojedinca. Radin (2001) također ističe zajedničke elemente dosadašnjih spoznaja, poput *poželjnosti* (vrijednost se očituje kao cilj motivacije), *selekcije* (utječe na obrasce ponašanja), *stabilnosti* (vrijednosti su razmjerno trajne karakteristike svijesti), *težnje k sustavnosti* (tvore hijerarhije) i *pozitivnosti* (vrijednosti, za razliku od stavova, mogu varirati u prihvaćenosti, no ne mogu biti odbačene).

Vrijednost se očituje u području *govora* (verbalno podržavanje, opravdavanje, nagovaranje, kritiziranje) i djelovanja (ponašanje u skladu s odabranom vrijednosti). Matić (1990) izdvaja sljedeće karakteristike vrijednosti: *stabilnost* (relativno stabilan dio ljudske svijesti koji omogućuje razvoj ljudske ličnosti i društva), *selektivnost* (utječe na izbor i postupke pojedinca), *poželjnost* (određuju želju, čin i način), *pozitivnost* (njihovo prihvaćanje

varira, a posljedica je njihova odbacivanja prestanak važnosti), *intersubjektivnost* (produkt normi i interakcija između pojedinaca) i *vrijednost kao vjerovanje* (podrazumijeva afektivnu, kognitivnu i ponašajnu sastavnicu).

Vrijednost za Hofstede (2001) ima *intenzitet* i *smjer*. Spomenute karakteristike prikazao je koristeći se matematikom, odnosno vrijednost ima svoju veličinu i znak, a predstavljena je kao strijele koja se kreće na određenom vremenskom pravcu. Vrijednost nosi osobno značenje (intenzitet), a njezino posredovanje može imati pozitivan i negativan ishod (smjer). Osobe se razlikuju s obzirom na intenzitet i smjer unutarnjih vrijednosti. Nadalje, Hofstede (2001) razlikuje vrijednosti koje su *željene* (engl. *desired*) i *poželjne* (engl. *desirable*). Prvotno spomenute vrijednosti one su koje pojedinci uistinu žele, a druge su one koje bi trebali željeti. Spomenuta distinkcija upućuje na sraz između realnosti i društvene poželjnosti, no njihova različitost ne nosi negativnu konotaciju, nego upućuje na različitu narav i podrijetlo vrijednosti.

Kluckhohn (1951) upozorava na tri ključne dimenzije vrijednosti: *afektivnu* (poželjnost vrijednosti), *kognitivnu* (vrijednost je koncept) i *konativnu* (naglasak je na selekciji). Vrijednost se promatra kao preferencija ili naklonost koja je moralno, kognitivno ili na osnovni estetske prosudbe opravdana. Vrijednosti su, prema Marini (2000), vjerovanja koja spajaju afektivne i kognitivne elemente u svrhu usmjeravanja pojedinaca u svakodnevnim životnim okolnostima. Promišljajući o naravi i izvoru vrijednosti, Schwartz i Bilsky (1987:551) vide vrijednosti kao “kognitivne reprezentacije” triju univerzalnih potreba: bioloških potreba organizma, potrebe za interakcijom i interpersonalnim odnosima te institucionalnim zahtjevima za dobrobit skupine.

Miliša, Dević i Perić (2015) upućuju na dvije funkcije vrijednosti: motivacijsku funkciju (odnosi se na odabir želja, ciljeva i vjerovanja) te vrijednosti kao *osobne* ili *društvene* standarde ponašanja. Vrijednost, stoga, ima dvojaku funkciju, ističe Rokeach (1968), jer je osobni i društveni standard ponašanja i utječe/motivira pojedinca pri odabiru želja i ciljeva. Stoga kao standard vrijednost ima normativnu funkciju, dok kao cilj ili svojevrsni ideal ona ima motivacijsku funkciju (Rokeach, 1973). Vrijednosti mogu biti naučena pravila, trajne istine ili vjerovanja na temelju kojih pojedinac donosi odluke (Rokeach, 1968). Njezin ambivalentni karakter očituje se u ovisnosti pojedinca o društvenoj okolini (i njezinim odobravanjem), ali i u potrebi pojedinca za samoostvarenjem i svojevrsnim oslobađanjem od društvenih regulativa (Matić, 1990).

Rokeach (1968:17) dijeli vrijednosti na *terminalne* ili “poželjne ciljeve egzistencije” i *instrumentalne* ili “poželjne načine ponašanja”. Pojedinač rangira i organizira vrijednosti prema važnosti, pri čemu kreira *terminalni* i *instrumentalni* sustav ili hijerarhiju vrijednosti. U području instrumentalnih vrijednosti Rokeach (1973) razlikuje *moralne* vrijednosti i vrijednosti *kompetencije*, a u području terminalnih vrijednosti razlikuje *osobne* i *društvene* vrijednosti. *Terminalne* vrijednosti kao poželjna krajnja postojanja ili stanja sastoje se od ciljeva poput udobnoga života, jednakosti, uzbudljivoga života, obiteljske sigurnosti, slobode, zdravlja, unutarnje harmonije, zrele ljubavi, nacionalne sigurnosti, užitka, vječnoga života/spasenja, samopoštovanja, osjećaj uspjeha, društvenoga priznanja, iskrenoga prijateljstva, mudrosti, mira u svijetu i ljepote. *Instrumentalne* vrijednosti, poželjni način djelovanja ili dostizanja terminalnih vrijednosti, čine: ambicioznost, otvorenost, kompetentnost, urednost, hrabrost, tolerancija, uslužnost, iskrenost, kreativnost, neovisnost, inteligencija, racionalnost/logičnost, pažljivost/nježnost, odanost, poslušnost, pristojnost, odgovornost i samokontrola. Hijerarhije su povezane na funkcionalnoj i kognitivnoj razini te isprepletene sa stavovima povezanim s određenim objektom ili situacijom. Vrijednost je, prema Rokeachu (1973), dinamičniji pojam od stava jer ima izraženu kognitivnu, afektivnu, ponašajnu i motivacijsku sastavnicu. Dok se kognitivna dimenzija odnosi na svijest o adekvatnome načinu ponašanja, emocionalna se sastavnica odnosi na osjećaje koje imamo prema stanju ili obrascu djelovanja. Bihevioralna dimenzija, u trenutku aktivacije, rezultira djelovanjem. Iako vrijednosti i stavovi utječu na socijalne obrasce ponašanja, vrijednosti snažnije determiniraju stavove, a zatim i postupke pojedinca. Emocionalne, ponašajne i kognitivne dimenzije vrijednosti mogu biti u konfliktnim odnosima. Primjerice, određena situacija može zahtijevati aktivaciju ili uporabu vrijednosti koje nisu nužno u kongruenciji, nego u konfliktu (Braithwaite i Law, 1985).

Vrijednosti se hijerarhijski, prema važnosti, razvrstavaju u ljestvice, skale ili sustave (Smith i Schwartz, 1997; Vukasović, 2010). Kluckhohn (1951) smatra da se na osnovi sljedećih dimenzija mogu klasificirati vrijednosti: *dimenzije modaliteta* (pozitivne i negativne vrijednosti), *dimenzije sadržaja* (estetske, kognitivne i moralne vrijednosti), *dimenzije namjere* (instrumentalne i ciljne vrijednosti), *dimenzije općenitosti* (tematske ili one koje su povezane s raznim situacijama i kulturnim sadržajima i specifične vrijednosti koje su povezane s karakterističnim situacijama ili s društvenom ulogom), *dimenzije intenziteta* (kategoričke ili striktno i preferencijalne ili pogodne vrijednosti te hipotetske vrijednosti koje se nadalje dijele na utopijske, tradicionalne i ritualne ili pasivne vrijednosti), *dimenzije jasnoće* (eksplicitne i

implicitne vrijednosti), *dimenzije dosega* (svojstvene, osobne, grupne i univerzalne vrijednosti), *dimenzije organizacije* (prioritetne, izolirane i integrativne vrijednosti). Hobljaj i Črpić (2000) ih dijele na *vrjednote u sebi ili za sebe* (istina, pravda, ljubav, prijateljstvo, ljepota i druge vrijednosti koje su izražene apstrakcijama), *vrjednote kao zbilja koja vrijedi* (djelo pravde, umjetničko djelo, tvrdnja), *vrjednote kao subjektivna prednost* (potrebe, želje i aspiracije) i *vrjednote s povijesno-kulturnoga stajališta* (vrijednosni sustav koji se povezuje sa skupinom, narodom i vremenom/epohom i pripada im.)

Hofstede (2001) smatra da su vrijednosti pojedinca međusobno povezane, pri čemu kreira unutarnju vrijednosnu hijerarhiju ili sustav. No spomenuti sustav ne mora biti u harmoniji jer osoba može posredovati vrijednosti koje su u međusobnome konfliktu. Hofstede (2001) razlikuje individualne ili kolektivne vrijednosti. Vukasović (2010) razlikuje univerzalne i općeljudske vrijednosti koje se mogu uočiti unutar *društvenoga* (nacionalnoga) i *obiteljskoga* (personalnoga) okružja. Osim toga, vrijednosti dijeli na *materijalne* i *duhovne* vrijednosti. Materijalne ili tjelesne vrijednosti odnose se na svakodnevne životne potrebe, a duhovne na više životne istine ili svrhe, poput istine, pravde, ljubavi, dobrote itd. Također razlikuje *univerzalne* ili *općeljudske vrijednosti* koje postavljaju moralne norme i iz kojih proizlaze *socijetalne*, *zatim nacionalne*, *obiteljske* i *personalne vrijednosti*. Tanović (1987) razlikuje *individualne* (vrline, osobine, originalnost itd.) i *društvene* (osobni i zajednički interesi, poput jednakosti, slobode, sigurnosti, pravednosti itd.) vrijednosti.

Definirajući vrijednosti kao usmjeravajuća načela, Schwartz (1992, 1996) razlikuje deset motivacijskih vrsta vrijednosti (engl. *motivational types of value*), koje se sastoje od specifičnih vrijednosti i međusobno se razlikuju s obzirom na motivacijski aspekt:

- a) *Moć* uključuje društveni status, prestiž, materijalna dobra, dominaciju i kontrolu nad pojedincima i resursima. Iako se vrijednosti moći i postignuća odnose na društveno poštovanje, vrijednosti postignuća odnose se na uspješnost izvedbe u socijalnim interakcijama, a vrijednosti moći na očuvanje ili postizanje položaja. Specifične vrijednosti jesu društvena moć, bogatstvo, ugled, autoritet i novac.
- b) *Postignuće* se odnosi na ostvarivanje osobnoga uspjeha na temelju sposobnosti koje su u skladu s društvenim standardima. Vrijednosti postignuća odnose se na sposobnost pojedinca za stjecanje društvenoga odobrenja i prevladavanja kulturnih standarda. Specifične vrijednosti odnose se na samopoštovanje, ambicioznost, utjecajnost, inteligenciju, naporan rad, sposobnost (učinkovitost) i uspješnost.

- c) *Hedonizam* se odnosi na ugodu i vlastito zadovoljstvo, a specifične vrijednosti odnose se na uživanje (u hrani, slobodnome vremenu itd.) i zadovoljenje tjelesnih želja. Vrijednosti hedonizma odnose se na potrebe koje se zadovoljavaju u uživanju i (samo)ugodi.
- d) *Poticaj* se odnosi na novost, uzbuđenje i životne izazove. Vrijednosti proizlaze iz organizmičke potrebe za stimulacijom koja omogućuje optimalnu aktivaciju. Specifične vrijednosti uključuju odvažnost te riskantan, raznovrstan, uzbudljiv život prepun stimulativnih iskustava i promjena.
- e) *Neovisnost* povezuje slobodu misli, kreativnost, istraživanje i slobodu djelovanja. Neovisnosti proizlazi iz potrebe za kontrolom, autonomijom i neovisnosti. Specifične vrijednosti jesu kreativnost, sloboda, samostalnost (samodostatnost), znatiželja i istraživanje te odabir vlastite svrhe i ciljeva.
- f) *Univerzalizam* podrazumijeva razumijevanje, poštivanje, prihvaćanje, dobrobit (zaštitu) ljudi i prirode. Vrijednosti univerzalizma proizlaze iz potrebe za preživljavanjem, no pojedinci nisu svjesni vlastitih potreba dok su unutar primarne skupine. Spomenute vrijednosti u kontrastu su s vrijednostima *dobrohotnosti*. Ako su izvan skupine, pojedinci mogu uočiti opasnosti neprihvatanja drugih i uništavanja okoliša (prirodnih resursa). Vrijednosti univerzalizma stoga su rezultat brige za šire društvo/svijet i prirodu. Specifične su vrijednosti svjetski mir, unutarnji sklad, otvorenost (tolerancija), jednakost, jedinstvo s prirodom, mudrost (zrelo shvaćanje života), pravda, očuvanje okoliša, svijet ljepote i umjetnosti.
- g) *Dobrohotnost* se odnosi na održavanje i unaprjeđenje dobrobiti osoba s kojima pojedinac ima bliski kontakt. Vrijednosti *dobrohotnosti* proizlaze iz potrebe za pripadanjem i svakodnevnim grupnim funkcioniranjem. Nadalje, vrijednosti *dobrohotnosti* internalizirane su i dobrovoljno posredovane (za razliku od vrijednosti konformizma). Pojedinac iskazuje brigu za bližnje te je u svojim odnosima iskren, odan, zreo i sklon opraštanju. Specifične su vrijednosti odanost prijateljima i skupini, iskrenost, zrela ljubav, uslužnost, odgovornost i sposobnost/spremnost opraštanja.
- h) *Tradicija* podrazumijeva poštivanje, prihvaćanje i održavanje tradicionalnih, religijskih običaja i ideja. Grupne ideje, uvjerenja, simboli i prakse postaju dio zajednički dijeljenih običaja i tradicije. Održavanje običaja pridonosi vrijednostima, održanju i solidarnosti među članovima. Vrijednosti tradicije podrazumijevaju prihvaćanje običaja i ideja koje religija i kultura nameću pojedincu. Specifične su vrijednosti

poštivanje tradicije, umjerenost, poniznost (skromnost), pobožnost, prihvaćanje vlastitoga života i sudbine.

- i) *Konformizam* se odnosi na suzdržavanje od namjera, sklonosti ili aktivnosti koje mogu narušiti društvena očekivanja, norme ili povrijediti druge pojedine. Vrijednosti konformizma podrazumijevaju inhibiciju osobnih potreba i sklonosti u svrhu neometanoga grupnog funkcioniranja. Pojedinaac se također ograničava u svakodnevnoj interakciji s bližnjima. Specifične su vrijednosti pristojnost, poslušnost, samodisciplina, poštivanje roditelja i starijih.
- j) *Sigurnost* se odnosi na društvenu, međuljudsku i osobnu harmoniju/sklad, stabilnost i sigurnost. Vrijednosti sigurnosti uključuju individualne i grupne interese te kolektivne interese kojima se pojedinac bori za vlastite potrebe ili *self* (primjerice, sigurnost). Specifične su vrijednosti obiteljska sigurnost, nacionalna sigurnost, društveni poredak, osjećaj pripadnosti, urednost/čistoća, zdravlje i uzvratanje usluga.

Spomenutu tipologiju razradili su Schwartz i Bilsky (1987), a zatim je Schwartz (1992, 1994, 1996) dorađivao tipologiju u idućim radovima. Schwartz (1992) upućuje na strukturnu povezanost vrsta vrijednosti koje se razlikuju s obzirom na posredovanu motivaciju (i krajnji motivacijski cilj). Osobni vrijednosni prioriteti jesu odgovori, ističe Schwartz (1996:2), na “tri univerzalna zahtjeva ljudske egzistencije: biološke potrebe, potrebe za koordiniranom socijalnom interakcijom i zahtjeva za grupno preživljavanje i funkcioniranje”.

Cirkularna struktura vrijednosti konfliktni je i kompatibilni odnos koji postoji među vrstama vrijednosti (Bilsky, Janik i Schwartz, 2011). Kompatibilnost vrijednosnih vrsta vidljiva je kod susjednih vrijednosnih vrsta koje također dijele zajedničke motivacijske orijentacije. Susjedne vrijednosne vrste kreiraju *motivacijski kontinuum* na cirkularnoj vrijednosnoj strukturi, što Schwartz (1996) potanko objašnjava:

- a) *Moć* i *postignuće* ističu društvenu nadmoć i ugled.
- b) *Postignuće* i *hedonizam* iskazuju egocentričnost.
- c) *Hedonizam* i *poticaj* uključuju želju za emocionalno ugodnim uzbuđenjem.
- d) *Poticaj* i *neovisnost* podrazumijevaju intrinzičnu motivaciju za znanjem, ovladavanjem sadržaja i vještina te otvorenost za promjene.
- e) *Neovisnost* i *univerzalizam* ističu vjeru u vlastitu prosudbu te prihvaćanje raznolikosti življenja.
- f) *Univerzalizam* i *dobrohotnost* podrazumijeva nadilaženje sebičnih interesa i brigu za dobrobit drugih.

- g) *Dobrohotnost i tradicija/konformizam* promiču predanost vlastitoj skupini i njezinim članovima.
- h) *Tradicija/konformizam i sigurnost* ističu harmoniju odnosa te održavanje trenutačnoga društvenog poretka.
- i) *Sigurnost i moć* ističu svladavanje ili izbjegavanje potencijalnih nesigurnosti kontrolom odnosa i resursa.

Osim na teorijskoj razini, iz shematskoga prikaza motivacijskoga kontinuuma vidi se da bliže motivacijske vrste unutar modela odražavaju sličnost motivacijskih ciljeva. No motivacijske ciljeve konfliktnih vrijednosnih vrsta nije lagano odrediti, ističe Schwartz (1992,1996). Primjerice, vrijednosti *postignuća* mogu biti u konfliktu s vrijednostima *dobrohotnosti* jer je težnja osobnom uspjehu u koliziji s potrebom za dobrobiti drugih.

Schwartz (1992, 1994, 1996) razlikuje 56 specifičnih vrijednosti koje se, kao motivacijski ciljevi, nalaze na nižoj razini. Nadalje, razlikuje dvije motivacijske dimenzije koje strukturiraju vrijednosni sustav te se sastoji od četiriju viših vrijednosnih razina (Prilog 1.):

- a) *Otvorenost za promjene* (engl. *openness to change*) sadržava vrijednosne vrste *neovisnosti i poticaja* nasuprot *zadržavanju tradicionalnih odnosa* (engl. *conservation*) koji je kombinacija vrijednosnih vrsta *sigurnosti, konformizma i tradicije*. Spomenuta dimenzija odražava konflikt između slobode razmišljanja, djelovanja i sklonosti promjenama nasuprot submisivnomu ograničavanju, održavanju tradicije i stabilnosti.
- b) *Vlastiti probitak* (engl. *self-enhancement*) sadržava vrijednosne vrste *postignuća i moći* nasuprot *vlastitomu odricanju* (engl. *self-transcendence*) koji obuhvaća *univerzalizam i dobrohotnost*. Dimenzija odražava konflikt između prihvaćanja drugih kao jednakih i brige za njihovu dobrobit nasuprot težnji za vlastitim uspjehom i dominacijom nad drugima. Primjerice, vrijednosti hedonizma dijele elemente *otvorenosti za promjene i vlastitoga probitka*.

Spomenute dimenzije mogu se shvatiti kao dva temeljna ljudska problema na koja treba dati odgovor. Prvotna dimenzija odnosi se na konflikt između praćenja vlastitih interesa (koji mogu biti nepredvidljivi) ili očuvanja tradicionalnih ili *status quo* društvenih odnosa. Druga dimenzija odražava konflikt između posljedica vlastitih i tuđih djela usmjerenih prema sebi i posljedica tuđih i vlastitih djela u društvenim okvirima.

S obzirom na njihovu motivacijsku narav, vrijednosti utječu na ponašanje pojedinca, no pri donošenju odluka osobne vrijednosti mogu biti pod utjecajem normativnih pritisaka (Bardi i Schwartz, 2003). Rokeach (1968) smatra da su kultura, socijalna struktura, religija, klasa,

zanimanje, politička orijentacija, spol, obrazovanje i odgoj jedni od najvažnijih čimbenika koji snažno oblikuju unutarnji vrijednosni sustav pojedinca. Vrijednosti pojedinca pod neposrednim suutjecajem svakodnevnih iskustava, ekološkoga i sociopolitičkoga konteksta te povijesnih i društvenih promjena koje utječu na kulturološke, grupne i individualne promjene vrijednosti (Smith i Schwartz, 1997). Vrijednosti mogu biti odraz strukturalnih promjena, društvenih standarda djelovanja, socioekonomskih odnosa, ali mogu također mijenjati dinamiku individualnih i grupnih odnosa (Miliša i Bagarić, 2012). Osobni vrijednosni prioriteti razvijaju se radi usklađivanja s potrebama pojedinca, radi suočavanja s okolnostima, zaprekama, društvenim normama i okolinom (Schwartz, 2003).

2.3.1. Vrijednosne orijentacije

Vrijednosne orijentacije čine skup povezanih vrijednosti koje su u svojoj naravi opće, organizirane i uključuju egzistencijalne i kontekstualne elemente (Kluckhohn, 1951; Hills, 2002; Schwartz, 2007; Bardi i Goodwin, 2011; Bojović, Vasilijević i Sudzilovski, 2015). Osim stabilne naravi, vrijednosne orijentacije uključuju “veći broj pojedinačnih vrijednosti slične motivacijske osnove” (Franc, i sur., 2008: 139). Vrijednosne su orijentacije, prema Vlah i sur. (2011a: 31), “teorijski konstrukti proizašli iz više latentno povezanih vrednota”, a produkt su socijalizacije. Razvoj vrijednosnih orijentacija odvija se paralelno s procesom socijalizacije te je za Kaur i Kang (2016) pokazatelj zrelosti pojedinca. Naime, stabilnost i konzistentnost vrijednosnih orijentacija reflektira se u samopouzdanosti i aktivnome djelovanju u skladu s vrijednosnim izborima, a nestabilnost u nedosljednosti pojedinca (Kaur i Kang, 2016).

Kako bi teorijski razgraničili vrijednosti i vrijednosne orijentacije, Miliša i Bagarić (2012:91) ističu da se vrijednosti povezuju s “idealnim projekcijama”, a odnos pojedinca prema vlastitim vrijednostima osoban je, fluidan i relativan. Vrijednosne orijentacije, nasuprot tomu, opće sui trajnije te usmjerene prema životnim, egzistencijalnim temama. Spranger (1928) je vrijednosne orijentacije ili vrste vidio kao životnu filozofiju ili shemu koji pridonosi životnoj unificiranosti ako se pojedinac drži odabranih vrijednosnih izbora. Vrijednosne orijentacije čine funkcionalno povezane vrijednosti koje spadaju u okvir “životne filozofije” i “zahtijevaju trajniju zaokupljenost svijesti” (Miliša i Bagarić, 2012: 93,92). Vrijednosne su orijentacije produkt povezanosti specifičnih “potreba, stavova, interesa i motiva u tzv. intersubjektivnom

značenju i kolektivnoj svijesti” koje pružaju dublji uvid u vrijednosna usmjerenja i prioritete pojedinca (Miliša i Bagarić, 2012:93).

Vrijednosne orijentacije, prema Pehlić (2019), imaju strukturu troslojne torte jer prvi, kognitivni i misaoni sloj, sadržava dio iskustva ličnosti koji se ostvaruju činjeničnim znanjem. Drugi, emocionalni ili motivacijski dio, odražava motiviranost ličnosti za odabrane vrijednosne ciljeve, a treći ili akcijski dio obuhvaća konkretan plan djelovanja (prema Jadov, 1969). Vrijednosne orijentacije čini skupina uzajamno povezanih vrijednosti koja ima važnu ulogu u procesu promišljanja, donošenja odluka i djelovanja, ističu Kaur i Kang (2016).

Vrijednosne orijentacije, prema Kluckhohnu (1951), sadržavaju afektivno-kognitivne elemente (ili vrijednosti) i kognitivne elemente (orijentacije), a mogu ih posredovati pojedinci i skupine. Preciznije, Kluckhohn (1951) vidi vrijednosne orijentacije kao organizirane i univerzalne koncepte koje utječu na čovjekovo ponašanje prema okolini, prirodi, drugim pojedincima, a koje može biti poželjno ili nepoželjno izraženo u njegovim bliskim odnosima. Vrijednosne orijentacije, poput vrijednosti sadržavaju kriterij poželjnosti te obuhvaćaju egzistencijalne i normativne zahtjeve sredine. Vrijednosne orijentacije pojedinca nisu samo individualne nego su odraz utjecaja kojima su pojedinci ili skupine izloženi (Schwartz, 2007). Osim stavova u ponašanju, pri analizi vrijednosnih orijentacija uzima se u obzir dosadašnje društveno iskustvo i sociokulturna pozadina (Vlah, i sur., 2011a). Schwartz (2007) pojašnjava da su vrijednosni izbori jedan od načina suočavanja s temeljnim unutarnjim potrebama, društvenim zaprekama i prilikama te društveno- normativnim idejama o primjerenosti ili neprimjerenosti. Vrijednosne orijentacije pojedinca stoga su važne na individualnoj ili mikrorazini (pokazatelji osobnih aspiracija i vjerovanja) te na društvenoj ili makrorazini (Vauclair, i sur., 2011).

Uvid u tipove vrijednosnih orijentacija važan je zbog profesionalne orijentacije, vrijednosnih izbora mladih, uvida u njihov društveni položaj, analizu odgojne vrijednosti i uvida u ponašanje mladih (Miliša, Takšić i Rako, 1988). Vrijednosne orijentacije, za Kluckhohn (1951), variraju na skali između *implicitnoga* i *eksplicitnoga*. Istraživanja Allport i Vernon (1931), Allport, Vernon i Lindzey (1970) upućuju na šest idealnih tipova: (1) *teorijski* (cilj je otkrivanje istine primjenom empirije, kritike i razuma), (2) *ekonomski* (težnja praktičnosti), (3) *estetski* (težnja umjetničkoj strani života, individualizmu i samodostatnosti), (4) *društveni* (dominantna vrijednost jest vrijednost altruizma, pri čemu je naglasak na simpatiji, nesebičnosti i ljubavi prema drugima), (5) *politički* (težnja moći, utjecaju, ugledu i

vodećem položaju) i (6) *religijski* (vrijednost zajedništva, težnja prema shvaćanju svemira radi povezivanja). Njihova metoda ispitivanja proizlazi iz radova Sprangera (1928), koji na osnovi vjerovanja, načina razmišljanja i stilova života razlikuje šest idealnih tipova. Svaki je tip orijentiran prema određenim vrijednostima. Pojedinci ne moraju pripadati zadanim tipovima, spomenuta kategorizacija služi istraživanja i približavanju vrijednostima pojedinca (Hermans i Oles, 1994). Određeni vrijednosni ili idealni tip ne mora biti *dobar* ili egzaktan u svakodnevnim okvirima jer je tip *shema shvaćanja ili razumijevanja* na osnovi koje procjenjujemo razinu vrijednosnoga izbora (koji proizlazi iz odabira jednoga ili više tipova):

- a) *Teorijsku* vrijednosnu orijentaciju, pri čemu je ideal pronalazak istine. U svrhu pronalaska istine i sistematizacije znanja pojedinac na kognitivnoj razini promatra i promišlja lišen predrasuda o ljepoti i korisnosti objekata.
- b) *Ekonomski* vrijednosni tip koji je teži korisnosti, praktičnosti i akumulaciji bogatstva, koja se povezuje s proizvodnjom, marketingom i potrošnjom dobara. Prvotno se temeljio na *samodostatnosti* i zadovoljavanju vlastitih potreba te je u oprječnim odnosima s drugim vrijednosnim izborima (primjerice estetskim tipom, osim ako pridonosi komercijalnoj i financijskoj svrsi). Znanje mora imati praktičnu svrhu, a neprimijenjeno znanje promatra se kao suvišno i spremno za odbacivanje. Pojedinac ne teži dominaciji, no ima potrebu za višim materijalnim statusom od svojih prijatelja ili drugih pojedinaca.
- c) *Estetski* tip najviše vrijednuje *formu* ili *simetriju* i *harmoniju* i teži joj. Život se shvaća kao niz događaja ili epizoda u kojima se svako iskustvo promatra na temelju ljepote ili ljupkosti i simetrije. Svako iskustvo cijeni se i teži se raznolikosti iskustava. Pojedinac izjednačava istinu s ljepotom (u suprotnosti s teorijskim tipom), marketing i prodaju doživljava kao napad na vrijednosti koje on najviše cijeni (u konfliktu s ekonomskim tipom) te se protivi politici ako ugnjetava njegov individualizam (u konfliktu s političkim tipom). Iako ga odnosi s ljudima zanimaju, on je naposljetku orijentiran sebi.
- d) *Društveni* idealni tip najviše cijeni ljude i odnose s drugim pojedincima. Pojedinac je human i nesebičan u svojim odnosima te doživljava spomenute orijentacije oštrima jer su za njega odnosi s ljudima i ljudi njegov krajnji cilj (zbog čega je sličan religijskoj vrijednosnoj orijentaciji).
- e) *Politički* tip teži samo moći i vodstvu, koji ne moraju biti povezani s područjem politike. Pojedinci su snažno motivirani željom za moći i za njezinim izričajem u svim odabranim dijelovima života.

- f) *Religijski* tip najviše cijeni zajedništvo te uz snažnu dozu mističnosti teži aktivnoj participaciji u životu i razumijevanju svemira u njegovoj kompleksnosti.

Prije formiranja vrijednosnih orijentacija Kluckhohn i Strodtbeck (1961) postavljaju pet zajedničkih pitanja ili problema na koje svako društvo u jednom trenutku mora odgovoriti, a njihovi odgovori reflektiraju unutarnje vrijednosti ili vrijednosne orijentacije: *Kakav je čovjekov karakter – dobar, loš ili raznolik?; Kakav je odnos između čovjeka i prirode – nadoćan, submisivan ili harmoničan?; Na koje se razdoblje treba fokusirati – prošlost, sadašnjost ili budućnost?; Što motivira čovjekovo djelovanje – potreba za izražavanjem, rastom ili postignućem?; Kako se pojedinci trebaju odnositi prema ljudima – hijerarhijski, jednako ili prema individualnoj zasluži?* Na osnovi postavljenih pitanja ili dimenzija kreirane su vrijednosne orijentacije *vrijeme, djelovanje, odnosi, osoba – priroda i ljudska narav/karakter.*

Miliša, Takšić i Rako (1988) razlikuju (1) *samoaktualizirajuću* – intrinzične radne vrijednosti očituju se u potrebi za stvaralaštvom, ostvarenju vlastitih sposobnosti, želji za neovisnosti ili samostalnosti te zadovoljstvu postignutim nakon uložena napora; (2) *socijalnu* – radne vrijednosti očituju se u interakciji s drugim pojedincima, pridonosi altruizam, i (3) *utilitarističku vrijednosnu orijentaciju* – ekstrinzične radne vrijednosti očituju su u potrebi za sigurnosti, napredovanjem i materijalnom kompenzacijom.

U svrhu istraživanja interakcije između vrijednosnih orijentacija i prostora njihova posredovanja, Havelka (1998) identificira dvanaest vrijednosnih orijentacija koje se dijele s obzirom na *individualne* ili *društvene* ciljeve. Vrijednosti koje su *usmjerene na individualne ciljeve* posreduju se interakcijom s drugim pojedincima, no one su primarno usmjerene prema pojedincu ili vlastitoj dobrobiti:

- a) *Sigurnost* se odnosi na egzistencijalnu sigurnost koju pojedinac postiže sigurnim poslom i vrijednim radom. Marljivost na stalnom poslu osigurava zadovoljenje potreba.
- b) *Zarada* se odnosi na utilitarističke potrebe, želju za bogatstvom i materijalnom dobiti.
- c) *Ugodnost* podrazumijeva hedonistički stil življenja u kojemu nema pretjeranih napora i odgovornosti, nego veselja i bezbrižnosti.
- d) *Samostalnost* se odnosi na osobnu samostalnost i osjećaj neovisnosti koji karakterizira autonomnost u radu, samostalno donošenje odluka te odlučivanje o vlastitim postupcima.

- e) *Usavršavanje* podrazumijeva stalni razvoj i usavršavanje tijekom procesa razvijanja osobnih kompetencija i sposobnosti radi samoostvarenja vlastite ličnosti.
- f) *Religioznost* implicira posvećenost i poštivanje pravila vlastite vjere te život u skladu s tim pravilima i učenjima.

Spomenuta kategorija zatim se može dodatno grupirati u dvije manje vrijednosne skupine: *utilitarno-hedonističke* vrijednosti (naglasak na materijalizmu, novcima, ugodnosti i sigurnosti) i vrijednosne orijentacije *samoostvarenja* i *samoaktualizacije* (rad na vlastitoj ličnosti usavršavanjem, samostalnost i religioznost).

Vrijednosti koje su *usmjerene na društvene ciljeve* podrazumijevaju socijalni utjecaj i značajniju interakciju s drugim pojedincima te obuhvaćaju sljedeće vrijednosne orijentacije:

- a) *Utjecaj* podrazumijeva zauzimanje rukovodeće pozicije, u kojoj se rukovodi i donosi važne odluke. Ono se ponajprije odnosi na osjećaj društvene moći jer pojedinac ima osjećaj da je u ulozi u kojoj može utjecati.
- b) *Popularnost* podrazumijeva medijsko eksponiranje, težnju društvenom prestižu, statusu i traženosti (pojavljivanje na javnom događanjima, intervjuiranje).
- c) *Spoznavanje* se odnosi na istraživanje, praćenje struke, znanosti te bivanje u središtu novih spoznaja i inovacija.
- d) *Suradnja* podrazumijeva timski rad s pojedincima koji se međusobni poštuju i zajednički rade.
- e) *Pomaganje* ili altruizam podrazumijeva nesebično pružanje pomoći drugim pojedincima te činjenje dobrih djela uz značajan osobni napor i odricanje.
- f) *Pravednost* se odnosi na stvaranje bolje društvene sredine u kojoj nema zlobe, siromaštva i ograničenosti te borbu za jednaka prava i ciljeve.

Za razliku od *individualno usmjerenih vrijednosti* društvene vrijednosti mogu se kategorizirati na više načina, odnosno s obzirom na njihovu ulogu u svakodnevnim odnosima. Prvo, one su vrijednosti *osobne moći, statusa i kompetentnosti* (imaju društveno obilježje jer se ostvaruju socijalnom interakcijom, no istodobno su usmjerene pojedincu jer se odnose na utjecaj, popularnost i istraživanje). Druga vrijednosna skupina, *dobrobit ljudi*, obuhvaća suradnju, pomaganje i pravednost te su stoga socijalno-instrumentalne naravi.

Rot i Havelka (1973) kreirali susedam vrijednosnih orijentacija, točnije *estetsku* (ljepota i sklad), *hedonističku* (zadovoljstvo), *utilitarističko-ekonomsku* (stjecanje materijalnog), *djelatnu* (stvaranje i djelovanje kao svrha života), *spoznajnu* (težnja za istinom), *altruističku*

(pomaganje drugima) i *orijentaciju na moć i ugled* (čemu treba težiti). Kuzmanović, Popadić i Havelka (1995) u istraživanje su uključili devet vrijednosnih orijentacija: (1) *orijentacija prema javnom nasuprot privatnom vlasništvu*; (2) *zatvorenost – otvorenost prema svijetu*; (3) *religioznost nasuprot ateizmu*; (4) *ravnopravnost nasuprot neravnopravnosti*; (5) *konformizam nasuprot kritičnosti*; (6) *autoritarnost* (vjerovanje u društvenu hijerarhiju); (7) *borba za jednakost nasuprot nejednakosti spolova* (donošenje odluka o obitelji, braku, odgoju djece, zaposlenju, vodećoj poziciji); (8) *pasivnost nasuprot aktivnosti* (motiviranosti, ambicioznosti) i (9) *socijalni aktivizam* (participacija u društvenima aktivnostima, političkom životu). Kaur i Kang (2016) razlikuju usmjerenost na *obitelj, moć, zdravlje te religijsku, društvenu, demokratsku, estetsku, ekonomsku, spoznajnu, hedonističku* vrijednosnu orijentaciju. Analizirajući vrijednosne strukture mladih, Radin (2007) faktorskom analizom izdvaja tri dimenzije: dimenziju *samorealizacije, samosvojnosti i dokoličarenja i tradicionalnih vrijednosti*.

Franc, Šakić i Ivičić (2002) i Vlah, Lončarić i Tatalović Vorkapić (2011b) identificirali su tri vrijednosne orijentacije: *konvencionalnu, samoostvarujuću i hedonističku* orijentaciju. Skala vrijednosnih orijentacija, prema Franc, Šakić i Ivičić (2002), sastojala se od 18 temeljnih vrijednota, a Franc, Sučić i Šakić (2008) ih kategoriziraju u tri vrijednosne orijentacije:

- a) *Samoaktualizacijska* ili *samoostvarujuća* vrijednosna orijentacija, koja podrazumijeva samostalnost i neovisnost u životnim odlukama, ostvarivanje bliskih odnosa s drugim ljudima, voljeti nekoga i biti voljen, činiti ili raditi ono što voliš, kreiranje (nečega novog) te ostvarivanje sposobnosti i interesa na temelju onoga što radiš.
- b) *Konvencionalna* ili *tradicionalna* vrijednosna orijentacija obuhvaća življenje u skladu s vjerom, u krugu obitelji i prijatelja, poštenje i život u skladu s moralnim načelima, dobru naobrazbu i stjecanje novih znanja, djelovati, činiti za druge ljude, pomoći onima koji imaju teškoća te dati društveni doprinos svojim postignućima.
- c) *Utilitarno-hedonistička* vrijednosna orijentacija podrazumijeva dobru zaradu, visok životni standard, lagodan, stabilan i udoban život bez ozbiljnih promjena, razonodu, zabavu i uzbudljiv život, profesiju koja nije stresna i naporna, ugled i društveno uvažavanje te moć i sposobnost utjecaja na druge pojedince.

Osim spomenutih vrijednosnih orijentacija adolescenti se mogu razlikovati s obzirom na *materijalističke, tradicionalne i humanističke* vrijednosti, ističu Livazović i Matić (2018). *Materijalistička* vrijednosna orijentacija pritom podrazumijeva novac, bogatstvo, moć i status kao izvore sreće i zadovoljstva. *Tradicionalna* vrijednosna orijentacija uključuje život u

predbračnoj čistoći, redovite odlaske u crkvu, mise i propovijedi te miran obiteljski život u skladu s propisanim pravilima. *Humanistička* vrijednosna orijentacija podrazumijeva važnost ljudskih odnosa, prijateljstva, ljubavi kao životne svrhe, iskrenosti te volontiranja kao izvora unutarnjega mira i sreće.

Radi istraživanja spolnih razlika s obzirom na vrijednosti pronalaženja životne svrhe, brige za dobrobit drugih i uspjeha (sklonosti materijalnom statusu i natjecanju), Beutel i Marini (1995) kreirale su tri vrijednosne orijentacije: (1) *suosjećanje* (odgovornost i briga za dobrobit drugih), (2) *materijalizam* (naglasak na materijalnom uspjehu i natjecanju) i (3) *značenje* (potraga za značenjem, životnom svrhom).

2.3.2. Vrijednosti mladih

Adolescentovi izbori, postupci i obrasci ponašanja motivirani su vrijednosti kao trajnim vjerovanjima, poželjnim standardima, kriterijima i motivacijskim ciljevima (Kluckhohn, 1951; Rokeach, 1968; Schwartz, 1994; Rohan i Zanna, 2001; Bardi i Schwartz, 2003; Schwartz, 2006). Vrijednosti adolescenta, “kao implicitnih organizatora procjene o karakteristikama stvari, ljudi, dijela i aktivnosti” (Rohan i Zanna, 2001:467), produkt su autentičnih osobnih iskustava, posrednoga i neposrednoga utjecaja socijalizacijskih i odgojno-obrazovnih čimbenika, odnosno roditelja, vršnjaka, nastavnika i škole, zajednice, društva, medija, kulture, religijskih i ostalih društvenih institucija (Tuma i Livson, 1960; Knafo i Schwartz, 2004; Boehnke i sur., 2007; Daniel, i sur., 2012; Liem i sur., 2012; Park i Lau, 2015). Uz navedene karakteristike, dob i spol često određuju socijalna iskustva i uloge kojima su pojedinci izloženi, koji zatim posredno utječu na strukturiranje vrijednosnih hijerarhija (Beutel i Marini, 1995; Beutel i Johnson, 2004; Hitlin i Piliavin, 2004; Livazović i Matić, 2018).

Iako se vrijednosti usvajaju od djetinjstva, razdoblje adolescencije iznimno je važno za strukturiranja vrijednosnih prioriteta. Vrijednosti pritom ostaju relativno stabilne i trajne motivacijske karakteristike tijekom odrasle dobi (Rokeach, 1973; Bardi i Schwartz, 2003; Inglehart i Welzel, 2005). Osobne vrijednosti mogu se kratkoročno ili dugoročno promijeniti zbog promjenjive okoline ili snažnih životnih fluktuacija koje traju određeno razdoblje (Gouveia i sur., 2015).

Iako su vrijednosti individualne preferencije (Bilsky i Schwartz, 1994), istraživanje adolescentskih vrijednosti dopušta širi uvid u organizaciju i vrijednosne prioritete mladih i društvene čimbenike koji implicitno i eksplicitno oblikuju vrijednosti kao svojstvena, trajna vjerovanja. Pri analizi vrijednosti mladih uzimaju se u obzir spomenuti čimbenici jer se tijekom intenzivnoga tranzicijskog razdoblja odrastanja adolescentove vrijednosti i njegov *self* formira i oblikuje interakcijom sa spomenutim čimbenicima (Hitlin i Piliavin, 2004; Pfeifer i Berkman, 2018). Naime, adolescentov *self* nije samo singularan nego i društveni konstrukt (Harter, 2012), a procesom socijalizacije vrijednosti se posredno i neposredno usvajaju kao svojevrсни moralni imperativi (Maio i Olson, 1998). Pojedinci mogu djelovati u skladu sa svojim vrijednostima iako nisu njih generalno svjesni. No adolescenti mogu svjesno, na osnovi pamćenja ili na općoj kognitivnoj osnovi, navesti svoje temeljne vrijednosti, ističu Bardi i Schwartz (2003).

Naime, vrijednosti jesu kognitivne sheme (o tome što je poželjno ili važno) koje se potencijalno uče procesom identifikacije. Prema toj teoriji pojedinac usvaja i imitira vrijednosti koje izražavaju roditelji, vršnjaci, nastavnici ili drugi važni pojedinci iz njegove sredine (Kasser i sur., 1995). No Kasser, Koestner i Lekes (2002) smatraju da su vrijednosti adolescenta također rezultat prijašnjih iskustava, obiteljske sredine, načina odgovaranja i zadovoljavanja razvojnih potreba. Vrijednosti stoga nisu samo kognitivne reprezentacije jer su istodobno motivirane unutarnjim potrebama pojedinca. Pojedinac internalizira ili prihvaća vrijednosti svojom aktivnom transformacijom i integracijom, posljedica kojih je koherentni osjećaj *selfa*. Osim toga, prihvaćanjem vrijednosti pojedinac može posredovati (društveno) poželjne vrijednosti i obrasce ponašanja koji su intrinzično zadovoljavajući za njega.

Obitelj je važan kontekst za usvajanje i posredovanje vrijednosti (Barni i Knafo, 2012; Roberts i Bengtson, 1999). Roditelji, primarni socijalizacijski čimbenici, svjesno i nesvjesno u razdoblju odrastanja posreduju vrijednosti koje su u skladu njihovim unutarnjim vrijednosnim prioritetima (Jodl i sur., 2001; Piquart i Silbereisen, 2004; Roest i sur., 2009; Barni i sur., 2011; Laghi, Pallini i sur., 2012). Vrijednosti roditelja rezultat su njihove osobnosti, obiteljske pozadine, kulture, međuljudskih, prijateljskih odnosa i iskustava, razine obrazovanja, socioekonomskoga statusa i zadovoljstva poslom (Kohn i Schooler, 1969; Kohn i sur., 1986; Luster i sur., 1989; Tudge i sur., 2000). Primjerice, rezultati komparativnoga istraživanja u Australiji i Americi Pearlin i Kohn (1966) pokazala su da su roditelji koji imaju priliku primjenjivati vrijednosti *neovisnosti* na svome radnom mjestu skloniji njegovanju i posredovanju istih vrijednosti u obiteljskim okvirima. Također, roditelji koji su pripadali tadašnjoj radničkoj klasi više su njegovali konformističke vrijednosti u odgoju djece. Nakon

preispitivanja hipoteza i rezultata dobivenih u istraživanju Pearlin i Kohn (1966), Wright i Wright (1976) smatraju da je razina obrazovanja, uz zanimanje, snažna determinanta odgojnih vrijednosti. Naime, radno mjesto pruža mogućnost posredovanja i njegovanja vrijednosti, dok su odgojno-obrazovne institucije mjesto otkrivanja i razvoja vrijednosti *neovisnosti* i *konformizma*. Istraživanje Luster, Rhoades i Haasa (1989) o povezanosti između klase (zanimanja i razine obrazovanja), vrijednosti (konformizam/neovisnost), obrazaca ponašanja i odgojnoga stila pokazalo je da su majke koje visoko vrednuju konformizam bile sklone kontroli i restrikcijama, a majke koje visoko vrednuju neovisnost bile su sklone čitanju, razgovoru te poticale istraživačke sklonosti kod djece. Primjerice, rezultati istraživanja Matić (2018b) upućuju na značajnu povezanost između majčine razine obrazovanja i adolescentskih vrijednosti *neovisnosti*.

Istraživanja Gecas i Seff (1990), Thornton i Young-DeMarcoa (2001) upućuju na potencijalno vrijednosno slaganje između adolescenata i roditelja jer se adolescenti identificiraju s roditeljima. Pri proučavanju utjecaja roditelja na vrijednosti mladih Gecas i Seff (1990) uočavaju tri primarna mehanizma koja potiču posredovanje, razmjenu i usvajanje roditeljskih vrijednosti: a) zanimanje i mjesto u društvenoj strukturi, b) percepcija vrijednosne sličnosti i c) roditeljski obrasci ponašanja i odgojni stil. Vrijednosno slaganje očitivalo se u području obrazovanja, karijere i esencijalnih životnih pitanja. Istraživanje Barni i Knaf (2012) upućuje na vrijednosno slaganje adolescenata i roditelja u području *otvorenosti za promjene* u odnosu na *zadržavanje tradicionalnih odnosa* te *vlastitoga probitka* u odnosu na *vlastito odricanje*. No za razliku od adolescenata koji su vrijednosti hedonizma pripisivali vrijednosnom tipu *otvorenosti za promjene*, roditelji su vrijednosti hedonizma pripisivali vrijednosnom tipu *vlastitoga probitka*. Roditelji hedonizam poistovjećuju s užitkom i zadovoljavanjem vlastitih interesa na štetu ostalih, a adolescenti hedonizam poistovjećuju s otvorenošću, promjenama, akcijom i stimulacijom. Schönflug (2001) dolazi da zaključka da roditeljski stil (autoritativan nasuprot autoritarnom stilu) potiče međugeneracijsku (engl. *intergenerational*) transmisiju vrijednosti. Djeca autoritarnih roditelja ili snažno preslikavaju vrijednosti roditelja ili posve zaziru od njih (Rohan i Zanna, 1996).

Rohan i Zanna (1996) su pri istraživanju međugeneracijskih i unutargeneracijskih (engl. *intergenerational and intragenerational*) vrijednosnih struktura unutar obitelji uočili iznimno visoku razinu vrijednosnoga slaganja između partnera. Osim ispitanih članova obitelji, autori uvode *pseudoobitelji* (nisu u krvnome srodstvu, ne provode vrijeme skupa) u svrhu preispitivanja stvarnoga vrijednosnog slaganja između članova obitelji. Rohan i Zanna

(1996:271) ističu da je teza “jabuka ne pada daleko od stabla“ u skladu s njihovim rezultatima, a visoka transmisija vrijednosti rezultat je roditeljske odgovornosti, povjerenja i manjka licemjerja u odnos s adolescentom.

Usvajanje vrijednosti (engl. *value acquisition*) prvotno se definiralo i promatralo deterministički, preciznije roditelj ili *izvor* (engl. *source*) pruža djetetu, ili pasivnom *primatelju*, (engl. *recipient*) vrijednosti i spoznaje koje on bespogovorno prihvaća (Tulviste i Mizera, 2010; Barni i sur., 2011). Primjerice, istraživanje McNally, Eisenberg i Harris (1991) upućuje na dosljednost majčinih odgojnih metoda i vrijednosti od 7. do 15. godine djetetova života. No tijekom srednje adolescencije adolescenti primjećuju promjene jer su majke više isticale ili iskazivale vrijednosti kontrole i restrikcije. Roditelji, stoga, mogu posredovati kontradiktorne vrijednosti (Barber, Maughan i Olsen, 2005), no roditelji koji posreduju vrijednosti koje su u skladu s potrebama adolescenta (Ryan i Deci, 2000), u okruženju koje je sigurno, podržavajuće i motivirajuće (Kasser, 2002), neposredno utječu na povećanje intrinzičnih vrijednosti kod adolescenata (Kasser, i sur., 2002). Pritom *transmisija vrijednosti* (engl. *value transmission*) koja se odvija između adolescenata i roditelja postaje interaktivni i dvosmjerni proces (Barni i sur., 2011; Roest, i sur., 2009).

No rezultati istraživanja preispituju snagu posredovanja roditeljskih vrijednosti adolescentima (McBroom i sur., 1985; Whitbeck i Gecas, 1988; Roest i sur., 2010). Vrijednosno slaganje (engl. *value congruence*) između roditelja i adolescenata može postojati na deklarativnoj razini (Acock i Bengtson, 1980) jer adolescenti mogu procijeniti koje vrijednosti njihovi roditelji cijene ili visoko vrednuju (Rohan i Zanna, 1996; Knafo i Schwartz, 2003).

Iako odnosi između braće i sestara tijekom adolescencije (posebice rane) mogu varirati, bratsko-sestrinski odnosi mjesto su intime, topline, prisnosti i razmjene vrijednosti (engl. *transmission of values*) (Buhrmester i Furman, 1990; East, 2009; McHale i sur., 2006; Updegraff i sur., 2002). Iako može biti vrijednosnih razlika između braće i sestara (Kretschmer i Pike, 2010), također mogu postojati i vrijednosne sličnosti zbog njihova recipročnoga odnosa (Pike i Plomin, 1997).

Osim članova obitelji, adolescenti su izloženi utjecaju drugih socijalizacijskih čimbenika, poput vršnjaka (Edgar- Smith i Wozniak, 2010; Steinberg i Morris, 2001). Prijateljstvo je važno za formaciju identiteta, a prijatelji utječu na međusobne vrijednosti te se povezuju na osnovi vrijednosnih sličnosti (Solomon i Knafo, 2007). Istraživanje Solomon i

Knafo (2007) potvrđuje vrijednosne sličnosti između članova vršnjačkih skupina. Prijatelji u adolescenciji, dakle, pokazuju višu razinu vrijednosnoga slaganja za razliku od onih vršnjaka koji nisu u prijateljskim odnosima. No vrijednosne sličnosti značajnije su između članova vršnjačkih skupina nego unutar dijadnih odnosa. Solomon i Knafo (2007) uočavaju četiri specifične skupine u razredu koje se razlikuju s obzirom na vrijednosti *neovisnosti*, *konformizma* i *moći*. Pokušavajući otkriti razloge koji stoje iza vrijednosnoga slaganja i povezivanja na osnovi vrijednosti, autori smatraju da u pozadini stoji (1) *vlastito potvrđivanje* (engl. *self validation*) – bliski prijatelji afirmiraju međusobne vrijednosti i razmišljanja, (2) *razumijevanje i identifikacija*, (3) *egocentrizam i zadovoljstvo* i (4) *preferencije istih aktivnosti*. No Urberg, Değirmencioğlu i Tolson (1998) pojašnjavaju da se adolescenti ponajprije povezuju na osnovi informacija koje su prvotno uočili ili na osnovi drugih potencijalnih sličnosti jer nemaju uvid u vrijednosti i stavove potencijalnoga prijatelja. Nakon određenoga vremena upoznavanja adolescenti pripisuju važnost stavovima i vrijednostima odabranih prijatelja. Ako se uoče sličnosti, adolescenti se povezuju ili udaljavaju, ovisno o bitnosti razlika između vrijednosti i stavova.

Škola kao odgojno-obrazovna institucija također uvelike utječe na formaciju vrijednosti mladih (Stigler, 1991; Halstead, 1996; Houtte i Stevens, 2010; Desjardins, 2015; Maltar Okun, 2019) te je prostor u kojemu se “ostvaruje sustavni proces usvajanja, odnosno internalizacije vrijednosti” (Hoblaj, 2007:312). Desjardins (2015) smatra da se pri analizi povezanosti obrazovnih institucija i vrijednosti mladih mora uzeti u obzir društveni, kulturni i politički kontekst koji obrazuje mlade pojedince. Škola je za Halstead (1996) mjesto u kojemu se vrijednosni prioriteti nastavnika, učenika i njihovih vršnjaka, roditelja, medija i društvene zajednice isprepleću i dugoročno, implicitno ili eksplicitno, utječu na vrijednosti učenika. Učenici strukovnih škola mogu snažnije vrjednovati vrijednosti konformizma za razliku od učenika gimnazijskoga programa (Matić, 2018b). Rezultati istraživanja Houtte i Stevens (2010) pokazali su da učenici strukovnih škola češće osjećaju manjak kontrole nad vlastitim uspjehom. Rezultati upućuju na snažan utjecaj obrazovnoga sustava i društva u cjelini na vrijednosti i samopoimanje učenika. Istraživanje Hofmann-Towfigh (2007) o utjecaju (vrste) škola na vrijednosne orijentacije učenika upućuje na važne vrijednosne razlike između učenika s obzirom na vrijednosti tradicije (izraženija u vjerski orijentiran školama), konformizma (izraženija u državnim školama), moći, neovisnosti i poticaja (izraženije u privatnim školama).

Anćializiraju razgovore nastavnika i učenika u strukovnim školama, Mittendorf i Beijgaard (2010) došli su do zaključka da nastavnici, na osnovi plana i programa, svjesno i

nesvjesno posreduju vrijednosti poput poslušnosti, učinkovitosti, discipline, prilagodljivosti jer tržište rada, potencijalno, preferira spomenute vrijednosti. Schwartz i Bardi (2001) ističu da se nastavnici, s vremenom, mogu osjećati obvezu poštivanja društvenih institucija, pravila i uloga te se više vezati uz *status quo*. Schwartz i Bardi (2001) uočilis da nastavnici pripisuju veću važnost vrijednostima *sigurnosti, tradicije i konformizma*, a manje *hedonizmu, poticaju i neovisnosti*. Učenici su, prema tom, okruženi nastavnim sadržajima koji govore o otvorenosti i toleranciji i potiču ih, no istodobno ispunjavaju definirane standarde koje nastavnici ili školska sredina propagira. Učenici se u svakodnevnoj interakciji suočavaju s raznolikim (nepisanim) skrivenim porukama, stavovima, znanjima i vrijednostima koje čine dio skrivenoga kurikulumu, koji se preslikava u ponašanju nastavnika, ostalih odraslih pojedinaca i učenika (Mlinarević, 2016).

Škola nije vrijednosno neutralna (Hoblaj, 2005) jer je “odgoj vrijednosno angažiran proces” u kojem se “odgojna svrha i zadaća” isprepleće s odgojnim vrijednostima i obrazovnim sadržajima (Vukasović, 2003: 92). Škola, prema Hoblaj (2005:403), ne može biti neutralna jer su vrijednosti posredovane skrivenim kurikulumom, a kultura škole produkt je “društvenog nasljeđa prema kriterijima vrijednosti, pripadnosti, prilagodbe i odgojnog vrednovanja”.

Kultura je važna determinanta vrijednosti mladih (Tulviste i Ahtonen, 2007). Primjerice, rezultati istraživanja provedenoga u Finskoj, Estoniji i Švedskoj pokazali su da vrijednosti mogu imati opće/univerzalno obilježje jer su, primjerice, roditelji u Finskoj i Estoniji visoko vrednovali neovisnost, pouzdanost, dobronamjernost i dobroćudnost kod mladih. Suprotno spomenutom, pristojnost i domišljatost vrijednosti su koje su kulturno specifične za Estoniju, a hedonizam u Finskoj (Tulviste i Ahtonen, 2007). Harkness i Super (2006) na temelju komparativnoga istraživanja provedenoga u šest zemalja među mladima došli su do zaključka da su određene vrijednosti poput društvenosti/otvorenosti, sklonosti aktivnom životu, pokazivanju pažnje/ljubavi i odlučnosti jednako cijenjene u analiziranim kulturama, dok su neke specifične za određene kulture.

S obzirom da su vrijednosti odraz socijalizacije, Kaur i Kang (2016) naglašavaju važnost kulturnoga, osobnoga, društvenoga i institucionalnoga područja koje oblikuje vrijednosti mladih. Vrijednosti jesu, ističu Čulig, Fanuko i Jerbić (1982:20), sastavnice “individualne, grupne i/ili društvene svijesti... koje nastaju iz iskustva i/ili se preuzimaju iz kulture na osnovi potrebe za orijentacijom, reguliranjem i prevladavanjem odnosa prema svijetu koji nas okružuje i sebi samima”. Hijerarhiji i strukturi vrijednota posvećeni subrojni

radovi (Radin, 2001, 2002; Čekrlija, i sur., 2004; Ferić, 2007; Ilišin, 2011) jer istraživanja vrijednosnih izbora mladih pružaju uvid “u (dis)kontinuitet novih generacija, a time i suvremenih društava” u kojima su mladi, “kod kojih proces socijalizacije još nije dovršen, više izloženi različitim utjecajima iz društvene okoline” (Ilišin, 2011: 85).

U komparativnome istraživanju hijerarhija vrijednosti ili poželjnosti ciljeva mladih, provedenom 1986., 1999., i 2004. godine, Radin (2007) je ispitao sljedeće vrijednosti: (1) materijalni položaj – *dobar materijalni položaj (više novaca, stan)*, (2) društveni položaj – *ugledan društveni položaj*, (3) profesionalni uspjeh – *postati poznat u svome zanimanju ili struci po rezultatima svoga rada* (4) vlast – *doći na rukovodeći položaj*, (5) nacionalnost – *iskazati svoju nacionalnu pripadnost i biti vjeran nacionalnoj tradiciji*, (6) političko potvrđivanje – *potvrditi se u radu političkih stranaka i institucija*, (7) dokoličarenje – *razonoditi se i zabavljati po volji*, (8) samosvojnost – *biti svoj gospodar i baviti se samo onime što se želi*, (9) medijski uspjeh – *postati poznat u sportu, glazbi i zabavi*, (10) privatnost – *živjeti mirno u krugu obitelji i prijatelja*, i (11) vjera – *živjeti u skladu s učenjem svoje vjere*. Mladi su 2004. godine najviše vrjednovali *samosvojnost*, zatim *privatnost*, *materijalni položaj*, *dokoličarenje*, *profesionalni uspjeh*, *društveni položaj*, *vjeru*, *vlast*, *nacionalnost*, *medijsku uspjeh* i naposljetku *političko potvrđivanje*. Vrijednosti mladih, s određenim vremenskim razmakom, upućuju na težnju individualnim vrijednostima ili *bivanjem vlastitim gospodarom*, koje karakteriziraju noviji, tehnološki obilježeni stilovi života. Težnja privatnim vrijednostima (individualnim i obiteljskim) popraćena je odmakom od društvenih i tradicionalnih oblika aktivnosti, poput visokoga vrjednovanja života u zajednici. Iako su vjera i nacionalnost relativno stabilan vrijednosni sklop, težnja samosvojnosti i individualizaciji upućuje na potencijalni utjecaj procesa modernizacije i sekularizacije. Dok se *društveni položaj* i *vlast* tretiraju kao nepoželjne vrijednosti, vrijednosti politike zalaze u područje *antivrijednota*. Razočaranost politikom upućuje na potpuni izostanak poželjnosti političke participacije i, mnogo šire, želje za društvenim utjecajem.

Vrijednosni prioriteti također se mogu promatrati kroz prizmu individualizma i kolektivismu jer spomenute kulturološke razlike, posredno i neposredno, utječu na vrijednosne prioritete i *self* mladih (Park i Lau, 2015). Naime, u individualiziranim društvima pojedinac se doživljava kao jedinstven i neovisan entitet, a roditelji i najbliža okolina njeguju neovisnost, istraživanje i samopouzdanje radi odgajanja neovisnih i autonomnih pojedinaca (Greenfield, 2009; Rudy i Grusec, 2001). U kolektivističkim društvima *self* se definira u sklopu društvenih okvira, naglasak je na harmoniji i njegovanju vertikalnih odnosa, a roditelji njeguju odgojne

vrijednosti poput poslušnosti, poštovanja, suzdržanosti (Markus i Kitayama, 1991, 2010; Oyserman i sur., 2002).

Istraživanje strukture i hijerarhije vrijednota učenika strukovnih škola je da učenici najviše vrjednuju ljubav, skladan život, obitelj i bliska prijateljstva, a najmanje moć, utjecaj i život u skladu s vjerom. Na osnovi odabranih tvrdnji Vlah i sur. (2011b) uočavaju da učenici najmanje vrjednuju *hedonističke* vrijednosti, dok se najviše opredjeljuju za *samoostvarujuću* vrijednosnu orijentaciju.

Komparativno istraživanje vrijednosnih orijentacija adolescenata Mizera i Tulviste (2012) upućuje na značajni porast vrijednosnih orijentacija *neovisnosti* (kreativnosti, odabiru vlastitih ciljeva, znatiželje, autonomije, osjećaja slobode), *konformizma* (poslušnosti, discipline, poštivanja odraslih, pristojnosti) i *tradicije* (skromnosti, odanosti, umjerenosti, poštivanju propisanih normi, odgovornosti spram vlastite društvene uloge) u razdoblju od 2000. do 2009. godine. No pri rangiranju vrijednosti adolescenti su 2009. godine najniže rangirali vrijednosti *tradicije*, a najviše vrijednosti *postignuća* (ambicioznosti, sposobnosti, utjecaja, uspješnosti) i *neovisnosti*. Mizera i Tulviste (2012) pritom potvrđuju promjenjivost vrijednosti i važnost konteksta (sociokulturnih, obiteljskih i inih čimbenika) pri oblikovanju vrijednosti. Društvene su promjene utjecale na na adolescentovu percepciju obitelji, zajednice i institucija, ističu Karvonen i sur. (2012). Njihovo istraživanje modernih i tradicionalnih vrijednosnih orijentacija mladih u Škotskoj i Finskoj pokazuje da su mladi u Glasgowu orijentirani prema modernim vrijednostima, dok su mladi u Helsinkiju orijentirani prema vrijednostima kasne moderne.

Gospodarski i društveni razvoj utjecao je na jačanje *materijalističkih* i *postmaterijalističkih* vrijednosti i slabljenje tradicionalnih vrijednosti u razvijenim zemljama (Inglehart i Welzel, 2005). Pomak s *materijalističkih* (modernih) k *postmaterijalističkim* (postmodernim) vrijednostima za Inglehart i Baker (2000) uspoređan je s industrijalizacijom i slabljenjem ključnih institucija u industrijskim društvima. Dvije škole ili struje misli nastaju kao produkti socioekonomskih promjena: prva škola predviđa slabljenje tradicionalnih vrijednosti u korist modernih vrijednosti, dok druga anticipira opstanak tradicionalnih vrijednosti (neovisno o gospodarskim i inim promjenama). Komparativna analiza vrijednosti mladih u Hrvatskoj upućuje na snažniju orijentiranost postmaterijalističkim vrijednostima, a slabiju k tradicionalnim i političkim vrijednostima, napominje Ilišin (2011). Porast sigurnosti u razvijenim zemljama pogoduje rastu postmaterijalističkih vrijednosti (samoaktualizaciji,

individualizaciji, emancipaciji, kritičnost spram autoriteta/institucija), dok su tranzicijske zemlje okrenute tradicionalnim vrijednostima s naglaskom na religijskoj praksi (Labus, 2005). Potrebno je stoga uzeti u obzir vrijeme i osobne potrebe pojedinca pri analizi materijalističkih i postmaterijalističkih vrijednosti, ističu Ting i Chiu (2000). Dakle, identifikacija i razumijevanje individualnih utjecaja (mjesto rođenja, spol, obiteljska pozadina, socioekonomske prilike, obrazovanje) pružaju uvid u potencijalnu tranziciju iz materijalističkih u postmaterijalističke vrijednosti.

Marks (1997) je tijekom istraživanja utjecaja na spomenute vrijednosti uočio da je socijalizacija najznačajnija determinanta pri odabiru ili težnji k materijalističkim ili postmaterijalističkim vrijednostima. Točnije, odabir jedne vrste ne isključuje i težnju k drugoj jer su socijalizacija s roditeljima (engl. *parental socialization*), sigurnost u okviru obitelji, obrazovanje te ekonomska i društvena sigurnost tijekom odrastanja neki od najznačajnijih čimbenika koji utječu na odabir vrijednosti. Neovisno o socijalnim ulogama, događajima i trenutačnim sociokulturnim utjecajima, Ting i Chiu (2000) smatraju da su vrijednosne orijentacije mladih produkt iskustva odrastanja.

Uzevši u obzir proces socijalizacije tijekom kojeg su društveni, odgojno-obrazovni utjecaji snažniji, mladi brže uviđaju promjene za razliku od odraslih (Ilišin i Gvozdanić, 2016) te moraju navigirati kroz promjene koje karakterizira društvo u transformaciji (Kovatcheva, 2001). Adolescenti oblikuju vlastiti identitet u pluralnome, fragmentiranome društvu u kojemu potencijalno slabi utjecaj tradicionalnih institucionalnih sfera, a istodobno jača vjera u vlastite sposobnosti (Ilišin i Gvozdanić, 2016). Socioekonomski razvoj u razvijenim društvima utjecao je na promjene socijalizacijskih obrazaca mladih, slabljenje utjecaja tradicionalnih institucija i istaknuo postmaterijalističke vrijednosti ili vrijednosti samoaktualizacije i individualizacije. Postmaterijalističke vrijednosti podrazumijevaju osobnu autonomiju, slabljenje društvenoga konformizma i kritičnost prema radu javnih institucija, ali mladi u Hrvatskoj teže napuštaju obiteljski dom zbog izostanka socioekonomske sigurnosti i standarda. Od mladih se istodobno očekuje da čuvaju i prenose postojeće vrijednosti, ali i da budu nositelji promjena (Ilišin i Gvozdanić, 2016). Budući da se takva očekivanja teško ispunjavaju, mlade se naziva konformistima ili ih se doživljava rušiteljima društvenih vrijednosti.

2.3.3. Vrijednosti u okviru životnih stilova

Životni stil, kao svojstven i karakterističan način života, snažno je motiviran vrijednostima (Mitchell, 1983; Kuzmanović i sur., 1995; Haenfler, 2004; Sandu i sur., 2014; Mladenovska-Dimitrovska i Dimitrovski, 2016). Vrijednosti pokazuju “gdje smo, što hoćemo, čemu se posvećujemo i težimo” te, kao relativno trajan orijentir, daju uvid u smisao i stil života pojedinca ili skupine (Petrović i Zotović, 2012:48). Životni su stilovi za Milišu i Bagarića (2012:85) “simbioza prihvaćanja određenih vrijednosti i ponašanja”. Životni stil, kao skup uobičajenih obrazaca življenja i ponašanja, isprepleten je društvenim i simboličkim vrijednostima koji se odražavaju na identitet, izbor i naposljetku samoostvarenje pojedinca (Božilović, 2010).

Vrijednosne su orijentacije svojstvene za pojedinca, determinirane međusobno povezanim središnjim vrijednostima, a ostvaruju se životnim stilom. Pritom se vrijednosne orijentacije, pojašnjavaju Bojović i sur. (2015), Mladenović i Knebl (2000), definiraju kao opći ciljevi koji su ostvarivi u stilu, odnosno vrijednosnim orijentacijama kao životnim stilom pojedinca.

Vrijednosne su orijentacije i životni stilovi, prema Petrović-Bjekić (1995), složeni pojmovi koji imaju integrativnu ulogu u svakodnevnome funkcioniranju ličnosti. Schutz, Baird i Hawkes (1979:4) vide životni stil kao “orijentaciju prema *selfu*, drugima, i društvu” koje “reflektira vrijednosti i kognitivni stil pojedinca”, a “proizlazi iz osobnih vjerovanja koje nastaju iz kulturnoga konteksta i psihosocijalnog miljea povezanog sa životnim fazama pojedinca”. Petrović i Zotović (2012) na temelju dosadašnjih spoznaja smatraju da su životni stilovi sredstvo operacionalizacije vrijednosti ili instrument na temelju kojega se može dobiti uvid u vrijednosne orijentacije pojedinca. Petrović- Bjekić (1995) vidi životne stilove kao one obrasce ponašanja koji su motivirani vrijednostima. Vrijednosne orijentacije se promatraju kao smjernice ili ciljevi koji utječu na djelovanje i ponašanja pojedinca. Vrijednosne orijentacije i životni stilovi, ističu Miliša i Bagarić (2012:91), “determiniraju vrednote koje utječu na ponašanje”.

Johansson (1994) razlikuje kognitivnu i afektivnu dimenziju životnoga stila, pri čemu se prva dimenzija povezuje s vrijednostima, a druga s emocijama, ugodama i željama. Vrijednosti su temeljni element životnoga stila koji, ističe Miegel (1994a), postaje vidljiva ekspresija osobnih vrijednosti. Miegel (1994a) promatra životni stil na temelju triju

vrijednosnih perspektiva ili razina (engl. *values perspective*), odnosno razine *vrijednosti, stavova i djelovanja*. Razina *vrijednosti* sadržava opće i apstraktne ideje pojedinca koje postaju konkretnije na razini *stavova*, koja obuhvaća poglede pojedinca povezane s vlastitom realnošću, specifičnim objektima i fenomenima. Na trećoj razini djela pojedinca postaju manifestacije njegovih stavova.

Životni stil uključuje stavove, orijentacije, obrasce ponašanja i resurse kojima pojedinac raspolaže (Tomić-Koludrović i Leburic, 2002). Vrijednosti, smatra Božilović (2012), utječu na stavove koje će pojedinci imati prema sebi, svojim iskustvima, potrebama, bližoj i široj društvenoj sredini te na način postavljanja ciljeva, izbora cilja i sredstava njihova postizanja. Nadalje, pojašnjava Božilović (2012), odnosi unutar supkulturne skupine, odnosi prema drugim pojedincima, obrasci ponašanja, gestikulacije, igre, pozdravi, načini konzumiranja glazbe, produkt su vrijednosti koje se preferiraju u određenoj supkulturi. Supkultura, kao “manifestni i manifestirani duh zajedništva”, sadržava elemente, specifične vrijednosti i simbole koji su karakteristični za aktere koji im pripisuju znakovlje koje u sebi nosi značenje (Kalčić, 2012:77).

Način života, za Morris (1973), obuhvaća stavove, poglede, životnu filozofiju i vrijednosne orijentacije pojedinca. Životni stil pojedinca postaje vidljiva ekspresija njegovih vrijednosti, koji rezultiraju razlikama između pojedinaca koji ne posreduju isti/slični sklop vrijednosti. Odnos između načina života i vrijednosti recipročan je jer pojedinci sami “kreiraju vlastitu životnu filozofiju, no istodobno bivaju određeni njome” (Morris, 1973: 182). Postupci ili obrasci djelovanja koji se ponavljaju, a odražavaju unutarnje *vrijednosne uzorke* (engl. *value patterns*) definiraju se kao načini života. Vrijednosni uzorci pritom utječu na važnije i manje važne odluke i izbore, a primjetne su na vidljivoj, eksplicitnoj razini (religijskim, političkim i inim doktrinama) te na implicitnoj, svakodnevnoj razini, gdje ih posreduju ljudi u svojim svakodnevnim životima. Stoga Morris (1973) razlikuje 13 načina življenja:

- 1) *Očuvati najbolja ljudska postignuća* – pojedinac aktivno sudjeluje u društvenome životu zajednice kako bi mogao razumjeti, prihvatiti i očuvati ljudska dostignuća. Pojedinac je skroman, discipliniran, pristojan, a zazire od neumjerenosti, vulgarnosti, pretjerano spontanijih postupaka ili brzih društvenih promjena.
- 2) *Kultivirati neovisnost ličnosti i stvari* – pojedinac odvaja vrijeme za sebe, teži privatnosti, kontroli nad vlastitim životom te se libi odnosa s članovima skupina ili

onima koji mogu manipulirati njime/njom. Naglasak je na samodostatnosti, samorefleksiji i radu na sebi.

- 3) *Pokazati simpatiju i brigu za druge* – pojedinac je orijentiran prema nesebičnom iskazivanju ljubavi, pažnje, naklonosti drugima jer to daje životnu važnost i najsnažnije je područje osobnoga razvoja. Osoba mora težiti receptivnosti i zahvalnosti, suzbiti želju za moći, novcem, suvišnim predmetima, inzistiranju na intelektu/obrazovanju i nepotrebnoj orijentiranosti prema sebi.
- 4) *Doživjeti veselje i osamljenost u alternaciji* – pojedinac uživa u ljudima, događajima i stvarima, no istodobno uzima vrijeme za sebe, kada u samoći meditira i reflektira. Društvenost se očituje u kreiranju odnosa bez zavrzlama ili nepotrebne ovisnosti uz visoku dozu otvorenosti prema životnim užicima i ljudima.
- 5) *Djelovati i uživati u životu u grupnoj participaciji* – pojedinci djeluju u suradnji s drugim članovima zajednica ili skupina radi stvaranja boljega i ugodnijega života. Budući da su ljudi društvena bića, samoća i samodostatnost ugrožavaju mogućnost grupnoga povezivanja.
- 6) *Kontinuirano svladavati promjenjive uvjete* – s obzirom na tendenciju k stagnaciji, osobe teže stalnoj fizičkoj aktivnosti, avanturama i rješavanju svakodnevnih problema. Čovjekova budućnost ovisi o onome što čini, stoga ne može provoditi vrijeme razmišljajući o prošlosti i budućnosti. Pojedinac se oslanja na tehnološka dostignuća koja proizlaze iz znanstvenih spoznaja.
- 7) *Integrirati akciju, radost i kontemplaciju* – u određenim trenucima potrebno je prihvatiti određene elemente životnoga puta (ovisno o potrebi i primjerenosti). Život treba, u jednakim omjerima, sadržavati veselje, akciju i promišljanje. Pojedinac kultivira prilagodljivost te prihvaća vlastitu unutarnju raznolikost.
- 8) *Živjeti u punoj, bezbrižnoj radosti* – uživanje je svrha života, odnosno uživanje u jednostavnim, dostupnim užicima, poput vlastitoga postojanja, uživanja u hrani, razgovora s prijateljima i opuštanja u obiteljskome domu.
- 9) *Čekati u tihoj receptivnosti* – *self* ne postavlja zahtjeve, nego je otvoren svijetu i prirodi koja ga okružuje. Čovjek vlastitom otvorenošću doživljava mir i veselje.
- 10) *Kontrolirati self stoički* – glavna je svrha postizanje samokontrole, pri čemu je naglasak na kontroli nagona, racionalnom shvaćanju vlastite uloge i svijeta oko sebe.
- 11) *Meditirati u unutrašnjosti* – za razliku od hladnoga vanjskog svijeta, unutrašnjost pojedinca prostor je promišljanja, empatije, spoznaje, ideala i osjećaja te je jedini

prostor za njegovanje *selfa*. Njegovanjem *selfa* pojedinac razvija sposobnost suosjećanja te shvaća uzaludnost agresivnoga rješavanja sukoba.

12) *Iskušati pustolovine* – uprabom tijela (ruku, mišića), aktivnim djelovanjem i sudjelovanjem u raznim pustolovnim aktivnostima osoba pronalazi vlastito ispunjenje.

13) *Slijediti kozmičke ciljeve* – pojedinac je na raspolaganju drugim ljudima i svemiru kako bi ga oni rabili kao instrument u svrhu ispunjavanja višega cilja. Osoba je pritom skromna, odana, konzistentna i zahvalna.

Svaki način života kombinira vrijednosne dimenzije *ovisnosti*, *dominacije* i *distancije*. Prenaglašenost spomenutih dimenzija u svakodnevnome životu vodi patološkim stilovima, pri čemu *ovisnost* postaje *submisivnost*, *dominacija agresija* i *distancija povlačenje*. Osim spomenutoga, odabir načina života ovisi o osobnim potrebama, institucionalnim zahtjevima, razlikama i problemima s kojima se određena društva suočavaju u određenome trenutku. Stoga je specifičan stil života relativan izbor koji uzima u obzir kontekst i nastaje iz konteksta.

Na osnovi preferencija životnih stilova Joksimović (1992) je istražila vrijednosne orijentacije adolescenata. Rezultati istraživanja naklonosti prema četirima životnim stilovima, *ekonomsko-utilitaran*, *hedonistički*, *altruistični* i *prometejsko-aktivistički*, upućuju na usmjerenost mladih prema materijalnim (utilitarnoj vrijednosnoj orijentaciji) i hedonističkim vrijednostima. Osim toga, mladi pokazuju smanjeni interes za altruizam i zalaganje za više ciljeve i ideale (prometejsko-aktivistička orijentacija). Za Joksimovića i Maksića (2006) životi su stilovi indikatori vrijednosnih orijentacija pojedinca, a na osnovi rezultata istraživanja autori iznova uočavaju snažnu naklonost utilitarističkomu životnom stilu, dok su podjednako zastupljeni bili hedonistički, altruistični i prometejski stil života.

Mladenović i Knebl (2000) su vrijednosne orijentacije adolescenata i njihove pripadajuće životne stilove primjenjujući deset vrijednosnih orijentacija (*orijentacija na pravno-društveno vlasništvo*, *zatvorenost – otvorenost prema svijetu*, *religioznost – nereligioznost*, *egalitarizam – neegalitarizam*, *konformizam*, *autoritarnost*, *ravnopravnost – neravnopravnost*, *opći aktivizam – pasivizam*, *društveni aktivizam – pasivizam*) i deset potencijalnih stilova življenja. Autori su istaknuli deset životnih stilova: (1) *utilitarni (materijalistički)* – materijalna sigurnost, novci, osigurati sebi udoban život; (2) *spoznajni* – težnja novim znanjima, istraživanju svijeta i ljudi oko sebe; (3) *religijsko-tradicionalni* – život u skladu s vjerom (i običajima); (4) *orijentacija na moć* – imati rukovodeći položaj ili biti u poziciji moći; (5) *egoistička (individualistička) orijentacija* – primarno se brinuti za vlastite potrebe, ne ovisiti o drugima; (6) *altruistička orijentacija* – pomagati drugima ili se baviti

društveno korisnim poslom; (7) *obiteljsko-sentimentalni* – upoznavanje i povezivanje s voljenom osobom, zatim pronalaženje životnoga smisla u krugu obitelji; (8) *prometejski aktivizam* – borba za više ciljeve, ideje (koje potencijalno izazivaju društveni otpor) i pravednije odnose; (9) *orijentacija na popularnost* – biti poznat u sportskim, glazbenim i inim medijskim krugovima te imati brojne obožavatelje i (10) *hedonistički* životni stil – usmjerenost zadovoljstvu, zabavi i bezbrižnosti.

Tomc (1988) promišlja o vrijednosno-orijentacijskim razlikama između posrednika supkulturnoga stila (iako smatra da pojedinac nije konstantno u određenoj supkulturi) i onih koji ne posreduju isti (ostali članovi društva, dominante kulture) te ističe sljedeće razlike:

- a) *Samorealizacija ili orijentacija na druge* – supkulturni je akter svjesno (privremeno, djelomično) oslobođen društveno nametnutih pravila te teži izražavanju sebe. Ostali pojedinci provode vrijeme služeći drugima, prilagođavajući se drugima iz osjećaja dužnosti ili poštovanja prema društvenim normama.
- b) *Autonomija ili sloboda* – pojedinac je usmjeren, zbog vlastitoga skepticizma ili indiferentnosti, na vlastitu egzistenciju jer okolina pokušava ograničiti njegovu autonomiju. Drugi pojedinci orijentirani su prema tradiciji.
- c) *Povlačenje ili pripadnost* – supkulturni je akter neutralan prema trenutačnom društvenom stanju, odnosno njegova dvostruka pripadnost pruža mu dozu neobvezatnosti, dok su drugi isključivo, jednostrano povezani s jednom dimenzijom, načinom življenja.
- d) *Masovnost ili elitizam* – prvi cijeni spontano stvaralaštvo, a kreacije su popraćene zabavom i užitkom. Stvaralaštvo se povezuje sa zajednicom ili skupinom kojoj akter pripada, dok se posrednici elitne orijentacije pozivaju na višu svrhu (iznad pojedinca, izvan konkretnoga). Posrednici *elitizma* cijene stvaralaštvo koje proizlazi iz napornoga, discipliniranoga rada, koje je u skladu s definiranim standardima.
- e) *Neovisnost i ovisnost* – pripadnici prve orijentacije kreiraju za buduće naraštaje te svjesno stvaraju jaz između stvaralaštva i potrošnje. Prodaja i potrošnja promatraju se kao nešto negativno jer se stvara i kreira za vječnost. Pripadnici druge orijentacije, poput trgovačkih posrednika, identificiraju se i traže potvrdu u potrošnji proizvedenih predmeta (koje najčešće proizvode supkulturni akteri).

Dolazak postmoderne utjecao je na adolescentove vrijednosne prioritete, što se očituje u preuzimanju ili posredovanju fragmentiranih životnih stilova i vrijednosti (Karvonen i sur., 2012). Odabir alternativnoga životnog stila ili *projekta* (jer *self* je poput projekta na kojemu se

kontinuirano radi) može biti posljedica zadovoljavanja potrebe za “koherentnom biografijom” u današnjem dinamičnom društvu (Lindh i Korhonen, 2010:148). Naime, društvene su promjene kreirale *vrijednosni vakuum* (Petrović i Zotović, 2012:48) te pridonijele sve izraženijoj individualizaciji, pluralizaciji i diferencijaciji životnih stilova. Slabljenje tradicionalnih izvora sigurnost (poput društvenih i sličnih institucija) utjecalo je na promjene pri formaciji vrijednosti i vrijednosnih prioriteta. Dakle, usporedno sa slabljenjem društvenih autoriteta rasla je vjera u sebe ili vlastiti *self*, što se naposljetku odrazilo na posredujući stil (Thomson i Holland, 2004).

Muggleton (2000:6,79) smatra da se suvremeni supkulturni stilovi mogu promatrati kao “simptomi postmodernoga hiperindividualizma”, a supkulture kao “kolektivne ekspresije i proslave individualizma”. Osim kolektivnih vrijednosti koje članovi skupine izražavaju u zajedničkim aktivnostima i stilu, Muggleton (2000) uočava snažnu prisutnost individualnih vrijednosti koje su evidentirane u izrazima poput *činiti ono što želiš; budi ono što jesi; budi slobodan*. U skladu s individualno orijentiranim vrijednostima, akteri (u ovom slučaju *punker*) ne moraju nositi/posredovati neke od središnjih elemenata odabranoga stila. Nedosljednost ili nemotiviranost pri konzistentnom posredovanju stilu upućuje na moguću nekoherentnost vrijednosti. Arnett (1996) ističe, na primjeru *metal* supkulture, da su oni koji pripadaju određenim supkulturama potencijalno odgajani u okružjima koje potiču vrijednosti *hiperindividualizma*. No posljedica tog individualizma tijekom razdoblja adolescencije može biti osamljenost i izolacija od vršnjaka.

Istraživanje Petrović i Zotović (2012) upućuje na smanjenu orijentiranost životnim stilovima koji su orijentirani prema dobrobiti drugih, dok su pritom izraženiji stilovi koji su orijentirani samoaktualizaciji, hedonizmu i utilitarizmu. U skladu a dobivenim rezultatima autori uočavaju naklonost mladih *kulturi narcizma i filozofiji življenja u sadašnjosti* (zbog nedostatka sigurnosti i društvene uređenosti mladi se okreću hedonističkom stilu, kojeg karakteriziraju trenutačni užitci).

2.4. Slobodno vrijeme mladih

Slobodno vrijeme, kao suvremeni društveni fenomen ili produkt industrijalizacije, proizlazi iz skraćivanja radnih sati, povišene stope zaposlenja i stroge separacije radnoga i slobodnoga vremena (Ilišin, 1999b) te naposljetku biva višeznačnim i zasebnim područjem ljudske svakodnevnice (Martinić, 1977; Veal, 1992; Stebbins, 2005; Kelly, 2012). S obzirom na njezinu znanstvenu izazovnost, dokolica ili engleski *leisure*, može se promatrati sa socijalnoga, psihološkoga, političkoga, zdravstvenoga i drugoga gledišta, no unutar društveno-pedagoških okvira ono se promatra kao prostor u kojemu mladi, prema vlastitome izboru i mogućnostima, biraju aktivnosti (Heintzman, 2013; Anić i Tončić, 2014; Kleiber, Larson i Csikszentmihalyi, 2014), doživljavaju osjećaj slobode, ugone i ispunjenja (Zeijl, Du Bois-Reymond i Poel, 2001), njeguju socijalne odnose (De Bruyn i Cillessen, 2008), razvijaju vrijednosti (Valjan Vukić, 2013), razvijaju sklonosti, vještine i sposobnosti (Jun i Kyle, 2012) i izražavaju individualne preferencije u odabranim aktivnostima (Roberts, 2015). Važnost slobodnovremenskoga prostora očituje se u njegovoj količini (Larson i Verma, 1999; Pešić, Videnović i Plut, 2012), pri čemu adolescenti, nasuprot starijim naraštajima, imaju u prosjeku od 5,5 do 7,5 sati slobodnoga vremena.

Slobodno vrijeme Previšić (2000:404) vidi kao “prostor i mogućnost interakcije u procesima individualizacije, socijalizacije i inkulturacije, dakle prostor samoaktualizacije i ostvarenja osobnosti”. Slobodno je vrijeme simbolički prostor za samoaktualizaciju, promišljanje, kreativnost, posvećenost sadržajima od interesa i osnaživanje vlastitoga identiteta uz interakciju s drugim vršnjacima (Hendry i sur., 2005). Slobodno je vrijeme “dio vremena koje ostaje nakon što su zadovoljeni svi zahtjevi povezani s poslom i svakodnevnom egzistencijom” (Murphy 1974:3). Slobodno se vrijeme, prema *Pedagoškoj enciklopediji*, definira kao vrijeme koje pojedinac, bez obveze i nužde, oblikuje i ispunjava prema vlastitim potrebama i željama (Potkonjak i Šimleša, 1989). Slobodno je vrijeme “vrijeme aktivnog odmora, razonode, pozitivna razvoja, socijalizacije, humanizacije i stvaralačkog potvrđivanja ličnosti” (Previšić, 2000: 406). Slobodno vrijeme, smatra Kelly (2012:3), čine “aktivnosti koje su relativno slobodno odabrane zbog zadovoljavajućih kvaliteta”. Kelly (2012) pritom podsjeća na latinski korijen *licere*, dopušteno ili biti slobodan od obveza i posla, pri čemu se iznova naglašava važnost osobnoga izbora u danoj slobodi (Friedmann, 1960). Slobodno je vrijeme “proces”, “odluka, čin i stanje” koje se postavlja i razvija u promjenjivom kontekstu (Kelly, 1987:49). Spomenuto je vrijeme, ističe Kelly (1987:49), “proizvodno” jer njegovo

značenje nastaje na temelju situacije, a ne “prisvaja iz nekog vanjskog izvora”. Stoga je, kako bi spomenuto vrijeme imalo uistinu oslobađajući učinak, slobodno vrijeme potrebno promatrati na temelju “njegove upotrebe, a ne na temelju vremenskoga prostora koji on zauzima” (Kelly, 2012:9). Slobodno vrijeme, ističe Van der Poel (2006), “nije očigledno”, nego se artikulira odabirom aktivnosti i obrascima ponašanja u tom vremenskom okviru.

Slobodno vrijeme promatra se u odnosu na radno vrijeme ili vrijeme poslije škole ili školskih obveza, napominje Giesecke (1993). Za razliku od aktivnosti koje propisuju ili predlažu škola i roditelji, Larson i Verma (1999) ističu da je odabir slobodnovremenskih aktivnosti dobrovoljan, intrinzično motiviran te zahtijeva visoku razinu samoinicijative, regulacije i organizacije. Ono je prostor koji osoba ispunjava “vrijednim sadržajima” te “oslobađa svoje kreativne sposobnosti radi igre...” (Plenković, 1997:9). To je vrijeme, u klasičnome smislu (grčkome i rimskome), posvećeno “kontemplaciji, uživanju *selfa* u potrazi za znanjem, debatom, politikom i kulturnom prosvijetljenošću” (Murphy, 1974:5).

Dumazedier (1960, 1967) vidi dokolicu kao prostor izvan dužnosti (profesionalnih, obiteljskih i društvenih), u kojemu se pojedinac može posvetiti vlastitim zanimanjima kako bi se odmorio, razonodio, dobrovoljno sudjelovao u društvu ili *kultivirao* (povećao razinu informiranosti ili obrazovanja). Dumazedier (1967) pojašnjava kako je slobodno vrijeme oslobađajuće (posebice od neželjenih obveza), zabavno (nema lukrativnu ili utilitarističku svrhu), hedonističko (rezultira zadovoljstvom) i osobno (odnosi se ostvarivanje vlastitoga potencijala).

Ilišin (2007:180) pritom upućuje na viđenje dokolice kao “šire shvaćenog slobodnog vremena u kojem se pojedinac posvećuje samo aktivnostima po slobodnom izboru” i koncepta slobodnoga vremena kao ukupnoga vremena izvan obveznoga rada koji obuhvaća i “tzv. poluslobodne aktivnosti”. *Dokolica* nije vremenski prostor u kojemu se odvija *besposlica*, nego istinski slobodno vrijeme u kojemu pojedinci, kao kulturna i povijesna bića, maštaju, kreiraju i smišljaju nove ideje, ističe Polić (2003). U dokolici se, naglašava Vidulin-Orbanić (2008), ostvaruje i izražava *homo faber*, *homo ludens*, *homo socius* te *homo sapiens*.

Funkcije slobodnoga vremena, prema Stepanović (2011), uočavaju se u razvoju identiteta pojedinca, uspostavljanju i razvijanju bliski i drugih socijalno-emocionalnih odnosa i usvajanju raznih kompetencija. Dumazedier (1960) kao funkcije slobodnoga vremena definira *odmor* (obnavlja energiju, umanjuje umor zbog tenzija na radnome mjestu), *zabavu* i *razonodu* (odmak od dosadnoga, monotonoga i repetitivnoga rada) te *razvoj ličnosti* (osim odmaka od

stereotipnih i automatiziranih dnevnih zadataka, slobodno vrijeme otvara mogućnost za kultivaciju znanja, talenata i vještina razgovorom u društvu, filmovima i televizijskim serijama) kao funkcije slobodnoga vremena. Fine, Mortimer i Roberts (1990) izdvajaju *uzbuđenje* (jer adolescenti teže novostima), *potrebu za zadovoljenjem promjenjivih razvojnih potreba* (posebice potrebe za socijalnim interakcijama i povezivanjem s vršnjacima) i *razvoj identiteta* (ili potrebu za korištenjem slobodnim vremenom u svrhu eksperimentiranja raznim životnim stilovima) kao funkcije slobodnoga vremena. Slobodno vrijeme ima, za Abbott i Barber (2007), *instrumentalnu* funkciju jer omogućuje istraživanje i razvoj novih znanja i vještina te *ekspresivnu* funkciju jer pruža priliku za izražavanje sposobnosti, vrijednosti i interesa koji pogoduju izgradnji osobnoga i društvenoga identiteta.

Slično Dumazedierovom (1960) shvaćanju Rosić (2005) dijeli aktivnosti u tri kategorije:

- a) *Odmor* podrazumijeva participaciju u aktivnostima koje ne zahtijevaju fizički ili psihički angažman te služe za obnavljanje, odmaranje te uspostavljanje snage koje su potrebne za život i rad. One su pretežito individualne, a mogu se izvoditi u domu, u prirodi ili na javnome mjestu.
- b) *Rekreacija* se odnosi na različite oblike aktivnoga odmora, zdrave razonode i zabave poput šetnji, društvenih igara, izleta itd.
- c) *Razvoj ličnosti* koji se ostvaruje u različitim područjima ljudske djelatnosti.

Stebbins (2007) definira slobodno vrijeme kao vrijeme u kojem osobe rade ono što žele koristeći se svojim sposobnostima i resursima. To je vrijeme ugodne, vrijeme lišeno nametnutih (radnih) obveza. Stebbins (2015) u okviru *perspektive ozbiljne dokolice* ili engl. *serious leisure perspective (SLP)* razlikuje:

- a) *Ozbiljna dokolica* (engl. *serious leisure*) odnosi se na kontinuirano bavljenje određenim hobiem, volonterskim radom ili amaterskom aktivnošću, pri čemu se mogu razvijati, izražavati razne vještine, znanja i sposobnosti ili potencijalno vidjeti buduća karijera. Pridjev *ozbiljno* odnosi se na *iskrenost, pažljivost, važnost, pribranost* uz određenu neželjenu dozu *težine, radosti, stresa* i *tjeskobe*. Ozbiljno slobodno vrijeme dijeli se na *amaterske aktivnosti* (u umjetnosti, znanosti, sportu i zabavi), *hobije* (pojedinci su predani prikupljanju, popravljanju ili stvaranju, participaciji u nekompetitivnim aktivnostima poput pjevanja ili planinarenja, sportskim igrama, natjecateljskim igrama, umjetnosti) i *volontiranje kao/za karijeru* (temeljeno na altruističnim nagonima, kada

volontiranje može postati profesionalni poziv ili pojedinci mogu napredovati zahvaljujući ostvarenim odnosima, iskustvima ili osjećaju doprinosa). Nadalje, ozbiljno slobodno vrijeme ima šest temeljnih značajki: *ustrajnost* (u teškim trenucima suočavanje s izazovima), *pronalaženje ili ostvarivanje karijere* (u odabranome području slobodnoga vremena), *osoban napor* (primjenjujući pritom stečena znanja, vještine, iskustvo), *dugoročne prednosti* (poput samoaktualizacije, mogućnosti ekspresije, osjećaja postignuća, razvoj *selfa*, interakcije s drugim pojedincima, osjećaja pripadnosti itd.), *jedinstveni etos* (posebni socijalni svjetovi ili supkulture dijele duh zajedništva koji se reflektira u zajedničkim stavovima, vrijednostima, ciljevima, obrascima djelovanja) te *snažna identifikacija* s odabranom aktivnošću.

b) *Povremena dokolica* (engl. *casual leisure*) također se naziva *neozbiljnom dokolicom* (engl. *unserious leisure*), a odnosi se na površne, kratkoročno ili trenutačno ugodne aktivnosti koje ne zahtijevaju specifična znanja ili vještine (ili zahtijevaju vrlo malo). Vrste ležernoga slobodnog vremena jesu *igra, opuštanje, pasivna* (čitanje knjiga, gledanje televizije, slušanje glazbe) i *aktivna* (društvene igre, igre na sreću) *zabava, razgovor* (čavrljanje, tračanje), *senzorna stimulacija, ležerno volontiranje* i *ugodne aerobne aktivnosti* (hodanje, biciklizam, plivanje itd.). Iako su spomenute aktivnosti hedonističke, ležerno slobodno vrijeme ima nekolicinu prednosti, poput osjećaj osobnoga zadovoljstva, spontanosti, mogućnosti otkrivanja, kreativnosti, rekreacije, mogućnosti interakcije s vršnjacima i odmora nakon intenzivnijih aktivnosti.

c) *Projektna dokolica* (engl. *project-based leisure*) obuhvaća kratkoročne, relativno komplicirane, povremene i ugodne aktivnosti kojima se pojedinac bavi u slobodnome vremenu u kojemu je lišen neugodnih obveza. One su nadalje dijele na povremene projekte ili privremene/kratkoročne projekte (volontiranje, izrada ili prepravljanje predmeta, participacija u raznim umjetničkim radionicama, aktivnostima).

Stebbins (2005, 2007) pritom upućuje na važnost *nagrade, cijene/troška* i *motivacije*, triju elementarnih čimbenika koji utječu na odabir ili način strukturiranja slobodnoga vremena. Najsnažniji osjećaj osobne dobrobiti proizlazi iz odabira, a zatim oblikovanja ili razvijanja *optimalnoga životnog stila* (engl. *optimal leisure lifestyle*). Spomenuti životni stil zasniva se na komplementarnome odnosu između *ozbiljne* i *ležerne* dokolice, odnosno osoba bira jednu ili više *ozbiljnih aktivnosti* (pripadaju području ozbiljne dokolice), koje su zatim popraćene *ležernim* aktivnostima. Uključivanje u mentalno stimulativne aktivnosti ili one koje zahtijevaju višu razinu (mentalne, emocionalne, fizičke) angažiranosti pridonosi optimalnom razvoju mladih. Adolescenti razlikuju aktivnosti s obzirom na procijenjenu razinu (mentalne)

izazovnosti, trenutačne pozornosti i koncentracije te prilike za učenje i napredovanje (Mahoney i Stattin, 2000; Pešić, Videnović i Plut, 2012).

Barnett (2005) i Caldwell, Smith i Weissinger (1992) upućuju na važnost iskustvenoga aspekta te izdvajaju četiri dominantna iskustvena elementa u slobodnome vremenu:

- a) *Svijest o slobodnom vremenu* – svijest u svakom slučaju prethodi odabiru slobodne aktivnosti, a zatim aktivacijom pojedinca ovisno o njegovu odabiru. Pojedinaac postaje intrinzično motiviran nakon što osvijesti potencijal ili razinu zadovoljstva koju određena aktivnost njemu može dati. Zatim, ovisno o njegovoj procjeni, pojedinac bira sadržaj ili se uključuje u određenu aktivnost.
- b) *Dosada* – dosada može biti rezultat izostanka instrumentalne motivacije, dovoljne participacije/uključenosti u aktivnosti, zadovoljstva, intrinzične motivacije i stava prema organizaciji vlastitoga slobodnog vremena (Spaeth i sur., 2015). Neulinger (1974:141) napominje da u “trenutku kada dosada nastupi, slobodno vrijeme odlazi” jer osoba ne može biti simultano uključena u slobodnovremensko iskustvo i dosađivati se.
- c) *Izazovi u slobodnome vremenu* – izazov se doživljava kao jednu od najistaknutijih dimenzija iskustva, no potrebna je svijest i dostupnost izazova. Pojedinci koji su intrinzično motivirani teže postizanju optimalnih izazova.
- d) *Stres/Anksioznost* – taj se aspekt odnosi na negativne osjećaje kada pojedinac ima vremena na raspolaganju, no nema svrhu ili način ispunjavanja toga vremena.

Slobodno vrijeme može biti aktivno i pasivno provedeno (Pavlova i Silbereisen, 2015) te strukturirano i nestrukturirano (Bartko i Eccles, 2003; Larson i sur., 2006; Abbott i Barber, 2007; Đuranović i Opić, 2016). Strukturirano slobodno vrijeme socijalno je kompleksnije od nestrukturiranih aktivnosti te uključuje vršnjačku suradnju, obiteljsku potporu i potencijalno vodstvo drugih odraslih osoba, poput trenera i učitelja (Mahoney i Stattin, 2000). Strukturirane aktivnosti karakterizira redovito participacija, fiksni termini, vodstvo ili nadzor odraslih, postojanost pravila, razvoj vještina te povratna informacija o aktivnosti (Mahoney i Stattin, 2000). No postoji suvremena težnja mladih nestrukturiranim aktivnostima, poput opuštanja s vršnjacima, koje karakterizira spontanost, izostanak striktnih pravila i formalnoga nadzora roditelja. Nestrukturirane aktivnosti, poput hobija, mogu biti izazovne jer pružaju mogućnost adolescentima da sami strukturiraju aktivnosti, kreiraju konstruktivne izvore zabave, razvijaju osobni i kreativni izričaj (Darling i sur., 2005), no istodobno ističu mogućnost rizičnih oblika ponašanja za razliku od strukturiranih aktivnosti (Fredricks i Eccles, 2008).

Iako se u fazi rane adolescencije intenziviraju odnosi s vršnjacima, roditelji su primarni uzori strukturiranja slobodnoga vremena (Hendry, 1983; Garton i sur., 2004). U skladu s predloženim modelom *jezgre i ravnoteže* Zabriskie i Kay (2013) smatraju da unutar obitelji postoje dva obrasca provođenja slobodnoga vremena: *jezgra* (svakodnevene, učestale, spontane, obiteljske ili kućne aktivnosti) i *ravnoteža* (aktivnosti koje nisu učestale ili povezane s domom, primjerice izleti i ljetovanja). Članovi obitelji koriste se aktivnostima iz prve skupine kako bi zadovoljili potrebu za stabilnošću, prisnošću, kohezijom, dok druga skupina aktivnosti zadovoljava potrebu za promjenom, izazovima, koji utječu na razvoj prilagodljivosti. Izostanak jednoga od spomenutih elemenata stvara frustraciju i rasprave između članova obitelji. Roditeljski stil također odražava na adolescentov odabir slobodnovremenskih aktivnosti, pri čemu adolescenti autoritarnih i permisivnih roditelja češće teže pasivnim i nestrukturiranim aktivnostima te društvu vršnjaka. Suprotno tomu, autoritativno okruženje kombinacija je discipline i strukture, no istodobno njeguje autonomiju i potiče odabir aktivnosti koje su u skladu s razvojnim potrebama i željama adolescenta (Pavlova i Silbereisen, 2015). Caldwell (2011) dodaje da visoka razina roditeljske kontrole izaziva dosadom ili gubitak interesa, dok podržavajući roditelji njeguju inicijativu, pomažu pri razvoju interesa za aktivnosti koje su intrinzično motivirane. Slab nadzor, niža razina podrške i bliskosti između roditelja i adolescenta izazivaju dodatnu usmjerenost k vršnjacima, ističu Raboteg-Šarić i sur. (2002), pri čemu neorganizirani stil provođenja slobodnoga vremena postaje prediktorom uporabe opojnih sredstva. Nadalje, način provođenja slobodnoga vremena adolescenta (izbor aktivnosti, participacija i društvo) pod snažnim je utjecajem pozadine, obrazaca, navika i vrijednosti obiteljskoga načina (stila) provođenja vremena (Hendry, 1983). Nadalje, socijalizacija unutar obitelji i obiteljska podrška tijekom procesa socijalizacije u ranoj je adolescenciji kratkoročno i dugoročno relevantna za razumijevanje odabira vršnjačkih skupina, delinkventnih obrazaca te razvoja prosocijalnih obrazaca ponašanja (Hendry, 1983).

Iznova se pritom nameće uloga suvremene škole (Previšić, 2000; Caldwell i Faulk, 2013), koja prevenira i sprječava ulazak u puku pasivnost, koja potiče iskustveno učenje te osvještava adolescentove vještine, unutarnji osjećaj vrijednosti, motive i prednosti (Mlinarević i Gajger, 2010). Škola, kao važan čimbenik ekološkoga sustava (Bronfenbrenner, 1979), može organiziranim aktivnostima utjecati na (1) osjećaj isključenosti i dosade među mladima, (2) stopu apsentizma, (3) broj sati koji mladi provode s odraslim pojedincima koji potiču i podržavaju njihove interese (Fredricks i Eccles, 2006, 2008). Izvanškolske aktivnosti i izvanškolske aktivnosti otvaraju prostor za ekspresiju identiteta, odgovornost, samorealizaciju

i slobodan izričaj (Valjan Vukić, 2016), no često se, ističu Mlinarević i Gajger (2010), odgojna uloga škola (za slobodno vrijeme) zapostavlja u svrhu organizacije zakonski propisanih izvannastavnih aktivnosti ili onih za koje postoje uvjeti. Umjesto neposredne organizacije slobodnoga vremena Livazović (2018:243, 249) upućuje na važnost “mogućnosti izbora i aktivnoga uključivanja” kontinuiranim poticanjem i organizacijom raznih “institucionalnih čimbenika“ koji mogu pomoći u oblikovanju i pružanju praktičnih mogućnosti provođenja slobodnoga vremena. Primjerice, odgojno-obrazovne ustanove (ustanove za rani ili predškolski odgoj, škole, domovi, ustanove za obrazovanje), obitelj, mladenačke i društvene organizacije, objekti (igrališta, kupališta, trgovački centri), informativne, prosvjetne, općekulturne i zabavne ustanove (muzeji, sportske udruge, kazalište, kino) te čimbenici iz poručjad “funkcionalnoga odgoja” (priredbe, trgovci, parkovi).

Zadovoljstvo ili uroda tijekom slobodnoga vremena ima dugoročni utjecaj na psihološku dobrobit, zadovoljstvo vlastitim životom i smanjenu razinu stresa u adolescenciji (Shin i You, 2013). Pozitivne iskustvene emocije, poput uzbuđenja, zainteresiranosti, veselja i sreće, unutar slobodnoga vremena pridonose psihološkoj prilagodbi. Nadalje, sloboda je vrijeme neizmjerljivo pogodan kontekst za *iskustvo zanesenosti* (engl. *flow*) ili stanje u kojem je osoba uronjena i stopljena s aktivnošću (Csikszentmihalyi i Kleiber, 1999). Pojedinci koji osjećaju zanesenost fokusirani su na aktivnost (koja sama postaje svrhom), gube osjećaj za vrijeme te su lišeni nelagodnih misli. Dok prelagani zadaci ili aktivnosti izazivaju dosadu, izazovne aktivnosti zaokupljaju misli i zahtijevaju usredotočenost. Naime, adolescenti koji su uključeni u aktivnosti koje izazivaju zanesenost zadovoljniji su i sretniji (Freire i sur., 2016).

Tijekom razdoblja adolescencije mozak je osjetljiv i biva oblikovan socijalnim učenjem ili raznim iskustvima i interakcijom s drugim pojedincima. S obzirom da amigdala postaje vrlo aktivna u ranoj adolescenciji, njezina aktivacija intenzivira usmjerenost ostvarivanju ciljeva i njezino se djelovanje može uočiti u području hobija, umjetnosti i sporta (Giedd i sur., 1999). Aktivacija interesa proizlazi iz povezivanja i jačanja odnosa između neurona te se na osnovi toga može reći da je mozak adolescenta pripreman za razvoj slobodnovremenskih preferencija. No, gledajući aktivnost mozga, adolescenti su također skloni traženju izazova te naginju riskantnim, intenzivnim i uzbuđljivim aktivnostima (Dahl, 2004).

Adolescencija je razdoblje života u kojemu su “potrebe u slobodnom vremenom najizraženije”, ističu Hendry i sur. (2005:34). Adolescenti su “aktivni agenti u svome razvoju”, pri čemu slobodnovremenski kontekst pruža mladima slobodu izražavanja raznih vještina,

kompetencija i dijelova identiteta (Dworkin i sur., 2003:17). Opić i Đuranović (2014) vide slobodno vrijeme kao “poligon” za razvoj socijalnih, verbalnih (komunikacijskih) i drugih životnih vještina, poput vještine razrješavanja sukoba, konflikta te razvoja tolerantnoga i demokratskoga ponašanja. Strukturirano slobodno vrijeme u adolescenciji, ističu Caldwell i Witt (2011), Leversen i sur. (2012), pogoduje (1) *razvoju autonomije* jer slobodno vrijeme pruža kontekst u kojemu adolescenti, prema vlastitim željama, mogu birati aktivnosti (koje ih usređuju) i pridati im osobno značenje. Osjećaj slobode i izbora pogoduje razvoju bihevioralne i emocionalne autonomije. Slobodno je vrijeme idealan kontekst za razvoj autonomije koju karakterizira visoka (2) *razina samoodređenja* (engl. *self-determination*). Autonomija i samoodređenje povezani su s (3) *razvojem inicijative i postavljanjem ciljeva* (pridonosi tranziciji iz adolescentske u odraslu dob), a dovode do odabira aktivnosti koje su (4) *intrinzično zadovoljavajuće i intrinzično motivirane*. Suočeni s izvanjskim pritiscima adolescenti biraju aktivnosti i sadržaje koje su intrinzično zadovoljavajuće i motivirajuće. Osim toga, intrinzično odabrane aktivnosti pridonose osobnoj ekspresiji i razvoju osobnoga identiteta. Nadalje, odabrane aktivnosti pridonose (5) *osjećaju postignuća* (koji nije potencijalno dostatan u školskim okvirima) i (6) *razvoju kompetencija i vještina*. Osobno odabrane aktivnosti, koje nose značenje i omogućuju ekspresiju, pružaju mogućnost (7) *razvoja identiteta* i izgradnje slike o sebi. Caldwell (2011) dodaje da participacija u strukturiranim, izvannastavnim i izvanškolskim aktivnostima pridonosi (1) smanjenoj razini apsentizma, (2) akademskom uspjehu, (3) nižoj razini depresije i anksioznosti, (4) nižoj razini upotrebe psihoaktivnih tvari, (5) nižoj stopi delinkvencije i (6) sprječavanju rizičnoga seksualnog ponašanja.

Uzevši u obzir dosadašnje spoznaje i literaturu, Vidulin-Orbanić (2008) uočava četiri dominantne potrebe u korištenju slobodnim vremenom:

- a) *Potreba za zabavom* – mladi provode vrijeme u društvu prijatelja (vršnjaka) tražeći sadržaje koji se razlikuju od obiteljskih/školskih. Druženje, zabava i razonoda s prijateljima podrazumijeva odlaske u klubove, na tulum, u kafiće itd. Osim odmaka od intelektualnoga angažmana, primjetna je potreba za zabavnim sadržajima koji služe *popunjavanju vremena* ili zahtijevaju minimalan napor. Spomenuti minimalni angažman povezuje se s praćenjem medijskih sadržaja poput televizijskih programa, *youtube* kanala, spotova itd.
- b) *Potreba za odmorom* – odmor se može doživljavati kao pasivan čin (praćenje televizije, listanje časopisa/knjiga itd.) koji zahtjeva minimalan intelektualni angažman, ali također je vrijeme za opuštanje i obnovu (produktivnih i reproduktivnih potencijala)

snage i energije. S obzirom na užurbanost života, pritisci i obveze preslikavaju se u slobodno vrijeme, a odmor postaje rjeđa dnevna aktivnost.

- c) *Potreba za rekreacijom* – u izvanškolskim i izvannastavnim aktivnostima (primjerice športske, kulturno-umjetničke, tehničke aktivnosti ili programi koje organiziraju udruge, savezi itd.) mladi se okupljaju i aktivno bave ponuđenim sadržajima. No primjetan je manjak ustrajnosti i angažmana za rekreativne sadržaje, dok jača usmjerenost druženju, odmoru i ugodu.
- d) *Kulturni aspekt provođenja slobodnoga vremena* – kulturni aspekti podrazumijevaju vrijeme za odgoj i učenje, osobnu dogradnju, kulturni doprinos, promicanje kulture življenja, stvaranje i kritičko promišljanje. Sudjelovanjem u kulturnim aktivnostima “pojedinač biva sam stvarateljem kulture, odnosno stvarateljem društvenog i osobnog identiteta, biva graditelj kulture” (Vidulin-Orbanić, 2008:25). Ilišin (2007) također upućuje na važnost *kultiviranoga* slobodnoga vremena, odnosno vremena koje naj snažnije pridonosi procesu sazrijevanja, razvoja identiteta te općega razvoja ličnosti. No njegovanje masovne kulture ili kulture vremena stvorene prema normama industrije masovne kulture prouzročuje pasivizaciju slobodnoga vremena.

Adolescenti se koriste slobodnim vremenom u razne svrhe, a odabir aktivnosti utječe na njihovu socijalizaciju (Ilišin, 2007). Slobodnovremenske aktivnosti postaju veoma važne u razdoblju adolescencije jer pomažu mladima pri internalizaciji društvenih normi na osnovi kojih uče o socijalizaciji. Adolescenti se koriste slobodnim vremenom u svrhu razvijanja odnosa s vršnjacima (Kleiber i sur., 1993; Larson i sur., 1997). Odabir društvenih aktivnosti mladima omogućuje interakciju s vršnjacima ili prijateljima i pruža im traženi osjećaj pripadnosti. Spomenute grupne interakcije unutar slobodnovremenskoga konteksta otvaraju mogućnost razvoja empatije i intimnosti, razrješavanja konflikta i timskoga rada u postizanju zajedničkoga cilja (Holland i sur., 2007). Aktivnosti (kolektivne) i odnosi koji iz njih proizlaze podupiru razvoj *socijalnoga kapitala* ili socijalnih, kulturnih i materijalnih resursa koji pomažu mladima poslije u drugim životnim područjima i tijekom tranzicije u odraslu dob. Slobodno vrijeme važan je i siguran kontekst za isprobavanje različitih uloga, (neformalnu) interakciju s osobama drugoga spola i učenje o romantičnim odnosima. Nadalje, društvene aktivnosti omogućuju diferencijaciju i integraciju, ali i pružaju mladima osjećaj osobne kontrole nad vlastitom okolinom (Weller, 2006).

No u želji za pripadanjem, poboljšanjem samopouzdanja i smanjenjem socijalne anksioznosti adolescenti se mogu pretjerano usmjeriti prema vršnjačkim skupinama, uživanju u pasivnijim aktivnostima i zlorabi sredstava ovisnosti (Raboteg-Šarić i sur., 2002). Mladi imaju potrebu za pripadanjem, intimnošću i podrškom, no stvarni prijateljski odnosi mogu postati frustrirajući te se mladi okreću virtualnim prijateljskim odnosima u slobodnome vremenu (Bilić, 2015).

Osim što njeguju odnose na društvenim platformama, mladi pretežito prate sadržaje koje nudi medijska (potrošačka) industrija. Osim članova obitelji, škole i vršnjaka, mediji snažno oblikuju i strukturiraju slobodnovremenski prostor mladih (Miles, 1998; Ilišin, 2001; Livazović, 2009; Miliša i Milačić, 2010; Freire, 2013). Masovni mediji imaju *informacijsku, selekcijsku, eksplikacijsku, obrazovnu, zabavnu i estetsku* funkciju (Martinić, 1977), no ta industrija istodobno utječe na potrebe mladih i manipulira njima kreirajući nove predmete žudnje, identifikacije i ekspresije (Moore, 2005). Gangadharan (2015) upućuje na rastući internetski trend *Haul Girls*, a Miliša (2006) uviđa slična obilježja potrošačke kulture i slobodnoga vremena te manipulativnu ulogu raznih čimbenika pri oblikovanju slobodnoga vremena mladih. Tehnička otkrića, razvoj digitalne tehnologije, povećanje proizvodnje i profita uvelike povećavaju mogućnost izbora provođenja slobodnoga vremena, ističu Mlinarević, Miliša i Proroković (2007). No mladi više konzumiraju odabrane sadržaje koja nudi industrija zabave, upozorava Miliša (2006), a sve manje organiziraju vlastito slobodno vrijeme. Visoko rangirane medijske aktivnosti, poput gledanja filmova i serija, upućuju na ozbiljnost koju im mladi pridaju (Ilišin i sur., 2001). Medijska komercijalizacija slobodnovremenskoga prostora prouzročuje pasivizaciju mladih, a manipulativni aspekt elektroničkih medija kreira razdiobu između onih koji pretražuju internet ili gledaju određeni televizijski sadržaj i onih koji to nisu učinili ili vidjeli (Miliša i Milačić, 2010).

Slobodno vrijeme, podsjeća Van der Poel (2006), kao dio organizacije svakodnevnoga života, pod utjecajem je drugih aktivnosti i iskustava koje doživljavamo toga dana, tjedna i godine te je ono zauzvrat oblikovano njima. Slobodnom se vremenu integrativno pristupa jer se ono promatra kao *iskustvo, aktivnost i kontekst*, naglašavaju Caldwell i Faulk (2013). Društveni čimbenici utječu na svakodnevne aktivnosti i pritom na adolescentovu dokolicu. Iako je snažan naglasak na vlastitome izboru, Stebbins (2007) upućuje na socijalne, obiteljske i osobne restrikcije, koje mogu suziti mogućnost izbora (stavovi, sposobnosti, ukus, znanje o dostupnim aktivnostima i pristup aktivnostima). Stoga se odabrane aktivnosti uvijek promatraju u okviru osobne, strukturne, kulturne i povijesne pozadine/konteksta. Organizacija

i viđenje slobodnoga vremena određeni su položajem, prijašnjim iskustvima, navikama, potrebama i mogućnostima koje pruža sredina. Za Iso-Ahola i Mannell (1984) postoje tri vrste restrikcija: (1) *percipirana nesposobnost* (posljedica koje je slabije uključivanje ili povlačenje iz aktivnosti), (2) *stavovi, motivi i potrebe* (nedostatak informacija oduzima mogućnost izbora i participacije te stvara stereotipne stavove uz izostanak iskustva) i (3) *sociokulturne restrikcije* (društvena ograničenja ili nametnute obveze utječu na promjenu intrinzične motivacije u ekstrinzičnu). Iako je slobodno vrijeme zajedničko ili univerzalno područje ljudskih života, ono se razlikuje s obzirom na sociodemografske karakteristike poput dobi, spola, zanimanja, mjesta boravka i interesa (Ilišin, 1999b; Mahoney i sur., 2006; Roberts, 2006; Đuranović i Opić, 2016).

Proces globalizacije, ekspanzija novih tehnologija, rast trenda potrošnje promijenio je koncepciju slobodnoga vremena mladih u postmoderni (Miles, 2000). Suvremeno društvo karakterizira *hiperracionalizacija* ili prevlast “vizualnih medija i predodžbi u društvu u kojem umjesto autentičnih događaja prevladavaju neautentične kopije i reprodukcije” (Livazović, 2018: 86). Mladi su, provodeći vrijeme uz suvremene medije ili u virtualnome svijetu, suočeni s *hiperrealnim* značenjima i porukama koje naposljetku zamjenjuju prijašnje koncepcije istih, ističe Harris (2005). *Hiperrealnost*, objašnjava Harris (2005), ne poboljšava samo trenutačnu realnost osobe nego je naposljetku i zamjenjuje. U toj hiperrealnosti pojedinac nastavlja živjeti svoj život u sadašnjem trenutku bivajući dijelom nekih novih senzibiliteta, kojima vlada kaotičnost informacija, manjak racionalizacije, površnost kontakta i virtualna realnost ili *second life* prema želji. Suvremene tendencije iznova upućuju na važnost odgajanja pojedinaca koji će prema vlastitome ukusu i zahtjevima, samostalno, oblikovati slobodno vrijeme i kontrolirati “industriju slobodnoga vremena”, ističe Janković (1973:60-61).

2.4.1. Stilovi provođenja slobodnoga vremena mladih

Slobodno je vrijeme općevažeći prostor u kojemu se adolescent otkriva, samoaktualizira i samoostvaruje u raznim aktivnostima (Previšić, 2000). Osim vrijednosti, stavova, materijalnih resursa, socioekonomskih i sociodemografskih indikatora (Veal, 2001), slobodno vrijeme najizraženiji je ili najvidljiviji pokazatelj životnoga stila mladih (Rojek, 1995; Wynne, 1998; Barber, Eccles i Stone, 2001; Tomić-Koludrović i Leburić, 2002; Pehlić, 2014; Gvozdanović i sur., 2019). Na temelju odabranih aktivnosti adolescenti govore o sebi, svojim interesima, trenutačnim potrebama (Hendry, 1983), željama i idealima (Van der Poel, 2006), a sudjelovanje u odabranim aktivnostima zadovoljava njihovu potrebu za istraživanjem i eksperimentiranjem (Coatsworth i sur., 2005). Osim toga, analiza stilova slobodnoga vremena daje uvid u ono “što mladi rade tijekom tjedna, zašto nešto čine i kako se osjećaju dok to rade” (Caldwell i sur., 1992:361). Stilovi slobodnoga vremena otkrivaju “načine ponašanja”, “životne orijentacije” i “specifičnost društvenoga konteksta” u kojem mladi žive i odrastaju (Mlinarević, 2004:241).

Stil života određuje se na temelju “načina provođenja slobodnog vremena, načina zadovoljenja potreba, načina potrošnje, karakterističnih interpersonalnih i društvenih odnosa koje pojedinac uspostavlja i u koje ulazi” (Luković i Čizmić, 2012, prema Kuzmanović, 1986:85). Horley (1992:205) životni stil definira kao karakterističan obrazac ponašanja koji je motiviran vrijednostima, a oživotvoruje se na temelju “prepoznatljivoga skupa osobno odabranih svakodnevnih aktivnosti”. *Stil slobodnoga vremena* (engl. *leisure style*) definira se kao skup slobodnovremenskih obrazaca i vremena koje pojedinac troši na svaku od odabranih aktivnosti (Mannell i Kleiber, 1997). Stil slobodnoga vremena čini “klaster aktivnosti koje idu zajedno”, a mladi se ne uključuju slučajno u određene aktivnosti, nego u one koje zrcale njihove stavove i vrijednosti, ističe Veal (2004:288).

Osim što se stilovi slobodnoga vremena mogu razlikovati s obzirom na dob, spol, mjesto stanovanja, dostupnost sadržaja i druge kontekstualne čimbenike (Miles, 1998; Philipp, 1998; Wight i sur., 2009), postoje brojni načini kategoriziranja ili, točnije, imenovanja suvremenih stilova slobodnovremenskoga načina življenja. U svrhu povezivanja dosadašnjih spoznaja aktivnosti mladih mogu se klasificirati s obzirom na *vrstu i stupanj angažmana, stupanj strukturiranosti, specifične oblike ili obrasce korištenja te njihove funkcije i primarni cilj* (Leburić i Tomić-Koludrović, 1996; Mahoney i Stattin, 2000; Leburić i Relja, 2001; Ilišin, 2002; Mlinarević, 2007).

Slobodno se vrijeme može promatrati kroz prizmu *aktivno* i *pasivno* provedenog slobodnoga vremena. Aktivni obrazac uključuje izazovne aktivnosti koje podrazumijevaju trud i ugodu te pružaju priliku za učenje, razvoj vještina i kompetencija. Pasivni obrazac uključuje širok raspon aktivnosti čija je temeljna funkcija ugodna i opuštanje, ali može biti korišteno u svrhu popunjavanja vremenske praznine (Fawcett, 2007; Badrić i Prskalo, 2011; Pavlova i Silbereisen, 2015). Uzevši temeljnu podjelu na aktivnu i pasivnu dimenziju slobodnoga vremena te *vrstu i stupanj angažiranosti* spram odabranih aktivnosti, Zick (2010) predlaže četiri moguće kategorije: (a) *intelektualno angažirajuće* (odnose se na organizirane izvannastavne aktivnosti, hobije, posjećivanje kulturnih manifestacija, čitanje te slušanje glazbe kao primarne aktivnosti); (b) *fizički angažirajuće* (odnose se na treninge, fizičku rekreaciju) (c) *pasivne aktivnosti* (gledanje televizije, druženje s vršnjacima i članovima obitelji, razgovori i dopisivanja s prijateljima, odmaranje) i (d) *aktivnosti povezane s kompjutorom* (odnose se na korištenje kompjuterima i igranje igrica, a shvaća se kao zasebna kategorija zbog svoje interaktivnosti i traženog angažmana).

S obzirom na *razinu strukturiranosti, socijalni kontekst i konvencionalnost*, način provođenja slobodnoga vremena može biti *strukturiran (organiziran)* ili *nestrukturiran (neorganiziran)* (Larson, 2001; Zeijl i sur., 2001; Eccles i Templeton, 2002; Bartko i Eccles, 2003; Slot i sur., 2019). *Strukturirani* ili *organizirani* stil slobodnoga vremena obuhvaća aktivnosti koje se odvijaju u institucionalnom ili formalnijem okružju koje je pod nadzorom odraslih osoba. Prisutnost *strukturiranoga* stila, ističu Slot i sur. (2019), očituje se u odabiru izvannastavnih aktivnosti koje su u skladu s interesima mladih (jezici, biologija, kemija i razni slični klubovi), odabiru hobija, sportskim (članstvo u košarkaškim, nogometnim i drugim klubovima) i glazbenim interesima (sviranje u bendu, sviranje bubnjeva, klavira). Vrijeme koje se dnevno posvećuje strukturiranim aktivnostima može se mjeriti u minutama, ističe Larson (2001).

Suprotan je spomenutome stilu *nestrukturiran ili neorganiziran* stil slobodnoga vremena (Pingree i Hawkins, 1994; Won i Han, 2010; Kleiber i sur., 2014; Matić Tandarić, 2019). Iako postoje i drugi nazivi za tu vrstu stila, spomenuti stil najčešće karakterizira odabir spontanijih, najčešće kratkotrajnih aktivnosti koje ne zahtijevaju jednako snažan angažman kao spomenuti strukturirani stilovi. *Nestrukturirani* način provođenja vremena podrazumijeva gledanje televizije, čitanje tabloida, časopisa, izlaske s prijateljima, druženje, igranje kompjutorskih igrica, izležavanje tijekom slušanja raznih glazbenih žanrova i dosađivanje.

Iako su prvo kategorizirali stilove na *spontane ili neplanirane* i *organizirane ili planirane*, Pingree i Hawkins (1994) na osnovi dobivenih rezultata naposljetku razlikuju sedam stilova provođenja vremena: (1) *rutinirane aktivnosti s roditeljima* (kućanski poslovi, razgovor o školskim obvezama); (2) *dom i prijatelji* (slušanje glazbe, čavrljanje s prijateljima, razgovori o novim televizijskim serijama, učenje u paru) (3) *sport/klubovi*; (4) *nerutinirane aktivnosti s roditeljima* (sportske igre, hobiji, slušanje glazbe, šetnje, gledanje filmova); (5) *izlasci* (u kino, disko, u grad); (6) *roditelji i televizija* (gledanje televizije, razgovori o serijama, filmovima, televizijskim programima) i (7) *hobiji*.

Istraživanje Badura i sur. (2018) pokazuje da mladi najčešće provode vrijeme izvan kuće, posjećujući trgovačke centre i u večernjim izlascima nakon 20 h. Dok je usmjerenost na spomenute aktivnosti snažnija, 80 % adolescenata sudjelovalo je u jednoj ili više sljedećih aktivnosti tijekom tjedna: grupni sportovi, individualni sportovi, umjetničke škole, organizacije za mlade, centri i klubovi za mlade te crkveni sastanci (pjevanje u zboru). Analiza slobodnoga vremena adolescenata pokazuje da mladi, tijekom radnoga tjedna, jednako vremena posvećuju učenju i gledanju televizije (u prosjeku 89 minuta) (Videnović i sur., 2010). Istraživanje Zeijl i sur. (2001) pokazuje tendenciju *neorganiziranim* stilovima slobodnoga vremena, koji se odnose na ležerne aktivnosti koje odabiru adolescenti, a najčešće su lišene roditeljskoga nadzora. *Neorganizirani* ili *nestrukturirani* stil pritom karakteriziraju *sportske igre* (sportske aktivnosti s vršnjacima, na igralištu, ulici), *igranje kompjutorskih igrica*, *kulturne aktivnosti* (čitanje, crtanje, pisanje, slušanje glazbe, skladanje glazbenih videa), *gledanje televizije*, *izlasci i razgovori s prijateljima*. Istraživanje Shin i You (2013) potvrđuje da su adolescenti primarno orijentirani gledanju televizije, igranju videoigrica, spavanju i gledanju filmova. Za razliku od radnoga tjedna, napominju Videnović i sur. (2010), mladi tijekom vikenda češće izlaze s prijateljima, provode vrijeme gledajući televiziju, družu se s članovima obitelji, šminkaju ili uređuju za izlazak ili druženje, uče, bave se sportom i, naposljetku, provode vrijeme na kompjutoru.

S obzirom na *obrasce korištenja* Jerbić (1970) razlikuje *spontane aktivnosti* (razgovori, sanjarenje, promatranje, šetnje, spontana igra), *konzumirajuće aktivnosti* (čitanje tiskanih medija, slušanje radija, gledanje televizijskih programa, odlasci na priredbe, izložbe, u muzeje, kazalište i kino), *organizirane zabave i proslave* (obiteljske proslave i javne zabave), *organizirane stvaralačke aktivnosti* (sportske, kulturno-umjetničke, tehničke, uzgajivačke, obrazovne aktivnosti) i *ostale aktivnosti*. Hendry (1983) i Hendry i sur. (2005) uočavaju tranziciju iz *organiziranoga* slobodnoga vremena u *ležerno* i *komercijalno* slobodno vrijeme.

Dakle, nakon 13. – 14. godine postupno slabi sudjelovanje u sportskim (organiziranim) aktivnostima, a nastupa potreba za druženjem s prijateljima. Nakon 16. godine uočava se jačanje potrebe za zabavom, poput diska, klubova, kina itd.

S obzirom na *specifične obrasce* u slobodnome vremenu, istraživanje interesa i slobodnoga vremena mladih upućuje na mogućnost uporabe užega ili preciznijega nazivlja stilova u slobodnome vremenu. Stoga Ilišin (1999a, 2002) otkriva sedam mogućih stilova ili obrazaca strukturiranja slobodnoga vremena: (a) *elitni kulturni obrazac* odnosi se na sadržaje i aktivnosti koje pripadaju elitnoj kulturi, a podrazumijeva odlaske u kazalište, kino, koncerte, izložbe, šetnje, čitanje knjiga i slušanje narodne i klasične glazbe; b) *urbani kulturni obrazac* najzastupljeniji je među mladima, a odnosi se na druženje s prijateljima ili mladićem/djevojkom, izlaske u kafiće, noćni život (klubovi, tulumi, diskoteke) i izležavanje; c) *zaokupljenost društvenim radom* najmanje je zastupljena među mladima jer zahtijeva politički i društveni angažman poput bavljenja humanitarnim radom, izlaganja na tribinama, bavljenja političkim aktivnostima te, uz varijacije, igranje igrice i slušanje klasične glazbe; d) *zaokupljenost sportom* prisutna je u pasivnome i aktivnome obliku (bavljenje sportom ili odlasci na priredbe); e) *zaokupljenost medijima* podrazumijeva praćenje tiskanih i elektroničkih medija i njihovu primjenu, spavanje, igranje igrice te sudjelovanje u igrama na sreću; f) *ruralni kulturni obrazac* izaziva diferencijaciju među mladima, a povezan je s ruralnom tradicijom te implicira odlaske u crkvu, sudjelovanje u obiteljskim i kućnim poslovima, igrama na sreću te slušanje narodne glazbe; g) *zaokupljenost glazbom* homogena je praksa među mladima, a podrazumijeva slušanje svih žanrova glazbe (posebice *rocka*) i slušanje radija.

Iako komparativno istraživanje Ilišin (2007) o stilovima slobodnoga vremena mladih upućuje na minimalne promjene u obrascima provođenja vremena u razmaku od pet godina (1999. i 2004.), učestalost obavljanja i dostupnost određenih aktivnosti zahtijeva manje promjene nazivnika, točnije: (a) *elitni obrazac* (zadržava se prijašnja ekskluzivnost elitnih kulturnih aktivnosti), (b) *urbani obrazac* (kafići, noćni klubovi i tulumi kao oblici zabave dostupni su u ruralnim i urbanim sredinama, pri čemu postaju dostupni široj mladenačkoj populaciji); (c) *sportski obrazac* i dalje se povezuje s obama vrstama bavljenja sportom, hobijima, igranjem igrice (uz elemente kompeticije) te igrama na sreću, koje su podržane sveprisutnim i umreženim sportskim kladionicama; (d) *obiteljski obrazac* povezuje se s ispunjavanjem obiteljskih i kućnih obveza, u kojima prednjači ženski spol, zatim druženjem s članovima obitelji, šetnjama i izletima; (e) *aktivistički obrazac* koji povezuje humanitarni i

politički rad i dalje je najmanje zastupljen; (f) *ruralni obrazac*, unatoč urbanizaciji i modernizaciji, ostaje trajan obrazac koji podrazumijeva slušanje narodne glazbe, odlaske u crkve, druženje s rodbinom i užim krugom prijatelja; (g) *medijski obrazac* razmjerno je raširen među mladenačkom populacijom, a odnosi se na gledanje televizije, čitanje novina, slušanje radija i *rock*-glazbe; (h) *pasivni obrazac* odnosi se na jednolično i pasivno strukturiranje slobodnoga vremena, poput praćenja televizijskih programa, igranja igrica, spavanja i izležavanja, a smanjen interes za strukturiranjem dokolice izaziva osjećaj dosade. Dok *elitni, urbani* i *ruralni kulturni* obrazac ostaje uglavnom trajan i sadržajno stabilan stil, ostali spomenuti obrasci provođenja slobodnoga vremena podložni su svakodnevnim promjenama.

Analiza stilova slobodnoga vremena mladih u Slavoniji i Baranji također upućuje na prisutnost:

- a) *Elitnoga stila*, koji obuhvaća kulturni i intelektualni angažman, tj. odlaske na tečajeve, izvannastavne aktivnosti, sajmove, posjete muzejima, galerijama, kazalištu, kinu te sudjelovanje u raznim klubovima, sajmovima, organizacijama. Osim težnji snimanju, fotografiranju i glazbi, obilježava ga i rekreativni aspekt (šetnje, izleti).
- b) *Sportsko-rekreativnoga stila*, koji se odnosi na sportske, humanitarne, društvene i strukturirane aktivnosti. Adolescenti su zaokupljeni aktivnim i rekreacijskim sportom, sportskim priredbama, a sudjeluju u izvannastavnim aktivnostima, društvenim igrama i humanitarnom radu.
- c) *Tradicionalno-(ne)konvencionalnoga stila*, koji obuhvaća odlaske u crkvu, slušanje narodne glazbe, sudjelovanje u obiteljskom poslovanju, igrama, običajima, folkloru i drugim tradicionalnim, patrijarhalno obilježenim aktivnostima. *Nekonvencionalni* stil podrazumijeva igranje kompjutorskih igara, primjenu suvremenih medija i internetsku komunikaciju.
- d) *Hedonističkoga stila*, koji se odnosi na nestrukturirane zabavne, trendi glazbene sadržaje i dokolicu koju karakteriziraju odlasci u kafiće, diskoteke i tulumе. Mladi su skloni slušati *techno, trance* i *house* glazbu, spavati ili izležavati se te telefonirati ili tipkati poruke (Mlinarević, 2004).

Uz određenu promjenu nazivnika Mlinarević i sur. (2007) razlikuju *orijentaciju na dokoličarenje, orijentaciju na zabavu, obiteljsku orijentaciju, orijentaciju na sport i kulturnu orijentaciju*. Iako je u životima adolescenata zastupljena orijentacija na sport i obitelji i tradiciju, najrjeđe je zastupljena kulturna orijentacija. S obzirom na učestalost aktivnosti poput odlazaka u kafiće, gledanje televizije, slušanje radija i drugih pasivnih oblika provođenja

slobodnoga vremena, najzastupljenija biva orijentacija na dokoličarenje. Osim *orijentiranosti izlascima i druženju s prijateljima*, Opić i Đuranović (2014) također uočavaju snažnu orijentaciju *elektroničkim medijima*. Najmanje je zastupljena orijentacija također orijentacija *kulturnim aktivnostima*.

Stepanović i sur. (2009) identificirali su pet sličnih orijentacija mladih u slobodnome vremenu: (1) *akademska orijentacija* – podrazumijeva čitanje knjiga, znanstvenih časopisa, odlaske u kazalište i na koncerte *rock* ili *klasične* glazbe, sudjelovanje u izvanškolskim aktivnostima, gledanje televizijskih programa obrazovno-kulturnoga sadržaja, volontiranje i primjena kompjutera u razne svrhe; (2) *sportska orijentacija* – podrazumijeva sudjelovanje u sportskim manifestacijama, posjećivanje sportskih manifestacija, praćenje sporta i sportskih događanja u raznim medijima (televizijskim programima, časopisima) te bavljenje sportom; (3) *orijentacija na laku zabavu* – odnosi se na čitanje i gledanje zabavnih sadržaja koji ne zahtijevaju intelektualni napor (gledanje *reality* serija, čitanje horoskopa, rješavanje zabavnih kvizova i čitanje o životima zvijezda u časopisima), slušanje i posjećivanje koncerata *folk* glazbe; (4) *orijentacija na izlaske* – podrazumijeva bivanje izvan kuće, nekritičnost s obzirom na mjesto i vrstu zabavnoga sadržaja jer je imperativ odlaženje na mjesta gdje mogu *zujati* i na kojima se okupljanju vršnjaci (diskoteke, kafići, klubovi s narodnom glazbom, nastupi DJ-eva, koncerti) te (5) *orijentacija na glazbu i kompjutore* – odnosi se na primjenu kompjutera u zabavne svrhe, poput skidanja i slušanja *techno*, *hip-hop* i *pop*-glazbe, gledanja filmova, igranja igrice, čavrljanja s prijateljima i pretraživanja interneta.

Uzevši u obzir dosad spomenute stilove ili obrasce ponašanja u slobodnome vremenu, stil slobodnoga vremena općenito karakteriziraju pasivne aktivnosti zabavnoga sadržaja, poput češćih druženja u kafićima i rjeđih noćnih izlazaka (u klubove ili diskoteke), gledanja televizije (serije, filmove, *reality show*), praćenje zabavnih ili skandaloznih sadržaja u medijima (o glazbenim i drugim zvijezdama) ili čitanje časopisa za tinejdžere, provođenje vremena na telefonu (tipkanje poruka, slušanje glazbe, igranje igrice), na kompjutoru (Stepanović, 2011). Stepanović (2011) stoga razlikuje *stil ili sklonost lakoj zabavi* (praćenje medijskih zvijezda, gledanje zabavnih programa ili onih koji omogućuju razonodu), *aktivistički* stil (izlasci na razna mjesta, poput kafića, diskoteka, klubova s narodnom i folk-glazbom) i stil *provođenja vremena pred kompjutorom i slušanje glazbe*.

Noćna zabava ili diskozabava kao jedan od suvremenih oblika zabave čini najzastupljeniji *urbani kulturni obrazac* (Ilišin, 2002,2007) i sastavni je dio postmodernoga

stila provođenja slobodnoga vremena u adolescenciji (Relja i Leburić, 1999; Chatterton i Hollands, 2003; Demant i Østergaard, 2007). Noćni prostor zabave, ističu Leburić, Relja i Božić (2007:21), “posjeduje moć odvajanja određene grupe ljudi od svakodnevnog života, smještajući je u neku vremensku izolaciju”, no diskoteka nije izoliran ili ograničen prostor, nego mjesto specifičnoga senzibiliteta i mladenačkoga izričaja koji se očituje u glazbi, intimi, plesu, zvuku i modi. Interes za noćne klubove potencijalno proizlazi iz potrebe za uživanjem, izazovom, rješavanjem frustracija, nezadovoljstva i oslobađanjem od neizvjesnosti povezane s budućnošću (Leburić i Relja, 2001). Posjeti diskoteci, ili “specifičnom mikroprostoru savršene unutarnje dinamike, savršenog reda i činjenica” smislene su i organizirane (početkom tjedna počinju pripreme za izlazak) (Leburić, Relja i Božić, 2007:34). Ulaskom u diskoteku pruža se otpor ili bunt prema rutiniranim i nametnutim školskim aktivnostima i obvezama te otvara mogućnost *upoznavanja novih ljudi* bez uobičajenih zapreka. No mladi u prostoru diskoteka i dalje nisu kreatori vlastite zabave, kreatori vlastitih identiteta te su prepušteni sami sebi, okruženi novim tehnologijama, koje ih iznova otuđuju.

Komparativno istraživanje diskozabave 1998., 2001. i 2006. godine (Leburić i Relja, 2001; Leburić i sur., 2007) upućuje na određene promjene u dinamici provođenja vremena, odnosno uz jačanje interesa za sportom i intelektualnim aktivnostima (poput odlaska u kazalište, kina) uočava se interes za kafićima i kladionicama kao novijim mjestima zabave. Adolescenti provode vrijeme s vršnjacima u kafićima plešući ili ispijajući alkoholna pića, ističu De Bruyn i Cillessen (2008).

Prostor noćnoga života, ističu Chatterton i Hollands (2003), postaje mjesto gdje se *kapital* akumulira. No kapital se ne iskazuje u kreativnosti, različitosti i autentičnosti kulturnih stilova, nego u kupnji komercijalnih odjevnih marki, slušanju istih popularnih pjesama i gledanju istih filmova i televizijskih programa. Akumulacija stoga pridonosi kreaciji i kultivaciji *istosti* (engl. *sameness*) među mladima. Adolescent se u tim okvirima jedino promatra i cijeni kroz prizmu potrošnje, napominje Miles (2000).

Proces globalizacije, popraćen ekspanzijom novih tehnologija i trendova, doveo je do sve naglašenijega *hedonističkog, konzumentskog* ili *hedonističko-konzumentskog* stila življenja ili stila slobodnoga vremena (Sobel, 1981; Cook, 2006; Rojek, 2006; Kelly, 2012; Roberts, 2012; Vanden Abeele, 2016). Ako potrošnja kao ekspresivan oblik aktivnosti postane najučestalija aktivnost (Sobel, 1981), Kelly (2012:12) upozorava na mogućnost *kulturnoga konflikta* između “slobodnoga vremena kao onoga što kupujemo i imamo” ili prostora

“vrhunske potrošnje” i “slobodnoga vremena kao onoga što činimo i što postajemo”. Budući da je došlo do sinteze između slobodnoga vremena i potrošnje (Shields, 1992), mladi su češće ili uglavnom potrošači kulture, usmjereni pasivnijem načinu provođenja slobodnoga vremena. Istraživanje Rowe (2006) pokazuje da četiri najučestalijih aktivnosti (od pet ponuđenih) podrazumijevaju praćenje medija, odnosno slušanje radija (76 %), čitanje (70 %), slušanje glazbe (65 %) i gledanje televizije (94 %).

Slobodno vrijeme i mediji imaju vrlo blizak odnos, ističe Rowe (2006). Naime, masovni mediji snažno su prisutni u slobodnome vremenu, a praćenje medija upućuje na izraženost medijski posredovanih stilova u slobodnome vremenu. Gledanje televizije kontinuirano je jedna od najučestalijih aktivnosti u slobodnome vremenu (Rosengren, 1994; Rowe, 2006; Rađa, 2010; Stanojević, 2012), no postavlja se pitanja je li televizija “stara dama” (Car, 2010:92). Veća dostupnost i konzistentan razvoj elektroničkih medija utjecali su na obrasce medijske potrošnje i postupnu medijsku fragmentaciju. Povećanje broja audiovizualnih kanala i platformi utjecalo je na masovnu komunikaciju i učestalost gledanja televizije (Castells, 1996). Naime, za razliku od tradicionalnih medija, poput novina, televizije i radija, koji pružaju isključivo jednosmjernu komunikaciju, internet omogućuje dijalog ili dvosmjernu komunikaciju u kojoj korisnik ili, u ovom slučaju adolescent, može biti potrošač, ali i kreator sadržaja (Car, 2010). S obzirom na potrošnju medija u slobodnome vremenu, Kruistum i sur. (2014) razlikuju *umrežene mlade* (engl. *networkers*) ili one koji se koriste medijima (posebice društvenim platformama) kako bi se povezali i razgovarali s prijateljima, *igrače* (engl. *gamers*) ili one koji se koriste medijima radi zabave (gledanje videa na *youtubeu*, gledanje televizije) ili igranja igrice, *medijske svejede* (engl. *media omnivores*) ili one koji se često koriste širokim rasponom medija i medijskih platformi i kombiniraju ih radi informiranja, zabave i povezivanja s vršnjacima te *one koji se minimalno koriste medijima* (engl. *low-frequency users*).

Iako se mladi često prikazuju kao pasivizirani i manipulirani potrošači, Roberts (2006:171) ih vidi kao “kreativne arhitekta” koji su sposobni birati između ponuđenih dobara i sadržaja u slobodnome vremenu. Potrošnja strukturira slobodno vrijeme i živote pojedinaca, a obrasci ponašanja prestaju biti instrumentalni (motivirani ciljem), odnosno postaju oblici ekspresije (osobnih osjećaja). Vršnjaci se, među ostalim, povezuju na osnovi onoga “što, kada i gdje troše” (Roberts, 2006:171).

Mladi, *milenijalci* ili oni koji pripadaju *generaciji Y*, naizgled najčešće provode vrijeme u društvu vršnjaka, u parku, u šetnji, baveći se nekom rekreacijom ili aktivnošću na otvorenom.

No pritom su prisutni na internetu (na društvenim mrežama ili raznim platformama), gdje pretražuju net (*youtube*, portali, forumi), provjeravaju poruke, određene informacije u prosjeku od 4 do 7 sati. Iako se mladi koriste *tradicionalnim medijima* poput radija i časopisa, gledanje televizije nije učestala aktivnosti. Preciznije, gledanje televizije jedno je od najučestalijih zajedničkih, obiteljskih aktivnosti, ali mladi nemaju selektivan stav s obzirom na ponuđene programe te ih televizijski programi ne privlače. Televizor je zamijenjen kompjutorom ili točnije internetom, koji nudi sve potrebne kulturne, informativne, sportske i zabavne sadržaje (Gajić i sur., 2019).

Adolescenti se koriste internetom i drugim medijskim platformama i uređajima kako bi slušali glazbu (Miranda, 2013; North i sur., 2000; Roberts, Christenson, i Gentile, 2003) tijekom slobodnoga vremena. Važnost koju adolescenti pridaju glazbi očituje se u slušanju glazbe, preslušanim i kupljenim albumima (Frith, 1987) te u vremenu koje posvećuju glazbi tijekom slobodnoga vremena (North i Hargreaves, 1999; Fawcett, 2007).

Nadalje, longitudinalno istraživanje medijski posredovanih stilova slobodnoga vremena također upućuje na smanjenu učestalost uporabe tradicionalnih medija (knjiga, časopisa i televizije) te značajan porast u području potrošnje digitalnih medija, tj. adolescenti u prosjeku provode 6 sati *online* pišući poruke, koristeći se *Messengerom*, *Facebookom* i drugim platformama (Twenge i sur., 2019). Osim slušanja s vršnjacima, adolescenti slušaju glazbu, gledaju filmove, čitaju vijesti, pretražuju internet i igraju igrice (Slot i sur., 2019).

Među ostalim, količina komunikacijskih kanala najavljuje dolazak *umreženoga društva* (engl. *network society*) koji Castells (1996:470) opisuje kao skup “međusobno povezanih čvorova u kojem dolazi do uključivanja i isključivanja”, a arhitekturu odnosa oblikuje tehnologija, koja se mijenja i kreće “brzinom svjetlosti”. Forumi, prostori za čavrljanje (engl. *chat rooms*) i drugi ini komunikacijski kanali (primjerice, engl. *Messenger*) i videoigrice kreiraju prilike za komunikaciju i pritom pomiču granicu između mladih kao medijskih proizvođača sadržaja i mladih kao pasivnih potrošača. Internet je prostor unutar kojim se mladi mogu aktivno koristiti u svrhu stvaranja i razmjene glazbenih, filmskih i drugih umjetničkih ili kulturnih sadržaja bez intervencije medijskih korporacija (Mayer, 1999). Osim toga, adolescenti se koriste nadimcima, avatarima, profilima, kreiraju blogove te postavljaju slike i videomaterijale u svrhu osobne ekspresije i samoprezentacije (Subrahmanyam i Šmahel, 2011). Istražujući kontekste posredovanja stilova, Slot i sur. (2019) primjećuju kako se suvremeni

stilovi slobodnoga vremena često posreduju u samoći, bez prisutnosti drugih pojedinaca jer se ostvaruju nekim od odabranih medija.

Adolescenti se koriste medijskim platformama kako bi se povezali s drugim pojedincima i bivali dio *net* zajednice (engl. *net community*), naglašava Spracklen (2015). Taj imaginaran, no simbolički ograđen prostor na internetu pruža osjećaj pripadnosti, osjećaj sigurnosti pri razmjeni interesa i mišljenja te je mjesto izgradnje osobnoga i društvenoga identiteta (Cohen, 1985). No Spracklen (2015) je pri istraživanju alternativnih *goth*, *punk* i *metal* zajednica uočio kako slušanje i razgovor o spomenutoj glazbi nije dio životne filozofije koja se odražava na organizaciju slobodnoga vremena, nego privremeni stil slobodnoga vremena. *Internet* može biti autentičan prostor, no proces *komodifikacije* brojne simboličke predmete i sadržaje pretvorio je u robu koja čini sastavni dio popularne kulture (Spracklen, 2015).

Mladi svoje slobodno vrijeme sve češće provode u trgovačkim centrima, ističe Roberts (2006). Na temelju osnovnih potrošačkih aktivnosti poput kupnje, prehrane, zabave, obrazovanja i kulture, nastaju novi oblici potrošnje koji proizlaze iz miješanja, isprepletanja i nestajanja granica između osnovnih potrošačkih aktivnosti unutar prostora trgovačkih centara (Jakovčić, 2011). Potrošnja prestaje biti čin i postaje iskustvo koje omogućuje povezivanje i razgovor s vršnjacima, a trgovački centri postaju nova mjesta socijalizacije (Roberts, 2006). Trgovački centri nisu sinonimi za kupnju, pojašnjava Jakovčić (2011), nego mjesta susreta s prijateljima.

Adolescenti su sve skloniji *online shoppingu* ili *online* kupnji te isprobavanju novih trendova. Masovni mediji svjesno su i nesvjesno integrirani u ljudsku svakodnevicu, a Rowe (2006) uočava kako se mladi čak pri fizičkim aktivnostima koriste raznim vrstama glazbenih i inih uređaja, kupuju popularnu sportsku opremu koja bi odgovarala odabranoj fizičkoj aktivnosti te nose sportsku ili udobnu odjeću u svima područjima života (snažan utjecaj medijske i modne industrije vidi se po *trendu nošenju udobne odjeće* ili engl. *athleisure*, Lipson i sur., 2020).

Uzevši u obzir dosadašnje spoznaje, snažna orijentacija mladih prema *dokoličarenju* ili praćenju elektroničkih i tiskanih medija, zabavnih sadržaja, izležavanju i lutanju po gradu i trgovačkim centrima (Miliša i Milačić, 2010) iznova naglašava sveprisutnost *urbanoga* obrasca među mladima. Osim toga, prethodne spoznaje o stilovima provođenja slobodnoga vremena stavljaju naglasak na čin potrošnje i nove senzibilitete koje nastaju među mladima tijekom

šetnje trgovačkim centrima. Iako svaka interpretacija dokolice uzima u obzir da čovjek, kao samostalni i kreativni pojedinac, određuje i oblikuje prostor dokolice u svrhu samorealizacije, postavlja se pitanje o dostupnim sadržajima i resursima te razini obrazovanosti mladih o smislenoj dokolici. Dokolica koja nastaje na “osnovama unutarnjih sposobnosti i predispozicija ličnosti” postaje mjesto “kreativnog prepoznavanja i stvaralačkog sazrijevanja” (Božović, 2007:18). Budući da je razdoblje iznimno osjetljivo, iznova se nameće važnost uloge roditelja, odgojno-obrazovnih stručnjaka i drugih socijalizacijskih čimbenika u razvijanju strategija i programa u svrhu razvijanja svojstvenoga i podržavajućega stila slobodnoga vremena u adolescenciji.

2.4.2. Rizični stilovi ponašanja u slobodnome vremenu

Slobodno vrijeme kao “prostor ostvarivanja želja, potreba i interesa mladih” (Livazović, 2012a:2) prostor je u kojemu se mladi mogu odmoriti, raznoditi i razvijati ličnosti (Dumazedier, 1967), ali u nestrukturiranoj i pasiviziranoj dokolici mladi su skloniji eksperimentiranju s raznim rizičnim stilovima u svrhu ispunjavanja vremena, zabavljanja, dokazivanja, konformiranja i povezivanja s vršnjacima (Osgood i sur., 1996; Raboteg-Šarić i sur., 2002; Greene i Banerjee, 2009; Hoeben i Weerman, 2016).

Mladi su sve više orijentirani *hedonizmu* i *konzumerizmu*, pri čemu, u tom pasiviziranom okružju, prestaju biti organizatorima slobodnoga vremena. Težnja samosvojnosti, privatnosti, materijalnom položaju i dokoličarenju (Radin, 2007) umanjuje društveni angažman i tradicionalnije ili fizičke oblike društvenosti ili konstruktivnoga sudjelovanja u društvenoj zajednici. Mladi se povlače u vlastiti svijet, napominju Tomić-Koludrović i Leburić (2001), u kojemu nisu prisutne odrasle osobe, a u kojemu smisao i pripadnost pronalaze u kafićima i klubovima. Zastupljenost *urbano-kulturnoga* obrasca (Ilišin, 2002), orijentacije na *laku zabavu i izlaske* (Stepanović i sur., 2009) i *potrošnju* (Roberts, 2006; Furlong, i Cartmel, 2007) pokazuje da je adolescentova “stvarnost sve manje atraktivna, a ponuda ‘proizvodnje zabave’ i načina ‘trošenja vremena’ sve raznolikija” (Tomić-Koludrović i Leburić, 2001:31). Dokoličarenje mladih, ističu Miliša i Bagarić (2012) i Spaeth i sur. (2015), koje se povezuje s konzumerizmom, hedonizmom, dosadom, zabavom, noćnim provodima i nekritičnim korištenjem medijima pogodan je prostor za progresivan razvoj rizičnih stilova.

Osim toga, osjetljivo tranzicijsko razdoblje adolescencije praćeno je intenzivnijim kognitivnim, biološkim, emocionalnim i socijalnim promjenama, koje izazivaju promjene u obrascima funkcioniranja i potenciraju sklonost rizičnim stilovima ponašanja (Achenbach i Rescorla, 2007). Adolescenti se okreću rizičnim aktivnostima, poput konzumacije alkohola, droge, alkohola, rizične vožnje, kockanja i rane seksualne aktivnosti, radi (1) dobivanja podrške i poštovanja vršnjaka, (2) ostvarivanja autonomije spram roditelja, (3) odbacivanja ili povrede normi i vrijednosti konvencionalnoga društva, (4) suočavanja s anksioznošću, frustracijom i neuspjehom, (5) afirmacije osjećaja odraslosti (Jessor, 1991, 1998). Uza spomenute razloge, Hurrelmann i Raithel (2005) dodaju da rizične aktivnosti omogućuju ekspresiju osobnoga stila, nove avanture, zabavna iskustva i užitak te povezivanje s osobama suprotnog spola. Potreba za eksperimentiranjem proizlazi iz znatiželje, dosade i potrebe za zabavom i izazovom (Caldwell i sur., 1992; Caldwell i sur., 1999; Fawcett, 2007; Brlas, 2010).

Termin *u riziku* rabi se kako bi se opisala djeca i adolescenti koji su podložni problemima koji prijete njihovoj prilagodbi ili pozitivnom razvoju (Đuranović, 2014). Rizično ponašanje ili ono ponašanje koje je u suprotnosti od poželjnoga ili prosocijalnoga ponašanja definirase kao ono ponašanje koje potencira vjerojatnost neželjenoga ishoda te ono koje ima negativne posljedice za pojedinca i njegov psihosocijalni razvoj te njegovu sredinu (Hurrelmann i Raithel, 2005; Ricijaš, Krajcer i Bouillet, 2010; Zloković i Vrcelj, 2010). Koncept rizičnoga ponašanja odnosi se na ona ponašanja koja su svjesna i voljna, a ishodi neizvjesni ili je, pak, moguć negativan zdravstveni ishod (Igra i Irwin, 1996). To su ona ponašanja, pojašnjava Livazović (2012a:1),“ koja nastaju kao posljedica interakcije brojnih rizičnih i zaštitnih činitelja, a mogu prerasti u ozbiljnije forme asocijalnog djelovanja”. Rizični čimbenici pritom se definiraju kao one varijable ili karakteristike koje povećavaju vjerojatnost razvoja poremećaja u ponašanju, a zaštitni su čimbenici oni koji umanjuju posljedice izloženosti rizičnim čimbenicima i razvoja problema u ponašanju (Bašić, 2009).

Na kontinuumu rizika Dryfoos (1990) razlikuje *nisku rizičnost* (ne manifestira se delinkventno ponašanje, a pojedinci neju upotrebljava drogu ili alkohol), *srednju rizičnost* (karakterizira je povremeno uzimanje lakih droga, seksualna aktivnost te manjak prisutnosti u obrazovnom sustavu, a većina mladih manifestira samo jedan od spomenutih oblika ponašanja), *visoku rizičnost* (pojedinci manifestiraju dva ili tri oblika sličnih ponašanja vrlo visoke rizičnosti, ali uz smanjenu učestalost) i *vrlo visoku rizičnost* ponašanja (djeca i mladi napustili su školu, seksualno su neodgovorni, proveli su vrijeme u domovima ili počinili kazneno djelo, upotrebljavaju drogu, alkohol, puše te uglavnom iskazuju veći broj poremećaja

u ponašanju). Dijete ili adolescenta u riziku promatra se s obzirom na njegovo ponašanje na skali od niskoga do visokoga rizika, gdje se nalaze razvijeni oblici poremećaja (Bašić, 2009).

Andrilović i Čudina (1986) razlikuju *poremećaje u ponašanju* (koji su općenito prolazni, odnosno slabe i nestaju tijekom učenja, razvoja, prilagođavanja ili nakon terapijskih postupaka, a buduća prisutnost upućuje na zastoj u razvoju ili bolest), *neurozu*, *psihopatiju* i *psihozu*.

Iako postoje varijacije u klasifikaciji, poremećaji u ponašanju iz socijalnopedagoške perspektive dijele se na sljedeći način:

- a) *Eksternalizirane ili pretežito aktivne poremećaje u ponašanju*, koji podrazumijevaju manjak kontroliranih ponašanja i njihovu usmjerenost prema drugima, poput prkosa, laganja, hiperaktivnosti, bježanja od kuće i drugih odgojnih sredina, neposluga, agresivnosti, seksualnoga maltretiranja, delinkvencije, destruktivnosti itd. Osim što se definiraju kao problemi ponašanja i kognicije, oni se također povezuju s nemogućnošću suočavanja, reguliranja i izražavanja negativnih emocija.
- b) *Internalizirane ili pretežito pasivne poremećaje u ponašanju*, temeljene na tuzi i tjeskobi, koje obuhvaćaju ona ponašanja koja su pretjerano kontrolirana, usmjerena prema samom pojedincu, poput povlačenja u sebe, nemarnosti, depresije/anksioznosti, beživotnosti, somatskih teškoća itd. Probleme okolina mnogo teže uočava i opaža jer se, za razliku od prethodne skupine koja stvara problem okolini, mladi u ovom slučaju sami nose s problemom (Bouillet i Uzelac, 2007; Novak i Bašić, 2008; Macuka i Smojver-Ažić, 2012).

Internalizirani i eksternalizirani problem ne isključuju se međusobno te čak, ističu Novak i Bašić (2008), postoji pozitivna korelacija među njima. S obzirom na razne oblike manifestacije poremećaja u ponašanju, mlada osoba rijetko manifestira samo jedan oblik (Igra i Irwin, 1996).

Brojne nepovoljne situacije kojima su adolescenti izloženi u obiteljskome okružju ili izvan njega mogu utjecati na stvaranje rizičnoga životnog stila (Macuka i Smojver-Ažić, 2012; Zloković i Vrcelj, 2010), stoga je rizične obrasce ponašanja potrebno promatrati u okviru ekološkoga modela (Bronfenbrenner, 1979). Naime, teškoće u funkcioniranju nisu produkt jednoga čimbenika, nego proizlaze iz “dinamičke međuigre osobnih i okolinskih rizičnih i zaštitnih faktora” (Macuka i Smojver-Ažić, 2012:27). Adolescenti koji su privrženi roditeljima (Ručević, 2011) i čiji su roditelji podržavajući emocionalni pristupačni, topli te umjereno

kontrolirajući pokazivali su manju sklonost rizičnim obrascima (Cummings i sur., 2000). Osim obitelji, kvaliteta odnosa s vršnjacima i prijateljima utječu na pojavnost i razinu intenziteta rizičnoga stila (Putallaz i Dunn, 1990; Putarek i Keresteš, 2012; Livazović, 2017). Osim vremena provedenoga u školi, adolescenti se koriste slobodnim vremenom za socijalizaciju s vršnjacima i zadovoljavanje osobne potrebe za razumijevanjem, pripadanjem, intimom, samorealizacijom i zabavom (Đuranović, 2014). Iako adolescenti sami biraju društvo, u želji da ih prihvate vršnjaci, ako je popraćena niskim doživljajem vlastite vrijednosti, adolescenti se mogu ponašati u skladu s očekivanjima i zahtjevima članova skupine (Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008; Forko i Lotar, 2012; Lebedina-Manzoni i Ricijaš, 2013). *Nestrukturirana socijalizacija* (engl. *unstructured socialization*), koju karakterizira izostanak strukture, prisutnost vršnjaka i odsutnost odraslih, povezana s višom stopom devijantnoga i rizičnoga ponašanja, objašnjavaju Osgood i sur. (1996). Naime, *nestrukturirana socijalizacija* implicira zabavnu i besciljnu vožnju autom s vršnjacima, nalaženje s prijateljima, odlaske na tulum i provođenje večeri u zabavi ili nekoj rekreativnoj aktivnosti, a povezana je s kriminalnim aktivnostima, težom uporabom alkohola, marihuane i drugih psihoaktivnih supstancija te opasnom vožnjom (Osgood i sur., 1996).

Osim važnosti koje škola ili preciznije izvannastavne i izvanškolske aktivnosti (Barber i sur., 2001; Mahoney i Stattin, 2000) imaju na strukturiranje slobodnoga vremena, razredno ozračje, osjećaj pripadnosti i privrženosti školi također utječe na pojavnost rizičnoga stila (Coker i Borders, 2001; Bouillet i Bijedić, 2007; LaRusso, Romer i Selman, 2008; Roviš, Bezinović i Bašić, 2015). Adolescenti koji imaju slab školski uspjeh, velik broj neopravdanih izostanaka te iskazuju slabiju privrženost školi skloniji su rizičnim oblicima ponašanja poput pušenja, uporabe droge i alkohola te agresivnoga i destruktivnoga ponašanja (Šakić, Franc i Mlačić, 2002). Prisniji i pozitivniji odnosi s učenicima i nastavnicima također su povezani sa smanjenom vjerojatnošću elektroničkoga nasilja (Gosarić, 2018). Osim obitelji, vršnjaka i škole, mladi su podložni raznim odgojno-socijalizacijskim utjecajima medija, zajednice i širega društva i manipulacijama koji ih odvođe “u neki ‘novi’ i često imaginarni ‘progresivni’ svijet” (Zloković i Vrcelj, 2010:198) u slobodnome vremenu. Iako su im odnosi s vršnjacima važni, Brlas (2010) ističe da se mladi, osim vikendom, rjeđe družu s vršnjacima, a više participiraju u aktivnostima koje su nestrukturirane ili su im nametnute.

Pokušavajući povezati potencijalne prediktore rizičnoga ponašanja koji su u vezi s eksperimentiranjem marihuane i alkohola, Petraitis, Flay i Miller (1995) formuliraju *teoriju trostrukih utjecaja* (engl. *theory of triadic influence*) upućujući na utjecaj *društvenih* ili

interpersonalnih čimbenika (uzimaju se u obzir karakteristike i obrasci ponašanja onih pojedinaca s kojima adolescenti imaju intiman odnos i koji su izvor podrške, preciznije roditelji i vršnjaci), *stavova i kulturnih* čimbenika (adolescentova razmišljanja o vlastitom eksperimentiranju, pri čemu su mladi koji nisu privrženi ljudima koji imaju negativan stav prema eksperimentiranju, školi, religijskim institucijama ili konvencionalnome društvu u snažnijem riziku) i *intrapersonalnih karakteristika* (osobine ličnosti, afektivno stanje, sklonosti riziku i uzbuđenju, samopouzdanje, mehanizmi suočavanja s problemima, socijalne i akademske vještine i mišljenje mladih o njihovim vještinama). Spomenuti se utjecaji promatraju s obzirom na tri razine utjecaja: *ukupni* (engl. *ultimate*), *vanjski* (eng. *distal*) i *neposredni* (engl. *proximal*).

Iako dosad spomenuti odgojno-socijalizacijski čimbenici utječu na moguću pojavnost rizičnoga stila, neprijeporno je da mladi u slobodnome vremenu čine najveći broj prijestupa (Lebedina-Manzoni, 2007) i eksperimentiraju s raznim vrstama psihoaktivnih supstanci (Brlas, 2010). Rizično ponašanje mladih u suvremenim se okvirima povezuje s konzumiranjem alkohola, duhana, brojnih vrsta droga i psihoaktivnih tvari (Ricijaš i sur., 2010), poremećajima hranjenja (Livazović i Ručević, 2012), opijanjem, klađenjem i kockanjem, rizičnom vožnjom i noćnim utrkama, rizičnim seksualnim ponašanjem (Zloković i Vrcelj, 2010), ovisnošću o medijima (Livazović, 2012a; Miliša i Bagarić, 2012).

Pušenje duhana zastupljen je rizični obrazac, a pušenje se često promatra kroz prizmu odraslosti, prihvatljivost i poželjnosti među prijateljima i vršnjacima (Perry i Stauffer, 1996; Sakoman i sur., 1997; Kuzman i sur., 2004; Guo i sur., 2011; Kalebić Maglica i Dorčić, 2015). Iako pušačke navike roditelja i rođaka mogu utjecati na kreiranje navike, pritisak i nemogućnost odupiranja vršnjačkoj skupini, dostupnost i nisko samopouzdanje samo su jedan od čimbenika koji pridonose kreiranju rizičnoga stila (Mosbach i Leventhal, 1988). Dugoročne negativne posljedice adolescentima su zanemarive jer su često kratkoročne društvene pogodnosti važnije od posljedica koje će osjećati u budućoj, trenutačno nedokučivoj odrasloj dobi (Sells i Blum, 1996; Kuzman i sur., 2004). 40 % posto učenika u osmome razredu konzumira duhan, a do kraja četvrtoga razreda srednje škole dvije trećine ili 72.3 % učenika čini isto, što pokazuje da učestalost konzumacije duhana raste s obzirom na dob (Ljubotina i Galić, 2002). Istraživanje Hrvatskoga zavoda za javno zdravstvo provedeno 2016. godine pokazuje da je 47,2 % mladih konzumiralo bilo koju vrstu duhanskoga proizvoda, 14.6 % konzumiralo je cigarete, 10 % koristilo se e-cigaretama, a 17.3 % konzumiralo je bilo koji duhanski proizvod u trenutku ispunjavanja ankete. Nadalje, istraživanje ESPADA (2019) provedeno u 35

europskih zemalja pokazuje da u Hrvatskoj 19 % mladih u dobi od 16 godina svakodnevno konzumira duhan, 54 % mladih konzumirao je duhan tijekom života, 44 % mladih koristilo se e-cigaretom tijekom života, 12 % mladih svakodnevno se koristi e-cigaretama, a 29 % mladih konzumiralo je duhan u posljednjih 30 dana. Visoka učestalost svakodnevne konzumacija duhana uočena je u Italiji, Rumunjskoj, Slovačkoj i Mađarskoj. Naime, prije nego što pušenje duhana preraste u ovisnosti, mladi prolaze kroz faze (1) *pripremanja* ili *promišljanja*, u kojoj se formiraju stavovi i vjerovanja o pušenju, a pojedinac počinje promišljati o pušenju kao načinu zadovoljavanja svoje potrebe za povezivanjem s vršnjacima, načinu rješavanja problema ili suočavanja sa stresom ili načinom iskazivanja odraslosti i neovisnosti, (2) *isprobavanja*, koja se sastoji od nekolicine pokušaja i uključuje podršku vršnjaka, (3) *eksperimentiranja*, koja podrazumijeva ponovno (ali neregularno) pušenje koje se najčešće odvija na zabavama, tijekom izlazaka ili je odgovor na određenu situaciju, (4) regularne uporabe, odvija se svakodnevno ili tjedno, u raznim situacijama i s raznim ljudima. Posljednju fazu ovisnosti karakterizira psihološka potreba za cigaretama (Perry i Stauffer, 1996). Naime, 61.8 % mladih kupuje cigarete, a 56.9 % nije bilo spriječeno u kupnji cigareta u trgovini, potvrđuje istraživanje Hrvatskoga zavoda za javno zdravstvo (2016). Istraživanje ESPADA (2019) otkriva da 69 % mladih u Hrvatskoj smatra da je cigarete lagano ili vrlo lagano kupiti.

Za razliku od nepušača, adolescenti koji puše češće doživljavaju *manjak izazovnosti*, *dosadu* i *anksioznost* tijekom participaciju u odabranim aktivnostima, otkrivaju Smith i Caldwell (1989). No Ilišin, Bouillet, Gvozdanović i Potočnik (2013) upozoravaju na nedostatak atraktivnosti pušenja duhana među mladima (više od 50 % mladih ne puši jer naginju zdravom životu), no primjećuju da je konzumacije marihuane među mladima pomodno.

Osim pušenja duhana, uporaba marihuane i drugih sličnih psihoaktivnih supstancija učestao je obrazac među mladima (Anderson, 1995; Petraitis i sur., 1995; Kandel, 1998; Ljubotina i Galić, 2002; Raboteg-Šarić i sur., 2002; Bouillet, 2007). Adolescenti u dobi od 15 godina barem jednom ili dva puta probali su marihuanu u 12 mjeseci (Kuzman i sur., 2004), a do kraja srednje škole 33 % djevojaka i 46 % mladića češće je konzumiralo marihuanu, oko 50 % učenika barem je jednom konzumiralo marihuanu (Ljubotina i Galić, 2002). Istraživanje Uvodić-Čurić i sur. (2011) pokazuje da je 15 % adolescentica i 11.4 % mladića barem jednom konzumiralo marihuanu. Novije istraživanje ESPADA (2019) pokazuje da je 21 % mladih u dobi od 16 godina tijekom života konzumiralo marihuanu, a 9 % ju je konzumiralo u posljednjih 30 dana. Motivi za konzumiranje opojnih droga, prema Sakoman (2002), jesu

znatiželja, potreba za pripadanjem skupini koja ima pozitivan stav prema uporabi psihoaktivnih tvari, želja za zabavom (uzimanje droge pridonosi boljem raspoloženju i opuštanju), praćenje trenda (*techno* i *rave* zabave potencirale su pojavnost uporabe *ecstasyja*), samopotvrđivanje vlastite zrelosti i slobode (postajanje “face” u društvu) i *dosada* (ispunjavanje osjećaja praznine). Pušenje marihuane, napominje Jessor (1991), pridonosi socijalnom prihvaćanju vršnjaka i subjektivnom doživljaju autonomije. Mladi se koriste ostalim supstancijama jer se lakše nose s osjećajem osamljenosti, školskim neuspjehom, obiteljskim sukobima i lakše ostvaruju prijateljstva zbog više razine samopouzdanja i opuštenosti, dodaje Anderson (1995). Nadalje, Hansen i O'Malley (1996) upozoravaju na raširenu konzumaciju inhalanta (engl. *inhalers*) koji su dostupni u obiteljskome domu i trgovinama (Anderson, 1995). Nakon Latvije i Njemačke Hrvatska zauzima treće mjesto s 15 % učestalosti korištenja inhalanatima među mladima u dobi od 16 godina (ESPADE, 2019).

Konzumiranje alkohola društveno je prihvaćena praksa i raširen rizičan mladenački stil u slobodnome vremenu (Bouillet i Čale-Mratović, 2007; Marshall, 2014; Sakoman, Kuzman i Raboteg-Šarić, 1999; Sells i Blum, 1996; Windle, Thatcher Shope i Bukstein, 1996; Windle, 2003). Ispijanje alkohola vrlo je raširena aktivnosti, a Sells i Blum (1996) otkrivaju da se s porastom dobi povećava učestalost ispijanja alkohola. Istraživanje Domitrovića i Županića (2016) upućuje na slično povećanje i sveprisutnost obrasca ispijanja alkohola jer je 43 % srednjoškolaca prvi put konzumiralo alkohol između 14. i 15. godine, a 65 % učenika 1. razreda i 83 % učenika 4. razreda konzumira alkohol u Hrvatskoj. Osim toga, 13 % mladića i 10 % djevojaka u 1. razredu te 49 % mladića i 32 % djevojaka u 4. razredu doživjelo je *blackout* zbog pretjeranoga unosa alkohola. Rani adolescenti piju kod kuće, u prisutnosti roditelja i rođaka, a zatim u društvu vršnjaka izvan kuće. Pri dolasku u srednju školu adolescenti već imaju izražene navike pijenja, napominju Sakoman i sur. (1999). Konzumacija alkohola često prethodi uporabi marihuane i drugih psihoaktivnih tvari, napominju Windle i sur. (1996). Ispijanje alkohola izaziva osjećaj odraslosti i otvara put otvorenijoj i opuštenoj komunikaciji s vršnjacima i prijateljima. Budući da se ispijanje alkohola kulturološki povezuje s pozitivnim emocijama i proslavama, a konzumacija marihuane u medijima (serijama i filmova) često se prikazuje kroz pozitivnu prizmu (smiješne situacije), adolescenti mogu (1) razviti vjerovanje da spomenute situacije poboljšavaju kvalitetu raznih situacija te (2) pridonose ugodnosti i uzbudljivosti (Labouvie, 1986). Alkohol ima simboličku vrijednost za adolescente, a učestalost konzumacije pridonosi formaciji *simboličkoga kapitala* na osnovi kojeg se adolescenti povezuju ili udaljavaju. Distinkcija nastaju između onih kojih konzumiraju i ne konzumiranju

alkohol, a dodatno odobravanje društva dovelo je do stava “problem nemaju oni koji piju, nego oni koji ne piju” (Plut i sur., 2009:29). Osim toga, noćne su zabave, izlasci i druženja s prijateljima obilježeni opijanjem (engl. *binge drinking*) ili ispijanjem pet ili više alkoholnih pića uzastopno (Videnović, 2015). Konzumacija alkohola povezuje se s maloljetničkom trudnoćom, slabim uspjehom u školi, kompleksnom obiteljskom situacijom, vršnjačkim odobravanjem, agresivnošću i impulzivnošću (Coker i Borders, 2001). Osim slaboga roditeljskog nadzora i školskoga uspjeha, nestrukturirano slobodno vrijeme, koje karakteriziraju izlasci, odlasci na tulum, u diskoteke i kafiće, snažan je prediktor uporabe opojnih sredstava (alkohola i droge) (Raboteg-Šarić i sur., 2002). Konzumacija alkohola odvija se izvan prostora roditeljske ili društvene kontrole, stoga adolescenti koriste kafićima, tulumima, diskotekama i parkovima kako bi ispijali alkohol u društvu vršnjaka (Anderson, 1995). Kolektivnom intoksikacijom ili grupnom konzumacijom alkohola adolescenti transformiraju obiteljski dom u mjesto za tulumarenje (Demant i Østergaard, 2007). No konzumacija alkohola nije prioritet, nego način izazivanja ugone i užitka, jačanja odnosa s vršnjacima, stvaranja novih odnosa i mreže poznanika. Odlasci na tulum ili u izlaske, ističu Demant i Østergaard (2007), dio su hedonističkoga mladenačkoga životnoga stila koji se temelji na postizanju ugone, zabavi i potrošnji dobara (alkohola u ovom slučaju). Uporaba različitih psihoaktivnih supstancija povezuje se s raznim socijalnim funkcijama, posebice zabavom i druženjem, na kojima se najviše konzumira alkohol i lake droge (Bouillet, 2007). Stil ispijanja, pojašnjava Anderson (1995), mijenja se ovisno o ukusu i uporabi vršnjaka, trendovima, dostupnosti i cijeni.

Osim domova vršnjaka i poznanika, kafića, klubova i parkova, motorna su vozila također kontekst u kojemu se ispija alkohol u društvu prijatelja (Shope i sur., 2003; Windle, 2003; Salazar i sur., 2006; Plut i sur., 2009). Brza vožnja ili rizična vožnja motornih vozila često je popraćena vozačkim neiskustvom, konzumacijom alkohola ili drugih psihoaktivnih tvari (Williams, 1998). Adolescenti visoko rizičnom vožnjom dobivaju osjećaj moći (jer su svladali visoku brzinu), vršnjačko poštovanje i priznatost, osjećaj neovisnosti i zadovoljstva zbog zadovoljene potrebe za dokazivanjem (Williams, 1998). Osim spomenutih razloga, Shope i sur. (2003) dodaju da se adolescenti odlučuju na vožnju zbog prisutnosti alkohola ili intoksikacije koja utječe na kognitivno rezoniranje, podrške prijatelja, podložnosti vršnjačkom pritisku i tolerancije na devijaciju. Salazar i sur. (2006) dodaju da su mladići skloniji vožnji pod utjecajem alkohola od djevojaka. Mladići češće sudjeluju u automobilskim nesrećama pod

utjecajem alkohola jer nemaju dovoljno iskustva, prebrzo voze tijekom noći, pretječu i ne pridržavaju se sigurnosnih mjera.

Politoksikomanija ili kombiniranje psihoaktivnih tvari poput marihuane, opijata, sedativa, halucinogenih droga, ljepila, benzina, boje, lakova, osvježivača zraka ili isparljivih rastvarača (Zloković i Vrcelj, 2010) i alkohola jedan je od novijih rizičnih obrazaca (Kosterman i sur., 2000). Alkohol se češće kombinira s drugim psihoaktivnim tvarima jer je konzumacija alkohola, nasuprot spomenutim tvarima, legalna, dostupna, društveno i vršnjački prihvatljiva aktivnost (Kosterman i sur., 2000).

Osim konzumacije psihoaktivnih supstancija, potreba mladih za seksualnim istraživanjem i različitim vrstama seksualnih odnosa (Barnes i sur., 2007) popraćena je fragmentiranim znanjem, pritiscima vršnjaka, iluzijama o neranjivosti i hedonizmom kao važnim elementom njihova identiteta te utječe na seksualno ponašanje mladih (Dabo i sur., 2008). Osim toga, rano stupanje u seksualne odnose i seksualizirano ponašanje ili *hook up* kultura (Zloković i Vrcelj, 2010) ugrožava psihosocijalni razvoj pojedinca, a rizične seksualne aktivnosti povezane su s ranijom konzumacijom alkohola i psihoaktivnih tvari, prijekidom školovanja i teškoćama u odnosima s roditeljima (Lacković-Grgin, 2006). Posljedica rizičnoga spolnoga ponašanja može biti neželjena trudnoća, spolno prenosive bolesti te seksualna viktimizacija (Lacković-Grgin, 2006; Steinberg, 2013). Uporaba negativnih medijskih i zabavnih sadržaja prediktor je rizičnoga seksualnog ponašanja (Livazović, 2012a). Spolne razlike s obzirom na seksualne aktivnosti potencijalno su upitne s obzirom na stigmatizaciju djevojaka i posljedice seksualnih aktivnosti (primjerice, 25 % petnaestogodišnjaka ne upotrebljava zaštitu pri seksualnim odnosima) (Kuzman i sur., 2004). Dabo i sur. (2008) na uzorku šesnaestogodišnjaka uočavaju spolne razlike u seksualnome ponašanju, preciznije mladići su češće motivirani fiziološkim potrebama, u prosjeku su imali tri ili više partnera, a djevojke su se upuštale u spolne odnose zbog ljubavi. Uporaba kondoma najčešći je oblik prevencije, a 20 % adolescenata ne primjenjuje ni jedan oblik zaštite. Adolescenti su također imali seksualne odnose pod utjecajem alkohola (točnije 62 %), a 11.9 % stupilo je u spolni odnos pod utjecajem opojnih droga.

Osim dosad spomenutih rizičnih stilova povezanih s duhanom, psihoaktivnim tvarima, alkoholom, nasiljem, rizičnom vožnjom i seksualnim aktivnostima, sve je zastupljeniji stil među mladima kockanje i igre na sreću (Barnes, Welte, Hoffman i Dintcheff, 1999; Gupta i Derevensky, 2000; Volberg, Gupta, Griffiths, Olason i Delfabbro, 2010; Dodig i Ricijaš,

2011a; Livazović i Bojčić, 2019). Adolescenti sudjeluju u *nestratiškim igrama* poput strugalice, tombola i lutrije, koje se “oslanjaju na sreću” i *stratiškim igrama*, poput pokera, automata i kladionica, u kojima se pojedinac koristi vlastitim vještinama radi dobitka (Bilić i Opić, 2013:456). Dostupnost legalnih oblika kockanja, velik broj reklama u medijima, mogućnost brze zarade te izostanak društvene stigme i osude, među ostalim, pridonijeli su visokoj zastupljenosti i privlačnosti kockanja, preciznije od 0.8 % do 6.0 % (Volberg i sur., 2010). Pet glavnih motiva za kockanje jesu, prema Lee i sur. (2007), *socijalizacija, zabava, izbjegavanje, uzbuđenje i financijska motivacija*. Bilić i Opić (2013) dodaju da je kockanje privlačno zbog hedonističkih razloga (zabave i užitka), socijalnih razloga (mogućnost druženja s prijateljima), psiholoških razloga (zadovoljava potrebu za uzbuđenjem, nagradom i eliminiranjem dosade). Chalmers i Willoughby (2006) pritom razlikuju četiri skupine adolescenata s obzirom na povezanost s kockanjem, odnosno one koji ne kockaju, oni čije kockanje nije problematično, oni čije je kockanje rizično te oni koji su u visokom riziku. Primjerice, 75 % učenika barem je jednom kockalo, a Dodig i Ricijaš (2011b) otkrivaju da su na prvome mjestu sportska kladionica, jednokratne srećke i strugalice, loto, biljar/fliper te kartaške igre (oboje za novac). Adolescenti svakodnevno ili nekoliko puta u tjednu sudjeluju u kockarskim igrama poput klađenja na sportske rezultate, klađenja s prijateljima, igranja automata, pokera i ruleta (Derevensky i Gilbeau, 2015). Felsher, Derevensky i Gupta (2004) također otkrivaju da je igranje lutrije (listići, strugalice, sportski listići) najdominantniji oblik kockanja zbog financijske pristupačnosti, brzoga povrata novca ili zarade i izostanka društvenih sankcija. Internetsko kockanje, klađenje na izbore i odlazak u kasino najmanje su zastupljene aktivnosti jer adolescenti nemaju kreditne kartice i pristup kasinu (maloljetni su), napominju Dodig i Ricijaš (2011b). Nasuprot tomu, Arcuri, Lester, i Smith (1985) otkrivaju da je 64 % adolescenata kockalo u kasinu, a Griffiths i Wood (2007), Griffiths i Parke (2010) ističu da spomenute restrikcije ne onemogućuju adolescente u internetskome kockanju jer adolescenti zarađuju u virtualnim igraonicama ili kladionicama u kojim se klade na sportske događaje, igraju poker, rulet, kartaške igre te igraju lutriju. Griffiths i Wood (2007) upozoravaju na opasnost besplatnoga igranja ili demoinačica određenih igara u kojima mladi besplatno uče o klađenju ili dobivaju brze novce nakon kraćega igranja. *Online* kockanje danas funkcionira na multimedijskoj platformi koja omogućuje dostupnost mladima na računalu, televiziji i mobitelima. Kockanje, naime, nije nužno specifično ponašanje, nego ga se može promatrati kao dio *sindroma problematičnoga ponašanja* jer se uz kockanje rabi duhan, alkohol i psihoaktivne tvari (Barnes i sur., 1999; Dowling i sur., 2017), a krađa, razbojništvo, depresija i anksioznost (Shead i sur., 2010), rizično spolno ponašanje (Dodig i Ricijaš, 2011a), vršnjaci,

dob, spol, školski uspjeh i obrazovanje roditelja (Chalmers i Willoughby, 2006; Livazović i Bojčić, 2019) važni su prediktori problema kockanja. No Volberg i sur. (2010) također napominju da mladi počinju kockati prije nego što počnu eksperimentirati s duhanom, alkohol, drogama i seksualnim oblicima ponašanja.

Zastupljenost rizičnih stilova pokazuje da rizične aktivnosti adolescenata ugrožavaju njihovo fizičko zdravlje i psihosocijalni razvoj, odnosno ometaju i ugrožavaju ispunjenje razvojnih zadataka, očekivanih socijalnih uloga, razvoj osobnih vještina i kompetencija, osjećaj postignuća te ometaju postupak tranzicije iz adolescencije u odraslost (Jessor, 1991,1998). Te spoznaje iznova ističu važnost roditelja, škole i odgojno-obrazovnih stručnjaka te širega društva u odgajanju mladih za smisleno i svrhovito slobodno vrijeme.

III. METODOLOGIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

3.1. Cilj i problem istraživanja

Cilj je istraživanja ispitati povezanost supkulturnoga stila, vrijednosnih orijentacija, rizičnih oblika ponašanja i stilova provođenja slobodnoga vremena.

Problem istraživanja usmjeren je na analizu odnosa između sociodemografskih čimbenika, odrednica supkulturnoga stila, vrijednosnih orijentacija, rizičnih oblika ponašanja i stilova provođenja slobodnoga vremena adolescenata.

Zadaci su istraživanja:

1. Utvrditi supkulturne stilove adolescenata s obzirom na sociodemografska obilježja.
2. Ispitati vrijednosne orijentacije adolescenata.
3. Istražiti stilove provođenja slobodnoga vremena adolescenata.
4. Ispitati povezanost vrijednosnih orijentacija, slobodnovremenskih aktivnosti i supkulturnoga ili životnoga stila.

3.2. Hipoteze

H1 Očekuju se značajne razlike između odrednica supkulturnog stil adolescenata s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

H2 Očekuju se značajne razlike između vrijednosnih orijentacija adolescenata s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

H3 Očekuju se značajne razlike između stilova provođenja slobodnoga vremena adolescenata s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

H4 Očekuje se značajna povezanost između odrednica supkulturnog, vrijednosnih orijentacija, rizičnih oblika ponašanja i stilova provođenja slobodnoga vremena adolescenata.

3.3. Ispitanici

U istraživanju je sudjelovalo 2.850 učenika iz 21 srednje škole u Osječko-baranjskoj županiji. U istraživanju su sudjelovali učenici 1. i 3. razreda iz 7 gimnazija, 13 strukovnih škola te 1 umjetničke škole na području Osječko-baranjske županije. Prema informacijama Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske 10.109 učenika upisano je u srednje škole na području Osječko-baranjske županije u školskoj godini 2020./21. Od ukupnoga broja 5.366 učenika upisano je u 1. i 3. razred u svim srednjim školama u Osječko-baranjskoj županiji. Ukupan uzorak od 2.850 učenika čini 53 % ukupne populacije koja je upisana u 1. i 3. razrede te 28 % ukupne populacije upisanih učenika u svim srednjim školama (od 1. do 4. razreda) u Osječko-baranjskoj županiji.

Od ukupno 2.850 učenika sudjelovalo je 1.394 mladića (48.9 %) i 1.452 djevojke (50,9 %) ($M=1.51$, $SD=0.50$). Raspon je godina učenika između 13 i 19 godina ($M=2.67$, $SD=1.18$). Srednja je dob 16 godina (raspon 13 – 19). Najveći broj sudionika pohađa trogodišnje strukovne škole (39,9 %), potom gimnazije (33,7 %), četverogodišnje strukovne škole (21.4 %), umjetničku školu (3,9 %) te je najmanji broj onih koji pohađaju petogodišnje strukovne škole (1,2 %). Kada je riječ o obrazovnome statusu oca, 23 (0.8 %) očeva jesu nekvalificirani radnici (NKV), 148 (5.2 %) ima završeno osnovnoškolsko obrazovanje (KV), 1.623 (56.9 %) očeva imaju srednjoškolsko obrazovanje, 221 (7.8 %) ima višu stručnu spremu ili su završili preddiplomski sveučilišni ili stručni studij (VŠS), a 530 (18.6 %) ima visoku stručnu spremu ili su završili diplomski sveučilišni studij, magisterij ili doktorat (VSS). Nadalje, 194 (6.8 %) učenika nijese izjasnilo, a 111 (3.9 %) učenika smatralo je da se pitanje ne odnosi na njih ($M = 3.29$, $SD = 1.33$). Kada je riječ o obrazovnom statusu majke, 19 (0.7 %) majki su nekvalificirane radnice (NKV), 158 (5.5 %) majki ima završeno osnovnoškolsko obrazovanje (KV), 1.495 (52.5 %) završilo je srednjoškolsko obrazovanje, 225 (7.9 %) ima višu stručnu spremu ili završeni preddiplomski sveučilišni ili stručni studij (VŠS), a 683 (24.0 %) ima visoku stručnu spremu ili završeni diplomski sveučilišni studij, magisterij ili doktorat (VSS). Na pitanje o naobrazbi majke 75 (2.6 %) učenika odgovorilo je da se pitanje ne odnosi na njih, a 195 (6.8 %) učenika nije odgovorilo na pitanje ($M = 3.36$, $SD = 1.35$).

Kada je riječ o uvjetima odrastanja, najveći broj sudionika živi u cjelovitim obiteljima (76,8 %), a njih 21.5 % u necjelovitim obiteljima ($M = 1.22$, $SD = 0.41$). S obzirom na oblike necjelovitih obitelji 14.9 % živi s majkom, 3.6 % živi s ocem, 0.6 % živi s majkom i očuhom, 0.4 % živi s bakom i djedom, a 0.5 % živi u izvan obiteljskom skrbi (Dom za odgoj, Dječji dom Klasje, udomiteljska obitelj).

S obzirom na mjesto stanovanja 1.517 (53.2 %) sudionika živi u gradu, dok 1.295 (45.4 %) živi na selu. S obzirom na mjesečna primanja obitelji 707 sudionika (24.8 %) imaju mjesečna primanja manja od 5.000 kn, 1.108 sudionika (38.9 %) imaju primanja od 5.001 do 10.000 kn, dok 832 sudionika (29.2 %) imaju obiteljska primanja viša od 10.000 kn. Učenici su prijašnju školsku godinu završili s ocjenama: nedovoljan (1) ($N = 11$, 0.4 %), dovoljan (2) ($N = 26$, 0.9 %), dobar (3) ($N = 557$, 19.5 %), vrlo dobar ($N = 1.242$, 43.6 %) i izvrstan (5) ($N = 1.009$, 35.4 %), ($M = 4.12$, $SD = 0.79$).

3.4. Instrument

U istraživanju je primijenjen anonimni anketni upitnik koji je podijeljen na osam dijelova, a sastojao se od ukupno 220 pitanja (Prilog 3. Anketni upitnik). Prvi dio upitnika sastojao se od 8 pitanja koji se odnose na sociodemografske karakteristike: 1.1. *Vrsta škole*: a) gimnazija, b) umjetnička, c) četverogodišnja strukovna škola, d) trogodišnja strukovna škola; 1.2. *Spol*: a) M, b) Ž; 1.3. *Dob*: a) 14, b) 15, c) 16, d) 17, e) 18, f) nešto drugo; 1.4. *Naobrazba roditelja (oca i majke)*: a) NKV, b) KV (osnovna škola), c) SSS (srednja škola), d) VŠS (viša škola), e) VSS (fakultet, magisterij, doktorat), f) ne odnosi se na mene; 1.5. *Obiteljska struktura*: a) otac i majka, b) otac, c) majka, d) netko drugi; 1.6. *Mjesto života*: a) grad, b) selo; 1.7. *Mjesečna primanja obitelji*: a) manje od 3.000 kn, b) od 3.001 do 5.000 kn, c) od 5.001 do 10.000 kn, d) više od 10.000 kn; 1.8. *Školski uspjeh*: a) nedovoljan, b) dovoljan, c) dobar, d) vrlo dobar, e) odličan te 1 pitanja kojim se ispituje potencijalna 1.9. *Razina identifikacije s određenim životnim stilom*: a) navijač, b) šminker, c) hipster, d) punker, e) rocker, f) trancer/taver, g) metalac, h) gamer, i) hippie, j) skejter, k) sportaš, l) geek (štreber), m) casual, n) influencer, o) YouTuber, p) Cosplay, r) nešto drugo, s) ne odnosi se na mene.

U drugome dijelu upitnika ispitivane su *glazbene sklonosti ispitanika kao odrednice supkulturnoga ili životnoga stila*. Primjenom 17 tvrdnji ispitivana je učestalost slušanja određenih glazbenih žanrova na skali *Likertova* tipa od pet stupnjeva (1 – nikad, 2 – rijetko, 3 – katkad, 4 – često i 5 – uvijek): 2.1. Slušam R&B, urbanu glazbu.; 2.2. Slušam rap/hip-hop/trap glazbu; 2.3. Slušam elektroničku glazbu (house, techno, trance i sl.); 2.4. Slušam drum 'n' bass; 2.5. Slušam pop/dance glazbu; 2.6. Slušam heavy metal glazbu; 2.7. Slušam hrvatsku zabavnu glazbu; 2.8. Slušam turbofolk glazbu; 2.9. Slušam klasičnu glazbu; 2.10. Slušam tradicionalnu glazbu (klape, tamburaši itd.); 2.11. Slušam narodnu glazbu; 2.12. Slušam punk glazbu; 2.13.

Slušam rock glazbu; 2.14. Slušam alternativnu (indie) glazbu; 2.15. Slušam reggae glazbu; 2.16. Slušam jazz glazbu; 2.17. Slušam easy listening (new age, lounge) glazbu.

Treći dio upitnika sastojao se od 45 tvrdnji koji se odnose na *izgled, imidž i vizualni stil kao sastavnicu supkulturnoga ili životnoga stila*. Tvrdnje su se procjenjivale na skali Likertova tipa od pet stupnjeva (*1 – uopće se ne slažem, 2 – većinom se ne slažem, 3 – niti se slažem, niti se ne slažem, 4 – većinom se slažem i 5 – u potpunosti se slažem*): 3.1. Stil odijevanja mi je važan; 3.2. Odjeću šaljem poruku; 3.3. Moj je stil odijevanja kreativan; 3.4. Moj je stil odijevanja drukčiji od drugih; 3.5. Stil omodijevanja izražavam bunt; 3.6. Moji prijatelji imaju jednak stil odijevanja; 3.7. Sestra je utjecala na moj stil odijevanja; 3.8. Brat je utjecao na moj stil odijevanja; 3.9. Štedim svoje novce za određenu odjevnu marku koju želim (Vans, Converse, Jordan, Nike Air, i sl.); 3.10. Tetovaže su važan dio moga stila; 3.11. Frizura je važna za moj stil; 3.12. Bojim kosu raznim bojama; 3.13. Piercing, pirs ili tjelesni ukras/karika važan je dio moga stila; 3.14. Šminka je važan dio moga stila; 3.15. Izražavam se šminkom; 3.16. Nosim spitfire/pilotske jakne ili spitke; 3.17. Nosim kapuljaču i trenirku; 3.18. Nosim navijački šal; 3.19. Nosim sportski dres omiljene ekipe; 3.20. Nosim polo majice; 3.21. Nosim marke Stone Island, Lonsdale, Aquascutum, Henry Lloyd, Pitbull i sl.; 3.22. Nosim kapu/šiltericu; 3.23. Nosim tenisice marke Adidas, New Balance, Fred Perry i sl.; 3.24. Nosim kožne/traper jakne s metalnim zakovicama; 3.25. Nosim bedževe s porukama ili nazivima bendova; 3.26. Nosim marame ili palestinke; 3.27. Nosim remenje sa zakovicama (šiljcima, piramidama); 3.28. Nosim kožne ili metalne narukvice i prstenje; 3.29. Nosim odjeću crne boje; 3.30. Nosim poderane ili karirane/tartan hlače s lancima; 3.31. Nosim Converse visoke starke, Dr. Martens (marte) čizme ili Vans tenisice; 3.32. Nosim majice s nazivima punk, rock, metal bendova; 3.33. Moja je frizura natapirana i fluorescentnih boja; 3.34. Puštam dugu kosu; 3.35. Odijevam se u omiljene likove/junake iz animiranih filmova, knjiga i stripova; 3.36. Kopiram karakteristike omiljenih likova/junaka iz animiranih filmova, knjiga, stripova; 3.37. Kostimiram se za konvencije i tematska okupljanja; 3.38. Nosim izazovnu odjeću tijekom izlazaka; 3.39. Nosim odjeću koja naglašava moj seksipil; 3.40. Želim izgledati dotjerano; 3.41. Imam gelirane duge nokt.; 3.42. Imam duge umjetne trepavice; 3.43. Iscrtavam usne kako bi djelovale punije; 3.44. Volim nositi odjeću koja djeluje skupo; 3.45. Oponašam stil odijevanja turbofolk/pop glazbenika.

Četvrti dio upitnika sastojao se od 14 tvrdnji koje su se odnosile na *glazbeni ukus i popratni žargon kao sastavnicu supkulturnoga ili životnoga stila*. Navedene tvrdnje također su se procjenjivale na skali Likertova tipa od pet stupnjeva (od *1 – uopće se ne slažem* do *5 – u potpunosti se slažem*): 4.1. Glazba određuje moj životni stil; 4.2. Glazba odražava moj stil

razmišljanja; 4.3. Glazbom izražavam svoje osjećaje; 4.4. Povezujem se s vršnjacima na temelju glazbenoga ukusa; 4.5. Sestra je utjecala na moj glazbeni ukus; 4.6. Brat je utjecao na moj glazbeni ukus; 4.7. Odijevam se u skladu s glazbom koju slušam; 4.8. Imam poseban jezik (način komuniciranja) s prijateljima; 4.9. Imam poseban pozdrav s prijateljima; 4.10. Komuniciramo u skupini koristeći se posebnim emotikonima; 4.11. Imamo svoju zafrkanciju unutar društva; 4.12. Druge osobe ne razumiju šale koje imam s prijateljima; 4.13. Upotrebljavamo izraze i šale koje drugi ne razumiju, poput goldigger, flexam, top, show, chill, drlog, kamenjarka, čoškara, ide gas, bomba, sajk i sl; 4.14. Članovi moga društva koriste provokativnim izrazima ili posebnim psovka.

Peti dio upitnika sastojao se od 29 tvrdnji koje su se odnosile na *rituale, navike i način življenja kao odrednice supkulturnoga ili životnoga stila*. Spomenute tvrdnje također su se procjenjivale na skali Likertova tipa od pet stupnjeva (od 1 – *uopće se ne slažem* do 5 – *u potpunosti se slažem*): 5.1. Idem na koncerte omiljenih glazbenih izvođača; 5.2. Sudjelujem u šutkama ili pogo plesu na koncertima; 5.3. Putujem na koncerte/svirke omiljenih izvođača izvan mjesta/grada; 5.4. S prijateljima slušam glazbu po kućama/stanovima; 5.5. S prijateljima slušam glazbu pod školskim odmorom; 5.6. S prijateljima komentiram glazbene spotove; 5.7. Aktivno komentiram glazbene spotove *online*; 5.8. Moji prijatelji i ja imamo svoje mjesto okupljanja; 5.9. Imam *online* grupu s prijateljima (Viber, WhatsApp i sl.); 5.10. *Online* grupa s prijateljima mi je važna; 5.11. Ne primamo bilo koga u *online* grupu.; 5.12. Svaki važan događaj komentira se u grupi; 5.13. Svakodnevno komuniciram s prijateljima u grupi; 5.14. Redovito odlazim na utakmice; 5.15. Putujem na gostovanja; 5.16. Skandiram na utakmicama; 5.17. Palim baklje/bengalke na utakmicama; 5.18. Važna su mi druženja s ekipom na utakmicama; 5.19. Najbolja je zabava uz turb folk glazbu; 5.20. Razbijam čaše kada čujem dobru turbofolk/narodnu pjesmu; 5.21. Penjem se na stol ili stolicu kada čujem dobru turbofolk/narodnu pjesmu; 5.22. S ekipom pjevam turbofolk pjesme; 5.23. Volim imati svoj stol s društvom u turbofolk klubu; 5.24. Ulazim u sukobe s ljudima u turbofolk klubovima; 5.25. Imam svoj YouTube kanal; 5.26. Reklamiram ili recenziram igrice, šminku, odjeću i druge proizvode na YouTube kanalu; 5.27. Dio sam YouTube zajednice; 5.28. Reklamiram ili recenziram odjeću, igrice, šminku, glazbene spotove i sl. na svojim društvenim profilima; 5.29. Držim *tutoriale/vodiče* ili dijelim savjete mladima na Instagramu/YouTubeu.

Šesti dio upitnika odnosio se na *rizični stil ponašanja*, a pritom je upotrijebljen prilagođen *Upitnik samoiskaza rizičnoga i delinkventnoga ponašanja* (Ručević, Ajduković i Šincek, 2009). Spomenuti dio upitnika sastojao se od 21 tvrdnje kojom su se ispitali eksternalizirani rizični oblici ponašanja, a učenici su procjenjivali učestalost aktivnosti na skali

Likertova tipa od pet stupnjeva (1 – nikad, 2 – rijetko, 3 – katkad, 4 – često i 5 – uvijek): 6.1. Konzumiram alkohol; 6.2. Pušim cigarete; 6.3. Konzumiram marihuanu ili hašiš; 6.4. Konzumiram osvježivače zraka, ljepila i druga sredstva za čišćenje; 6.5. Upotrebljavam *ecstasy*, LSD i *speed*; 6.6. Bio/la sam u školi pod utjecajem neke droge; 6.7. Preprodavao/la sam drogu; 6.8. Vozim motorna vozila pod utjecajem alkohola i droga; 6.9. Imam usputne spolne odnose; 6.10. Imao/la sam seksualne odnose pod utjecajem alkohola ili drugih vrsta droga; 6.11. Koristim se zaštitom tijekom seksualnoga odnosa; 6.12. Slao/la sam putem mobitela ili računala neprimjerene sadržaje nepoznatim osobama; 6.13. Sudjelovao/la sam u svađama ili vrijeđao/la sam druge na internetskim portalima i društvenim mrežama; 6.14. Koristim se tjelesnim nasiljem za rješavanje problema; 6.15. Sudjelovao/la sam u fizičkom sukobu (tučnjavi) na javnome mjestu (kafiću, parku, na utakmici i sl.); 6.16. Nasilno sam ušao/la u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari; 6.17. Sudjelovao/la sam u krađi ili nekoj drugoj kaznenoj aktivnosti koju su predvodili neki moji prijatelji ili poznanici; 6.18. Namjerno sam razbio/la prozor, uličnu svjetiljku, izlog, koševu za smeće, klupu i slično; 6.19. Crtao/la sam grafitu bez službene dozvole (vlasti, vlasnika kuće, stanara zgrade i sl.); 6.20. Neopravdano izostajem iz škole; 6.21. Često neopravdano izbivam iz kuće.

Sedmi dio instrumenta sastojao se od 29 tvrdnji kojim su ispitanice *vrijednosti* ispitanika. Pritom je korišten i prilagođen *Schwartzov model vrijednosti*, koji obuhvaća deset motivacijskih tipova vrijednosti (Schwartz, 2006). Učenici su na skali *Likertova* tipa od pet stupnjeva (1 – uopće se ne slažem, 2 – većinom se ne slažem, 3 – niti se slažem, niti se ne slažem, 4 – većinom se slažem i 5 – u potpunosti se slažem) procjenjivali razinu slaganja s navedenim tvrdnjama: 7.1. Važno je ljude tretirati jednako i pružiti im jednake prilike; 7.2. Važno je razumjeti ljude koji se razlikuju od mene; 7.3. Važno je prihvatiti osobe druge seksualne i religiozne orijentacije; 7.4. Važno je brinuti se za prirodu i okoliš; 7.5. Važno je pomoći ljudima i brinuti se za dobrobit drugih; 7.6. Važno je slijediti tradicije i običaje; 7.7. Važno je biti ponizan i skroman; 7.8. Važno je živjeti skladno u krugu obitelji; 7.9. Važno je primjereno se ponašati i poštovati pravila; 7.10. Važno je odlaziti u crkvu (misa, propovijedi); 7.11. Važno je živjeti u skladu s učenjem svoje vjere; 7.12. Važno je biti popularan u školi; 7.13. Važno je biti bogat, imati novca i skupe stvari; 7.14. Važno je biti ugledan i cijenjen u društvu; 7.15. Važno je imati lagodan život i posao; 7.16. Važno je biti moćan i imati mogućnost utjecaja na druge ljude; 7.17. Važno je smišljati nove ideje i biti kreativan; 7.18. Važno je donositi vlastite odluke, biti slobodan i ne ovisiti o drugima; 7.19. Važno je raditi nešto u čemu ćeš ostvariti svoje sposobnosti i interese; 7.20. Važno je raditi ono što voliš; 7.21. Važno je biti ono što jesi; 7.22. Važno je biti uspješan u školi; 7.23. Važno je biti odan

prijateljima i posvetiti se bliskim ljudima; 7.24. Važno je tražiti avanture i imati uzbudljiv život; 7.25. Važno je isprobati nove, uzbudljive i drugačije stvari u životu; 7.26. Važno je tražiti zabavu i raditi ono što mi pruža užitek; 7.27. Važno je biti svoj gospodar i baviti se samo onime što se želi; 7.28. Važno je izgledati dobro na društvenim mrežama; 7.29. Važni su mi *lajkovi* na društvenim mrežama.

Osmi dio upitnika sastojao se od 56 tvrdnji, a ispitanici su *načini provođenja slobodnoga vremena* primjenom prilagođenoga upitnika o slobodnome vremenu (Livazović, 2011; Livazović i Kakuk, 2020). Učenici su učestalost aktivnosti procjenjivali na skali *Likertova* tipa od pet stupnjeva (*1 – nikad, 2 – rijetko, 3 – katkad, 4 – često i 5 – uvijek*): 8.1. Čitam knjige; 8.2. Izležavam se ili spavam; 8.3. Izbjegavam bilo kakvu aktivnost i dosađujem se; 8.4. Slušam glazbu; 8.5. Gledam televiziju; 8.6. Čitam časopise, trač kolumne i revije; 8.7. Odlazim u ribolov; 8.8. Odlazim u prirodu na izlete (šuma, park, jezero, rezervat); 8.9. Idem u šetnju; 8.10. Boravim u trgovačkim centrima; 8.11. Razgledam izloge i provodim vrijeme u kupnji; 8.12. Odlazim na tulum i kućne zabave; 8.13. Izlazim u diskoklubove; 8.14. Izlazim u kafiće i restorane; 8.15. Sudjelujem u igrama na sreću (lutrija, sportska kladionica); 8.16. Sudjelujem u kartaškim igrama (bela, poker); 8.17. Igram videoigre (PS, Xbox, Warcraft, LoL, Fortnite i sl.); 8.18. *Surfam* i pretražujem internetske stranice i kanale (YouTube i sl.); 8.19. Boravim na društvenim mrežama i pretražujem profile; 8.20. Telefoniram ili šaljem SMS poruke; 8.21. Provodim vrijeme u druženju s prijateljima; 8.22. Provodim vrijeme s djevojkom /dečkom; 8.23. Provodim vrijeme s članovima (uže i šire) obitelji; 8.24. Rekreativno se bavim sportom (trčanje, rolanje, plivanje, vježbanje i sl.); 8.25. Idem na skijanje; 8.26. Posjećujem teretane i fitness centre; 8.27. Odlazim na utakmice/gostovanja; 8.28. Sudjelujem u kućanskim i obiteljskim poslovima; 8.29. Sudjelujem u društvenim igrama s obitelji i prijateljima (jamb, uno, scrabble); 8.30. Slobodno vrijeme provodim s članovima obitelji; 8.31. Vodim brigu o kućnom ljubimcu/ima; 8.32. Posjećujem umjetničke galerije i muzeje; 8.33. Idem u kino; 8.34. Idem u kazalište; 8.35. Sudjelujem u radu organizacija za mlade; 8.36. Pohađam razne tečajeve, javne tribine, predavanja i okrugle stolove; 8.37. Sudjelujem u političkim aktivnostima; 8.38. Bavim se humanitarnim radom i volontiram; 8.39. Crtam ili slikam; 8.40. Sviram glazbeni instrument; 8.41. Stvaram glazbena djela; 8.42. Bavim se stvaralačkim radom (izrada predmeta, šivanje, kuhanje i pisanje); 8.43. Izrađujem rukotvorine i predmete (modelarstvo, šivanje, heklanje, pletenje); 8.44. Bavim se snimanjem ili fotografiranjem; 8.45. Bavim se osobnim hobiom (tehnika, kolekcionarstvo, izviđači, planinarenje); 8.46. Učim i dodatno se usavršavam (strani jezik, različite praktične vještine); 8.47. Provodim vrijeme u radionici u tehničkim ili majstorskim aktivnostima (popravak ili poboljšavanje automobila, motora,

strojeva i sl.); 8.48. Provodim vrijeme u garaži i bavim se izumima i patentima; 8.49. Bavim se istraživačkim sadržajima (nevezano za profesionalne obveze); 8.50. Snimam vlog za YouTube ili pišem blog na internetu; 8.51. Bavim se alternativnim sportskim aktivnostima (skateboard, parkour, akrobacije, BMX bicikl, padobranstvo); 8.52. Sudjelujem u dramskim izvannastavnim aktivnostima u školi; 8.53. Sudjelujem u sportskim izvannastavnim aktivnostima u školi; 8.54. Aktivno se bavim sportom (član određenog kluba); 8.55. Sudjelujem u tradicijskim igrama, priredbama, plesovima i folkloru; 8.56. Odlazim u crkvu (misa, propovijed, predavanje).

3.4.1. Prilagodba i oblikovanje varijabli istraživanja

Eksploratornom faktorskom analizom uz promax rotaciju ispitana je dimenzionalnost skale *Glazbene sklonosti ispitanika kao odrednice supkulturnoga ili životnoga stila*. “Za ispitivanje prikladnosti podataka primijenjena je Kaiser-Meyer-Olkinova mjera primjerenosti uzorka (engl. Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy, KMO), koja se kreće u intervalu od 0 do 1, pri čemu vrijednosti manje od 0,5 upućuju na neprikladnost korelacijske matrice za faktorsku analizu, dok je vrijednost od 0,6 preporučena kao iznos prihvatljiv za dobru faktorsku analizu. Bartlettov test primjenjuje za testiranje nulte hipoteze da ne postoji značajna korelacija između originalnih varijabli” (Fazlić i Đonlagić, 2016: 54, prema Hair i sur., 2006:103; Tabachnick i Fidell, 2007). Kaiser-Meyer-Olkinov indeks adekvatnosti uzorkovanja iznosio je .81 s visoko značajnim Bartlettovim testom korelacijske matrice ($p < .001$). Matrica korelacije varijabli stoga je pogodna za provedbu faktorizacije. Četiri ekstrahirana faktora zadovoljavaju Kaiser-Guttmanov kriterij te imaju karakteristični korijen veći od 1. Ekstrahiranim faktorima objašnjeno je 54.59 % varijance. Faktorska analiza glazbenih ukusa na osnovi 17 tvrdnji rezultirala je četirima ekstrahiranim faktorima dobre do prihvatljive pouzdanosti iskazane Cronbachovom alptom: *punk/rock/heavy metal orijentacija* ($\alpha = .76$), *tradicionalno-narodna/turbofolk orijentacija* ($\alpha = .72$), *pop/dance/R&B/urbana/elektronička/drum 'n' bass/trap/hip-hop orijentacija* ($\alpha = .60$) i *klasična/jaz/indie/easy listening orijentacija* ($\alpha = .61$).

Tablica 1. Faktorska analiza skale *Glazbene sklonosti ispitanika kao odrednice supkulturnoga stila*

Varijabla	Faktorsko zasićenje
Faktor: Pop/dance/R&B/urbana/elektronička/drum 'n' bass/trap/hip-hop orijentacija	
2.1. Slušam R&B, urbanu glazbu.	0.59
2.2. Slušam rap/ hip hop/trap glazbu.	0.69
2.3. Slušam elektronsku glazbu (house, techno, trance i sl.).	0.65
2.4. Slušam Drum 'n' Bass.	0.55
2.5. Slušam pop/dance glazbu.	0.39
2.15. Slušam reggae glazbu.	0.44
Faktor: Tradicionalno-narodna/turbofolk orijentacija	
2.7. Slušam hrvatsku zabavnu glazbu.	0.77
2.8. Slušam turbo folk glazbu.	0.58
2.10. Slušam tradicionalnu glazbu (klape, tamburaši, itd.).	0.76
2.11. Slušam narodnu glazbu.	0.80
Faktor: Punk/rock/heavy metal orijentacija	
2.6. Slušam heavy metal glazbu.	0.65
2.12. Slušam punk glazbu.	0.69
2.13. Slušam rock glazbu.	0.74
Faktor: Klasična/jazz/indie/easy listening orijentacija	
2.14. Slušam alternativnu (indie) glazbu.	0.65
2.9. Slušam klasičnu glazbu.	0.44
2.16. Slušam jazz glazbu.	0.66
2.17. Slušam easy listening (new age, lounge) glazbu.	0.55

Eksploratornom faktorskom analizom uz promax rotaciju ispitana je dimenzionalnost skale *Izgled, imidž i vizualni stil kao sastavnica supkulturnoga ili životnoga stila*. Kaiser-Meyer-Olkinov indeks adekvatnosti uzorkovanja iznosio je .86 s visoko značajnim Bartlettovim testom korelacijske matrice ($p < .001$), stoga je matrica korelacije varijabli pogodna za provedbu faktorizacije. Faktori zadovoljavaju Kaiser-Guttmanov kriterij jer imaju karakteristični korijen veći od 1. Ekstrahiranim faktorima objašnjeno je 36.87 % varijance. Nakon provedene faktorske analize isključeno je 14 čestica zbog sadržajnoga neuklapanja ili niže razine preporučene zasićenosti, konkretnije – 0.30. Naposljetku, faktorska analiza *Izgleda kao sastavnice supkulturnog stila* na temelju 33 tvrdnje rezultirala je trima ekstrahiranim faktorima dobre do vrlo dobre pouzdanosti iskazane Cronbachovom alptom: *alternativni izgled* ($\alpha = .80$), *šminkerski izgled* ($\alpha = .81$) i *sportsko-navijački izgled* ($\alpha = .62$).

Tablica 2. Faktorska analiza skale *Izgled, imidž i vizualni stil kao sastavnica supkulturnoga stila*

Varijabla	Faktorsko zasićenje
Faktor: Alternativni izgled	
3.10. Tetovaže su važan dio moga stila.	0.42
3.12. Bojam kosu raznim bojama.	0.57
3.13. Piercing, pirs ili tjelesni ukras/karika je važan dio moga stila.	0.57
3.24. Nosim kožne/traper jakne s metalnim zakovicama.	0.54
3.25. Nosim bedževe s porukama ili nazivima bendova.	0.54
3.26. Nosim marame ili palestinke.	0.44
3.27. Nosim remenje sa zakovicama (šiljcima, piramidama).	0.57
3.28. Nosim kožne ili metalne narukvice i prstenje.	0.53
3.30. Nosim poderane ili karirane/tartan hlače s lancima.	0.60
3.31. Nosim Converse visoke starke, Dr. Martens (marte) čizme ili Vans tenisice.	0.62
3.32. Nosim majice s nazivima punk, rock, metal bendova.	0.63
3.33. Moja frizura je natapirana i fluorescentnih boja.	0.49
3.35. Oblačim se u omiljene likove/junake iz animiranih filmova, knjiga i stripova.	0.49
3.36. Kopiram karakteristike omiljenih likova/junaka iz animiranih filmova, knjiga, stripova.	0.48
Faktor: Šminkerski izgled	
3.11. Frizura je važna za moj stil.	.44
3.14. Šminka je važan dio moga stila.	.76
3.15. Izražavam se kroz šminku.	.73
3.38. Nosim izazovnu odjeću tijekom izlazaka.	.65
3.39. Nosim odjeću koja naglašava moj seksipil.	.61
3.40. Želim izgledati dotjerano.	.57
3.41. Imam gelirane duge nokte.	.64
3.42. Imam duge umjetne trepavice.	.49
3.43. Iscrtavam usne kako bi djelovale punije.	.62
3.44. Volim nositi odjeću koja djeluje skupo.	.51
Faktor: Sportsko-navijački izgled	
3.16. Nosim spitfire/pilotske jakne ili spitke.	.38
3.17. Nosim kapuljaču i trenerku.	.43
3.18. Nosim navijački šal.	.57
3.19. Nosim sportski dres omiljene ekipe.	.59

3.20. Nosim polo majice.	.56
3.21. Nosim marke Stone Island, Lonsdale, Aquascutum, Henry Lloyd, Pitbull, i sl.	.58
3.22. Nosim kapu/šiltericu.	.50

Eksploratornom faktorskom analizom uz promax rotaciju ispitana je dimenzionalnost skale *Jezik i način komunikacije kao sastavnice supkulturnog ili životnoga stila*. Kaiser-Meyer-Olkinov indeks adekvatnosti uzorkovanja iznosio je .88 s visoko značajnim Bartlettovim testom korelacijske matrice ($p < .001$), stoga je matrica korelacije varijabli pogodna za provedbu faktorizacije. Faktori zadovoljavaju Kaiser-Guttmanov kriterij jer imaju karakteristični korijen veći od 1. Ekstrahiranim faktorima objašnjeno je 57.78 % varijance. Skala je izvorno sadržavala 14 tvrdnji, no nakon provedene faktorske analize isključeno je 7 čestica zbog sadržajnoga neuklapanja i niže razine preporučene zasićenosti (< 0.30). Nadalje, dodano je 6 tvrdnji koje su izvorno pripadale petome djelu upitnika koji ispituje *rituale, navike i način življenja kao sastavnicu supkulturnoga ili životnoga stila*. Rezultati promax rotacije prikazani su u Tablici 3. Skala *Jezik i način komunikacije kao sastavnice supkulturnoga ili životnoga stila*, koja sadržava 12 tvrdnji, ima vrlo dobru pouzdanost iskazanu Cronbachovom alfa ($\alpha = .82$).

Tablica 3. Faktorska analiza skale *Jezik i način komunikacije kao sastavnice supkulturnoga stila*

Varijabla	Faktorsko zasićenje
Faktor: Jezik i način komunikacije kao sastavnice supkulturnog stila	
4.8. Imam poseban jezik (način komuniciranja) s prijateljima.	0.51
4.9. Imam poseban pozdrav s prijateljima.	0.50
4.10. Komuniciramo u grupi koristeći posebne emotikone.	0.60
4.11. Imamo svoju zafrkanciju unutar društva.	0.67
4.12. Druge osobe ne razumiju šale koje imam s prijateljima.	0.60
4.13. Koristimo izraze i šale koje drugi ne razumiju, poput goldigger,	0.53
4.14. Članovi moga društva koriste provokativne izraze ili posebne	0.42
5.9. Imam online grupu s prijateljima (Viber, WhatsApp, i sl.).	0.62
5.10. Online grupa s prijateljima mi je važna.	0.69
5.11. Ne primamo bilo koga u online grupu.	0.59
5.12. Svaki važan događaj se komentira u grupi.	0.70
5.13. Svakodnevno komuniciram s prijateljima u grupi.	0.69

Za ispitivanje rizičnoga stila ponašanja primijenjen je i prilagođen *Upitnik samoiskaza rizičnoga i delinkventnoga ponašanja* (Ručević, Ajduković i Šincek, 2009). Eksploratornom faktorskom analizom uz promax rotaciju ispitana je dimenzionalnost skale *Rizičan stil ponašanja*. Kaiser-Meyer-Olkinov indeks adekvatnosti uzorkovanja iznosio je .87 s visoko značajnim Bartlettovim testom korelacijske matrice ($p < .001$). Faktori su zadovoljavali Kaiser-Guttmanov kriterij, a matrica korelacije upućuje na pogodnost provedbe faktorizacije. Ekstrahiranim faktorima objašnjeno je 75.94 % varijance. No zbog prezasićenosti određenih čestica i sadržajnog neuklapanja isključena je jedna čestica, a ostalih 20 tvrdnji smješteno je u jednu skalu, skalu *Rizičan stil ponašanja*. Skala rizičnog stila ponašanja ima vrlo dobru pouzdanost, iskazanu Cronbachovom alptom ($\alpha = .82$).

Tablica 4. Skala *Rizičan stil ponašanja*

Varijabla	Faktorsko zasićenje
6.1. Konzumiram alkohol.	0.54
6.2. Pušim cigarete.	0.54
6.3. Konzumiram marihuanu ili hašiš.	0.59
6.4. Konzumiram osvježivače zraka, ljepila i druga sredstva za čišćenje.	.036
6.5. Koristim ecstasy, LSD i speed.	0.62
6.6. Bio/la sam u školi pod utjecajem neke droge.	0.64
6.7. Preprodavao/la sam drogu.	0.62
6.8. Vozim motorna vozila pod utjecajem alkohola i droga.	0.53
6.9. Imam usputne spolne odnose.	0.58
6.10. Imao/la sam seksualne odnose pod utjecajem alkohola ili drugih vrsta droga.	0.58
6.12. Slao/la sam putem mobitela ili računala neprimjerene sadržaje nepoznatim osobama.	0.49
6.13. Sudjelovao/la sam u svađama ili vrijeđao/la sam druge na internetskim portalima i društvenim mrežama.	0.41
6.14. Koristim tjelesno nasilje za rješavanje problema.	0.59
6.15. Sudjelovao/la sam u fizičkom sukobu (tuči) na javnom mjestu (kafiću, parku, na utakmici, i sl.).	0.64
6.16. Nasilno sam ušao/la u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.	0.32
6.17. Sudjelovao/la sam u krađi ili nekoj drugoj kaznenoj aktivnosti koju su predvodili neki moji prijatelji ili poznanici.	0.46
6.18. Namjerno sam razbio/la prozor, uličnu svjetiljku, izlog, koševu za smeće, klupu i slično.	0.49

6.19. Crtao/la sam grafite bez službene dozvole (vlasti, vlasnika kuće, stanara zgrade, i sl.).	0.50
6.20. Neopravdano izostajem iz škole.	0.57
6.21. Često neopravdano izbivam iz kuće.	0.46

U svrhu ispitivanja vrijednosti adolescenata primijenjen i prilagođen *Schwartzov model vrijednosti* (Schwartz, 2006). Eksploratornom faktorskom analizom uz promax rotaciju ispitana je dimenzionalnost skale *Vrijednosne orijentacije*. Kaiser-Meyer-Olkinov indeks adekvatnosti uzorkovanja iznosio je .88 s visoko značajnim Bartlettovim testom korelacijske matrice ($p < .001$), stoga je matrica korelacije varijabli pogodna za provedbu faktorizacije. Na temelju Kaiser-Guttmanov kriterija i Scree plot kriterija dobiveno je 6 značajnih faktora. Ekstrahiranim faktorima objašnjeno je 63.36 % varijance. Faktorska analiza vrijednosnih orijentacija na osnovi 29 izvornih tvrdnji iznjedrila je šest ekstrahiranih faktora dobre pouzdanosti iskazane Cronbachovom alfa. To su: *dobrohotnost – univerzalizam* ($\alpha = .78$), *tradicionalnost – konvencionalnost* ($\alpha = .75$), *postignuće – moć* ($\alpha = .77$), *neovisnost – samoostvarenje* ($\alpha = .79$), *hedonizam – poticaj* ($\alpha = .75$) te *medijska popularnost i prihvaćenost* ($\alpha = .72$).

Tablica 5. Faktorska analiza skale *Vrijednosne orijentacije*

Varijabla	Faktorsko zasićenje
Faktor: Dobrohotnost-univerzalizam	
7.1. Važno je da se ljudi tretiraju jednako i da imaju jednake prilike.	0.70
7.2. Važno je razumjeti ljude koji se razlikuju od mene.	0.82
7.3. Važno je prihvatiti osobe druge seksualne i religiozne orijentacije.	0.69
7.4. Važno je brinuti se za prirodu i okoliš.	0.69
7.5. Važno je pomoći ljudima i brinuti se za dobrobit drugih.	0.73
Faktor: Tradicionalnost-konvencionalnost	
7.6. Važno je slijediti tradicije i običaje.	0.69
7.7. Važno je biti ponizan/na i skroman/na.	0.58
7.8. Važno je živjeti skladno u krugu obitelji.	0.67
7.9. Važno je primjereno se ponašati i poštovati pravila.	0.62
7.10. Važno je odlaziti u crkvu (misa, propovijedi).	0.78
7.11. Važno je živjeti u skladu s učenjem svoje vjere.	0.82
Faktor: Postignuće-moć	
7.12. Važno je biti popularan u školi.	0.60
7.13. Važno je biti bogat, imati novca i skupe stvari.	0.74

7.14. Važno je biti ugledan i uvažan u društvu.	0.77
7.15. Važno je imati lagodan život i posao.	0.65
7.16. Važno je biti moćan i imati mogućnost utjecaja na druge ljude.	0.74
Faktor: Nezavisnost- samoostvarenje	
7.17. Važno je smišljati nove ideje i biti kreativan.	0.59
7.18. Važno je donositi vlastite odluke, biti slobodan i ne ovisiti o drugima.	0.69
7.19. Važno je raditi nešto u čemu ćeš ostvariti svoje sposobnosti i interese.	0.76
7.20. Važno je raditi ono što voliš.	0.84
7.21. Važno je biti ono što jesi.	0.79
7.22. Važno je biti uspješan u školi.	0.45
7.23. Važno je biti odan prijateljima i posvetiti se bliskim ljudima.	0.62
Faktor: Hedonizam-poticaaj	
7.24. Važno je tražiti avanture i imati uzbudljiv život.	0.81
7.25. Važno je isprobati nove, uzbudljive i drugačije stvari u životu.	0.83
7.26. Važno je tražiti zabavu i raditi stvari koje pružaju užitak.	0.81
7.27. Važno je biti svoj gospodar i baviti se samo onime što se želi.	0.53
Faktor: Medijska popularnost i prihvaćenost	
7.28. Važno je izgledati dobro na društvenim mrežama.	0.78
7.29. Važni su mi lajkovi na društvenim mrežama.	0.82

Za ispitivanje stilova provođenja slobodnoga vremena primijenjen je i prilagođen upitnik o slobodnome vremenu (Livazović, 2011; Livazović i Kakuk, 2020). Eksploratornom faktorskom analizom uz promax rotaciju ispitana je dimenzionalnost skale *Stilovi provođenja slobodnoga vremena*. Kaiser-Meyer-Olkinov indeks adekvatnosti uzorkovanja iznosio je .88 s visoko značajnim Bartlettovim testom korelacijske matrice ($p < .001$), stoga je matrica korelacije varijabli pogodna za provedbu faktorizacije. Faktori zadovoljavaju Kaiser-Guttmanov kriterij jer imaju karakteristični korijen veći od 1. Ekstrahiranim faktorima objašnjeno je 52.73 % varijance. Prilagođeni upitnik izvorno se sastojao od 56 tvrdnji, no nakon provedene faktorske analize isključeno je 9 čestica zbog sadržajnoga neuklapanja ili niže razine preporučene zasićenosti (< 0.30). Nadalje, dodane su tvrdnje koje su izvorno pripadale petome djelu upitnika koji ispituje *rituale, navike i način življenja kao sastavnicu supkulturnoga ili životnog stila*. Rezultati promax rotacije prikazani su u Tablici 5. Faktorska analiza stilova provođenja slobodnoga vremena iznjedrila je devet ekstrahiranih faktora prihvatljive, dobre do vrlo dobre pouzdanosti iskazane Cronbachovom alfa: *Besposličarsko-dokoni stil* ($\alpha = .73$), *Obiteljski stil* ($\alpha = .76$), *Intelektualno i društveno angažirani stil* ($\alpha = .77$), *Sportski stil* ($\alpha = .76$), *Navijački stil* ($\alpha = .86$), *Hedonistički stil* ($\alpha = .74$), *Turbofolk i narodnjački stil* ($\alpha = .88$),

Stvaralačko-umjetnički stil ($\alpha = .77$) te *Medijski angažirani stil* ($\alpha = .69$) provođenja slobodnoga vremena.

Tablica 6. Faktorska analiza skale *Stilovi provođenja slobodnoga vremena*

Varijabla	Faktorsko zasićenje
Faktor: Besposličarski-dokoni stil	
8.2. Izležavam se ili spavam.	0.52
8.3. Izbjegavam bilo kakvu aktivnost i dosađujem se.	0.39
8.4. Slušam glazbu.	0.43
8.5. Gledam televiziju.	0.40
8.6. Čitam časopise, trač kolumne i revije.	0.37
8.18. Surfam i pretražujem internetske stranice i kanale (YouTube i sl.).	0.52
8.19. Boravim na društvenim mrežama i pretražujem profile.	0.67
8.20. Telefoniram ili šaljem SMS poruke.	0.62
8.10. Boravim u trgovačkim centrima.	0.62
8.11. Razgledam izloge i provodim vrijeme u kupovini.	0.59
Faktor: Obiteljski stil	
8.8. Odlazim u prirodu na izlete (šuma, park, jezero, rezervat).	0.42
8.9. Idem u šetnju.	0.52
8.23. Provodim vrijeme s članovima (uže i šire) obitelji.	0.65
8.28. Sudjelujem u kućanskim i obiteljskim poslovima.	0.62
8.29. Sudjelujem u društvenim igrama s obitelji i prijateljima (jamb, uno, scrabble).	0.59
8.30. Slobodno vrijeme provodim s članovima obitelji.	0.71
Faktor: Hedonistički stil	
8.12. Odlazim na tulumbe i kućne zabave.	0.55

8.13. Izlazim u disko klubove.	0.44
8.14. Izlazim u kafiće i restorane.	0.50
8.15. Sudjelujem u igrama na sreću (lutrija, sportska kladionica).	0.36
8.16. Sudjelujem u kartaškim igrama (bela, poker).	0.41
8.21. Provodim vrijeme u druženju s prijateljima.	0.53
Faktor: Sportski stil	
8.24. Rekreativno se bavim sportom (trčanje, rolanje, plivanje, vježbanje i sl.).	0.55
8.26. Posjećujem teretane i fitness centre.	0.38
8.53. Sudjelujem u sportskim izvannastavnim aktivnostima u školi.	0.59
8.54. Aktivno se posvećeno bavim sportom (član određenog kluba).	0.61
Faktor: Navijački stil	
8.27. Odlazim na utakmice/gostovanja.	0.79
5.14. Redovito odlazim na utakmice.	0.80
5.15. Putujem na gostovanja.	0.66
5.16. Skandiram na utakmicama.	0.64
5.17. Palim baklje/bengalke na utakmicama.	0.46
5.18. Važna su mi druženja s ekipom na utakmicama.	0.72
Faktor: Intelektualni i društveno angažirani stil	
8.1. Čitam knjige.	0.39
8.32. Posjećujem umjetničke galerije i muzeje.	0.65
8.33. Idem u kino.	0.41
8.34. Idem u kazalište.	0.61
8.35. Sudjelujem u radu organizacija za mlade.	0.64
8.36. Pohađam razne tečajeve, javne tribine, predavanja i okrugle stolove.	0.63

8.37. Sudjelujem u političkim aktivnostima.	0.49
8.38. Bavim se humanitarnim radom i volontiram.	0.57
Faktor: Stvaralačko umjetnički stil	
8.39. Crtam ili slikam.	0.50
8.40. Sviram glazbeni instrument.	0.49
8.41. Stvaram glazbena djela.	0.57
8.42. Bavim se stvaralačkim radom (izrada predmeta, šivanje, kuhanje i pisanje).	0.54
8.43. Izrađujem rukotvorine i predmete (modelarstvo, šivanje, heklanje, pletenje).	0.59
8.44. Bavim se snimanjem ili fotografiranjem.	0.50
8.45. Bavim se osobnim hobbijem (tehnika, kolekcionarstvo, izviđači, planinarenje).	0.49
8.46. Učim i dodatno se usavršavam (strani jezik, različite praktične vještine).	0.48
8.49. Bavim se istraživačkim sadržajima (nevezano za profesionalne obveze).	0.43
8.52. Sudjelujem u dramskim izvannastavnim aktivnostima u školi.	0.48
Faktor: Medijski angažirani stil	
8.17. Igram video igrice (PS, Xbox, Warcraft, LoL, Fortnite, i sl.).	0.40
8.50. Snimam vlog za YouTube ili pišem blog na internetu.	0.55
5.25. Imam svoj YouTube kanal.	0.70
5.26. Reklamiram ili recenziram igrice, šminku, odjeću i druge proizvode na YouTube kanalu.	0.72
5.27. Dio sam YouTube zajednice.	0.56
5.28. Reklamiram ili recenziram odjeću, igrice, šminku, glazbene spotove i sl. na svojim društvenim profilima.	0.66
5.29. Držim tutoriale/vodiče ili dijelim savjete mladima na Instagramu/YouTube.	0.72
Faktor: Turbo- folk i narodnjački stil	
5.19. Najbolja je zabava uz turbo folk glazbu.	0.77
5.20. Razbijam čaše kada čujem dobru turbo folk/narodnu pjesmu.	0.81

5.21. Penjem se na stol ili stolicu kada čujem dobru turbo folk/narodnu pjesmu.	0.81
5.22. S ekipom pjevam folk turbo pjesme.	0.86
5.23. Volim imati svoj stol s društvom u turbo folk klubu.	0.84
5.24. Ulazim u sukobe s ljudima u turbo folk klubovima.	0.59

3.5. Postupak

Istraživanje je provedeno u rujnu i listopadu 2020. godine primjenom otisnutoga anketnog upitnika. Istraživanje je odobrilo Etičko povjerenstvo Filozofskoga fakulteta u Osijeku u lipnju 2020 godine. Anketni upitnik dostavljen je ravnateljima i stručnim suradnicima u školi kako bi se ishodilo odobrenje nastavničkih vijeća u svim školama u Osječko-baranjskoj županiji. Nakon odobrenja vijeća roditelji i učenici obaviješteni su o planiranome istraživanju. No, s obzirom na epidemiološku situaciju izazvanu Covidom-19, nije bio omogućen pristup razrednim učionicama. S obzirom na broj upisanih učenika na početku školske godine 2020./21., pripremljeno je 5.000 anketa te je, u suradnji s ravnateljima, stručnim suradnicima i nastavnicima, svakoj školi dostavljen primjeren broj anketa s obzirom na broj učenika u 1. i 3. razredima. Uvažavajući spomenuta ograničenja, svaki od odgojno-obrazovnih stručnjaka, poput pedagoga i psihologa, dobio je detaljne naputke o načinu provedbe anketnoga upitnika. Tijekom same provedbe anketnoga upitnika istraživačica je bila prisutna u blizini školske ustanove ili u telefonskome kontaktu sa suradnicima kako bi razjasnila bilo koju potencijalnu nedoumicu u vezi sa samom provedbom.

Uzevši u obzir sve pripremne radnje i nemogućnost fizičkoga kontakta, anketni je upitnik proveden na satima razrednoga odjela tijekom mjeseca rujna i listopada u školskoj godini 2020./21. Prije ispunjavanja anketnoga upitnika ispitanici su obaviješteni o tematici i upućeni na anonimnost pri ispunjavanju danoga upitnika. Učenike se također podsjetilo na mogućnost odustajanja od sudjelovanja u bilo kojem trenutku ispunjavanja anketnoga upitnika. Ispitanici su odlagali anketne upitnike na zaseban stol nakon 15 – 20 minuta, a nastavnici su prikupljene upitnike predali istraživačici. Istraživanje je obuhvatilo ukupno 2.850 učenika na području Osječko-baranjske županije.

Prilikom upisivanja podataka izvršena je selekcija anketnih listova, pri čemu je odbačeno 150 anketnih upitnika zbog izostanka odgovora na postavljena pitanja u anketnome

upitniku. S obzirom na anketna pitanja, ispitanici su imali nedoumice u vezi s pitanjem 6.11. *Upotrebljavam zaštitu tijekom seksualnoga odnosa* jer nisu imali seksualne odnose do trenutka ispunjavanja anketnoga upitnika. Pitanje je izuzeto tijekom obrade 467 anketa jer 467 ispitanika (16.4 %) nije odgovorilo na dano pitanje. Osim toga, nisu evidentirane teškoće u razumijevanju pitanja.

IV. REZULTATI

U poglavlju se prikazuju rezultati deskriptivnih i inferencijalnih analiza, koji se odnose na sustavan prikaz sociodemografskih pokazatelja, odrednica supkulturnoga stila, vrijednosnih orijentacija, rizičnih ponašanja i slobodnovremenskih aktivnosti ispitanika. Inferencijalna analiza u ovom se radu odnosi na primjenu T-testa, analize varijance i korelacijske analize.

4.1. Prikaz rezultata deskriptivne analize

S obzirom na sociodemografske podatke i uočene zanimljivosti, 21.5% ispitanika izvještava o životu u necjelovitim obiteljskim zajednicama. Snažnija je zastupljenost visoko obrazovanih majki ($N=908$, 31.9%) u odnosu na visoko obrazovane očeve ($N=751$, 26.4%). Osim toga, zabilježena je veća zastupljenost obitelji sa višim primanjima od 10.000 kn u odnosu ($N=832$, 29.2%) na one obitelji koje imaju primanja do 5.000kn ($N=707$, 24.8%).

Tablica 7. Osnovna obilježja sudionika

	Broj (%) sudionika (N=2850)
Spol	
Ženski	1453 (51)
Muški	1395 (48.9)
Vrsta škole	
Gimnazija	960 (33.7)
Umjetnička	112 (3.9)
Strukovna škola	1778 (62.4)
Naobrazba roditelja	
Otac	
NKV/KV	171 (6.0)
SSS	1623 (56.9)
VŠS/VSS	751 (26.4)
Majka	
NKV/KV	177 (6.2)
SSS	1495 (52.5)
VŠS/VSS	908 (31.9)
Uvjeti odrastanja	
Cjelovita obitelj	2190 (76.8)
Necjelovita obitelj	612 (21.5)
Mjesto življenja	
Grad	1517 (53.2)
Selo	1294 (45.4)
Mjesečna primanja obitelji	

Do 5.000 kn	707 (24.8)
Od 5.001-10.000 kn	1108 (38.9)
Više od 10.000 kn	832 (29.2)
Opći školski uspjeh	
Dovoljan/dobar	583 (20.5)
Vrlo dobar	1242 (43.6)
Izvrstan	1009 (35.4)
Dob	
Srednja adolescencija	1410 (49.5)
Kasna adolescencija	1440 (50.5)

4.2. Prikaz rezultata inferencijalne analize

4.2.1. Odnos sociodemografskih obilježja i odrednica supkulturnoga stila mladih

Tablica 8. Razlika između odrednica supkulturnoga stila u odnosu na spol

	Odrednice supkulturnoga stila	Spol	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>
Vizualni stil	Alternativni izgled	Muški	1395	19.08	5.58	-35.74***
		Ženski	1453	29.00	8.80	
	Šminkerski izgled	Muški	1395	16.99	4.35	-23.45***
		Ženski	1452	22.55	7.75	
	Sportsko-navijački izgled	Muški	1395	18.87	5.45	11.16***
		Ženski	1452	16.78	4.52	
Glazbeni ukus	Punk/rock/heavy metal orijentacija	Muški	1395	5.34	2.70	-1.33
		Ženski	1453	5.48	2.89	
	Tradicionalno-narodna/turbofolk orijentacija	Muški	1395	9.46	4.08	-2.77**
		Ženski	1453	9.88	4.09	
	Klasična/jazz/indie/easy listening orijentacija	Muški	1395	6.26	2.71	-6.06***
		Ženski	1453	6.91	2.97	

Jezik	Pop/dance/R&B/ urbana/elektronička/ drum 'n' bass/ trap/ hip-hop orijentacija	Muški	1395	12.82	4.13	-4.91***
		Ženski	1453	13.58	4.09	
	Žargon i način komunikacije među vršnjacima	Muški	1395	38.82	10.49	-8.89***
		Ženski	1453	42.22	9.91	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Kao što je vidljivo iz Tablice 8, postoji statistički značajna razlika između gotovo svih odrednica supkulturnog stila u odnosu na spol. Kada je riječ o vizualnome stilu, *alternativni* i *šminkerski* izgled u većoj mjeri odabiru djevojke, a sportsko-navijački izgled mladići ($p < .001$). Djevojke, za razliku od mladića, značajno više slušaju *tradicionalno-narodnu*, *turbofolk* ($p < .01$), *klasičnu*, *jazz*, *indie*, *easy listening* ($p < .001$) i *pop*, *dance*, *R&B*, *urbanu*, *elektroničku*, *drum 'n' bass*, *trap*, *hip-hop* ($p < .001$) glazbu. Jezik kao sastavnica supkulturnoga stila također je statistički značajno prisutnija kod djevojaka ($p < .001$).

Tablica 9. Razlika između odrednica supkulturnoga stila u odnosu na naobrazbu oca

	Odrednice supkulturnoga stila	Naobrazba oca	N	M	SD	F
Vizualni stil	Alternativni izgled	KV/NKV	171	24.51	9.03	.28
		SSS	1623	24.27	8.90	
		VŠS/VSS	751	24.03	8.90	
	Šminkerski izgled	KV/NKV	171	19.43	6.56	.89
		SSS	1622	20.15	7.02	
		VŠS/VSS	751	19.96	7.06	
	Sportsko-navijački izgled	KV/NKV	171	18.06	5.13	.12
		SSS	1622	17.86	5.11	
		VŠS/VSS	751	17.91	8.08	
Glazbeni ukus	Punk/rock/heavy metal orijentacija	KV/NKV	171	5.06	2.59	5.69**
		SSS	1623	5.31	2.72	
		VŠS/VSS	751	5.68*	2.93	
	Tradicionalno-narodna/turbofolk orijentacija	KV/NKV	171	10.60*	4.26	10.38***
		SSS	1623	9.92	4.04	
		VŠS/VSS	751	9.26	4.16	
	Klasična/jazz/indie/easy listening orijentacija	KV/NKV	171	6.25	2.77	10.77***
		SSS	1623	6.50	2.79	
		VŠS/VSS	751	7.04*	3.11	
Pop/dance/R&B/urbana/elektronička/drum 'n' bass/ trap/hip-hop orijentacija	KV/NKV	171	12.87	4.41	7.79***	
	SSS	1623	13.10	4.05		
	VŠS/VSS	751	13.76*	4.02		
Jezik	Žargon i način komunikacije među vršnjacima	KV/NKV	171	39.01	10.46	9.17***
		SSS	1623	40.51	10.40	
		VŠS/VSS	751	42.09*	9.83	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

U području vizualnoga stila ili izgleda nema razlike među sudionicima u odnosu na naobrazbu oca. Adolescenti čiji su očevi više ili visoke naobrazbe značajno su skloniji *punk/rock/ heavy metal* ($p < .01$), zatim *klasičnoj/jazz/indie/easy listening* ($p < .001$) te *pop/dance/R&B/urbanoj/elektroničkoj/drum'n'bass/trap/hip-hop* ($p < .001$) glazbenoj orijentaciji, a adolescenti čiji su očevi niže naobrazbe skloniji su *tradicionalno-narodnoj i turbofolk* glazbi ($p < .001$). Učenici čiji su očevi više ili visoke naobrazbe pridaju veću važnost

komunikaciji i raznolikim oblicima komunikacije s vršnjacima i prijateljima naspram adolescenata čiji su očevi niže ili srednjoškolske naobrazbe ($p < .001$).

Tablica 10. Razlika između odrednica supkulturnoga stila u odnosu na naobrazbu majke

	Odrednice supkulturnoga stila	Naobrazba majke	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>
Vizualni stil	Alternativni izgled	KV/NKV	177	23.79	7.555	.349
		SSS	1495	24.26	8.914	
		VŠS/VSS	908	24.40	9.437	
	Šminkerski izgled	KV/NKV	177	18.92	6.248	2.761
		SSS	1495	20.21	7.02	
		VŠS/VSS	907	19.98	7.07	
	Sportsko-navijački izgled	KV/NKV	177	17.75	5.62	.067
		SSS	1495	17.88	5.19	
		VŠS/VSS	907	17.83	4.86	
Glazbeni ukus	Punk/rock/heavy metal orijentacija	KV/NKV	177	5.11	2.61	10.68***
		SSS	1495	5.25	2.71	
		VŠS/VSS	908	5.76*	2.93	
	Tradicionalno-narodna/turbofolk orijentacija	KV/NKV	177	10.28*	4.11	18.68***
		SSS	1495	10.09	4.03	
		VŠS/VSS	908	9.09	4.16	
	Klasična/jazz/indie/easy listening orijentacija	KV/NKV	177	6.09	2.39	19.03***
		SSS	1495	6.43	2.81	
		VŠS/VSS	908	7.10*	3.07	
Pop/dance/R&B/urbana/elektronička/drum 'n' bass/ trap/hip-hop orijentacija	KV/NKV	177	12.53	4.22	18.39***	
	SSS	1495	13.01	4.10		
	VŠS/VSS	908	13.94*	3.99		
Jezik	Žargon i način komunikacije među vršnjacima	KV/NKV	177	37.46	10.66	19.16***
		SSS	1495	40.46	10.19	
		VŠS/VSS	908	42.22*	10.01	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

U području izgleda kao sastavnice supkulturnoga stila nema statistički značajne razlike među sudionicima u odnosu na naobrazbu majke. S obzirom na glazbeni ukus, adolescenti čije su majke više ili visoke naobrazbe značajno su skloniji *punk/rock/heavy metal* ($p < .001$), *klasičnoj/ jazz/indie/easy listening* ($p < .001$) i *pop/dance/R&B/urbanoj/elektroničkoj/drum 'n'*

bass/trap/hip-hop ($p < .001$) glazbenoj orijentaciji, a adolescenti čije su majke niže naobrazbe skloniji su *tradicionalno-narodnoj i turbofolk* glazbi ($p < .001$). Adolescenti čije su majke više ili visoke naobrazbe pridaju veću važnost jeziku ili raznolikim oblicima komunikacije s vršnjacima i prijateljima ($p < .001$).

Tablica 11. Razlika između odrednica supkulturnoga stila s obzirom na vrstu obitelji

	Odrednice supkulturnoga stila	Vrsta obitelji	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	
Vizualni stil	Alternativni izgled	Cjelovita	2190	23.88	8.75		
		Necjelovita	612	25.18*	9.41	-3.20***	
	Šminkerski izgled	Cjelovita	2189	19.71	6.78		
		Necjelovita	612	20.20	7.35	-1.56	
	Sportsko-navijački izgled	Cjelovita	2189	17.83	5.04		
		Necjelovita	612	17.64	5.31	.83	
	Punk/rock/heavy metal orijentacija	Cjelovita	2190	5.38	2.75		
		Necjelovita	612	5.53	2.99	-1.08	
	Glazbeni ukus	Tradicionalno-narodna/turbofolk orijentacija	Cjelovita	2190	9.82*	4.13	
			Necjelovita	612	9.19	3.98	3.47***
		Klasična/jazz/indie/easy listening orijentacija	Cjelovita	2190	6.62	2.83	
			Necjelovita	612	6.56	3.03	.43
Pop/dance/R&B/urbana/elektronička/drum 'n' bass/ trap/hip-hop orijentacija	Cjelovita	2190	13.15	4.08			
	Necjelovita	612	13.35	4.25	-1.01		
Jezik	Žargon i način komunikacije među vršnjacima	Cjelovita	2190	40.6	10.18		
		Necjelovita	612	40.09	10.86	1.05	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Razlike u odrednicama supkulturnoga stila s obzirom na uvjete odrastanja možemo vidjeti u Tablici 11. Adolescenti iz necjelovitih obitelji u većoj mjeri odabiru alternativni izgled

spram adolescenata u cjelovitim obiteljima ($p = .001$). Nadalje, adolescenti koji odrastaju u cjelovitim obiteljima skloniji su *tradicionalnoj-narodnoj* i *turbfolk* glazbenoj orijentaciji od adolescenata iz necjelovitih obitelji ($p = .001$).

Tablica 12. Razlika između odrednica supkulturnoga stila u odnosu na mjesto stanovanja

	Odrednice supkulturnoga stila	Mjesto stanovanja	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>
Vizualni stil	Alternativni izgled	Grad	1517	24.49	9.05	2.05*
		Selo	1294	23.80	8.78	
	Šminkerski izgled	Grad	1517	20.02	6.99	1.47
		Selo	1293	19.63	6.84	
	Sportsko-navijački izgled	Grad	1516	17.74	5.03	-.71
		Selo	1294	17.88	5.14	
Glazbeni ukus	Punk/rock/heavy metal orijentacija	Grad	1517	5.50	2.87	1.83
		Selo	1294	5.31	2.70	
	Tradicionalno-narodna/turbofolk orijentacija	Grad	1517	9.20	4.04	6.72***
		Selo	1294	10.23	4.09	
	Klasična/jazz/indie/easy listening orijentacija	Grad	1517	6.79	3.01	3.81***
		Selo	1294	6.38	2.69	
Pop/dance/R&B/urbana/elektronička/drum 'n' bass/ trap/hip-hop orijentacija	Grad	1517	13.64	4.01	5.98***	
	Selo	1294	12.70	4.22		
Jezik	Žargon i način komunikacije među vršnjacima	Grad	1517	41.50	10.08	5.18***
		Selo	1294	39.48	10.54	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Mjesto stanovanja pokazalo se statistički značajnim u odnosu na *alternativni izgled*, pri čemu ga u većoj mjeri odabiru adolescenti iz urbanih sredina ($p < .05$). Možemo uočiti trend u kojemu i *šminkerski izgled* u većoj mjeri preferiraju adolescenti iz urbanih sredina, no ta se razlika nije pokazala značajnom. Osim toga, primjetna je podjednaka orijentiranost adolescenata iz urbanih i ruralnih sredina na *sportsko-navijački izgled*. S obzirom na glazbeni ukus i mjesto stanovanja, rezultati pokazuju da su adolescenti iz ruralnih sredina skloniji *tradicionalno-narodnoj/turbofolk* glazbenoj orijentaciji ($p < .001$), dok su adolescenti iz urbanih sredina skloniji *klasičnoj/jazz/indie/easy listening* glazbenoj orijentaciji ($p < .001$) i *pop/dance/R&B/urbanoj/elektroničkoj/drum'n'bass/trap/hip-hop* glazbenoj orijentaciji ($p <$

.001). Nadalje, adolescenti iz urbanih sredina skloniji su raznim načinima komunikacije, uključujući žargon, spram adolescenata iz ruralnih sredina ($p < .001$).

Tablica 13. Razlika između odrednica supkulturnoga stila u odnosu u odnosu na mjesečna primanja obitelji

	Odrednice supkulturnoga	Mjesečna primanja obitelji	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>
Vizualni stil	Alternativni izgled	Do 5.000	707	25.45*	9.13	10.94***
		Od 5.001 do 10.000	1108	23.60	8.50	
		Više od 10.000	832	23.66	9.16	
	Šminkerski izgled	Do 5.000	706	19.63	6.64	7.64***
		Od 5.001 do 10.000	1108	19.55	6.82	
		Više od 10.000	832	20.71*	7.24	
	Sportsko-navijački izgled	Do 5.000	707	17.58	5.21	3.65*
		Od 5.001 do 10.000	1108	17.80	5.00	
		Više od 10.000	831	18.26*	5.18	
Punk/rock/heavy metal orijentacija	Do 5.000	707	5.53	2.61	1.95	
	Od 5.001 do 10.000	1108	5.40	2.93		
	Više od 10.000	832	5.25	2.75		
Glazbeni ukus	Tradicionalno-narodna/turbofolk orijentacija	Do 5.000	707	9.57	2.68	.81
		Od 5.001 do 10.000	1108	9.75	3.98	
		Više od 10.000	832	9.83	4.08	
	Klasična/jazz/indie/easy listening orijentacija	Do 5.000	707	6.58	4.25	.44
		Od 5.001 do 10.000	1108	6.57	2.97	
		Više od 10.000	832	6.69	2.78	
	Pop/dance/R&B/urbana/elektronička/drum 'n' bass/ trap/hip-hop orijentacija	Do 5.000	707	12.97	2.92	2.66
		Od 5.001 do 10.000	1108	13.31	4.23	
		Više od 10.000	832	13.44	4.09	

Jezik	Žargon i način komunikacije među vršnjacima	Do 5.000	707	38.65	4.0	
		Od 5.001 do 10.000	1108	40.77	10.50	25.38***
		Više od 10.000	832	42.39*	10.37	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Mjesečna primanja obitelji statistički značajno utječu na odabir izgleda i način komunikacije među mladima. Adolescenti čiji roditelji zarađuju više od 10.000 kn mjesečno pokazuju značajno veću sklonost *šminkerskom izgledu* ($p < .001$) i *sportsko-navijačkom izgledu* ($p < .05$), a adolescenti s obiteljskim primanjima manjim od 5.000 kn skloniji su *alternativnom izgledu* ($p < .001$). Osim toga, adolescenti s najvišim mjesečnim obiteljskim primanjima pridaju važnost raznolikim oblicima komunikacije s vršnjacima i prijateljima ($p < .001$).

Tablica 14. Razlika između odrednica supkulturnoga stila u odnosu u odnosu opći školski uspjeh

	Odrednice supkulturnoga stila	Opći školski uspjeh	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>
Vizualni stil	Alternativni izgled	Dovoljan/dobar	583	23.16	8.78	6.20**
		Vrlo dobar	1242	24.15	9.18	
		Izvrstan	1009	24.79*	8.642	
	Šminkerski izgled	Dovoljan/dobar	583	19.31	7.21	2.29*
		Vrlo dobar	1241	20.05*	7.06	
		Izvrstan	1009	19.88	6.52	
	Sportsko-navijački izgled	Dovoljan/dobar	583	18.45*	5.75	11.61****
		Vrlo dobar	1242	17.96	5.06	
		Izvrstan	1008	17.24	4.68	
Punk/rock/heavy metal orijentacija	Dovoljan/dobar	583	5.24	2.75	1.39	
	Vrlo dobar	1242	5.44	2.84		
	Izvrstan	1009	5.47	2.77		
Glazbeni ukus	Tradicionalno-narodna/turbofolk orijentacija	Dovoljan/dobar	583	10.01*	4.00	8.82****
		Vrlo dobar	1242	9.87	4.16	
		Izvrstan	1009	9.25	4.04	
	Klasična/jazz/indie/easy listening orijentacija	Dovoljan/dobar	583	6.05	2.59	27.15****
		Vrlo dobar	1242	6.45	2.83	
		Izvrstan	1009	7.09*	2.98	
	Pop/dance/R&B/urbana/elektronička/drum 'n' bass/ trap/hip-hop orijentacija	Dovoljan/dobar	583	12.58	4.40	8.97****
		Vrlo dobar	1242	13.29	4.26	
		Izvrstan	1009	13.46*	3.74	
Jezik	Žargon i način komunikacije među vršnjacima	Dovoljan/dobar	583	37.18	11.12	46.29****
		Vrlo dobar	1242	40.84	10.25	
		Izvrstan	1009	42.23*	9.46	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, **** $p < .001$

Razlike između odrednica supkulturnoga stila statistički su značajne s obzirom na opći školski uspjeh (vidi Tablicu 14.). Opći školski uspjeh statistički značajno utječe na odabir *alternativnoga*, *šminkerskoga* ili *sportsko-navijačkoga* imidža. *Alternativni imidž* značajno

više odabiru adolescenti izvrsnoga općeg školskog uspjeha ($p < .01$), a učenici vrlo dobroga uspjeha orjentiraniji su na *šminkerski izgled* ($p < .05$). *Sportsko-navijački imidž* u najvećoj mjeri odabiru adolescenti dovoljnoga i dobroga općeg uspjeha ($p < .001$). Osim toga, adolescenti koji postižu dovoljan i dobar opći uspjeh skloniji su *tradicionalno-narodnoj/turbofolk* glazbenoj orijentaciji ($p < .001$), a adolescenti izvrsnoga općeg školskog uspjeha skloniji su *klasičnoj/jazz/indie/easy listening* glazbenoj orijentaciji ($p < .001$) te *pop/dance/R&B/urbanoj/elektroničkoj/drum 'n' bass/trap/hip-hop* glazbenoj orijentaciji ($p < .001$). Učenici izvrsnoga općeg školskog uspjeha pridaju najznačajniju važnost raznolikim oblicima komunikacije i verbalne interakcije s vršnjacima i prijateljima ($p < .001$).

Tablica 15. Razlika između odrednica supkulturnoga stila u odnosu na dob

	Odrednice supkulturnoga stila	Dob	N	M	SD	t
Vizualni stil	Alternativni izgled	Srednja adolescencija	1410	23.71	8.42	-2.63
		Kasna adolescencija	1440	24.59	9.35	
	Šminkerski izgled	Srednja adolescencija	1409	18.63	5.94	-9.29***
		Kasna adolescencija	1440	20.99	7.54	
	Sportsko-navijački izgled	Srednja adolescencija	1410	17.70	4.88	-1.15
		Kasna adolescencija	1439	17.92	5.30	
Glazbeni ukus	Punk/rock/heavy metal orijentacija	Srednja adolescencija	1410	5.33	2.70	-1.60
		Kasna adolescencija	1440	5.50	2.88	
	Tradicionalno- narodna/turbofolk orijentacija	Srednja adolescencija	1410	9.15	3.83	-6.87***
		Kasna adolescencija	1440	10.19	4.27	
	Klasična/jazz/indie/ easy listening orijentacija	Srednja adolescencija	1410	6.63	2.74	.65
		Kasna adolescencija	1440	6.56	2.98	

Jezik	Pop/dance/R&B/ urbana/elektronička/ drum 'n' bass/ trap/ hip-hop orijentacija	Srednja adolescencija	1410	12.83	3.79	-4.87***
		Kasna adolescencija	1440	13.59	4.42	
	Žargon i način komunikacije među vršnjacima	Srednja adolescencija	1410	40.01	9.69	-2.78**
		Kasna adolescencija	1440	41.09	10.90	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Dob je podijeljena na razdoblje srednje (od 13 do 15) i kasne adolescencije (od 16 do 19 godina). S obzirom na dob, stariji adolescenti skloniji su *šminkerskom izgledu* ($p < .001$) te *tradicionalno-narodnoj/turbofolk* ($p < .001$) i *pop/dance/R&B/urbanoj/elektroničkoj/drum 'n' bass/trap/hip-hop* glazbenoj orijentaciji ($p < .001$). Nadalje, stariji adolescenti pridaju značajniju važnost raznolikim oblicima komunikacije te uporabi urbanih žargona spram učenika u srednjoj fazi adolescencije ($p < .01$).

4.2.2. Vrijednosne orijentacije i sociodemografska obilježja

Faktorska analiza vrijednosnih orijentacija na osnovi 29 izvornih tvrdnji iznjedrila je šest ekstrahiranih faktora dobre pouzdanosti iskazane Cronbachovom alpom. To su: *dobrohotnost – univerzalizam* ($\alpha = .78$), *tradicionalnost – konvencionalnost* ($\alpha = .75$), *postignuće – moć* ($\alpha = .77$), *neovisnost – samoostvarenje* ($\alpha = .79$), *hedonizam – poticaj* ($\alpha = .75$) te *medijska popularnost i prihvaćenost* ($\alpha = .72$).

Tablica 16. Razlika između vrijednosnih orijentacija u odnosu na spol

Vrijednosne orijentacije	Spol	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>
Dobrohotnost-univerzalizam	Muški	1395	20.81	4.14	-21.04***
	Ženski	1452	23.51	2.43	
Tradicionalnost-konvencionalnost	Muški	1395	22.55	5.06	-5.36***
	Ženski	1453	23.54	4.78	
Postignuće-moć	Muški	1395	12.07	4.56	7.17***
	Ženski	1453	10.92	4.02	
Nezavisnost-samoostvarenje	Muški	1395	30.65	4.85	-11.04***
	Ženski	1452	32.34	3.09	
Hedonizam-poticaj	Muški	1395	15.76	3.54	-4.42***
	Ženski	1453	16.31	3.12	
Medijska popularnost i prihvaćenost	Muški	1395	4.30	2.17	2.52*
	Ženski	1453	4.10	2.02	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

U Tablici 16. možemo vidjeti da postoji značajna razlika između svih vrijednosnih orijentacija u odnosu na spol. Djevojke u većoj mjeri od mladića preferiraju vrijednosne orijentacije *dobrohotnost – univerzalizam* ($p < .001$), *tradicionalnost – konvencionalnost* ($p < .001$), *neovisnost – samoostvarenje* ($p < .001$), te *hedonizam – poticaj* ($p < .001$). Mladići su u većoj mjeri orijentirani na *postignuće – moć* ($p < .001$) te na *medijsku popularnost i prihvaćenost* ($p < .05$).

Tablica 17. Razlika između vrijednosnih orijentacija u odnosu na naobrazbu oca

Vrijednosne orijentacije	Naobrazba oca	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>
Dobrohotnost-univerzalizam	KV/NKV	171	21.82	3.912	1.76
	SSS	1623	22.30	3.507	
	VŠS/VSS	751	22.38	3.544	
Tradicionalnost-konvencionalnost	KV/NKV	171	23.25	4.876	4.25*
	SSS	1623	23.34	4.744	
	VŠS/VSS	751	22.71	5.284	
Postignuće- moć	KV/NKV	171	10.80	4.368	12.01***
	SSS	1623	11.33	4.275	
	VŠS/VSS	751	12.16*	4.469	
Nezavisnost-samoostvarenje	KV/NKV	171	31.18	4.611	1.34
	SSS	1622	31.70	3.910	
	VŠS/VSS	751	31.65	3.899	
Hedonizam-poticaj	KV/NKV	171	16.03	3.271	.41
	SSS	1623	16.13	3.254	
	VŠS/VSS	751	16.23	3.263	
Medijska popularnost i prihvaćenost	KV/NKV	171	4.01	2.082	.75
	SSS	1623	4.20	2.105	
	VŠS/VSS	751	4.22	2.064	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

U Tablici 17. prikazane su razlike u vrijednosnim orijentacijama u odnosu na naobrazbu oca te je uočena statistički značajna razlika između razine naobrazbe oca i orijentiranosti adolescenta na *postignuće – moć* i *tradicionalnost – konvencionalnost*. Naime, adolescenti čiji su očevi srednjoškolskoga obrazovanja značajno su skloniji tradicionalno-konvencionalnoj vrijednosnoj orijentaciji od adolescenata čiji očevi imaju nižu i višu razinu naobrazbe ($p < .05$). Nadalje, za razliku od adolescenata čiji očevi imaju nižu ili srednjoškolsku razinu obrazovanja, adolescenti čiji su očevi više ili visoke naobrazbe u najvećoj mjeri teže vrijednosnoj orijentaciji *postignuće – moć* ($p < .001$).

Tablica 18. Razlika između vrijednosnih orijentacija u odnosu na naobrazbu majke

Vrijednosne orijentacije	Naobrazba majke	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>
Dobrohotnost-univerzalizam	KV/NKV	177	21.36	4.49	9.54***
	SSS	1494	22.25	3.49	
	VŠS/VSS	908	22.58*	3.33	
Tradicionalnost-konvencionalnost	KV/NKV	177	22.91	5.31	2.15
	SSS	1495	23.28	4.83	
	VŠS/VSS	908	22.86	5.02	
Postignuće- moć	KV/NKV	177	10.42	4.52	13.86***
	SSS	1495	11.37	4.26	
	VŠS/VSS	908	12.07*	4.43	
Nezavisnost-samoostvarenje	KV/NKV	177	30.84	4.65	3.91*
	SSS	1495	31.68	3.98	
	VŠS/VSS	907	31.73*	3.79	
Hedonizam-poticaj	KV/NKV	177	15.55	3.66	3.13*
	SSS	1495	16.19*	3.21	
	VŠS/VSS	908	16.19*	3.22	
Medijska popularnost i prihvaćenost	KV/NKV	177	4.06	2.24	.75
	SSS	1495	4.16	2.08	
	VŠS/VSS	908	4.24	2.06	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Razlike u vrijednosnim orijentacijama u odnosu na naobrazbu majke možemo vidjeti u Tablici 18. Adolescenti čije su majke više ili visoke naobrazbe pokazuju značajno veću sklonosti trima vrijednosnim orijentacijama: *postignuću i moći* ($p < .001$), *dobrohotnosti i univerzalizmu* ($p < .001$) te *neovisnosti i samoostvarenju* ($p < .05$). Zanimljivo, adolescenti čije su majke srednjoškolske i više ili visoke naobrazbe orjentiraniji su na vrijednosti *hedonizma i poticaja* od adolescenata čije majke imaju nižu razinu obrazovanja ($p < .05$).

Tablica 19. Razlika u vrijednosnim orijentacijama prema vrsti obitelji

Vrijednosne orijentacije	Vrsta obitelji	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>
Dobrohotnost-univerzalizam	Cjelovita	2189	22.27	3.58	1.73
	Necjelovita	612	21.98	3.73	
Tradicionalnost-konvencionalnost	Cjelovita	2190	23.47	4.79	7.89***
	Necjelovita	612	21.64	5.17	
Postignuće-moć	Cjelovita	2190	11.40	4.30	-1.39
	Necjelovita	612	11.68	4.37	
Nezavisnost-samoostvarenje	Cjelovita	2189	31.59	4.02	1.87
	Necjelovita	612	31.21	4.53	
Hedonizam-poticaj	Cjelovita	2190	16.04	3.30	.24
	Necjelovita	612	16.00	3.53	
Medijska popularnost i prihvaćenost	Cjelovita	2190	4.16	2.07	-1.27
	Necjelovita	612	4.28	2.17	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Razlike u vrijednosnim orijentacijama u odnosu na uvjete odrastanja možemo vidjeti u Tablici 19. Adolescenti koji odrastaju u cjelovitim obiteljima pokazuju značajno veću sklonost *tradicionalno-konvencionalnoj* vrijednosnoj orijentaciji od adolescenata koji odrastaju u necjelovitim obiteljima ($p < .001$) Uvjeti odrastanja nisu se pokazali značajnima u odnosu na druge vrijednosne orijentacije.

Tablica 20. Razlika između vrijednosnih orijentacija u odnosu na mjesto stanovanja

Vrijednosne orijentacije	Mjesto stanovanja	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>
Dobrohotnost-univerzalizam	Grad	1516	22.40	3.47	3.24***
	Selo	1294	21.95	3.82	
Tradicionalnost-konvencionalnost	Grad	1517	22.72	4.96	-3.87***
	Selo	1294	23.44	4.90	
Postignuće-moć	Grad	1517	11.80	4.37	4.16***
	Selo	1294	11.12	4.26	
Nezavisnost-samoostvarenje	Grad	1516	31.71	3.85	2.66**
	Selo	1294	31.28	4.46	

Hedonizam-poticaj	Grad	1517	16.24	3.22	3.34***
	Selo	1294	15.81	3.48	
Medijska popularnost i prihvaćenost	Grad	1517	4.19	2.10	-.31
	Selo	1294	4.21	2.10	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

S obzirom na mjesto stanovanja, adolescenti pokazuju različite sklonosti vrijednosnim orijentacijama. Naime, adolescenti iz urbanih sredina skloniji su *dobrohotnosti i univerzalizmu* ($p = .001$), *postignuću i moći* ($p < .001$), *neovisnosti i samoostvarenju* ($p < .01$) te *hedonizmu i poticaju* ($p = .001$), dok adolescenti iz ruralnih sredina pokazuju veću sklonost *tradicionalno-konvencionalnoj* orijentaciji ($p < .001$).

Tablica 21. Razlika između vrijednosnih orijentacija u odnosu na mjesečna primanja obitelji

Vrijednosne orijentacije	Mjesečna primanja obitelji	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>
Dobrohotnost-univerzalizam	Do 5.000	706	21.83	3.98	5.59**
	Od 5.001 do 10.000	1108	22.41*	3.26	
	Više od 10.000	832	22.23	3.68	
Tradicionalnost-konvencionalnost	Do 5.000	707	23.13	4.93	.36
	Od 5.001 do 10.000	1108	23.16	4.86	
	Više od 10.000	832	22.97	4.98	
Postignuće- moć	Do 5.000	707	10.83	4.12	37.95***
	Od 5.001 do 10.000	1108	11.21	4.12	
	Više od 10.000	832	12.59*	4.64	
Nezavisnost-samoostvarenje	Do 5.000	707	31.04	4.53	9.13***
	Od 5.001 do 10.000	1107	31.67	3.81	
	Više od 10.000	832	31.90*	3.92	
Hedonizam- poticaj	Do 5.000	707	15.70	3.64	9.22***
	Od 5.001 do 10.000	1108	16.11	3.19	
	Više od 10.000	832	16.43*	3.16	

	Do 5.000	707	4.18	2.12	
Medijska popularnost i prihvaćenost	Od 5.001 do 10.000	1108	4.11	2.02	3.72*
	Više od 10.000	832	4.36*	2.16	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

U Tablici 21. možemo vidjeti značajnu razliku u sklonostima adolescenata prema vrijednosnim orijentacijama u odnosu na mjesečna primanja obitelji. Adolescenti čiji roditelji zarađuju više od 10.000 kn mjesečno pokazuju značajno veću sklonost *postignuću i moći* ($p < .001$), *neovisnosti i samoostvarenju* ($p < .001$), *hedonizmu i poticaju* ($p < .001$) te medijskoj popularnosti i prihvaćenosti ($p < .05$), dok su adolescenti čiji roditelji imaju primanja od 5.001 do 10.000 orijentiraniji na *dobrohotnost i univerzalizam* ($p < .01$).

Tablica 22. Razlika između vrijednosnih orijentacija u odnosu na opći školski uspjeh

Vrijednosne orijentacije	Opći školski uspjeh	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>
Dobrohotnost-univerzalizam	Dovoljan/dobar	582	20.70	4.33	101.71***
	Vrlo dobar	1242	22.04	3.64	
	Izvrstan	1009	23.27*	2.72	
Tradicionalnost-konvencionalnost	Dovoljan/dobar	583	21.73	5.24	34.46***
	Vrlo dobar	1242	23.07	4.97	
	Izvrstan	1009	23.84*	4.61	
Postignuće- moć	Dovoljan/dobar	583	11.52	4.44	.440
	Vrlo dobar	1242	11.55	4.34	
	Izvrstan	1009	11.38	4.27	
Nezavisnost-samoostvarenje	Dovoljan/dobar	583	30.17	5.21	55.01***
	Vrlo dobar	1241	31.47	4.09	
	Izvrstan	1009	32.38*	3.14	
Hedonizam-poticaj	Dovoljan/dobar	583	15.93	3.78	.62
	Vrlo dobar	1242	16.11	3.29	
	Izvrstan	1009	16.02	3.12	
Medijska popularnost i prihvaćenost	Dovoljan/dobar	583	4.43*	2.27	6.97***
	Vrlo dobar	1242	4.23	2.12	
	Izvrstan	1009	4.03	1.95	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Sklonost vrijednosnim orijentacijama značajno se razlikuje kod adolescenata različitoga općeg školskog uspjeha, što možemo vidjeti u Tablici 22. Adolescenti izvrsnoga općeg uspjeha u značajno većoj mjeri pokazuju sklonost *dobrohotnosti i univerzalizmu* ($p < .001$), *tradicionalnosti i konvencionalnosti* ($p < .001$) te *neovisnosti i samoostvarenju* ($p < .001$), dok adolescenti dovoljnoga i dobrog općeg uspjeha u najvećoj mjeri teže medijskoj popularnosti i prihvaćenosti ($p = .001$).

Tablica 23. Razlika između vrijednosnih orijentacija u odnosu na dob

Vrijednosne orijentacije	Dob	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>
Dobrohotnost-univerzalizam	Srednja adolescencija	1409	22.50	3.31	4.56***
	Kasna adolescencija	1440	21.88	3.90	
Tradicionalnost-konvencionalnost	Srednja adolescencija	1410	23.76	4.70	7.64***
	Kasna adolescencija	1440	22.36	5.07	
Postignuće-moć	Srednja adolescencija	1410	11.05	4.17	-5.27***
	Kasna adolescencija	1440	11.90	4.45	
Nezavisnost-samoostvarenje	Srednja adolescencija	1410	31.71	3.97	2.56**
	Kasna adolescencija	1439	31.32	4.29	
Hedonizam-poticaj	Srednja adolescencija	1410	15.98	3.30	-.96
	Kasna adolescencija	1440	16.10	3.39	
Medijska popularnost i prihvaćenost	Srednja adolescencija	1410	4.12	2.04	-1.95*
	Kasna adolescencija	1440	4.28	2.16	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Dob je podijeljena na razdoblje srednje (od 13 do 15) i kasne adolescencije (od 16 do 19 godina). S obzirom na dob, mlađi adolescenti (srednja adolescencija) skloniji su *dobrohotnosti i univerzalizmu* ($p = .001$), *tradicionalnosti i konvencionalnosti* ($p = .001$) te *neovisnosti i samoostvarenju* ($p = .01$), dok su stariji adolescenti vrijednosno orijentirani na *postignuće i moć* ($p = .001$) te *medijsku popularnost i prihvaćenost* ($p = .05$).

4.2.3. Odnos sociodemografskih značajki i stilova provođenja slobodnoga vremena adolescenata

Faktorska analiza stilova provođenja slobodnoga vremena iznjedrila je devet ekstrahiranih faktora prihvatljive, dobre do vrlo dobre pouzdanosti iskazane Cronbachovom alpom: *besposličarsko-dokoni stil* ($\alpha = .73$), *obiteljski stil* ($\alpha = .76$), *intelektualno i društveno angažirani stil* ($\alpha = .77$), *sportski stil* ($\alpha = .76$), *navijački stil* ($\alpha = .86$), *hedonistički stil* ($\alpha = .74$), *turbofolk i narodnjački stil* ($\alpha = .88$), *stvaralačko-umjetnički stil* ($\alpha = .77$) te *medijski angažirani stil* ($\alpha = .69$) provođenja slobodnoga vremena.

Tablica 24. Razlika između stilova provođenja slobodnog vremena u odnosu na spol

Stilovi slobodnog vremena	Spol	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>
Besposličarski-dokoni stil	Muški	1395	28.44	5.79	-18.89***
	Ženski	1453	32.59	5.94	
Obiteljski stil	Muški	1395	19.33	4.91	-13.22***
	Ženski	1453	21.72	4.72	
Intelektualni i društveno angažirani stil	Muški	1395	13.56	4.87	-10.06***
	Ženski	1453	15.43	5.05	
Sportski stil	Muški	1395	12.88	5.09	12.37***
	Ženski	1453	10.57	4.85	
Navijački stil	Muški	1395	12.41	6.71	10.30***
	Ženski	1453	10.10	5.12	
Hedonistički stil	Muški	1395	15.49	5.11	1.15
	Ženski	1453	15.28	4.36	
Turbofolk i narodnjački stil	Muški	1395	9.88	6.15	-5.46***
	Ženski	1453	11.19	6.66	
Medijski angažirani stil	Muški	1395	12.04	4.56	19.12***
	Ženski	1453	9.14	3.42	
Stvaralačko-umjetnički stil	Muški	1395	16.72	6.46	-8.17***
	Ženski	1453	18.81	7.15	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Kao što je vidljivo iz Tablice 24., statistička značajnost evidentna je u gotovo svim stilovima provođenja slobodnoga vremena, čime se potvrđuje H3, odnosno postoji razlika između mladića i djevojaka u načinima provođenja slobodnoga vremena. Djevojke su sklonije

besposličarsko-dokonom stilu ($p < .001$), *obiteljskom stilu* ($p < .001$), *intelektualnom i društveno angažiranom stilu* ($p < .001$), *turbofolk i narodnjačkom stilu* ($p < .001$) i *stvaralačko-umjetničkom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$). Mladići su skloniji *sportskom stilu* ($p < .001$), *navijačkom stilu* ($p < .001$) te *medijski angažiranom stilu* ($p < .001$) provođenja slobodnoga vremena.

Tablica 25. Razlika između stilova provođenja slobodnog vremena u odnosu na naobrazbu oca

Stilovi slobodnog vremena	Naobrazba oca	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>
Besposličarski-dokoni stil	KV/NKV	171	29.94	6.26	1.69
	SSS	1623	30.76	6.19	
	VŠS/VSS	751	30.89	5.96	
Obiteljski stil	KV/NKV	171	21.08*	5.34	3.29*
	SSS	1623	20.87	4.82	
	VŠS/VSS	751	20.36	4.74	
Intelektualni i društveno angažirani stil	KV/NKV	171	13.40	5.05	10.09***
	SSS	1623	14.45	4.87	
	VŠS/VSS	751	15.14*	5.17	
Sportski stil	KV/NKV	171	10.88	5.26	20.52***
	SSS	1623	11.49	5.04	
	VŠS/VSS	751	12.81*	5.08	
Navijački stil	KV/NKV	171	11.98*	6.24	5.61**
	SSS	1623	11.51	6.18	
	VŠS/VSS	751	10.70	5.88	
Hedonistički stil	KV/NKV	171	15.16	4.76	5.46**
	SSS	1623	15.36	4.69	
	VŠS/VSS	751	16.01*	4.75	
Turbofolk i narodnjački stil	KV/NKV	171	11.75*	6.76	3.33*
	SSS	1623	10.79	6.55	
	VŠS/VSS	751	10.37	6.39	
Medijski angažirani stil	KV/NKV	171	10.25	4.12	2.23
	SSS	1623	10.38	4.20	
	VŠS/VSS	751	10.75	4.19	
Stvaralačko-umjetnički stil	KV/NKV	171	17.05	6.50	5.20***
	SSS	1623	17.58	6.79	
	VŠS/VSS	751	18.45*	7.21	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Postoje statistički značajne razlike u gotovo svim stilovima provođenja slobodnoga vremena u odnosu na naobrazbu oca (vidi Tablicu 25.) osim *besposličarsko-dokonog* i *medijski angažiranog* stila. Adolescenti čiji su očevi više ili visoke naobrazbe najviše su orijentirani na *intelektualni i društveno angažirani stil* ($p < .001$), *sportski stil* ($p < .001$), *hedonistički stil* ($p < .01$) te *stvaralačko-umjetnički stil* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$). Adolescenti čiji su očevi niskoobrazovani (NKV ili KV) najviše su orijentirani na *obiteljski stil* ($p < .05$), *navijački stil* ($p < .01$) i *turbofolk i narodnjački stil* ($p < .05$) provođenja slobodnoga vremena.

Tablica 26. Razlika između stilova provođenja slobodnog vremena u odnosu na naobrazbu majke

Stilovi slobodnog vremena	Naobrazba majke	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>
Besposličarski-dokoni stil	KV/NKV	177	29.69	6.32	2.90*
	SSS	1495	30.75	6.19	
	VŠS/VSS	908	30.91*	6.04	
Obiteljski stil	KV/NKV	177	21.20*	5.56	3.29*
	SSS	1495	20.91	4.84	
	VŠS/VSS	908	20.24	4.73	
Intelektualni i društveno angažirani stil	KV/NKV	177	13.77	5.32	6.37**
	SSS	1495	14.48	4.95	
	VŠS/VSS	908	14.95*	5.10	
Sportski stil	KV/NKV	177	10.31	4.96	17.34***
	SSS	1495	11.57	5.12	
	VŠS/VSS	908	12.48*	5.08	
Navijački stil	KV/NKV	177	11.23	5.53	5.63**
	SSS	1495	11.60*	6.29	
	VŠS/VSS	908	10.73	5.87	
Hedonistički stil	KV/NKV	177	14.72	4.81	3.46*
	SSS	1495	15.48	4.79	
	VŠS/VSS	908	15.73*	4.64	
Turbofolk i narodnjački stil	KV/NKV	177	10.88	6.41	5.69**
	SSS	1495	11.02*	6.56	
	VŠS/VSS	908	10.10	6.40	
Medijski angažirani stil	KV/NKV	177	9.81	3.59	6.14**
	SSS	1495	10.38	4.23	
	VŠS/VSS	908	10.85*	4.36	

Stvaralačko-umjetnički stil	KV/NKV	177	17.05	6.85	
	SSS	1495	17.53	6.69	7.23***
	VŠS/VSS	908	18.53*	7.29	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Postoje statistički značajne razlike u svim stilovima provođenja slobodnoga vremena u odnosu na razinu obrazovanja majke. Adolescenti čije su majke više ili visoke naobrazbe pokazuju najviše sklonosti *besposličarsko-dokonom stilu* ($p < .05$), *intelektualnom i društveno angažiranom stilu* ($p < .01$), *sportskom stilu* ($p < .001$), *hedonističkom stilu* ($p < .05$), *medijski angažiranom stilu* ($p < .01$) te *stvaralačko-umjetničkom stilu* ($p = .001$). Adolescenti čije su majke niže naobrazbe (NKV ili KV) pokazuju najviše sklonosti za *obiteljski stil* ($p < .05$) i *turbofolk i narodnjački stil* ($p < .01$), dok adolescenti srednjoškolski obrazovanih majki preferiraju *navijački stil* ($p < .01$).

Tablica 27. Razlika između stilova provođenja slobodnog vremena prema vrsti obitelji

Stilovi slobodnog vremena	Vrsta obitelji	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>
Besposličarski-dokoni stil	Cjelovita	2190	30.67	6.16	1.89*
	Necjelovita	612	30.12	6.37	
Obiteljski stil	Cjelovita	2190	20.84	4.87	5.62***
	Necjelovita	612	19.53	5.15	
Intelektualni i društveno angažirani stil	Cjelovita	2190	14.58	4.96	1.08
	Necjelovita	612	14.32	5.38	
Sportski stil	Cjelovita	2190	11.89	5.12	3.86***
	Necjelovita	612	11.00	4.98	
Navijački stil	Cjelovita	2190	11.45	6.13	4.04***
	Necjelovita	612	10.38	5.72	
Hedonistički stil	Cjelovita	2190	15.28	4.64	-1.73
	Necjelovita	612	15.67	5.04	

Turbofolk i narodnjački stil	Cjelovita	2190	10.53	6.39	.051
	Necjelovita	612	10.51	6.63	
Medijski angažirani stil	Cjelovita	2190	10.53	4.26	-.65
	Necjelovita	612	10.66	4.33	
Stvaralačko-umjetnički stil	Cjelovita	2190	17.70	6.84	-1.37
	Necjelovita	612	18.15	7.12	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Postoje statistički značajne razlike u određenim stilovima provođenja slobodnoga vremena u odnosu na uvjete odrastanja. Naime, adolescenti u cjelovitom obitelji pokazuju veću sklonost *besposličarsko-dokonom stilu* ($p < .05$), *obiteljskom stilu* ($p < .001$), *sportskom stilu* ($p < .001$) i *navijačkom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$) spram adolescenata koji odrastaju u necjelovitim obiteljima.

Tablica 28. Razlika između stilova provođenja slobodnog vremena i mjesta stanovanja

Stilovi slobodnog vremena	Mjesto stanovanja	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>
Besposličarski-dokoni stil	Grad	1517	30.96	6.02	3.67***
	Selo	1294	30.10	6.38	
Obiteljski stil	Grad	1517	20.13	4.84	-4.96***
	Selo	1294	21.06	5.05	
Intelektualni i društveno angažirani stil	Grad	1517	14.59	4.94	.702
	Selo	1294	14.45	5.15	
Sportski stil	Grad	1517	11.99	5.16	3.52***
	Selo	1294	11.32	5.00	
Navijački stil	Grad	1517	10.41	5.69	-7.87***
	Selo	1294	12.21	6.32	
Hedonistički stil	Grad	1517	15.62	4.65	3.04**
	Selo	1294	15.08	4.79	
Turbofolk i narodnjački stil	Grad	1517	10.15	6.42	-3.61***
	Selo	1294	11.04	6.49	

Medijski angažirani stil	Grad	1517	10.64	4.31	1.05
	Selo	1294	10.47	4.26	
Stvaralačko-umjetnički stil	Grad	1517	17.83	6.85	.23
	Selo	1294	17.77	6.97	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Postoji statistički značajna razlika u stilovima provođenja slobodnoga vremena s obzirom na mjesto stanovanja. Adolescenti iz urbanih sredina skloniji su *besposličarsko-dokonom stilu* ($p < .001$), *sportskom stilu* ($p < .001$) i *hedonističkom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .01$), dok su adolescenti iz ruralnih sredina skloniji *obiteljskom stilu* ($p < .001$), *navijačkom stilu* ($p < .001$) te *turbofolk i narodnjačkom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$).

Tablica 29. Razlika između stilova provođenja slobodnog vremena i mjesečnih obiteljskih primanja

Stilovi slobodnog vremena	Mjesečna primanja obitelji	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>
Besposličarski-dokoni stil	Do 5.000	707	30.11	6.41	3.78**
	Od 5.001 do 10.000	1108	30.59	6.19	
	Više od 10.000	832	30.98*	6.03	
Obiteljski stil	Do 5.000	707	20.61	5.27	1.36
	Od 5.001 do 10.000	1108	20.68	4.75	
	Više od 10.000	832	20.32	4.89	
Intelektualni i društveno angažirani stil	Do 5.000	707	14.42	5.44	2.01
	Od 5.001 do 10.000	1108	14.41	4.89	
	Više od 10.000	832	14.84	4.95	
Sportski stil	Do 5.000	707	11.12	5.11	27.31***
	Od 5.001 do 10.000	1108	11.41	5.05	
	Više od 10.000	832	12.85*	5.08	
Navijački stil	Do 5.000	707	11.25	5.97	.87
	Od 5.001 do 10.000	1108	11.13	6.03	
	Više od 10.000	832	11.50	6.33	
Hedonistički stil	Do 5.000	707	14.66	4.77	30.87***
	Od 5.001 do 10.000	1108	15.23	4.65	
	Više od 10.000	832	16.48*	4.73	
Turbofolk i narodnjački stil	Do 5.000	707	10.00	6.21	10.00***
	Od 5.001 do 10.000	1108	10.44	6.36	
	Više od 10.000	832	11.42*	6.82	

	Do 5.000	707	10.61	4.31	
Medijski angažirani stil	Od 5.001 do 10.000	1108	10.37	4.12	2.94*
	Više od 10.000	832	10.85*	4.47	
	Do 5.000	707	18.23	7.37	
Stvaralačko-umjetnički stil	Od 5.001 do 10.000	1108	17.65	6.73	2.10
	Više od 10.000	832	17.56	6.88	
	Do 5.000	707	18.23	7.37	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Postoje statistički značajne razlike u stilovima provođenja slobodnoga vremena s obzirom na mjesečna primanja roditelja (vidi Tablicu 29.). Adolescenti čija su mjesečna obiteljska primanja veća od 10.000 kn značajnije preferiraju *besposličarsko-dokoni stil* ($p < .01$), *sportski stil* ($p < .001$), *hedonistički stil* ($p < .001$), *turbofolk i narodnjački stil* ($p < .001$) te *medijski angažirani stil* provođenja slobodnoga vremena ($p < .05$). Zanimljivo, adolescenti čija su mjesečna obiteljska primanja manja od 5.000 kn pokazuju najmanju orijentiranost na *besposličarsko-dokoni stil* ($M = 30.11$), *sportski stil* ($M = 11.12$), *hedonistički stil* ($M = 14.66$) i *turbofolk i narodnjački stil* ($M = 10.00$), a najsnažniju na *stvaralačko-umjetnički stil* provođenja slobodnoga vremena ($M = 18.23$).

Tablica 30. Razlika između stilova provođenja slobodnog vremena i općeg školskog uspjeha

Stilovi slobodnog vremena	Opći školski uspjeh	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>
Besposličarski-dokoni stil	Dovoljan/Dobar	583	29.38	6.48	
	Vrlo dobar	1242	30.36	6.14	23.09***
	Izvrstan	1009	31.51*	6.02	
Obiteljski stil	Dovoljan/Dobar	583	19.67	5.40	
	Vrlo dobar	1242	20.35	4.88	22.54***
	Izvrstan	1009	21.32*	4.68	
Intelektualni i društveno angažirani stil	Dovoljan/Dobar	583	13.97	5.55	
	Vrlo dobar	1242	14.27	4.96	13.05***
	Izvrstan	1009	15.15*	4.77	

Sportski stil	Dovoljan/Dobar	583	11.51	5.27	
	Vrlo dobar	1242	11.65	5.09	1.09
	Izvrstan	1009	11.88	5.02	
Navijački stil	Dovoljan/Dobar	583	11.93*	6.62	
	Vrlo dobar	1242	11.51	6.21	13.29***
	Izvrstan	1009	10.47	5.40	
Hedonistički stil	Dovoljan/Dobar	583	16.21*	5.39	
	Vrlo dobar	1242	15.60	4.76	22.94***
	Izvrstan	1009	14.64	4.18	
Turbofolk i narodnjački stil	Dovoljan/Dobar	583	11.39*	6.78	
	Vrlo dobar	1242	10.99	6.61	20.57***
	Izvrstan	1009	9.54	5.92	
Medijski angažirani stil	Dovoljan/Dobar	583	11.19*	4.53	
	Vrlo dobar	1242	10.60	4.39	10.97***
	Izvrstan	1009	10.16	3.93	
Stvaralačko-umjetnički stil	Dovoljan/Dobar	583	17.39	7.17	
	Vrlo dobar	1242	17.32	6.77	11.29***
	Izvrstan	1009	18.63*	6.88	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Postoje značajne razlike u preferencijama stilova provođenja slobodnoga vremena s obzirom na opći uspjeh. Adolescenti izvrsnoga općeg školskog uspjeha pokazuju najviše sklonosti za *besposličarsko-dokoni stil* ($p < .001$), *obiteljski stil* ($p < .001$), *intelektualno i društveno angažirani stil* ($p < .001$) i *stvaralačko-umjetnički stil* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$), dok adolescenti dovoljnoga i dobrog općeg uspjeha pokazuju najmanje sklonosti tim stilovima provođenja slobodnoga vremena. Nasuprot tome, adolescenti slabijega školskog uspjeha, konkretnije općega uspjeha dovoljan i dobar, najviše su orijentirani na *navijački stil* ($p < .001$), *hedonistički stil* ($p < .001$), *turbofolk i narodnjački stil* ($p < .001$) te *medijski angažirani stil* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$). To su ujedno i stilovi prema kojima adolescenti izvrsnoga školskog uspjeha pokazuju najmanje sklonosti.

Tablica 31. Razlika između stilova provođenja slobodnog vremena u odnosu na dob

Stilovi slobodnog vremena	Dob	N	M	SD	t
Besposličarski-dokoni stil	Srednja adolescencija	1410	30.31	6.308	-2.08*
	Kasna adolescencija	1440	30.79	6.127	
Obiteljski stil	Srednja adolescencija	1410	20.91	5.034	3.90***
	Kasna adolescencija	1440	20.19	4.861	
Intelektualni i društveno angažirani stil	Srednja adolescencija	1410	14.63	4.884	1.22
	Kasna adolescencija	1440	14.40	5.204	
Sportski stil	Srednja adolescencija	1410	12.13	5.095	4.49***
	Kasna adolescencija	1440	11.27	5.077	
Navijački stil	Srednja adolescencija	1410	11.65	6.067	3.62***
	Kasna adolescencija	1440	10.83	6.032	
Hedonistički stil	Srednja adolescencija	1410	13.95	4.026	-16.72***
	Kasna adolescencija	1440	16.78	4.967	
Turbofolk i narodnjački stil	Srednja adolescencija	1410	9.08	5.548	-12.38***
	Kasna adolescencija	1440	11.99	6.929	
Medijski angažirani stil	Srednja adolescencija	1410	10.55	4.282	-.15
	Kasna adolescencija	1440	10.58	4.282	
Stvaralačko-umjetnički stil	Srednja adolescencija	1410	18.30	6.906	3.82***
	Kasna adolescencija	1440	17.31	6.887	

Bilješka: * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Statistička značajnost prisutna je u gotovo svim stilovima provođenja slobodnoga vremena u odnosu na dob, Sudionici u skupini srednje adolescencije (od 13 do 15 godina) skloniji su *obiteljskom stilu* ($p < .001$), *sportskom stilu* ($p < .001$), *navijačkom stilu* ($p < .001$) i *stvaralačko-umjetničkom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$). Sudionici u skupini kasne adolescencije (od 16 do 19 godina) pokazuju veću sklonost *besposličarsko-*

dokonom stilu ($p < .05$), *hedonističkom stilu* ($p < .001$) i *turbofolk i narodnjačkom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$).

Tablica 32. Povezanost odrednica supkulturnoga stila, vrijednosnih orijentacija, rizičnih oblika ponašanja i stilova provođenja slobodnoga vremena adolescenata

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
AI	###	.46**	.06**	.12**	.22**	-.08*	.01	.12**	.14**	.06**	.33**	.16**	.30**	-.10**	-.08**	.13**	.13**	-.02**	.34**	.35**	-.01	.28**	.26**	.27**
ŠI		1,000	.14**	.21**	.09**	.01	.28**	.17**	.25**	.32**	.43**	.12**	.18**	.00	.05**	.40**	.44**	-.07**	.07**	-.05**	.26**	.02	.11**	.30**
SNI			1,000	.25**	-.14**	.09**	.17**	.04**	.15**	.15**	.15**	.17**	.14**	.33**	.45**	.35**	.19**	.13**	.05**	.03	.22**	.00	.12**	.22**
ROP				1,000	-.28**	-.27**	.21**	-.12**	.13**	.18**	.08**	-.16**	-.03	.02	.18**	.50**	.34**	.17**	.05	.03	.15**	-.03	.08**	.17**
DU					1,000	.36**	-.15**	.49**	.23**	-.12**	.19**	.26**	.09**	-.05**	-.12**	-.12**	-.04**	-.13**	.14**	.11**	-.05**	.15**	.15**	.19**
TKO						1,000	-.05**	.36**	.12**	-.01	.13**	.43**	.13**	.14**	.15**	-.02	.02	-.12**	.02	-.12**	.24**	-.05*	-.09**	.04*
PM							1,000	.12**	.23**	.47**	.19**	-.04**	.07**	.13**	.07**	.26**	.19**	.16**	.05*	-.01	.07**	.00	.06**	.19**
NS								1,000	.49**	.04*	.27**	.34**	.08**	.08**	.00	.10**	.06**	-.08**	.12**	.05**	.06**	.09**	.13**	.29**
HP									1,000	.24**	.28**	.19**	.10**	.13**	.08**	.31**	.21**	.00	.09**	.03	.09**	.03	.12**	.31**
MPP										1,000	.26**	.00	.12**	.11**	.09**	.24**	.21**	.13**	.06**	-.04**	.12**	-.05**	.02	.16**
BDS											1,000	.30**	.26**	.02	.04**	.34**	.24**	.07**	.16**	.06**	.16**	.11**	.19**	.39**
OS												1,000	.38**	.21**	.19**	.14**	.08**	-.07**	.28**	.03	.23**	.12**	.06**	.17**
IDAS													1,000	.21**	.12**	.20**	.07**	.11**	.57**	.18**	.11**	.31**	.15**	.13**
SS														1,000	.41**	.22**	.09**	.09**	.11**	-.06**	.13**	-.02	.03	.12**
NS															1,000	.28**	.19**	.08**	-.02	-.07**	.22**	-.09**	-.05*	.15**
HS																1,000	.54**	.04*	.03	-.04**	.36**	-.05**	.12**	.36**
TFNS																	1,000	-.04*	-.05**	-.14**	.56**	-.14**	-.01	.29**
MAS																		1,000	.24**	.15**	-.09**	.13**	.14**	.08**
SUS																			1,000	.31**	-.03	.39**	.24**	.15**
PRHM																				1,000	-.11**	.46**	.38**	.13**
TNTF																					1,000	-.06**	-.09**	.13**
KJIEL																						1,000	.39**	.13**
PDRED																							1,000	.25**
J																								1,000

Legenda: AI- Alternativni izgled; ŠI- Šminkerski izgled; SNI- Sportsko-navijački izgled ROP- Rizični obrasci ponašanja; DU- Dobrohotnost-univerzalizam; TKO- Tradicionalno-konvencionalna orijentacija; PM- Postignuće-moć; NS- Nezavisnost-samoostvarenje; HP- Hedonizam-potica; MPP- Medijska popularnost i prihvaćenost; BDS- Besposličarski-dokoni stil; OS- Obiteljski stil; IDAS- Intelektualni i društveno angažirani stil; SS- Sportski stil; NS- Navijački stil; HS-Hedonistički stil; TFNS- Turbo-folk i narodnjački stil I; MAS- Medijski angažirani stil; SUS-Stvaralačko umjetnički stil; PRHM-Punk –rock-heavy metal orijentacija; TNTF- Tradicionalno narodno turbo folk orijentacija; KJIEL- Klasična jazz indie easy listening orijentacija; PDRED- Pop-dance-R&B-urbana-elektronska-Drum 'n' Bass-trap-hip-hop , J- Jezik/žargon/način komunikacije

4.2.4. Povezanost odrednica supkulturnoga stila, vrijednosnih orijentacija, rizičnih oblika ponašanja i stilova provođenja slobodnoga vremena adolescenata

U Tablici 32. prikazane su korelacije među svim ispitivanim varijablama. Pri tumačenju vrijednosti koeficijenta korelacije vodili smo se kriterijima prema kojima Pearsonov koeficijent vrijednosti r od 0 do 0,25 ili od 0 do $-0,25$ upućuje na to da nema povezanosti, dok vrijednosti r od 0,25 do 0,50 ili od $-0,25$ do $-0,50$ upućuju na slabu povezanost među varijablama. Vrijednosti r od 0,50 do 0,75 ili od $-0,50$ do $-0,75$ upućuju na umjerenu do dobru povezanost, te vrijednosti r od 0,75 do 1 ili od $-0,75$ do -1 upućuju na vrlo dobru do izvrsnu povezanost među varijablama (Dawson i Trapp, 2004).

Uvidom u korelacijske odnose uočena je pozitivna povezanost *alternativnoga* supkulturnog izgleda i *šminkerskoga* izgleda, $r(2848) = .46, p < .001$. *Šminkerski* supkulturni izgled pritom je značajno pozitivno povezan s vrijednosnim orijentacijama: *postignuće – moć*, $r(2848) = .28, p < .001$, *hedonizam i poticaj*, $r(2848) = .25, p < .001$ te *medijska popularnost i prihvaćenost* $r(2848) = .32, p < .001$. Osim toga, uočena je snažna pozitivna povezanost *hedonističkoga stila* provođenja slobodnoga vremena i *tradicionalno-narodnoga/turbofolk* glazbenoga ukusa, $r(2848) = .36, p < .001$, rizičnih obrazaca ponašanja, $r(2848) = .50, p < .001$, te vrijednosnih orijentacija *postignuće – moć*, $r(2848) = .26, p < .001$, i *hedonizam – poticaj*, $r(2848) = .31, p < .001$. Naprotiv, vrijednosne orijentacije *dobrohotnost – univerzalizam*, $r(2848) = -.28, p < .001$, i *tradicionalno-konvencionalna vrijednosna orijentacija*, $r(2848) = -.27, p < .001$, značajno su negativno povezane s rizičnim obrascima ponašanja.

Zanimljivo, *besposličarsko-dokoni* stil provođenja slobodnoga vremena istodobno je značajno pozitivno povezan s vrijednosnim orijentacijama *medijska popularnost i prihvaćenost*, $r(2848) = .26, p < .001$, *hedonizam – poticaj*, $r(2848) = .28, p < .001$, ali i *neovisnost – samoostvarenje*, $r(2848) = .27, p < .001$.

V. RASPRAVA

Odnos između sociodemografskih obilježja i odrednica supkulturnoga stila mladih

H1 Očekuju se značajne razlike između odrednica supkulturnoga stil adolescenata s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

Postoje značajne razlike između odrednica supkulturnoga stila adolescenata, konkretnije *izgleda ili imidža, glazbenoga ukusa i jezika*, s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika, čime se potvrđuje H1. U nastavku se ponajprije analiziraju dobiveni rezultati u području *imidža ili izgleda*, zatim *glazbenoga ukusa i jezika* s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

U području *vizualnoga stila*, ili supkulturnoga *imidža ili izgleda*, uočene su statistički značajne razlike s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika. Naime, *alternativni i šminkerski* izgled u većoj mjeri odabiru djevojke, dok *sportsko-navijački* izgled mladići ($p < .001$). Spomenuti rezultati u skladu su s rezultatima istraživanja Cohena (1972), Brakea (1985), Eichera i sur. (1991), Eckerta (2000) i Schippersa (2002), koji potvrđuju važnost odjeće kao sastavnice supkulturnoga stila. Schippers (2002:108) ističe da odabrana odjeća, poput iznošenih čizama, *second-hand* komada, kožnih jakni, flanelskih majica s nazivima bendova, i frizura služe u svrhu kreiranja nevidljive granice između *nas* i *njih*. Naime, opisani imidž uvijek je bio prikazan kao “renesansa i proslava maskulinističke adolescencije”, pri čemu se isključivala ženska uloga i mjesto u *alternativnoj* kulturi (McRobbie i Garber, 1976; Bielby, 2004; Hodkinson, 2007). Uz *alternivni, šminkerskom* imidžu također su sklonije djevojke. *Šminkerski* imidž (engl. *preppy*) pritom je *uglančan* (engl. *well-ironed*), a njeguje se kupnjom skupih ili pomno odabranih odjevnih komada (Eicher i sur., 1991). Za razliku od djevojaka, *sportsko-navijačkom* imidžu skloniji su mladići, što je u skladu s prijašnjim istraživanjima (Brown i sur., 1990; Prinstein i La Greca, 2002; Miller i sur., 2005; Matthews i Channon, 2019). Naime, gledajući s povijesno-strukturnoga i simboličkoga aspekta, sport je prostor u kojemu se njegovalo *natjecanje, muškost, agresija i snaga* (Matthews i Channon, 2019), a način odijevanja prilagodio se tim vrijednostima. Analizirajući školske supkulture u *Belten High* srednjoj školi, Eckert (2000) uočava da *sportaši* (engl. *Jocks*) nose odjeću (polo majice, pastelne i svijetle boje, hlače, sportske tenisice) koja simbolizira njihov status unutar školske i društvene strukture te ih diferencira spram *alternativne* (engl. *burnout*) kulture.

U području vizualnoga stila ili imidža nema statistički značajne razlike među sudionicima u odnosu na naobrazbu oca i majke. U skladu s rezultatima mladi slobodno biraju izgled ili imidž koji nije nužno diktiran socijalnom hijerarhijom, roditeljskim kapitalom i klasom (Valentine i sur., 1998; Muggleton, 2000; Muggleton i Weinzierl, 2003; Stanojević, 2007). Rezultati potencijalno sugeriraju da mladi, lišeni prijašnjih društvenih ograničenja, aktivno oblikuju dane resurse u svrhu kreiranja stila (Redhead, 1997) ili da kreativne manifestacije stila (mode, umjetnosti, glazbe) nisu jasno ocrtane granicama ili motivirane otporom, nego su fragmentirane i krajnje individualizirane (Frith, 1983; Malbon, 1998; Bennet, 1999).

No adolescenti čiji roditelji zarađuju više od 10.000 kn mjesečno pokazuju značajno veću sklonost *šminkerskom izgledu* ($p < .001$) i *sportsko-navijačkom izgledu* ($p < .05$), a adolescenti s obiteljskim primanjima manjim od 5.000 kn skloniji su *alternativnom izgledu* ($p < .001$). *Šminkerski izgled* adolescenata povezivao se sa statusom i mjesečnim primanjima roditelja (Brown i sur., 1994; Brown, 1999; Eckert, 2000; Sussman i sur., 2007) jer se *šminkerski izgled* povezuje s praćenjem modnih događaja, trendovima *pop*-kulture te nošenjem markirane odjeće (Ha i Park, 2011; Moran, i sur., 2017). Naime, oni koji imaju limitirane materijalne resurse teže njeguju *šminkerski imidž* bivajući *stilskim promašajima* jer ne uspijevaju održati adekvatnu razinu autentičnosti koja se posreduje kupnjom, vrsnim odjevnim kombinacijama te brzom izmjenom odjevnih komada (Croghan i sur., 2006). No Perasović (2001:167) također ističe da *šminkeri*, čiji roditelji ne uživaju visok društveni status, mogu iskoristiti svoje kreativne kapacitete u svrhu kreiranja imidža i postizanja statusa unutar “*estetски osjetljivih neformalnih grupa posredovanih službenom modnom kulturom*”. *Sportsko-navijački imidž* povezivao se s nižom, radničkom klasom ili *roditeljskom kulturom* (Cohen, 1972; Hall i Jefferson, 1976; Perasović i Mustapić, 2013), ali se također povezivao s pojedincima koji su visokoobrazovani ili čiji roditelji imaju prosječna i viša financijska primanja (Dunn i sur., 2006; Miller i sur., 2006; Moran i sur., 2017). Uzimajući u obzir potencijalni utjecaj socioekonomskoga statusa na supkulturalizaciju, važno je također osvrnuti se na hrvatski kontekst u kojemu “subkulturni akteri najčešće ne predstavljaju niti jedan društveni sloj posebno” (Perasović, 202:494). Dok je sportski imidž adolescenta zrcalio visoka primanja roditelja, Eckert (2000) uočava da alternativni pojedinci (engl. *burnouts*) nose odjeću koja se kosi s tadašnjim trendovima (od zvonolikih hlača, majica s nazivima bendova do izražene i napadne šminke i frizure) kako bi upozorili na vlastitu poziciju unutar socijalne strukture i probleme s kojima se nose. Iako se *punk* supkultura povezivala s klasnim iskustvom (Kalčić, 2012), bivajući mjestom negacije i otpora (Hebdige, 1988), spomenuti rezultati

upućuju na različite varijacije društvenoga i kulturnoga kapitala koji se povezuje s financijskim primanjima (O'Connor, 2004). U skladu s postmodernom paradigmom i odmakom od strukturalizma i društvenih klasa (Bennett, 1999) alternativne kulture možemo potencijalno promatrati kao varijacije dominantne kulture (Tomić-Koludrović, 1993), gdje pojedinci simbolički kreiraju i autonomno redefinišu kulturne i materijalne sadržaje (Willis, 1990; Katunarić, 1995).

Adolescenti iz necjelovitih obitelji u većoj mjeri odabiru alternativni izgled spram adolescenata u cjelovitim obiteljima ($p = .001$). Spomenuta istraživanja potvrđuju ulogu *roditeljske kulture* (Miller, 1958; Cohen, 1972, 1997) u analizama supkulturnih života, gdje mladenačke supkulture mogu imati prolazno, ali i trajno obilježje, bivajući “regularnim i trajnim obilježjima roditeljske kulture” (Clarke i sur., 1976:100). Supkultura, pojašnjava Cohen (1972:96), “kompromisno je rješenje za dvije kontradiktorne potrebe: potrebe za stvaranjem i izražavanjem autonomije i razlike spram roditelja... i potrebe za održavanjem... roditeljskih identifikacija”. Identitet pojedinca može sadržavati elemente subverzivnosti, kojima izražava simbolički otpor i agresiju (Božilović, 2010) prema nametnutim socijalnim normama, članovima obitelji, nastavnicima i drugim pripadnicima šire društvene zajednice (Ha i Park, 2011). Težnja alternativnim stilovima može biti produkt redefiniranih i novih obiteljskih struktura (Emery i sur., 2011; Maleš i Kušević, 2011; Hoskins, 2014), oslabljene uloge primarnih socijalizacijskih čimbenika tijekom razdoblja odrastanja (Car, 2013), promjenjive dinamike odnosa između roditelja i adolescenata (Collins i Laursen, 2004), jačanja važnosti vršnjačkih prijateljstava (Maleš, 1995; Dedman, 2011), simboličkoga otpora prema dominantnim vrijednostima (Hebdige, 1979) te niza mogućih razloga (Clarke, 1976; Marić, 1998; Miles, 1998; Bennett, 2005; Williams, 2007). Nadalje, iako se često (sup)kultura mladih promatra u opoziciji spram roditeljske kulture (Brake, 1985), Hodkinson (2013) ističe da participacija u *mods*, *punk*, *skater* i *goth* mladenačkim kulturama ne mora biti privremena, tranzicijska faza, nego trajan životni stil koji se ne iskazuje u otporu prema roditeljskoj kulturi.

Adolescenti iz urbanih sredina skloniji su alternativnom izgledu ($p < .05$), što je u skladu sa svojevrsnom sintagmom “urbano i moderno – to je rodno mjesto subkulture mladih i adolescentskih životnih stilova” (Perasović, 2001:17) i spomenutim istraživanjima supkultura i *geografija mladih* (Park 1984; Whyte, 1993; Wyn i White, 1997; Valentine i sur., 1998). Alternativna orijentacija u urbanim sredinama u kontrastu je s tradicionalno-narodnom orijentiranošću mladih u ruralnim sredinama (Tomić-Koludrović i Leburić, 2001; Ilišin i Radin, 2007). Stilski su odabiri u ruralnim sredinama, smatraju Wyn i White (1997), rezultat okružja i

ograničenih dostupnih materijalnih resursa (trgovina raznolikim odjevnim markama, mjesta izlazaka, kulturnih manifestacija). Imidž pojedinca, koji se sastoji od odabranih odjevnih predmeta, odraz je socijalno-kulturnoga miljea, ali i reakcija ili ograničenja kojih oni imaju pri posredovanju alternativnijih ili drugačijih stilova (Vujačić, 2008). Ako pojedinci “makar i privremeno *izdrže u razlici*”, braneći svoje stavove unatoč potencijalnim prijekorima sredine, počinje proces vlastitoga samoprihvatanja, koji se manifestira u dostupnosti i vidljivosti stila (Marić, 1998: 12).

Opći školski uspjeh statistički značajno utječe na odabir *alternativnoga, šminkerskoga* ili *sportsko-navijačkoga* imidža. *Alternativni imidž* značajno više odabiru adolescenti izvrsnoga općeg školskog uspjeha ($p < .01$), što je u kontrastu s dosadašnjim istraživanjima odnosa između alternativnih stilova mladih i škole (Willis, 1977 o *lads* i *earoles*; Davies, 1999; Wallach, 2008; Bobakova, 2015). Garner i sur. (2006) smatraju da su promjenjivi uvjeti tržišta rada utjecali na porast važnosti daljnjega obrazovanja te stoga otpor prema školi, nastavnicima ili školskom sustavu (u kojemu rade nastavnici koji posreduju vrijednosti srednje klase) prestaje biti jednako snažan kriterij ili osnova supkulturne afilijacije. Osim toga, visok školski uspjeh u današnjim uvjetima ima instrumentalnu vrijednost zbog sve naglašenije važnosti visokoškolskoga obrazovanja. Nadalje, bivajući “decentraliziran, antihijerarhijski, mobilan i nevidljiv” *punk* se, napominje Clark (2003:233), oslobodio “svojih ortodoksija – kostima, glazbenih regulacija, ponašanja i razmišljanja” kako bi egzistirao i dalje. Učenici vrlo dobroga uspjeha orjentiraniji su na *šminkerski izgled* ($p < .05$), a *sportsko-navijački imidž* u najvećoj mjeri odabiru adolescenti dovoljnoga i dobroga općeg uspjeha ($p < .001$). Prinstein i La Greca (2002) smatraju da su mladi koji posreduju *šminkerski* i *sportski* imidž, za razliku od *štrebera, alternativaca i pametnih* (eng. *Brains*), skloniji pridavanju važnosti fizičkom izgledu, fizičkoj snazi ili atletskim sposobnostima, vršnjačkom prihvatanju, romantičnim odnosima i ugledu u društvu negoli akademskom uspjehu. Spomenuta istraživanja također potvrđuju prosječan i visok akademski uspjeh adolescenata koji posreduju *šminkerski* imidž, a nakon njih slijede *sportaši ili navijači* sa slabijim akademskim uspjehom (Barber i sur., 2001; Miller i sur., 2005; Sussman i sur., 2007). Osim toga, šminkeri su, za razliku od sportaša, skloniji sudjelovati u školskim i izvannastavnim aktivnostima (Sussman i sur., 2007). *Šminkeri* su također prilagođavali stil odijevanja prateći norme dominantne i školske kulture, ostavljajući prostor za samostalno posredovanje stila tijekom večernjih izlazaka (Perasović, 2001). Coleman (1961) je svojom teorijom *zero-sum* ili *jednako nuli* objasnio da *sportaši*, zbog zaokupljenosti sportskim aktivnostima, ne mogu biti jednako posvećeni školskim obvezama (i stoga postižu slabiji

akademski uspjeh). Iako može postojati povezanost između visokoga akademskog uspjeha i *sportskoga* imidža (engl. *athletes*) (Eccles i Templeton, 2002; Eccles i sur., 2003), spomenuti rezultati potvrđuju odnos između niže razine akademskoga uspjeha i *navijačko-sportskoga* imidža (engl. *football fans, jocks*) (Murphy i sur., 1990; Stone i Brown, 1998). Naime, iako vide prednosti učenja, za spomenute adolescente učenje pripada ženskoj domeni, a škola je opresivni prostor u kojemu se njeguju pravila, norme, formalizam i kognitivni naponi na štetu *konkretnoga* i *fizičkoga* (Murphy i sur., 1990).

S obzirom na dob stariji adolescenti skloniji su *šminkerskom izgledu* ($p < .001$), što je u skladu s komercijalizacijom scene i fluidnošću stilova (Moore, 2005), naglašenom potrebom za modnim markama (Ha i Park, 2011; Mason i Wigley, 2013) te potrošnjom kao središnjim aktom u konstrukciji adolescentskih identiteta (Croghan i sur., 2006). Naime, mladi pridaju važnost odjeći ili pomodnim odjevnim predmetima u svrhu iskazivanja tjelesnih atributa i društvenoga statusa (Richins, 1994), posredovanja *produženog selfa* (Belk, 1988, 2000; Sayre i Horne, 1996), povezivanja i održavanja odnosa s prijateljima (Wilska, 2002) te artikulacije osobnoga i grupnoga identiteta na simboličkoj razini (Piacentini i Mailer, 2004). Individualnost i stilska posebnost posreduje se u okvirima osobnoga projekta, a održava stilskim naporima, estetizacijom svakodnevice i *proračunatim hedonizmom* (Featherstone, 2007). Ti stilski odabiri, posebice u području šminkerskoga imidža, mogu postati produkt konformizma ili potrebe za uklapanjem u vršnjačku i širu društvenu sredinu (Croghan i sur., 2006).

U području *glazbenoga ukusa* djevojke, za razliku od mladića, značajno više slušaju *tradicionalno narodnu/turbofolk glazbu* ($p < .01$), *klasični jazz/indie/easy listening* ($p < .001$) i *pop/dance/R&/-urbanu/elektroničku/drum 'n' bass/trap/hip-hop* ($p < .001$) glazbu. Dobiveni rezultati potvrđuju razlike između spolova s obzirom na glazbene sklonosti (Hargreaves i sur., 1995; LeBlanc i sur., 1999; North i sur., 2000; Krolo i sur., 2015). Rezultati ovog istraživanja također potvrđuju da su djevojke važni konzumenti glazbe (Tanner i sur., 2008). Stereotipno je viđenje da su djevojke potencijalno orjentiranije na mekše, orkestralne, romantične i komercijalne tonove te *teeny bop* ili tinejdžerske glazbene trendove (Schwartz i Fouts, 2003), dok su mladići orjentiraniji na *hard rock* žanrove ili one kojima potvrđuju muškost (Frith, 1983; Roe, 1999). North i sur. (2000) također pojašnjavaju da mladići preferiraju određene glazbene žanrove jer žele biti u trendu i kreirati određeni imidž, a djevojke odabiru glazbu uz koju mogu izraziti emocije i ublažiti stres.

Nadalje, s obzirom na glazbeni ukus adolescenti čije su majke više ili visoke naobrazbe značajno su skloniji *punk-rock-heavy metal glazbi* ($p < .001$), *klasičnoj-jazz-indie-easy*

listening ($p < .001$) i *pop-dance-R&B-urbanoj-elektroničkoj-drum 'n' bass-trap-hip-hop* ($p < .001$) glazbenoj orijentaciji, a adolescenti čije su majke niže naobrazbe skloniji su *tradicionalno-narodnoj/turbofolk* glazbi ($p < .001$). Adolescenti čiji su očevi više ili visoke naobrazbe značajno su skloniji *punk/rock/heavy metal* ($p < .01$), *klasičnoj/jazz/indie/easy listening* ($p < .001$) i *pop/dance/R&B/urbanoj-elektroničkoj-drum 'n' bass/trap/hip-hop* ($p < .001$) glazbenoj orijentaciji, a adolescenti čiji su očevi niže naobrazbe skloniji su *tradicionalno-narodnoj/turbofolk* glazbi ($p < .001$). Rezultati istraživanja potvrđuju utjecaj roditeljskoga obrazovanja na glazbene preferencije adolescenata (Tanner i sur., 2008; Ter Bogt, Soitos i Delsing, 2011; Brđanović, 2014). Podjednaka orijentiranost adolescenata čiji su roditelji više naobrazbe raznim glazbenim stilovima upućuje na simbolički prelazak *snobova* u *omnivore* ili *svejede* jer adolescenti slušaju glazbena djela koja pripadaju visokoj i popularnoj kulturi (Peterson i Kern, 1996). Osim toga, preuzimanjem elemenata *pop*, zapadnjačke glazbene scene *turbofolk* postaje nova hibridna glazbena forma koja dobiva novo značenje unutar mladenačke kulture (Krolo i sur., 2015). Nadalje, rezultati ovoga istraživanja u skladu su s promišljanjima Krole, Marčevića i Tonkovića (2016), O'Connora (2004), Tannera i sur. (2008) o povezanosti roditeljskoga kulturnoga kapitala (Bourdieu, 1986) i glazbenoga ukusa adolescenata. Naime, kulturni kapital roditelja (ne)posredno će utjecati na *habitus* adolescenta jer to oblikuje njegovu subjektivnu stvarnost i glazbene afinitete.

Nadalje, adolescenti koji odrastaju u cjelovitim obiteljima skloniji su *tradicionalnoj-narodnoj-turbo folk* glazbenoj orijentaciji za razliku od adolescenata iz necjelovitih obitelji ($p = .001$), a prethodna istraživanja također upućuju na postojanost i prisutnost tradicionalnih oblika kulturne potrošnje (Ilišin i Radin, 2007; Tonković i sur. 2014). Nadalje, spomenuti rezultati upućuju na važnost procesa obiteljske socijalizacije u formaciji kulturnoga kapitala (Ter Bogt i sur., 2011) i glazbenoga ukusa adolescenata u kolektivističkim društvima (Boer i Abubakar, 2014). Procesom socijalizacije roditelji svjesno i nesvjesno oblikuju glazbeni ukus adolescenta jer oni kreiraju *glazbenu klimu* u obiteljskome domu. *Glazbena klima* je pritom produkt glazbenih ukusa majke i oca (Ter Bogt, i sur., 2011). Ne umanjujući individualno obilježje supkulturnoga izričaja, pri analizi *turbofolk* i *neofolk kulture* mladih Kronja (2001) upućuje na prijenos narodne glazbe s jednoga naraštaja na drugi. Rezultati istraživanja Krole, Marčevića i Tonkovića (2016) također upućuju na tendenciju prijenosa roditeljskoga *tradicionalno-popularnog* glazbenoga ukusa i *tradicionalno-popularnih* obrazaca kulturne potrošnje na mlade.

S obzirom na glazbeni ukus i mjesta stanovanja rezultati pokazuju da su adolescenti iz ruralnih sredina skloniji *tradicionalno-narodnoj/turbofolk* glazbenoj orijentaciji ($p < .001$), dok su adolescenti iz urbanih sredina skloniji *klasičnoj/jazz/indie/easy listening* glazbenoj orijentaciji ($p < .001$) i *pop/dance/R&B/urbanoj/elektroničkoj/drum 'n' bass/trap/hip-hop* glazbenoj orijentaciji ($p < .001$). Dok su spomenuta istraživanja (Ilišin i Radin, 2007; Mejremić, 2008) potvrdila postojanost *turbofolk* i *narodne* glazbene preferencije mladih u ruralnim sredinama, istraživanje Krolo i sur. (2015) pokazuje kako se gubi distinkcija između ruralne i urbane sredine s obzirom na sklonost *turbofolk* glazbenom žanru. *Neofolk kultura*, pojašnjava Kronja (1999:104), omasovljena je verzija *turbofolk kulture* s elementima stereotipnoga, *pop* zabavlačkoga zvuka, koji je svojevrsan produkt neuspješnoga “prilagođavanja seljaka gradu, kao i loše urbanizacije sela”. Zamučivanje granica između *profinjenoga* i *priprostoga* (engl. *high brow and brow low*) ukusa također se primjećuje u istodobnoj orijentiranosti adolescenata na *popularne* i *elitne* glazbene stilove (Peterson i Kern, 1996, o temi *svejeda*).

Osim toga, adolescenti koji postižu dovoljan i dobar opći uspjeh skloniji su *tradicionalno-narodnoj/turbofolk* glazbenoj orijentaciji ($p < .001$), a adolescenti izvrsnoga općeg školskog uspjeha skloniji su *klasičnoj/jazz/indie/easy listening* glazbenoj orijentaciji ($p < .001$) te *pop/dance/R&B/urbanoj/elektroničkoj/drum 'n' bass/trap/hip-hop* glazbenoj orijentaciji ($p < .001$). Ti rezultati potvrđuju utjecaj razine obrazovanja na glazbene preferencije (Roe, 1993; Bryson, 1996; Tanner i sur. 2008; Škojo, 2020) jer razina naobrazbe omogućuje šire poznavanje raznih glazbenih žanrova (Bryson, 1996). Rezultati istraživanja u skladu su s rezultatima istraživanja Škojo (2020), koja zaključuje da su učenici koji postižu izvrstan uspjeh skloniji *umjetničkoj* i *popularnoj* glazbi. Tanner i sur. (2008) ističu da su učenici koji postižu slabiji školski uspjeh ili imaju smanjen *kulturni kapital* orijentiraniji na glazbene žanrove koje škola i odrasli osuđuju ili ne cijene. Škojo (2020:53) uočava važnost škole, koja primjerenim aktivnostima i umjetničkim sadržajima oblikuje estetske stavove i kriterije te čini umjetničku (klasičnu i avangardnu) glazbu dostupnom mladima. Osim toga, primjerenom podukom u području popularne glazbe kreira se nova, “kognitivno-afektivna” dimenzija slušanja. Adolescenti, primjerice, smatraju da drugi vršnjaci slušaju *klasičnu* glazbu kako bi ugodili roditeljima i nastavnicima, a *pop*-glazbu kako bi uživali u glazbi, udovoljili prijateljima, bili u trendu, kreirali imidž, riješili se stresa ili nosili s težim životnim situacijama (North i sur., 2000).

S obzirom na dob stariji adolescenti skloniji su *tradicionalno-narodnoj/turbofolk* ($p < .001$) i *pop/dance/R&B/urbanoj/elektroničkoj/drum 'n' bass/trap/hip-hop* glazbenoj orijentaciji ($p < .001$), što je skladu sa spomenutim rezultatima istraživanja, koji upućuju na relativnu

promjenjivost, a zatim stabilnost glazbenih preferencija u kasnoj adolescenciji i odrasloj dobi (Delsing, Bogt, Engels i Meeus, 2008; Mulder i sur., 2010b). Naime, glazbene se sklonosti postupno učvršćuju u razdoblju razvoja identiteta te su stoga stariji adolescenti svjesniji vlastitih glazbenih sklonosti te manje skloni eksperimentiranju. Istražujući odnos između dobi i glazbenih sklonosti ili konkretnije utjecaj sazrijevanja na glazbene sklonosti, LeBlanc (1991) ističe da (a) djeca do osme godine života izražavaju afinitete za različite glazbene stilove, a zatim (b) u adolescenciji dolazi do postupnoga slabljenja *otvorenosti slušanja* (engl. *open-earedness*) raznolikih stilova glazbe. Naime, adolescenti tada pokazuju izraženiju sklonost popularnijim glazbenim žanrovima, poput *rock* i *pop*-glazbe. Nadalje, (c) tolerancija na različite glazbene stilove iznova raste kako pojedinac ulazi ranu odraslu dob, a zatim (d) postupno opada *otvorenost slušanja* kako pojedinac sazrijeva ulazeći u stariju životnu dob. Spomenute glazbene sklonosti mogu također biti rezultat sociokulturnoga i medijskoga utjecaja te trenutačne popularnosti određenih žanrova (Delsing i sur., 2008). Intenzivnija izloženost glazbi, pojašnjava Miranda (2013), također se odvija u životnom razdoblju u kojemu adolescenti prolaze tranziciju koju karakterizira proces izgradnje identiteta, promjenjivi socijalni odnosi, promjene u tjelesnome izgledu i povećana osjetljivost na vlastiti izgled. Glazba je pritom sredstvo komunikacije sa sobom i sredinom koja ga okružuje. No također je potrebno istaknuti da spomenute glazbene preferencije mladih u ovome istraživanju pripadaju žanrovima popularne i zabavne glazbe. Stoga spomenuta glazba može imati “funkciju bijega od sive monotone svakidašnjice”, pri čemu slušatelji teže “čistoj zabavi” (Šuran, 2013:125). Šuran (2013:131) pritom ističe da masovni mediji kreiraju “glazbeno globalno selo” u kojemu pojedinci konzumiraju zvukove kreirane modernom tehnologijom.

Jezik je kao sastavnica supkulturnoga stila također statistički značajno prisutnija kod djevojaka ($p < .001$), što je u skladu s prethodnim istraživanjima o važnosti komunikacije u prijateljstvima, uporabi slenga te učestalosti komunikacije među djevojkama (Mendoza-Denton, 1996; Bucholtz, 1999; Falk i Falk, 2005; Valkenburg i Peter, 2007; Eckert, 2014). Naime, djevojke se povezuju razgovarajući i razmjenjujući mišljenja s drugim djevojkama te su njihovi odnosi intenzivniji i skloniji raznim oscilacijama (od pasivno-agresivnih uvreda, komentiranja, promjena prijatelja) od odnosa između mladića (Eckert, 2014). Osim u svrhu interpersonalne interakcije, adolescentice se koriste *online* grupama i platformama u svrhu samootkrivanja, njegovanja osjećaja prisnosti s prijateljima i vršnjacima (Wolak i sur., 2003; Grintner i sur., 2006) i komunikacije s prijateljima porukama (Lenhart, 2012).

Učenici čiji su očevi i majke više ili visoke naobrazbe pridaju veću važnost komunikaciji i raznolikim oblicima komunikacije s vršnjacima i prijateljima naspram adolescenata čije su majke i očevi niže ili srednjoškolske naobrazbe ($p < .001$). Dosadašnja istraživanja potvrdila su odnos između razine obrazovanja roditelja, adolescentskoga jezika te grupne, online komunikacije između mladih (Eckert, 2000; Lenhart, 2012). Bucholtz (1999) objašnjava da svaki adolescent pripada dvjema *lingvističkim zajednicama*: zajednici u kojoj se koristi jezikom odraslih i onoj u kojoj se koristi jezikom vršnjaka. Adolescenti se koriste slengom u svrhu udaljavanja od roditelja i kreiranja simboličkih granica između *grupe* i *njih* (Falk i Falk, 2005). Iako *komunikacijski* ili *jezični* obrasci, posebice *argo* ili *žargon* (Cohen, 1972) mladih, imaju strukturalnu osnovu i reflektiraju pozadinu pojedinca (Bennett, 2011), razina supkulturne identifikacije ovisi, naposljetku, o odabiru samoga pojedinca (Fine i Kleinman, 1979). Naime, identifikacija adolescenta s određenom vršnjačkom skupinom ovisi o razini posvećenosti i učestalosti kontakta s njome. Adolescenti stvaraju vlastiti *metajezik* koji je svojevrstan verbalni izazov i odgovor odraslama, a u tom procesu mladi afirmiraju osobni i grupni identitet (Pilkington, 1994; Ferrero, 2007).

Rezultati istraživanja pokazuju da adolescenti s najvišim mjesečnim obiteljskim primanjima pridaju važnost jeziku, učestalosti komunikacije i raznolikim oblicima komunikacije s vršnjacima i prijateljima ($p < .001$), što je u skladu s prijašnjim istraživanjima (Falk i Falk, 2005; Lee, 2009; Lenhart, 2012; Best i sur., 2014). *Jezik* je, ističu Falk i Falk (2005), Nguyen i Brown (2010), indikator statusa te se na osnovi njega određeni pojedinci poštuju i cijene, a pojedini odbacuju. Jezik, posebice sleng, također otkriva adolescentov status i njegove afilijacije s određenim vršnjačkim skupinama. Primjerice, Eckert (2014) uočava češću uporabu žargona u adolescenata čiji roditelji imaju niža primanja (ili pripadaju nižoj klasi), pri čemu se uporaba žargona najviše primijeti kod djevojaka. Nadalje, adolescenti čiji roditelji imaju viša primanja imaju lakši pristup elektroničkim uređajima (poput mobitela) i internetu (Lenhart, 2012), što pridonosi jačanju društvenih odnosa te utječe na količinu *digitalnoga društvenog kapitala* (Best i sur., 2014; Lee, 2009). Abbas i Mesch (2018) i Micheli (2016) uočavaju da adolescenti iz obitelji s višim financijskim primanjima njeguju prijateljske odnose kako bi održali *kapital* i ostvarili dodatne prilike. Osim drugih strukturalnih ograničenja, niža obiteljska primanja utječu na razinu participacije na društvenim mrežama i načine *umrežavanja* (engl. *social networking*) (Micheli, 2016). Stoga su adolescenti iz obitelji s nižim primanjima orijentiraniji na komunikaciju i njegovanje interpersonalnih odnosa na određenim medijskim platformama.

Nadalje, adolescenti iz urbanih sredina pridaju važnost raznim načinima komunikacije spram adolescenata iz ruralnih sredina ($p < .001$), što je u skladu s drugim rezultatima istraživanja (Wolak i sur., 2002; Lenhart, 2012; Pruitt, 2012). Način komuniciranja određen je sredinom i dostupnim resursima (Wyn i White, 1997), ali nije nužno ograničen njima. Mladenački su identiteti, pojašnjava Bennett (2011:502), “organizirani oko refleksivne međuigre lokalnih iskustva” koji se povezuju s jezikom, dijalektom, vršnjačkim skupinama, prijateljstvom, školom i kulturnim resursima koje pronalazimo u *translokalnom* području mladenačkih kulturnih obrazaca (glazba, internet, odjeća, televizija, sport). Wolak i sur. (2002) primjećuju da se adolescenti u urbanim sredinama koriste *online* grupama ili razmjenjuju poruke putem društvenih mreža kako bi se sastali s prijateljima. Naime, uz veće mogućnosti fizičkoga kontakta u urbanim sredinama adolescenti doživljavaju višu razinu emocionalne podrške u *online* odnosima (Dooris i sur., 2008).

Učenici izvrsnoga općeg školskog uspjeha pridaju najznačajniju važnost raznolikim oblicima komunikacije i verbalne interakcije s vršnjacima i prijateljima ($p < .001$). Adolescenti kombiniraju elemente standardnoga jezika i žargona u svrhu kreiranja *vlastitoga rječnika*, održavanja odnosa i izražavanja mišljenja (Alpert, 1991). Naime, standardni jezik zrcali kulturu škole, razinu obrazovanja, uključenosti u školske aktivnosti, a žargon je produkt “antiinstitucionalnog stava”, “različitosti kontakta” i “lokalne inovacije” (Eckert, 2003: 114). *Sleng* reflektira društvenu strukturu škole, ističu Falk i Falk (2005). Iako se visoka izloženost medijskim sadržajima povezuje sa slabijim akademskim uspjehom (Rideout i sur., 2010), Lee (2009) uočava da su učenici koji su zadovoljni školom, odnosima u školi, vršnjačkim i prijateljskim odnosima skloniji održavanju jednako povezanih odnosa izvan škole. Osim u okvirima škole, adolescenti koji postižu izvrstan uspjeh također se povezuju *online* s učenicima koji postižu (pod)jednak uspjeh kao i oni jer imaju, među ostalim, zajedničke ciljeve, preokupacije i brige (Flashman, 2012). Naime, adolescenti koji njeguju *online* interakcije imaju kohezivnije i stabilnije odnose te, osim toga, sudjeluju u raznim školskim, volonterskim pa i političkim aktivnostima (Wellman i sur., 2001).

Stariji adolescenti pridaju značajniju važnost komunikaciji, raznolikim oblicima komunikacije te uporabi slenga i žargona spram učenika u srednjoj fazi adolescencije ($p < .01$). Iako se mladenački stilovi promatraju kao kratkotrajne i prolazne pojave (koji se napuštaju ulaskom u odraslu dob), ti stilovi utječu na konstrukciju, oblik i način posredovanja jezika (Eckert, 2014). *Argot*, konkretnije rječnik i način izražavanja, upućuje na razinu supkulturne posvećenosti (Brake, 1985) i stilske posebnosti (Featherstone, 2007). Nelsen i Rosenbaum

(1972) također su potvrdili razlike u uporabi slenga između adolescenata, pri čemu se stariji adolescenti češće koriste sleng terminima za alkohol, opijanje, suprotni spol i pojedince koje ne vole ili odbacuju. Stariji adolescenti, posebice adolescentice (Wolak i sur., 2003), također pridaju važnost učestalijoj *online* komunikaciji pojačavajući osjećaj prisnosti s prijateljima (Valkenburg i Peter, 2007). Naime, vršnjačke skupine, *društva* (engl. *crowds*) ili *klike* (engl. *cliques*), prema Brown i Klute (2003), Leona (1978), utjelovljuju osjećaj identiteta te pružaju mogućnost kreiranja vokabulara kojim se posreduju razni elementi osobnoga i grupnoga identiteta.

Vrijednosne orijentacije i sociodemografska obilježja

H2 Očekuju se značajne razlike između vrijednosnih orijentacija adolescenata s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

U skladu s H2 uočene su određene statistički značajne razlike između vrijednosnih orijentacija adolescenata s obzirom na sociodemografska obilježja. S obzirom na spol postoji značajna razlika u vrijednosnim orijentacijama, što je u skladu s dosadašnjim rezultatima (Beutel i Marini, 1995; Beutel i Johnson, 2004; Castiglione, Rampullo i Licciardello, 2014). Djevojke, naspram mladića, u većoj mjeri preferiraju vrijednosne orijentacije *dobrohotnost* – *univerzalizam* ($p < .001$), *tradicionalnost* – *konvencionalnost* ($p < .001$), *neovisnost* – *samoostvarenje* ($p < .001$) te *hedonizam* – *poticaj* ($p < .001$). Mladići su u većoj mjeri orijentirani na *postignuće* – *moć* ($p < .001$) te *medijsku popularnost* i *prihvaćenost* ($p < .05$). Rezultati istraživanja Schwartz i Rubel (2005) pokazuju da mladići, za razliku od djevojaka, pripisuju više važnosti vrijednosnim tipovima moć, poticaj, hedonizam, postignuće, neovisnost i samoostvarenje. Djevojke su, naprotiv, pripisivale više važnosti vrijednostima *vlastitoga odricanja*, koje obuhvaćaju vrijednosti univerzalizma i dobrohotnosti, i *zadržavanju tradicionalnih odnosa*, koji obuhvaćaju sigurnost i tradiciju. Schwartz i Rubel (2005) napominju da roditelji također utječu na različitu formaciju vrijednosti kod mladića i djevojaka, što naposljetku rezultira njegovanjem vrijednosti *moći* i *postignuća* kod mladića te njegovanjem *prosocijalnih* vrijednosti kod djevojaka. Istraživanje Beutel i Marini (1995) pokazalo je da su djevojke sklonije vrijednosnim orijentacijama *suosjećanja*, koje obuhvaćaju brigu i odgovornost za druge, i *značenja*, koju karakterizira težnja za životnom svrhom i značenjem, dok su mladići skloniji vrijednosnoj orijentaciji *materijalizma*, koja obuhvaća natjecanje i materijalni uspjeh. Rezultati istraživanja Barni i sur. (2011), Mizera i Tulviste (2012) također su pokazali da su mladići, za razliku od djevojaka, skloniji vrijednosnoj orijentaciji *postignuća*, koja obuhvaća vrijednosti ambicije, uspjeha i vjere u vlastite sposobnosti. No rezultati

istraživanja također su potvrdili značajniju potrebu djevojaka za medijskom afirmacijom i prihvaćanjem (Cipolletta, Malighetti, Cenedese i Spoto, 2020) te sklonost uređivanju slika (Dhir, Pallesen, Torsheim i Andreassen, 2016), posebice *selfie* slika, na društvenim mrežama (Döring, Reif i Poeschl, 2016).

Adolescenti čiji su očevi više ili visoke naobrazbe u najvećoj mjeri teže *postignuću i moći* ($p < .001$), a adolescenti čiji su očevi srednjoškolskoga obrazovanja značajno su skloniji *tradicionalno-konvencionalnoj* vrijednosnoj ($p < .05$). Adolescenti čije su majke više ili visoke naobrazbe pokazuju značajno veću sklonost vrijednosnim orijentacijama *postignuće i moć* ($p < .001$), *dobrohotnost i univerzalizam* ($p < .001$) te *neovisnost i samoostvarenje* ($p < .05$), dok su adolescenti čije su majke srednjoškolske i više ili visoke naobrazbe orjentiraniji na vrijednosti *hedonizma i poticaja* ($p < .05$). O utjecaju zanimanja i razine obrazovanja roditelja na vrijednosti adolescenata pisali su Pearlin i Kohn (1966), Kohn i Schooler (1969), Wright i Wright (1976), Roest i sur. (2009), Park i Lau (2015) i Matić (2018b), a rezultati ovog istraživanja djelomično su u skladu s njihovim rezultatima. Rezultati istraživanja Pearlin i Kohn (1966) pokazuju da viši socijalni status roditelja (razina obrazovanja, zanimanje i vlastita mogućnost samoostvarenja) utječe na razvoj vrijednosti *neovisnosti* u adolescenata, a niži socijalni status utječe na njegovanje vrijednosti *konformizma*. Kohn i Schooler (1969), Tudge i sur. (2000) također uočavaju da očevi koji imaju višu razinu naobrazbe i radno mjesto koje omogućuje samoinicijativu više njeguju vrijednosti neovisnosti, znatiželje, odgovornosti negoli poslušnosti, urednosti i pristojnosti kod vlastite djece. Naobrazba oca, napominju Kohn i Schooler (1969), važna je jer pruža prostor za razvoj *vrijednosti neovisnosti* ili *vrijednosti slobode, samostalnosti, vjere u vlastite sposobnosti, istraživanje i kreativnost*. Kohn, Slomczynski i Schoenbach (1986) i Matić (2018b), suprotno tomu, uočili su značajnu povezanost između razine obrazovanja majke i vrijednosti *neovisnosti* u adolescenata. Williams, Cox, Hedberg i Deci (2000) objašnjavaju da adolescenti čiji roditelji podržavaju njegov ili njezin osjećaj autonomije pridaju manju važnost financijskom uspjehu, izgledu, popularnosti i vršnjačkom odobravanju, a veću važnost osjećaju samoostvarenja i vlastitoga prihvaćanja te povezanosti sa zajednicom i drugim pojedincima. Na temelju dobivenih rezultata Tulviste i Mizera (2010) zaključuju da majke srednjoškolske, više ili visoke naobrazbe pokazuju jednaku sklonost vrijednosnim orijentacijama *neovisnosti* i *osobnoga izričaja*, no majke srednjoškolske naobrazbe, za razliku od majki više ili visoke naobrazbe, više cijene *tradicionalizam* i *moć*. Nadalje, rezultati ovog istraživanja potvrdili su zaključke Tume i Livsona (1960) da su roditelji nižega ili srednjega socioekonomskog statusa (status podrazumijeva razinu obrazovanja roditelja, zanimanje i materijalna primanja) skloniji odgajati djecu prema *tradicionalno-konvencionalnim* vrijednostima, s naglaskom na konformizmu. Roditelji su pritom

skloniji isticati važnost pristojnosti i uvažavanja autoriteta. Naprotiv, roditelji višega socioekonomskog statusa cijene materijalni status, akademsko postignuće i odabir profesije koja omogućuje održavanje ili poboljšanje trenutalnoga socijalnog statusa. Roditelji odgajaju adolescente u skladu sa spomenutim vrijednostima te su stoga njihova djeca sklonija izraziti mišljenja, suprotstaviti se autoritetu i težiti neovisnosti.

Nadalje, adolescenti čiji roditelji zarađuju više od 10.000 kn mjesečno pokazuju značajno veću sklonost *postignuću i moći* ($p < .001$), *neovisnosti i samoostvarenju* ($p < .001$), *hedonizmu i poticaju* ($p < .001$) te *medijskoj popularnosti i prihvaćenosti* ($p < .05$), dok su adolescenti čiji roditelji imaju primanja od 5.001 do 10.000 orjentiraniji na *dobrohotnost i univerzalizam* ($p < .01$). Spomenuti rezultati u kontrastu su s rezultatima istraživanja Kasser (2002), Kasser, Koestner i Lekes (2002), koji napominju da su adolescenti koji odrastaju u obitelji sa slabijim socioekonomskim prilikama manje skloni vrijednostima *neovisnosti, samoostvarenja, autonomije*, a više materijalističkim vrijednostima poput *financijske sigurnosti, utjecaja i želja za impresioniranjem drugih*. Analizirajući utjecaj socijalizacijskih čimbenika na razvoj vrijednosne orijentacije *materijalizma*, Ahuvia i Wong (2002) objašnjavaju da se materijalističke vrijednosti uče interakcijom sa socijalizacijskim čimbenicima. Naime, pojedinac komunikacijom sa spomenutim čimbenicima dobiva informacije na kognitivnoj razini (engl. *cognitive information*) o poželjnim ili cijenjenim vrijednostima materijalizma te u procesu internalizacije kreira osobne vrijednosti materijalizma. Zanimljivo, Inglehart i Baker (2000), Inglehart i Welzel (2005) napominju da su pojedinci koji odrastaju u boljim socioekonomskim uvjetima ili gospodarski razvijenim društvima orjentiraniji na *postmaterijalističke* vrijednosti, poput slobode mišljenja, individualizacije i samoupravljanja, humanosti, okoliša, stava o novcu, spram onih koji odrastaju u slabijim socioekonomskim uvjetima. Naime, oni koji odrastaju u slabijim socioekonomskim uvjetima ili slabije gospodarski razvijenim društvima nemaju sigurnost i slobodu koja podriva razvoj *postmaterijalističkih* vrijednosti, već *materijalističkih* vrijednosti poput poretka, mira, stabilnosti, sigurnosti, financijskoga rasta, materijalnoga postignuća i ugleda. Gecas i Seff (1990), Marks (1997), Schwartz (2006), Ting i Chiu (2000) ističu da, osim procesa socijalizacije s roditeljima, individualni čimbenici poput osobne naobrazbe, razine obrazovanja roditelja i socioekonomske sigurnosti snažno utječu na transmisiju i oblikovanje vrijednosti adolescenata. Za razliku od spomenutoga zaključka, Godinho, Araújo, Barros i Ramos (2014), Faltýnková, Blinka, Ševčíková i Husarova (2020) uočavaju da su adolescenti koji žive u necjelovitim obiteljima ili čiji su roditelji niže naobrazbe i financijskih primanja izloženi riziku od pretjerane eksponiranosti medijskim sadržajima i utjecajima.

Adolescenti iz cjelovitih obitelji u odnosu na adolescente koji odrastaju u necjelovitim obiteljima pokazuju značajno veću sklonosti *tradicionalno-konvencionalnoj* orijentaciji ($p < .001$). Proučavajući vrijednosti u obitelji, Janković (1998) napominje da se na vrijednosnome kontinuumu obitelj nalazi između *tradicionalno patrijarhalne* i *moderne – egalitarne* vrijednosne orijentacije. Iako svaka obitelj ima svoje specifične norme i vrijednosti koje se eksplicitno ili implicitno posreduju, obitelj čini jedan dio ekološkoga sustava kojemu pripada i pod čijim je utjecajem (Bronfenbrenner, 1994). Naime, Schwartz (2012) uočava da svaka primarna skupina ili obitelj unutar istraživanih kultura ima određeni skup manje ili više poželjnih vrijednosnih prioriteta. Pritom svaki primarni socijalizacijski agens ili čimbenik obeshrabruje kod djece i mladih one vrijednosti koje bi narušavale šire društveno funkcioniranje. Vrijednosti *dobrohotnosti* oblikuju se, pojačavaju i ponavljaju u svrhu očuvanja pozitivnih i kooperativnih obiteljskih, a zatim društvenih odnosa. Nakon *dobrohotnosti* slijede vrijednosti *univerzalizma*, koje također pridonose izgradnji, očuvanju i poštivanju socijalnih odnosa i ljudi izvan primarne socijalizacijske skupin, obitelji. Nakon njih slijede vrijednosti *sigurnosti*, *konformizma* i *tradicionalizma* koje pridonose društvenom preživljavanju te njegovanju društvene ili grupne solidarnosti. Iako mogu postojati razlike između adolescenata s obzirom na obiteljsku strukturu (Rosnati, Barni i Uglia, 2014), vrijednosti adolescenata mogu također biti produkt roditeljskoga odgojnog stila (Martinez i sur., 2020; Rohan i Zanna, 1996; Schönflug, 2001). Osim toga, spomenuti rezultati mogu biti posljedica transmisije vrijednosti između roditelja i djece (Barni i sur., 2011; Roest i sur., 2009) ili adolescentove adekvatne procjene i imitacije roditeljskih vrijednosti (Knafo i Schwartz, 2003; Rohan i Zanna, 1996).

S obzirom na mjesto stanovanja adolescenti pokazuju različite sklonosti vrijednosnim orijentacijama. Naime, adolescenti iz urbanih sredina skloniji su *dobrohotnosti* i *univerzalizmu* ($p = .001$), *postignuću* i *moći* ($p < .001$), *neovisnosti* i *samoostvarenju* ($p < .01$) i *hedonizmu* i *poticaju* ($p = .001$), dok adolescenti iz ruralnih sredina pokazuju veću sklonost *tradicionalno-konvencionalnoj* orijentaciji ($p < .001$). Rezultati ovog istraživanja djelomično su u skladu s istraživanjem Kaur i Kang (2016). Naime, rezultati pokazuju da su mladići u urbanim sredinama, za razliku od mladića u ruralnim sredinama, skloniji *socijalnoj vrijednosnoj orijentaciji*, odnosno dobrohotnosti, humanosti, ljubavi i empatiji prema drugima, žrtvovanju vlastitih potreba u svrhu pomaganja potrebitima te *demokratskoj vrijednosnoj orijentaciji*, koja podrazumijeva jednakost, poštivanje, uvažavanje različitosti te dostojanstven pristup svakom pojedincu. Mladići su u ruralnim sredinama skloniji vrijednosnoj orijentaciji *moći*, koja podrazumijeva želju za vladanjem, vodstvom i poslom koji pruža priliku za bivanje autoritetom,

i vrijednosnoj orijentaciji *zdravlja* ili brige za tijelo. Djevojke su u urbanim sredinama, za razliku od onih u ruralnim sredinama, bile sklonije *socijalnoj* i *demokratskoj* vrijednosnoj orijentaciji, ali i *ekonomskoj* vrijednosnoj orijentaciji. Djevojku su, jednako kao i mladići, u ruralnim sredinama sklonije vrijednosnim orijentacijama *moći* i *zdravlja*. Spomenuti rezultati pokazuju da su vrijednosti adolescenata, uz ostale socijalizacijske čimbenike, pod utjecajem sociokulturnoga konteksta (Boehnke, 2001; Liem i sur., 2012). Dubrov i Tatarko (2018), Zharova (2010) ističu da je u ruralnim sredinama briga o voljenima ili članovima obitelji izraženija jer je, za razliku od urbanih sredina, socijalna i zdravstvena zaštita slabije izražena. Osim toga, Zharova (2010) napominje da se norme i pravila ponašanja u ruralnim sredinama često prenose s naraštaja na naraštaj, pri čemu čine nepisana pravila kojih se mladi pridržavaju. Narav odnosa i učestalost kontakta drukčija je u ruralnim sredinama jer članovi obitelji provode vrijeme u zajedničkim aktivnostima zbog manjka organiziranih aktivnosti za mlade. Osim toga, njeguju se rodbinske veze, briga za članove zajednice te tradicionalni običaji. U urbanim sredinama izraženija je orijentiranost na individualističke vrijednosti, pravila su često fluidnija, odnosi nestalniji, a promjene u obrascima ponašanja mladih ne izazivaju jednako snažnu reakciju kao u manjima sredinama. Rezultati istraživanja Dubrov i Tatarko (2018) također upućuju na snažniju orijentiranost adolescenata iz urbanih sredina na vrijednosti *otvorenosti za promjene* (neovisnost i poticaj), *vlastitom probitku* (postignuće i moć) i *vlastitoga odricanja* (univerzalizam i dobrohotnost). Nadalje, uočena je viša razina transmisije spomenutih vrijednosti između roditelja i adolescenata koji žive u urbanim sredinama (od onih u ruralnim).

Skлонost vrijednosnim orijentacijama značajno se razlikuje kod adolescenata različitoga općeg školskog uspjeha. Adolescenti izvrsnoga općeg uspjeha u značajno većoj mjeri pokazuju sklonost *dobrohotnosti* i *univerzalizmu* ($p < .001$), *tradicionalnosti* i *konvencionalnosti* ($p < .001$) te *neovisnosti* i *samoostvarenju* ($p < .001$). Istraživanja povezanosti školskoga postignuća i vrijednosti upućuju na (ograničenu) motivacijsku vrijednost ocjena i recipročan odnos između vrijednosnih orijentacija i ocjena (Salili, Chiu i Hong, 2001; Eccles i Wigfield, 2002; Fries, Schmid i Hofer, 2007; Hofer i sur., 2007). Naime, ocjene mogu utjecati na osjećaj samopouzdanja, autonomije i postignuća te izazvati potrebu za prilagođavanjem u svrhu ostvarivanja značajnih školskih rezultata (Pulfrey, Buchs i Butera, 2011). Radi dodatnoga promišljanja potrebno je spomenuti rezultate istraživanja Vlah i sur. (2011b) provedenoga u srednjim strukovnim školama. Naime, autori uočavaju potencijalni odnos između razine samoaktualizacije i potrebe za uvažavanjem i poštivanjem konvencija i tradicionalno nametnutih zahtjeva koji rezultiraju konformizmom učenika. Iako autori ističu nužnost dodatne

analize te pretpostavke, u ovome istraživanju uočena je sklonost izvrsnih učenika vrijednostima *tradicionalnosti i konvencionalnosti, neovisnosti i samoostvarenja*.

Nadalje, adolescenti dovoljnoga i dobroga općeg uspjeha u najvećoj mjeri teže *medijskoj popularnosti i prihvaćenosti* ($p = .001$), a rezultati istraživanja Fitzpatrick, Burkhalter i Asbridge (2019), Kim i sur. (2017), Li (2017) upućuju na povezanost uporabe društvenih medija i slabijega školskog uspjeha. Iako postoje oprječne teze o utjecaju medija na akademski uspjeh, odnosno redukcijskoj i stimulacijskoj ulozi medija na adolescente, istraživanja upućuju na negativnu povezanost višesatnoga provođenja vremena na društvenim mrežama i školskoga uspjeha (Kim i So, 2012; Sampasa-Kanyinga, Chaput i Hamilton, 2019). Mediji, ističe Kellner (1995:1), kao snažan socijalizacijski čimbenik oblikuju mladenačko viđenje svijeta, *selfa* te osobnih i društvenih vrijednosti definiranjem onoga “što je dobro ili loše, pozitivno ili negativno, moralno/dobro ili zlo”. Adolescenti učvršćuju vrijednosti *medijske afirmacije* jer dobivaju potrebnu afirmaciju i odobravanje vršnjaka, prijatelja i pratitelja na društvenim mrežama.

S obzirom na dob, mlađi adolescenti (srednja adolescencija) skloniji su *dobrohotnosti i univerzalizmu* ($p = .001$), *tradicionalnosti i konvencionalnosti* ($p = .001$) i *neovisnosti i samoostvarenju* ($p = .01$), dok su stariji adolescenti vrijednosno orijentirani na *postignuće i moć* ($p = .001$) te *medijsku popularnost i prihvaćenost* ($p = .05$). Vrijednosni se prioriteti, ističu Döring, Daniel i KnafoNoam (2016), Daniel i Benish-Weisman (2018), Gouveia i sur. (2015), Mizera i Tulviste (2012), mijenjaju u procesu odrastanja. Naime, koristeći se istom tipologijom kao i Schwartz (1992, 1994), autori primjećuju slabljenje vrijednosti *zadržavanja tradicionalnih odnosa*, kojima pripadaju vrijednosne orijentacije *sigurnost, konformizam i tradicija*, te jačanje sklonosti vrijednostima *otvorenosti za promjene*, kojima pripadaju vrijednosni tipovi *neovisnost i poticaj*. Vrijednosnoj razini *zadržavanja tradicionalnih odnosa* pripadaju poslušnost, poniznost, pristojnost, sigurnost, održavanje tradicije i stabilnosti, dok vrijednosnoj razini *otvorenosti za promjene* pripadaju sloboda djelovanja, promišljanja te vrijednosti nezavisnosti i poticaja (Schwartz, 1992, 1994). Odabir određenih vrijednosti mijenja se u skladu s razvojnim zadacima u adolescenciji, pojašnjavaju Steinberg (2013) i Döring, Daniel i Knafo-Noam (2016). Naime, u pozadini adolescentove orijentiranosti na vrijednosti *otvorenosti za promjene* može biti njegova potreba za istraživanjem i autonomijom. Osim toga, razdoblje adolescencije obilježeno je intenzivnom izgradnjom identiteta, a pritom adolescent propitkuje tko je i kako se uklopiti (Pfeifer i Berkman, 2018; Sebastian, Burnett i Blakemore, 2008). Osim težnje za autentičnošću, adolescent istražuje i propitkuje te donosi (riskantnije)

odluke u svrhu uklapanja u vršnjačku skupinu i šire društvo. Nadalje, u razdoblju kasne adolescencije on intenzivnije promišlja o tome tko je i tko želi biti te češće prednost daje realnosti spram fantazije (koja mu je bliža u srednjoj adolescenciji). Osim toga, jačanje sklonosti *vrijednostima vlastitoga probitka*, kojima pripadaju vrijednosni tipovi *postignuće* i *moć*, može također biti rezultat promišljanja o budućnosti i postavljanja profesionalnih ciljeva (Elliott i Feldman, 1990; Neinstein, 2002; Smetana, 2011). Također je važno istaknuti rezultate istraživanja provedenoga 1986. i 1999. godine na uzorku mladih između 15 i 29 godina, u kojemu Radin (2002) tada uočava jačanje sklonosti vrijednosnim orijentacijama *materijalni položaj*, *privatnost* i *samosvojnost*, *profesionalni uspjeh* i *dokoličarenje*. Rezultati istraživanja Barker (2009) i Cipolletta (2020) također upućuju na potrebu adolescenata za afirmacijom te na potrebu da budu prihvaćeni od vršnjaka, prijatelja i pratitelja na društvenim mrežama. Naime, spomenuta istraživanja pokazuju da adolescentov osjećaj prihvaćanja varira ovisno o broju pritisnutih ikona *sviđa mi se* ili *ne sviđa mi se* na *Instagramu* i *Facebooku*.

Odnos između sociodemografskih značajki i stilova provođenja slobodnoga vremena adolescenata

H3 Očekuju se značajne razlike između stilova provođenja slobodnoga vremena adolescenata s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

Statistička je značajnost evidentna u gotovo svim stilovima provođenja slobodnoga vremena, čime se potvrđuje H3. U skladu s rezultatima prethodnih istraživanja (Fitzgerald i sur., 1995; Garton i Pratt, 1991; Garton i sur., 2004; Videnović i sur., 2010) postoje statistički značajne spolne razlike u odabiru i posredovanju stilova slobodnoga vremena. Djevojke su sklonije *besposličarsko-dokonom stilu* ($p < .001$), odnosno provođenju vremena u izležavanju, praćenju raznih medija te boravljenju u trgovačkim centrima. U navedenim istraživanjima postoje raznoliki podatci o zastupljenosti spolova u spomenutom stilu (Bartko i Eccles, 2003; De Bruyn i Cillessen, 2008; Lenhart, 2012). Djevojke provode vrijeme u socijalizaciji s drugim pojedincima u okvirima obiteljskoga doma, razgovorima putem raznih elektroničkih medija ili u kupnji, a mladići češće provode vrijeme u izlascima i sportu (Videnović i sur., 2010). No Bartko i Eccles (2003) uočavaju da mladići mogu pasivno provoditi svoje vrijeme, pri čemu uočavaju vrlo nisku razinu participacije i uključenosti u posredovanju organiziranoga, aktivnoga i strukturiranoga slobodnovremenskog stila. No važno je istaknuti da djevojke pokazuju snažniju sklonost boravljenju u trgovačkim centrima i kupnji, što potencijalno

proizlazi iz pritiska da održe imidž i status unutar vršnjačkih skupina (Croghan i sur., 2006) ili potrebe za praćenjem trendova (Ha i Park, 2011; Moran i sur., 2017). Rezultati ovog istraživanja potvrđuju orijentiranost djevojaka na *obiteljski stil* ($p < .001$), odnosno djevojke provode više vremena u obiteljskome prostoru ili s članovima obitelji vodeći brigu o braći i sestrama ili obavljajući kućanske poslove (Barnes i sur., 2007). Djevojke su potencijalno privrženije obitelji, ali i roditelji mogu biti skloniji restrikcijama i kontroli jer su djevojke ranjiva skupina, kojoj je potrebna zaštita (Cota-Robles i Gamble, 2006). Djevojke su također sklonije *turbofolk i narodnjačkom stilu* ($p < .001$), koji je obilježen *dobrom zabavom* uz turbofolk ili narodnu glazbu, tj. popraćen je razbijanjem časa, penjanjem na stol, stolicu ili ostajanjem uz vlastiti stol, druženjem s ekipom i pjevanjem. Iako rezultati spomenutih istraživanja istakođer potvrđuju orijentiranost adolescentica na taj stil (Krolo i sur., 2015), važno je napomenuti da narodna glazba nosi univerzalne teme poput prvih zaljublivanja, prijekida, prijateljstava, koja se općenito obraća mladima i njeguje *kult mladosti* (Kronja, 1999). No važno je istaknuti da *turbofolk* ili *neofolk* kultura slavi hedonizam, bogatstvo, kulturu potrošnje i *kič*, pri čemu ženska figura zadobiva status na temelju atraktivnosti i poželjnosti koju izaziva unutar (muškoga) društva (Kronja, 2004). No djevojke su također orjentiranije na *intelektualni i društveno angažirani stil* ($p < .001$) i *stvaralačko-umjetnički stil* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$). U skladu sa spomenutim istraživanjima (Garton i Pratt, 1991; Passmore i French, 2001; Zeijl, i sur., 2001) djevojke pokazuju snažniju sklonost čitanju, odlascima u muzej, knjižnicu, galeriju i kazalište te su snažnije posvećene kreativnim oblicima ekspresije. Osim toga, djevojke pokazuju snažniju tendenciju sudjelovanja u volonterskim i drugim udrugama i organizacijama (Bartko i Eccles, 2003). Djevojke su, ističu Zeijl i sur. (2001), sklonije kreiranju *slobodnovremenskoga kapitala* (engl. *leisure capital*), koji nastaje na osnovi odabranih kulturnih aktivnosti, a poslije se očituje u visokim akademskim rezultatima, usavršenim kompetencijama te razvoju ambicije.

Mladići su skloniji *sportskom stilu* ($p < .001$) i *navijačkom stilu* ($p < .001$), što je u skladu s prijašnjim istraživanjima o zastupljenosti mladića u području sporta (Eccles i Harold, 1991; Gibbons i sur., 1997; Lalić, 1993; Videnović i sur., 2010). Spomenuti stilovi slobodnoga vremena potencijalno zrcale stereotipne diferencijacije u načinima provođenja slobodnoga vremena (Gibbons i sur., 1997). Djevojke postupno, putem primarnih i sekundarnih socijalizacijskih čimbenika, dobivaju (ne)posredno informaciju o snažnijim atletskim sposobnostima suprotnoga spola kreirajući svijest o vlastitim slabijim sportskim kompetencijama. Takvo stereotipno viđenje učvršćuje se u osnovnoj školi i ostaje prisutno u

srednjoškolskoj dobi (Eccles i Harold, 1991). Iako se povećala zastupljenost djevojaka u navijačkim skupinama i sportu (posebice nogometu, Perasović i Mustapić, 2013), spomenuti prostor i dalje služi kao mjesto izražavanja muškosti, natjecanja, rivalstva, časti, identifikacije, teritorija i animoziteta (Perasović i Bartoluci, 2007). Iako se spomenute temeljne karakteristike zadržavaju, vanjska i ina simbolička obilježja i strukture te sami akteri mijenjaju se, a pritom i supkulturni stil *nogometnoga huligana*. Mladići su također orijentiraniji na *medijski angažirani stil* ($p < .001$) provođenja slobodnoga vremena (De Bruyn i Cillessen, 2008; Garton i sur., 2004; Fitzgerald i sur., 1995) te provode mnogo više vremena prateći medijske sadržaje od djevojaka. Iako je virtualni prostor mjesto u kojemu mladi mogu kreirati i pronalaziti prilike za oblikovanje i posredovanje identiteta, Bryce (2001) napominje da *društveni identifikatori* poput spola, dobi i rase utječu na dostupnost interneta i iskustvo na medijskim platformama i u virtualnim zajednicama, što potencijalno objašnjava zastupljenost muškog spola u spomenutom stilu.

Adolescenti čiji su očevi više ili visoke naobrazbe najviše su orijentirani na *intelektualno i društveno angažirani stil* ($p < .001$), koji obuhvaća čitanje, posjećivanje galerija, kazališta, muzeja i kina, sudjelovanje u političkim aktivnostima, tečajevima, organizacijama za mlade te bavljenje humanitarnim radom, i *stvaralačko-umjetnički stil* ($p < .001$), koji se odnosi na stvaralaštvo, izradu rukotvorina, hobije, snimanje i fotografiranje, učenje i istraživanje te sviranje glazbenih instrumenata. Adolescenti čije su majke više ili visoke naobrazbe također su orijentirani na *intelektualni i društveno angažirani stil* ($p < .01$) i *stvaralačko-umjetnički stil* ($p = .001$), što pokazuje da viša razina obrazovanja majke utječe na sviranje, hobije, snimanje, čitanje knjiga, pohađanje tribina i predavanja, posjećivanje kina, kazališta i umjetničkih galerija, sudjelovanje u političkim aktivnostima i radu organizacija mladih te bavljenje humanitarnim radom i volontiranjem. Odnos između višega obiteljskog statusa i *elitnoga kulturnoga* obrasca također je uočen u istraživanju Ilišin (2007) jer viši status češće omogućuje pristup sadržajima elitne kulture. Istraživanje Bartko i Eccles (2003) također potvrđuje da visoka razina roditeljskoga obrazovanja utječe na orijentiranost mladih na uključivanje u organizirane, strukturirane te akademski orijentirane aktivnosti. Uz visoku razinu obrazovanja, svakodnevne sportske i prehrambene navike roditelja mogu motivirati adolescenta na snažniju orijentiranost na *sportski stil* ($p < .001$), što je u skladu s prijašnjim spoznajama (Fawcett, 2007). Naime, potičući djecu na uključivanje u organizirane aktivnosti, roditelji ih usmjeravaju razvojnog putanjom (engl. *developmental trajectory*), koja pripada roditeljskom statusu i sociokulturnom okružju (Van der Eecken i sur., 2020).

Zanimljivo, adolescenti čije su majke obrazovanije skloniji su druženjima s prijateljima, odlascima u klubove, kafiće, tulumе i kartaškim igrama ili *hedonističkom stilu* od adolescenata čiji su očevi visokoobrazovani ($p < .01$), što su također uočili Stepanović i sur. (2009). Osim toga, skloniji su *besposličarsko-dokonom stilu* ($p < .05$) i *medijski angažiranom stilu* ($p < .01$), što upućuje na njihovu ulogu intenzivnoga potrošača kulture, pri čemu pasivno konzumiraju sadržaje (Fawcett, 2007). Usto te sklonosti prati tendencija *neorganiziranim* stilovima, koje karakteriziraju ležerne aktivnosti, a mladi ih odabiru jer su lišeni roditeljskoga nadzora (Zeijl i sur., 2001). Nasuprot tomu, Van der Eecken i sur. (2020) uočavaju da visokoobrazovani roditelji potiču mlade na upisivanje ili uključivanje u organizirane aktivnosti, a niže obrazovani roditelji ne nameću im aktivnosti u kojima je izražena jasna struktura.

Rezultati potvrđuju tezu Hendry i sur. (2005) o prisutnosti društvenih filtara poput dobi, spola, prihoda i obrazovanja, koji posredno ili neposredno utječu na odabir slobodnovremenskih aktivnosti ili općenito stila. Adolescenti čiji su očevi niskoobrazovani (NKV ili KV) najviše su orijentirani na *obiteljski stil* ($p < .05$), *navijački stil* ($p < .01$) i *turbofolk – narodni stil* ($p < .05$) provođenja slobodnoga vremena. Orijehtiranost na *obiteljski stil* ($p < .05$) također je uočena u *tradicionalno-obiteljskom tipu* (Tomić-Koludrović i Leburčić, 2002), koji je skloniji slušanju, posvećen je obitelji i starijima. Odnos između niže razine obrazovanja oca i orijentiranosti adolescenata na *turbofolk i narodnjački stil* ($p < .05$) u skladu je s *ruralnim obrascem* provođenja slobodnoga vremena (Ilišin, 2002, 2007) te *tradicionalno-konvencionalnom* kulturnom potrošnjom (Tonković i sur., 2014). Tonković i sur. (2014) uočavaju povezanost kulturnih preferencija mladih i obiteljske pozadine u održavanju *tradicionalno-konvencionalnoga* klastera, a to upućuje na izostanak utjecaja drugih, sekundarnih izvora socijalizacije, koji bi obrazovali i učinili dostupnim druge oblike kulturnih praksi (osim turbofolk i narodnjačkoga stila). Iako odnos između niže razine obrazovanja oca i *navijačkoga* stila adolescenta upućuje na klasnu determiniranost ili povezanost s *roditeljskom kulturom* (Cohen, 1972; Hall i Jefferson, 1976; Cohen i Avrahami, 2005), adolescenti su također potencijalno orijentirani na *navijački stil* ($p < .01$) jer su tijekom odrastanja provodili vrijeme s ocem na utakmicama ili pratili natjecanja, lige ili prvenstva zajedno, u krugu obiteljskoga doma. Naime, Redhead (1997) ističe da su se očevi i djeca, i to gotovo uvijek sinovi, povezivali na utakmicama ili gledajući i komentirajući te utakmice zajedno. Iako u hrvatskom kontekstu sa zadržkom uzimamo klasni determinizam koji je prisutan u britanskoj sociološkoj tradiciji (Perasović, 2002), rezultati upućuju na prisutnost odnosa između navijačkoga stila i *roditeljske* kulture: odlascima na utakmice, gostovanjima, paljenjem baklji i

provođenjem vremena s ekipom slave se vrijednosti *roditeljske* kulture poput recipročnosti, ideala muškosti, teškoga i napornoga rada te solidarnosti (Perasović i Mustapić, 2013).

Adolescenti čije su majke niže naobrazbe (NKV ili KV) pokazuju najviše sklonosti *obiteljskome stilu* ($p < .05$) te *turbofolk i narodnjačkome stilu* ($p < .01$), dok adolescenti srednjoškolski obrazovanih majki preferiraju *navijački stil* ($p < .01$). Odnos između *turbofolk i narodnjačkoga stila* ($p < .01$) i niže naobrazbe majke (NKV ili KV) upućuje na važnost obrazovanja roditelja kao prediktora kulturne potrošnje adolescenata (Tonković i sur., 2014). Cvetičanin i sur. (2012) također uočavaju da se niža razina obrazovanja povezuje s *narodnom kulturnom praksom* (engl. *folklore cultural practices*). Osim toga, adolescenti čije su majke niže naobrazbe pokazuju snažniju sklonost *obiteljskom stilu* ($p < .05$) ili, najbliže, *obiteljskom obrascu*, koji je uočen u istraživanju Ilišin (2007). Ilišin (2007) upozorava na ulogu tradicionalizma i patrijarhata u navedenom obrascu jer se obiteljske uloge i dalje raspodjeljuju (a žena vodi brigu o kućanstvu). Orijentiranost adolescenata na *navijački stil* ($p < .01$) potvrđuje spoznaje o odnosu između *roditeljske kulture* i *navijačkoga stila* (Cohen, 1972; Hall i Jefferson, 1976; Cohen i Avrahami, 2005). Zanimljivo, prisutnost *navijačkoga i obiteljskoga stila* ($p < .05$) u ovome radu podsjeća na lik *majke vezane uz kuću* (engl. *housebound mother*) (Cohen, 1972). Dakle, otac bi vodio brigu o primanjima, dok bi majka odgajala djecu, brinula se za njih i posvetila se u potpunosti ulozi majke i domaćice. Odrastajući, mladići u interakciji s očevima, ujacima, drugim odraslim muškarcima, a zatim vršnjacima, dokazuju svoju zrelost i muškost distancirajući se od bilo koje feminizirajuće sile ili karakterne crte, uz duboko poštovanje prema majci tijekom odrastanja. No važno je istaknuti da je odnos između *navijačkoga stila* mladih i razine obrazovanja majki uočen kod majki koje su srednjoškolski obrazovane za razliku od odnosa između razine obrazovanja očeva i *navijačkoga stila* mladih.

Postoje statistički značajne razlike u određenim stilovima provođenja slobodnoga vremena u odnosu na uvjete odrastanja. Naime, adolescenti u cjelovitom obitelji pokazuju veću sklonost *besposličarsko-dokonom stilu* ($p < .05$), *obiteljskom stilu* ($p < .001$), *sportskom stilu* ($p < .001$) i *navijačkom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$) u odnosu na adolescente koji odrastaju u necjelovitim obiteljima. Sklonost adolescenata *obiteljskom stilu* provođenja slobodnoga vremena potvrđuje važnost obitelji kao primarnoga uzora u strukturiranju slobodnoga vremena (Hendry, 1983; Garton, i sur., 2004). Naime, prema modelu *jezgre i ravnoteže* članovi obitelji odabiru slobodnovremenske aktivnosti *jezgre* u svrhu zadovoljavanja potrebe prisnosti i osjećaja kohezivnosti, a aktivnosti *ravnoteže* u svrhu zadovoljavanja potrebe za izazovima, promjenom aktivnosti ili odmorom (Zabriskie i Kay,

2013). Adolescentima i ostalim članovima obitelji potrebne su aktivnosti koje pripadaju objema skupinama (*ravnoteži i jezgri*) te je stoga očekivana orijentiranost adolescenata na *besposličarsko-dokoni stil*. Suprotno tomu, prijašnja istraživanja (Wight i sur., 2009) upućivala su na povezanost uvjeta odrastanja u necjelovitim obiteljima s učestalosti korištenja medijima, izostankom učenja te provođenjem vremena s obitelji. Sklonost adolescenata *besposličarsko-dokonom stilu* ($p < .05$) uočena je u istraživanju Mlinarević i sur. (2007) i naziva je se *orijentacijom na dokoličarenje*, koja je najzastupljenija orijentacija i podrazumijeva spavanje i izležavanje, razgledavanje izloga, kupnju i praćenje medija. Istraživanje Rađe (2010) također potvrđuje značajno praćenje medija među srednjoškolcima, pri čemu mladi primarno odabiru medije u svrhu gledanja televizije, slušanja glazbe, zatim igranja, čitanja i učenja. No također je uočena orijentiranost na *sportski stil* ($p < .001$), koja se odnosi na aktivno i rekreativno bavljenje sportom, sudjelovanje u sportskim izvannastavnim aktivnostima te posjećivanje teretana. *Sportski stil* spominje se i u drugim radovima kao *sportsko-rekreativni stil* (Mlinarević i Gajger, 2010), *sportski obrazac* (Ilišin, 2007) ili *orijentacija na sport* (Mlinarević i sur., 2007). Tijekom odrastanja roditelji potiču djecu na rekreativno ili aktivno bavljenje sportom uključivanjem u sportske izvannastavne aktivnosti u školi ili upisivanjem u određeni sportski klub. Osim toga, članovi obitelji često provode zajedničke trenutke baveći se nekom vrstom sportske aktivnosti (vožnja biciklom, rolanje) tijekom djetinjstva, a bavljenje pojedinim aktivnostima može prerasti u rutinu ili *sportski stil* (Mahoney i sur., 2006) u razdoblju adolescencije.

Adolescenti koji žive u cjelovitim obiteljima skloniji su odlascima na utakmice i gostovanja, druženjima s ekipom, paljenju bengalki, skandiranju ili *navijačkom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$). Uzevši u obzir ostale rezultate ovoga rada, odnosno uočen odnos *roditeljske* kulture i navijačkoga stila (Cohen, 1972; Hall i Jefferson, 1976) te povezanost niže i srednjoškolske razine obrazovanja oca i majke i navijačkog stila, orijentiranost adolescenata na *navijački stil* provođenja slobodnoga vremena u cjelovitim obiteljima nije neočekivana. Primjerice, Mustapić i Perasović (2020) na primjeru *Ultrasa* uočavaju da su mladići krenuli na utakmice na inicijativu starijega člana obitelji, a Redhead (1997), Cohen i Avrahami (2005) upućuju na važnost vremena koje očevi i sinovi provode zajedno gledajući utakmice. Iako se često supkulturni stilovi razmatraju kroz prizmu otpora (ili kao način udaljavanja od roditeljske kulture) ili kao mjesto frustracije i rasprava u adolescenciji, stariji ispitanici u istraživanju Mustapić i Perasović (2020) napominju kako je, unatoč svemu, obitelj na prvome mjestu.

Adolescenti iz urbanih sredina skloniji su *besposličarsko-dokonom* stilu ($p < .001$), *sportskom stilu* ($p < .001$) i *hedonističkom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .01$). Sklonost adolescenata iz urbanih sredina *hedonističkom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .01$) u skladu je sa sve prisutnijim *urbanim* obrascem (Demant i Østergaard, 2007; Ilišin, 2002, 2007) koji podrazumijeva sve aktivnosti *izlaska iz kuće*. Zbog raširenosti kafića, kladionica i drugih sadržaja lake zabave to je obrazac koji gotovo podjednako pripada i urbanom i ruralnom prostoru (Ilišin, 2007). No Roberts (2012) napominje kako hedonistički stil življenja konotira viši status, posebice viša financijska primanja jer je u urbanim sredinama veća koncentracija noćnih klubova, kafića, restorana i kladionica, a potpuna participacija u tom stilu zahtijeva financijska sredstva i dostupnost spomenutih sadržaja, koja je tipična za urbane sredinane. Adolescenti su u urbanim sredinama također skloniji izležavanju, izbjegavanju aktivnosti, slušanju glazbe, gledanju televizije, čitanju časopisa, telefoniranju, *surfanju* ili boravljenju na internetskim kanalima i stranicama ili *besposličarsko-dokonom* stilu ($p < .001$). Spomenuti su rezultati najbliži profilu *neprilagođenost i dosada te dokoličarenje, potrošnja i pomodarstvo* (Fulgosi i Radin, 1982). Mladi su u urbanim sredinama, za razliku od onih u ruralnim sredinama, izloženi brojnim medijskim i drugim sadržajima, a spomenuta orijentiranost na *besposlicu* i *dokonost* preispituje strukturiranost, organiziranost i svrhovitost njihova načina provođenja slobodnoga vremena (Spaeth, i sur., 2015). Iako su *izazovi* dostupni u urbanim sredinama, nedostatak *svijesti* o vlastitome slobodnom vremenu i *dosada* potencijalno upućuju na izostanak potrebnih iskustvenih sadržaja koji mogu biti mentalno stimulativni, svrhoviti, kreativni i inspirativni (Caldwell i sur., 1992; Barnett, 2005). Istodobno aktivnosti koje pripadaju somenutom stilu, ako nisu ukorijenjene u rutinu adolescenta, služe u svrhu odmora, obnavljanja ili uspostavljanja snage. Osim *besposličarsko-dokonog*, adolescenti su u urbanim sredinama također skloniji *sportskom stilu* ($p < .001$), odnosno aktivnostima poput rekreativnoga (trčanje, rolanje, plivanje, vježbanje) i aktivnoga (određeni klubovi) bavljenja sportom, odlazaka u teretanu i fitness centre i sudjelovanja u izvannastavnim školskim aktivnostima, jer su navedeni prostori i sadržaji tipični za urbana i frekventna mjesta. Također, te su aktivnosti manje dostupne adolescentima u ruralnim sredinama ili zahtijevaju značajni vremenski angažman od adolescenata koji žive u udaljenim ruralnim mjestima (Pavlova i Silbereisen, 2015; Mahoney i sur., 2006).

Adolescenti iz ruralnih sredina skloniji su *obiteljskom stilu* ($p < .001$), *navijačkom stilu* ($p < .001$) te *turbofolk* i *narodnjačkom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$). Sklonost adolescenata *turbofolk* i *narodnjačkom stilu* u ruralnim sredinama evidentirana je i u drugim istraživanjima (Dragičević-Šešić, 1988; Kronja, 2001). U ruralnim sredinama *turbofolk*

i narodnjački stil održava se zbog njegove općenite raširenosti, glazbenih preferencija roditelja i ostalih članova obitelji, izostanka dostupnih sadržaja, mjesta te utjecaja glazbenoga ukusa vršnjaka (Baker, 2007; Ilišin, 2007; Šulentić Begić i Begić, 2013; Čvoro; 2014). Društvene, tehnološke i gospodarske promjene ostavile su trag na manjim, ruralnim i većim, urbanim zajednicama te su utjecale na dinamiku i iskustvo odrastanja mladih. Ta se dinamika zrcali u ukupnosti iskustava i dostupnih prilika te kreira razlike u stilskim odabirima, kulturi i partikularnosti življenja (Wyn i White, 1997). Adolescenti iz ruralnih sredina skloniji su *obiteljskom stilu* ($p < .001$) ili, konkretnije, odlascima u prirodu, šetnje, druženjima s članovima uže i šire obitelji te društvenim igrama. To je raširen i homogen obrazac među mladima (Ilišin, 2007 jer adolescenti u ruralnim sredinama često nemaju podjednako dostupnih zanimljivih i izazovnih (izvannastavne) sadržaja i programa za provođenje slobodnoga vremena (Pavlova i Silbereisen, 2015). U ruralnim je sredinama kontakt između članova obitelji učestaliji, cijene se stariji članovi obitelji te se ističe važnost brige za članove uže i šire obitelji (Zharova, 2010). Nadalje, Pavlova i Silbereisen (2015) pojašnjavaju da su adolescenti u ruralnim sredinama fizički aktivniji i skloniji druženjima na svježem zraku s prijateljima i članovima (uže i šire) obitelji. Adolescenti u ruralnim sredinama, za razliku od adolescenata u urbanim sredinama, skloniji su druženjima s ekipom, skandiranju i paljenju baklji, odlascima na utakmice i gostovanje, odnosno *navijačkom stilu* ($p < .001$). Iako se sportski posredovani stilovi često povezuju s urbanim sredinama, Gilchrist i Wheaton (2016) smatraju da postmoderni pojedinci prakticiraju sportski posredovane stilove u urbanim i ruralnim prostorima te ih oblikuju prema vlastitom ukusu. Sudjelovanje u spomenutim aktivnostima pruža uzbuđenje, mogućnost otpuštanja svih nakupljenih tenzija, ali i priliku za konstrukciju različitoga, osobnoga identiteta (Dunning, 1999). Osim toga, sudjelovanje u spomenutim aktivnostima podrazumijeva specifičan, drukčiji, ili kako Wheaton (2013) ističe, *ekskluzivniji društveni identitet*. Stoga se može pretpostaviti da veći sportski događaji služe povezivanju članova zajednice u ruralnim sredinama i da *navijački stil* ima jedno specifično, osobno i društveno, značenje u ruralnim sredinama.

Postoje statistički značajne razlike u stilovima provođenja slobodnoga vremena s obzirom na mjesečna primanja roditelja. Adolescenti čiji roditelji imaju mjesečna primanja veća od 10.000 kn značajnije preferiraju *besposličarsko-dokoni stil* ($p < .01$), *sportski stil* ($p < .001$), *hedonistički stil* ($p < .001$), *turbofolk – narodni stil* ($p < .001$) te *medijsko angažirani stil* provođenja slobodnoga vremena ($p < .05$). Adolescenti čiji roditelji imaju mjesečna obiteljska primanja veća od 10.000 kn najviše su okrenuti *sportskom stilu* ($p < .001$) ili izvannastavnim sportskim aktivnostima, aktivnom ili rekreativnom sportu, odlascima u sportske centre i

teretane. Aktivno sudjelovanje u sportskim aktivnostima uvjetovano je financijskim primanjima, ističu Cohen i Avrahami (2005). Dunn i sur. (2016) uočavaju da razina roditeljske financijske potpore utječe na posvećenost odabranom sportu u adolescenciji jer snažno sudjelovanje, u današnjim uvjetima, često zahtijeva kupnju nove sportske odjeće, opreme za vježbanje, plaćanje članarina i vožnju prijevoznim sredstvom. Istraživanja Rowe (2006), Lipson i sur. (2020) pokazala su da mladi kupuju i koriste se glazbenim uređajima tijekom vježbanja, a *athleisure* trend ili *trend nošenja odjeće* toliko je zastupljen da mladi nose sportsku odjeću u svem područjima života, neovisno o razini sportskoga angažmana. Nadalje, adolescenti čija su mjesečna obiteljska primanja veća od 10.000 kn također značajnije preferiraju *besposličarsko-dokoni stil* ($p < .01$). Povećanje financijskih sredstava roditelja, široka ponuda slobodnovremenskih aktivnosti, sveprisutnost medija te potreba roditelja da ispune adolescentove želje samo su neki od razloga koji su pridonijeli razvoju nestrukturiranih stilova (Zeijl i sur., 2001) ili u ovome radu *besposličarko-dokonom* stilu. Naime, određene aktivnosti nose društveni prestiž, a De Bruyn i Cillessen (2008) pojašnjavaju da adolescenti odabiru određene aktivnosti jer uključivanje u njih izaziva divljenje, nosi konotaciju skupoga i pruža osjećaj vidljivosti unutar vršnjačke skupine pri noćnim izlascima, druženju u kafićima, odlascima u trgovačke centre i kupnji odjeće. Adolescenti čija su mjesečna obiteljska primanja veća od 10.000 kn skloniji su *hedonističkom stilu življenja* ($p < .001$) kojeg karakteriziraju izlasci (diskoklubovi, kafići i restorani), igre na sreću i kartaške igre te druženja s prijateljima. Naime, adolescenti koji uživaju viši društveni status skloniji su aktivnostima koje imaju društveno i grupno obilježje jer time podržavaju željeni osjećaj ugleda i popularnosti (De Bruyn i Cillessen, 2008). Osim toga, adolescenti čija su mjesečna obiteljska primanja veća od 10.000 kn su *skloniji turbofolk i narodnjačkom stilu* ($p < .001$) jer taj glazbeni žanr i aktivnosti koji se povezuju s tim stilom podrazumijevaju posjedovanje specifičnih dobara (od nakita do konzumacije specifičnih pića za vlastitim stolom) kojima se iskazuje osobni status te pozicija unutar socijalne skupine. Sama svijest o materijalnome statusu (i bogatstvu roditelja) nije dovoljna te je status potrebno iskazati vidljivim pokazateljima stila, poput odabranih aktivnosti, robe i dobara (Johansson, 1994). Adolescenti čija su mjesečna obiteljska primanja veća od 10.000 kn također su skloniji *medijsko angažiranom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .05$), poput igranja videoigrica, provođenja vremena na YouTubeu, reklamiranja ili recenziranja igrica, šminke i odjeće, snimanja videodnevika i držanja videolekcija na YouTubeu. Spomenuta povezanost nije neobična jer taj stil zahtijeva višu razinu posvećenosti u smislu vremena i financija (Vanden Abeele, 2016). Viša financijska primanja roditelja

omogućuju višu razinu medijske participacije (do 27.3 h više sati, Rosengren, 1994) te pružaju mogućnost kupnje željenih proizvoda (Gangadharan, 2015).

Zanimljivo, adolescenti čija su mjesečna obiteljska primanja manja od 5.000 kn pokazuju najmanju orijentiranost spomenutim stilovima. Ti stilovi nisu jednako dostupni svima, a potencijalni su razlozi tomu manjak roditeljskoga kapitala (Zeijl i sur., 2001), strukturalne nejednakosti (Furlong i Cartmel, 2007), izostanak vremena, slabije uključivanje ili povlačenje iz aktivnosti te nedostatak informacija koje oduzimaju mogućnost participacije (Iso-Ahola i Mannell, 1984).

Adolescenti izvrsnoga općeg školskog uspjeha pokazuju najviše sklonosti *besposličarsko-dokonom stilu* ($p < .001$), *obiteljskom stilu* ($p < .001$), *intelektualnom i društveno angažiranom stilu* ($p < .001$) te *stvaralačko-umjetničom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$). Adolescenti izvrsnoga općeg školskog uspjeha pokazuju najviše sklonosti za *besposličarsko-dokoni stil* ($p < .001$), koji obuhvaća izležavanje, izbjegavanje aktivnosti, gledanje televizije, slušanje glazbe, čitanje časopisa, boravljenje na društvenim mrežama i pretraživanje interneta te razgledavanje izloga i odlaske u trgovačke centre. Iako su te aktivnosti pasivne, istraživanje Larson i Verma (1999), Pešić i sur. (2012) pokazuje da spomenute aktivnosti, u manjima omjerima, imaju relaksirajući učinak te pomažu mladima da se nose sa svakodnevnim izazovima i stresovima. Adolescenti koji postižu visok uspjeh skloniji su *obiteljskom stilu* ($p < .001$) te vole provoditi vrijeme s članovima uže i šire obitelji, sudjelovati u kućanskim poslovima, igrati društvene igre te odlaziti u šetnje ili na izlete. Hernández Prados, i Álvarez Muñoz (2019) uočavaju visoku razinu recipročnosti i uzajamnoga utjecaja između visokoga akademskog uspjeha i *obiteljskoga stila* provođenja slobodnoga vremena. Naime, provođenjem vremena s članovima uže i šire obitelji dolazi do transgeneracijskoga prijenosa znanja i vrijednosti jer članovi obitelji razgovaraju o svakodnevnim temama, brigama, prijašnjim, sadašnjim i budućim događajima te provode vrijeme u zajedničkim aktivnostima.

Adolescenti izvrsnoga općeg školskog uspjeha najsnažnije su orijentirani na *intelektualno i društveno angažirani stil* ($p < .001$) i *stvaralačko umjetnički stil* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$) (Mahoney i Stattin i sur., 2000; 2019; Stepanović i sur., 2009). Adolescenti koji čitaju knjige, posjećuju kina, kazališta i razne manifestacije te sudjeluju u političkim, volonterskim i inim udrugama pokazuju snažniju orijentiranost na izvannastavne aktivnosti i akademski uspjeh (Bartko i Eccles, 2003). Istraživanje Won i Han (2010) pokazuje da učenici koji provode slobodno vrijeme u istraživanju, kreativnim aktivnostima i dramskim i

inim izvannastavnim aktivnostima imaju snažniju tendenciju postizanju iznimno visokoga akademskog uspjeha (i upisivanja željenog studija).

Nasuprot tome, adolescenti slabijega školskog uspjeha, odnosno općega uspjeha dovoljan i dobar, najviše su orijentirani na *navijački stil* ($p < .001$), *turbofolk i narodnjačk stil* ($p < .001$) *hedonistički stil* ($p < .001$) te *medijski angažiran stil* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$). Adolescenti koji postižu slabiji školski uspjeh skloniji su *navijačkom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$), koji podrazumijeva redovite odlaske na utakmice i gostovanja, skandiranje, paljenje baklji ili bengalki te druženje s ekipom na utakmicama. Cohen i Avrahami (2005) također uočavaju negativnu povezanost između obrazovanja i navijačkoga stila mladih te ističu da čin navijanja na utakmicama, za razliku od gledanja utakmica u obiteljskome domu, izaziva *pozitivan stres* ili engl. *eustress*. Adolescenti zadovoljavaju potrebu za akcijom i aktivnim sudjelovanjem zadovoljavaju *ego* potrebe te razvijaju samopouzdanje. Razlog tomu može biti adolescentova potreba za izgradnjom i posredovanjem identiteta na temelju sportskih aktivnosti ili potreba za uzbuđenjem, povezivanjem i identifikacijom, koja mu nije dostupna u drugim područjima života. Primjerice, Donnelly i Young (1988) razlikuju četiri etape: *uvodnu socijalizaciju, selekciju i 'regrutaciju', socijalizaciju, prihvaćanje/odbacivanje*, kroz koje pojedinac prolazi u procesu konstrukcije i posredovanja identiteta sportskim posredovanim stilovima. Sportski posredovani stilovi omogućuju pojedincu izgradnju i stabilizaciju osobnoga i društvenoga identiteta (Wheaton, 2000), a svojevrsni ulazak na tu scenu nije determiniran akademskih uspjehom (iako ne isključuju one koji su akademski obrazovani). Sudjelovanje u druženjima, utakmicama, gostovanjima ili određenim aktivnostima kluba daje pojedincu jedan specifičan osjećaj životnoga smisla te osjećaj da *pripadaju nečemu punom većom*, napominju Koenigstorfer i sur. (2010).

Adolescenti slabijega školskog uspjeha skloniji su *hedonističkom stilu* ($p < .001$) provođenja slobodnoga vremena, što je u skladu sa spomenutim istraživanjima (Demant i Østergaard, 2007; Stepanović i sur., 2009). Osim što nude kontinuiranu zabavu, izazov i užitak, noćni klubovi, kafići, kladionice i ina mjesta prostorisu vlastite afirmacije i akumulacije *kapitala* koji pojedinac teško ostvaruje u svakodnevnome životu (Chatterton i Hollands, 2003). Posjeti tim prostorima detaljno su isplanirani i organizirani (planovi za vikend počinju početkom tjedna) (Leburić, Relja i Božić, 2007), a spomenuti izlasci akt su bunta spram rutiniranih školskih obveza i prostor razrješavanja frustracije i brige. Također, sklonost *turbofolk i narodnjačkom stilu* ($p < .001$) upućuje na važnost izlazaka, zabave, razbijanja čaša,

pjevanja i boravljenja za vlastitim stolom u *turbofolk* klubu u mladenačkim životima (Kronja, 1999, 2001, 2004). *Cool* kultura, ističu Leburčić, Relja i Božić (2007:67), omogućuje novu vrstu senzibiliteta koja se odvija u sadašnjosti, lišena planova o budućnosti, pri čemu pojedinac “živi svoj život”. Nadalje, adolescenti slabijega školskog uspjeha orijentirani su na *medijski angažiran stil* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$), koji podrazumijeva igranje igrice, snimanje videodnevnik, provođenje vremena na YouTubeu, recenziranje i reklamiranje odjeće, igrice i šminke te držanje videolekcija na YouTubeu. Te aktivnosti istodobno upućuju na to da se adolescenti ne koriste mobitelima i kompjutorima u školske svrhe (Stepanović i sur., 2009) te da visoka razina izloženosti medijima ili visoka razina medijskoga angažmana u slobodnome vremenu (Twenge i sur., 2019) utječe na akademski uspjeh učenika. No važno je istaknuti da *medijski angažirani stil* u ovome istraživanju obuhvaća pasivno konzumiranje medijskih sadržaja (poput videoigrice) i aktivno kreiranje medijskih sadržaja (snimanje videodnevnik, držanje videolekcija na YouTubeu, prodaja i reklamiranja proizvoda na platformama), a adolescenti su potencijalno okrenuti tom stilu jer im, za razliku od škole, pruža prostor za osobni izričaj (Subrahmanyam i Šmahel, 2011) te aktivno kreiranje i razmjenu glazbenih, filmskih i inih sadržaja i dobara (Mayer, 1999).

Sudionici u skupini srednje adolescencije (od 13 do 15 godina) skloniji su *obiteljskom stilu* ($p < .001$), *sportskom stilu* ($p < .001$), *navijačkom stilu* ($p < .001$) i *stvaralačko-umjetničkom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$). Sudionici u skupini srednje adolescencije (od 13 do 15 godina) su *obiteljskom stilu* ($p < .001$), koji obuhvaća odlaske u šetnju i u prirodu, provođenje vremena s članovima obitelji, sudjelovanje u kućanskim i obiteljskim poslovima te sudjelovanje u društvenim igrama s prijateljima i obitelji. Iako je to razvojno razdoblje obilježeno izgradnjom vršnjačkih i prijateljskih odnosa, rezultati također pokazuju da su adolescenti tijekom tog razdoblja odrastanja uključeni više u *tradicionalno-konvencionalne* obiteljske aktivnosti (Hendry i sur., 2005; Slot i sur., 2019). Adolescenti u dobi od 13 do 15 godina skloniji su *sportskom stilu* življenja ($p < .001$), koji podrazumijeva aktivno ili rekreativno bavljenje sportom, posjećivanje teretana i fitness centra te sudjelovanje u sportskim izvannastavnim aktivnostima. Roberts (2012), Opić i Đuranović (2014), Pavlova i Silbereisen (2015) uočavaju da razina sportske aktivnosti opada s ulaskom u kasnu adolescenciju, ali i da razina sportske aktivnosti ovisi o sposobnostima, sekundarnim socijalizacijskim mehanizmima, snazi i širini socijalizacije te koliko je dostupna bilo koja odabrana sportska aktivnosti (posebice tijekom školovanja). Adolescenti, posebice mladići, skloniji su sportskom stilu provođenja slobodnoga vremena jer zahvaljujući sportskim

aktivnostima upoznaju nove prijatelje, dijele interese te dobivaju potrebnu podršku i afirmaciju u individualnome i grupnome sportu (Pehlić, 2014). Adolescenti u dobi od 13 do 15 godina orijentirani su na *navijački stil* ($p < .001$) ili odlaženje na utakmice i gostovanja, skandiranje na utakmicama, paljenje baklji te druženje s ekipom na utakmicama. Oni koji naginju navijačkom stilu skloni su aktivnom i rekreativnom bavljenju sportskim aktivnostima koje imaju izraženu natjecateljsku sastavnicu (Hendry i sur., 2005). Uzevši u obzir razvojnu dob ispitanika i osjećaje uzbuđenja, pripadnosti skupini i solidarnosti, natjecanja, rivalstva i identifikacija (Perasović i Bartoluci, 2007) koje prate navijački stil, ne začuđuje orijentiranost mlađih adolescenata na taj stil. No zanimljiva je snažnija orijentiranost mlađih adolescenata navijačkom stilu od starijih adolescenata jer Perasović i Mustapić (2013) ističu da baza Torcide otprilike obuhvaća navijače u dobnoj skupini od 16 do 30 (i katkad starije). Osim toga, sudionici u skupini srednje adolescencije (od 13 do 15 godina) skloniji su *stvaralačko-umjetničkom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$), koji podrazumijeva crtanje ili slikanje, stvaranje glazbenih djela, izradu rukotvorina, učenje i usavršavanje u području jezika, sudjelovanje u dramskim aktivnostima, snimanje i fotografiranje te bavljenje osobnim hobijima. Orijetiranost na umjetnost i stvaralaštvo pridonosi emocionalnoj i socijalnoj dobrobiti adolescenta (Slot i sur., 2019), pruža mogućnost izražavanja osobnoga i grupnoga (Dobrota i Tomić Ferić, 2006), utječe na raspoloženje te je sredstvo posredovanja implicitnih vrijednosti među mladima (Frith, 1978; Connell i Gibson, 2003; Ercegovac, Dobrota i Surić, 2017)

Promjene u slobodnovremenskim sklonostima u skladu su s istraživanjem Hendrya i sur. (2005) i njihovom opisanom tranzicijom stilova od *organiziranih, opuštenih do komercijalnih*. Naime, sudionici u skupini kasne adolescencije (od 16 do 19 godina) pokazuju veću sklonost *besposličarsko-dokonom stilu* ($p < .05$), *hedonističkom stilu* ($p < .001$) te *turbofolk i narodnjačkom stilu* provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$). Razina sklonosti *besposličarsko-dokonom stilu* ($p < .05$), ističe Johnsson-Smaragdi (1994), ovisi o *dobi, generaciji i situaciji*. Naime, Johnsson-Smaragdi (1994) uočava da gledanje televizije postupno raste, dok se aktivnost slušanja glazbe stabilizira u kasnoj adolescenciji. Sklonost starijih adolescenata *turbofolk i narodnjačkom stilu* u skladu je s rezultatima istraživanja koji upućuju na popularnost *turbofolk* glazbe među mladima (Šulentić Begić i Begić, 2013; Čvoro, 2014; Kulenović i Banić Grubišić, 2019). Adolescenti u urbanim sredinama najčešće izlaze u kafiće i ina mjesta na kojima se najviše pušta *popularna*, a zatim *turbofolk* glazba, dok je u ruralnim sredinama obratno, ponajprije *turbofolk*, a zatim *popularna* glazba, zbog manjka dostupnih drugih lokacija (Šulentić Begić i Begić, 2013). Osim toga, snažan je podržavajući čimbenik u

odabiru mjesta izlazaka društvo ili vršnjačka skupina. Orijentiranost kasnih adolescenata na *hedonistički stil* ($p < .001$), koji karakteriziraju druženja s prijateljima, noćni i ini izlasci i igre na sreću, pojačava se zbog produljenja noćnih izlazaka (Leburić i Relja, 2001), punoljetnosti, manjka sadržaja i dostupnosti kladionica i diskoklubova (Chatterton i Hollands, 2003; Ilišin, 2007; Leburić, Relja i Božić, 2007). Osim toga, trajnosti tog stila pridonosi sve naglašeniji *hedonistički, konzumentski* ili *hedonističko-konzumentski* stila življenja koji mediji propagiraju, a u kojemu se pojedinac povezuje i izražava jedino na temelju potrošnje (Roberts, 2012; Rojek, 2006).

Povezanost između odrednica supkulturnoga stila, vrijednosnih orijentacija, rizičnih oblika ponašanja i stilova provođenja slobodnoga vremena adolescenata

H4 Očekuje se značajna povezanost između odrednica supkulturnoga, vrijednosnih orijentacija, rizičnih oblika ponašanja i stilova provođenja slobodnoga vremena adolescenata.

S obzirom na H4, potvrđena je značajna povezanost između odrednica supkulturnoga stila, vrijednosnih orijentacija, rizičnih oblika ponašanja i stilova provođenja slobodnoga vremena adolescenata. *Alternativni* supkulturni izgled značajno je pozitivno povezan sa *šminkerskim* izgledom ($p < .001$), što potencijalno upućuje na razinu stilske fluidnosti među mladima (Bennett, 1999; Miles, 2000; Arthur, 2006) i heterogenosti životnih stilova mladih (Winge, 2012). Za razliku od prijašnje *stilske profiliranosti* (Widdicombe i Wooffitt, 1995), mladi danas iskazuju afinitet prema potrebi, odbacujući striktne *stilske nazivnike*. Spomenuti rezultati potvrđuju miješanje stilova na adolescentskoj sceni (Perasović, 2002:493) te pretpostavku da se supkulturnim životnim stilom “imenuje ono što sami akteri imenuju životnim stilom”.

Utvrđena je pozitivna povezanost *alternativnoga* supkulturnog izgleda s *besposličarsko-dokonim stilom* ($p < .001$), što upućuje na sklonost adolescenata izležavanju, slušanju glazbe, izbjegavanju aktivnosti i gledanju televizije, čitanju časopisa, pretraživanju interneta i boravljenju na društvenim mrežama te razgledavanju izloga. Spomenuta spoznaja upućuje na svojevrstan *otpor* prema dominantnoj kulturi koja nameće strukturu (Eckert, 2000), ali istodobno može upućivati na pasiviziranu i potrošački orijentiranu dokolicu, lišenu značajnijega otpora, jer adolescent u besposlici gubi značajniju svrhu (Barnett, 2005; Radin, 2007). No orijentiranost *alternativnijih* mladih na *intelektualni i društveno angažirani stil* ($p <$

.001) *te stvaralačko-umjetnički stil* ($p < .001$) u skladu je s rezultatima dosadašnjih istraživanja o važnosti čitanja, glazbe, sviranja glazbenih instrumenata, dramskih izvannastavnih aktivnosti, odlazaka u kazalište, kina, umjetničke galerije, koncerte u njegovanju alternativnijega imidža (Bennett, 2004). Bennett (2004), Peterson i Bennett (2004) otkrivaju da se mladi okreću raznim varijacijama kulturne potrošnje i produkcije na mladenačkoj sceni u svrhu konstrukcije identiteta. Osim toga, sklonost tim stilovima upućuje na aktivno sudjelovanje mladih u stvaranju kreativnih značenja i sadržaja kojim se oslobađaju od svakodnevnih briga, ali i upućuje na potrebu mladih za kreativnim izričajem u odabiru svakodnevnih sadržaja (Daugavietis i Lace, 2011). Iako dosadašnja istraživanja upućuju na komercijalizaciju scene (Moore, 2005, 2007), pozitivna povezanost alternativnoga izgleda s *punk-rock heavy metal* glazbenim ukusom ($p < .001$) i *klasičnim-jazz-indie-easy listening* glazbenim ukusom ($p < .001$) upućuje na to da se mladi koriste slobodnim vremenom za smisljeni i autentični izričaj, poput *učini to sam* (engl. DIY) u *punk* kulturi, tražeći smisao u glazbenim i umjetničkim aktivnostima te izražavajući svoje afinitete i autentičnost u kulturnim sadržajima (Bovone, 2003). Iako u današnjim postmodernim uvjetima nije nužna povezanost vanjskih manifestacija stila s glazbenim ukusom, postoje pojedinci koji također iskazuju supkulturnu pripadnost vanjskim indikatorima stila i posvećenošću specifičnim glazbenim žanrovima (Henley, 2016; Perasović, 2013). Također je zanimljiva pozitivna povezanost *alternativnoga izgleda* i *pop/dance/R&B/urbanoga/elektroničkoga/drum 'n' bass/trap/hip-hop* glazbenoga ukusa ($p < .001$) jer ta glazbena orijentacija također pripada popularnoj ili *mainstream kulturi*. *Alternativniji* mladi naginju *pop/dance/R&B/urbanog/elektroničkoj/drum 'n' bass/trap/hip-hop* glazbenoj orijentaciji jer mogu biti *aktivni slušatelji* koji revno prate tu scenu i sami kreiraju slične glazbene sadržaje ili pasivno prate sadržaje vrlo dostupne glazbene *pop-scene*. Istraživanje Greener i Hollands (2006) potvrdilo je postojanost *psytrancer* kulture, a istraživanje Dedman (2011) dodatno je potvrdilo mogućnost kreativne i proaktivne supkulturne ekspresije na *grime* i hip-hop sceni. No istraživanje glazbenih preferencija gimnazijalaca upućuje na to da je njihov glazbeni ukus, posebice onaj usmjeren popularnoj glazbi, također određen njezinom dostupnošću (Šulentić Begić i Begić, 2013). Osim toga, pozitivna povezanost *alternativnoga izgleda* i *jezika* ($p < .001$) otkriva da mladi koji posreduju alternativni izgled imaju svoj poseban jezik, pozdrav i zafrkanciju, način komuniciranja, izraze i šale koji drugi ne razumiju te *online* grupu koja im je važna i unutar koje razgovaraju ili komentiraju važne događaje. Spomenuti rezultati potvrđuju važnost jezika u posredovanju supkulturnoga stila (Willis, 1977; Brake, 1985; Božilović, 2010), koji je obilježen svojstvenim “zvukovima,

fleksijom i sintaksom za izražavanje” specifičnosti vlastitoga života (Simmel i Frisby, 2004:467).

Šminkerski izgled značajno je pozitivno povezan s vrijednosnom orijentacijom *postignuće – moć* ($p < .001$), što je u skladu s prethodnim istraživanjima (Eicher i sur., 1991; Croghan i sur., 2006; Ha i Park, 2011). Konkretnije, *šminkeri* ili oni koji vole šminku, izazovnu, seksipilnu ili skupu odjeću, frizure, osjećaj dotjeranosti te imaju duge nokte, trepavice i iscrtane usne teže vrijednostima *postignuća i moći* poput popularnosti u školi, bogatstva, ugleda, životne lagodnosti, moći i utjecaja. Analizirajuće mladenačke klike i društva u školama, Garner i sur. (2006) primjećuju da su fizički izgled ili atraktivnost i novac najsnažniji atributi koji se povezuju s popularnošću. *Šminkeri* se posredno i neposredno grupiraju s obzirom na one koji prate trendove, imaju najskuplju odjeću ili se odijevaju prema vlastitom osjećaju za stil. *Šminkeri* su, pojašnjava Prica (1987:1), često zarobljeni između potrebe za *elitizmom* ili želje za bivanjem *nekim i nečim* i osjećajem posebnosti, težeći ugledu i moći. *Šminkeri* s jedne strane imaju potrebu za bijegom od vlastite sredine pod parolom *nisam odavde* i potrebe za ležernim stilom, estetski ugodnom oku, u kojem je on ili ona *netko drugi*.

Šminkeri također njeguju vrijednosti *hedonizma i poticaja* ($p < .001$) poput traženja avantura, uzbuđljivoga života, isprobavanja drukčijih stvari, traženja zabave i užitka te bivanja vlastitim gospodarom. Henley (2016) također uočava da *šminkeri* pristupaju isprobavanju i kupnji novih predmeta kao investicijama, mjereći važnost predmeta prema diktiranom trendu i odbacujući isto za predmet više vrijednosti. Sussman i sur. (2007) otkrivaju da se *šminkeri* često nazivaju *elitistima* jer uživaju visok status unutar školske strukture i vršnjačke skupine te su skloniji izvannastavnim aktivnostima, ali i bilo kojim drugim društvenim aktivnostima koje im omogućuju nove izazove. Istraživanje La Greca i sur. (2001) pokazuje da su *šminkeri*, ili u njihovu radu *popularni* (engl. *populars*) društveno aktivni, socijalno prihvaćeni i u stalnoj potrebi za društvom i interakcijom. Upravo stoga sklonijisu rizičnim aktivnostima, posebice uporabi alkohola jer je alkohol prisutan na kućnim tulumima i u kafićima.

Šminkeri su također orijentirani na *medijsku popularnost i prihvaćenost*, $r(2848) = .32$, $p < .001$, odnosno važni su im *lajkovi* i dobar izgled na društvenim mrežama, što potvrđuju također rezultati prijašnjih istraživanja (Dhir i sur., 2016; Döring, Reif i Poeschl, 2016). Istraživanje Cipolletta i sur. (2020) o *igeneraciji* pokazalo je da adolescenti oblikuju osobni identitet na temelju pozitivnih povratnih informacija ili *lajkova* koje dobivaju na društvenim platformama poput *Instagrama*. Osim toga, uočen je recipročan odnos između *idealnoga selfa* (engl. *ideal self*) na uređenim fotografijama i pojačane percepcije društvenoga prihvaćanja

među vršnjacima. Sherman i sur. (2016) magnetnom su rezonancijom uočili snažniji intenzitet živčanih podražaja na slike koje su prikupile mnogo "lajkova" naspram onih koje su prikupile nekolicinu. Povećana aktivnost sugerira da adolescenti detaljnije analiziraju slike koje su popularnije među vršnjacima.

Utvrđena je pozitivna povezanost *šminkerskoga* supkulturnog izgleda s *besposličarsko-dokonom stilom* ($p < .001$) i *hedonističkim stilom* ($p < .001$) provođenja slobodnoga vremena. Šminkeri, dakle, provode svoje slobodno vrijeme u *besposličarsko-dokonom stilu* ili izležavajući se, izbjegavajući aktivnosti, dosađujući se, slušajući glazbu, gledajući televiziju, čitajući časopise, *surfajući* na društvenim mrežama, boraveći u trgovačkim centrima i razgledavajući izloge (Eckert, 2000; Moran i sur., 2017). Istraživanje Moran i sur. (2017) potvrđuje da šminkeri ili tzv. *elitisti*, *uglancani* ili *popularni* cijene socijalni kontakt i svoje *mreže prijatelja* jer na tomu često temelje vlastito samopouzdanje i samopoimanje te njeguju te odnose (u realnim uvjetima ili online). Šminkeri su u naravi *konformisti*, ističe Prica (1987) jer imaju snažnu potrebu za vršnjačkim prihvaćanjem i prihvaćanjem odraslih (iako to ne priznaju). Šminkeri njeguju vlastiti imidž, način života i interpersonalne odnose jer inače u svakom trenutku mogu biti prozvani *folirantima* (Prica, 1987:1). Postavlja se pitanje pronalaženja smisla i strukture u slobodnome vremenu jer šminkeri teže praćenju najnovijih trendova i često s prijateljima odlaze u trgovačke centre ili večernje izlaske. Slobodnovremenski obrasci *šminkera* potvrđuju važnost trgovačkih centara kao novih geografskih lokacija mladih (Jakovčić, 2011) te kafića i noćnih klubova kao mjesta izražavanja mladenačkih senzibiliteta (Valentine i sur., 1998; Chatterton i Hollands, 2003; Leburic i sur., 2007). Iako je dokolica prostor za stvaralaštvo, samorealizaciju i njegovanje kreativnih kapaciteta (Polić, 2003), adolescenti imaju nekritičan i pasivan pristup strukturiranju tog prostora (Sobel, 1981; Miliša i Milačić, 2010). Naime, orijentiranost *šminkera hedonističkom* stilu pokazuje da zabava, izazov, pokret i rizik postaju primarne potrebe u slobodnome vremenu (Miliša, 2006; Lee i sur., 2007; Stebbins, 2007, 2015; Stepanović, 2011). Ha i Park (2011) uočavaju da oni "*koji izlaze u klubove*" žele pobjeći od monotonost životne svakodnevice kreirajući otpor izlaženjem te pronalazeći smisao i osjećaj posebnosti u društvu. Konkretnije, oni su materijalistički naraštaj (engl. *materialistic generation*) kojemu je prije svega važan snažan izgled, preferiraju strane modne marke te se izražavaju na temelju mode i noćnih izlazaka (kao novih mjesta mladenačkih izričaja).

Šminkeri su skloni slušati *tradicionalnu narodnu i turbofolk glazbu* ($p < .001$) i provoditi svoje slobodno vrijeme u skladu s *turbofolk i narodnjačkim stilom* ($p < .001$), koji

karakterizira vlastiti stol u klubu, dobra zabava, razbijanje čaša uz dobru turbofolk/narodnu glazbu, pjevanje turbofolk pjesama te ulaženje u sukobe u noćnom klubu. *Narodna* ili *turbofolk* glazba izaziva i pobuđuje strasti u društvu, klubu ili čak nasamo jer se bavi univerzalnim temama poput prvih ljubavi, razočaranja, (raspalih) prijateljstava (Čvoro, 2014), pa mladi, uzevši u obzir intenzitet formativnoga razdoblja adolescencije, reaguju na to. Zbog stihova i lake melodije ples mladih u narodnjačkim i turbofolk klubovima izraz je hibridne forme *dance* i *techno* glazbe te orijentalnih motiva zbog kojih mladi dižu i izvrću ruke (prateći ritam) (Kronja, 1999, 2004; Čvoro, 2014) te je stoga očekivana ujednačenost *tradicionalne narodne* i *turbofolk glazbe* i istoimenoga stila. *Narodna*, posebice *turbofolk* glazba, slavi ideju visokoga statusa, brzih auta, prelijepih žena (koje često plešu u spotovima poput trofeja koji muškarci osvajaju), mode i potrošnje (Kronja, 2004), stoga nije neobična orijentiranost *šminkera* na sve to. Kronja (2004) nadalje otkriva svojevrsnu opsesiju zapadnjačke i *turbofolk* kulture savršenim izgledom, koja često zahtijeva estetske korekcije jer je takav ideal ljepote samo šminkom i odjećom teško svakodnevno dostizati. Nadalje, utvrđena je pozitivna povezanost *šminkerskoga* supkulturnog izgleda i *jezika, žargona i načina komunikacije* među vršnjacima ($p < .001$). Šminkeri unutar svoga društva imaju svoj poseban jezik, pozdrav, šale, psovke i provokativne izraze te komunikaciju i zafrkanciju na svakodnevnoj razini (*online* i uživo) (Falk i Falk, 2005; Lee, 2009). No šminkeri su primorani iznova mijenjati formu, ističe Prica (1987) jer kontinuirano slijede zapadnjačke trendove, koje oni smatraju estetski privlačnima. Spomenuti rezultati također upozoravaju na važnost i učestalost razgovora te specifičnost *komunikacijskih* ili *jezičnih* obrazaca među mladima koji upućuju na razinu (supkulturne) posvećenosti vršnjačkoj ili prijateljskoj skupini (Cohen, 1972). Osim toga, povezivanje putem društvenih i drugih *online* platformi utječe na percipiranu društvenu podršku, slobodu eksperimentiranja, razinu iskrenosti, povećanje samopouzdanje i veličinu društvenoga kapitala (Best i sur., 2014). Kreirajući vlastiti *metajezik*, adolescenti se odvajaju od roditeljske kulture (Pilkington, 1994), ali ga mogu raiti u svrhu iskazivanja statusa i odbijanja onih kojih ne pripadaju skupini ili *ne govore jezik skupine* (Eckert, 2014).

Sportsko-navijački supkulturni izgled je pozitivno povezan s *rizičnim obrascima ponašanja* ($p < .001$), što je u skladu sa spomenutim istraživanjima (Lalić i sur., 1991; Miller i sur., 2006; Gilchrist i Wheaton, 2016). Naime, adolescenti koji nose spitfire/pilotske jakne, polo majce, marke Stone Island, Hendry Lloyd, navijačke šalove, kape, kapuljače, sportske dresove i trenirke skloniji su rizičnim obrascima ponašanja. Adolescenti, posebice mladići, skloniji su alkoholiziranju i konzumiranju marihuane jer time učvršćuju poziciju i status unutar skupine,

potkrjepljuju pozitivne emocije, pojačavaju uzbuđenje i rješavaju se nakupljenih tenzija (Miller i sur., 2006). Navijači su skloniji konzumiranju droge i alkohola jer je to sastavni dio odlazaka na utakmice i element *rituala navijanja* (Lalić i Biti, 2008). Utvrđena je također pozitivna povezanost *sportsko-navijačkoga* izgleda sa *sportskim stilom* ($p < .001$) i *navijačkim stilom* ($p < .001$), koja je u skladu s rezultatima istraživanja Hendry i sur. (2005), koji upućuju na podjednaku sklonost aktivnom i rekreativnom bavljenju sportskim aktivnostima te navijanju u slobodnome vremenu. Stilska profiliranost navijača očituje se u povezanosti *sportsko-navijačkoga* imidža i *sportsko-navijačkoga* i *hedonističkoga* provođenja slobodnoga vremena, a spomenuti rezultati istraživanja također upućuju na specifičnost načina provođenja slobodnoga vremena i vanjske manifestacije stila navijača (Lalić i sur., 1991; Dunning, 1999; Perasović i Bartoluci, 2007; Matthews i Channon, 2019). Rezultati ovoga istraživanja potvrđuju konstataciju Perasovića (2001:289) o trajnosti i sveprisutnosti navijačkoga identiteta “koji se ne gubi ponedjeljkom u školi, roditeljskom domu, na poslu ili studiju”. Nadalje, osim *sportskoga* i *navijačkoga* stila, uočena je pozitivna povezanost *sportsko-navijačkoga* izgleda i *hedonističkoga* stila provođenja slobodnoga vremena ($p < .001$). Ta je povezanost bliska *kratkoročnom hedonizmu* (engl. *short run hedonism*), koji karakterizira ekipu ili škvadru, a temelji se na grupnoj autonomiji ili snažnoj grupnoj povezanosti (koja je lišena obiteljskoga i sličnoga nadzor) i na iščekivanju zabave (Cohen i Short, 1958). Istraživanje Jones (2016) također upućuje na normalizaciju alkoholizma i kockanja među mladim navijačima jer sportaši, nogometaši, promoviraju *hedonistički* stil življenja, u kojem se kocka u svrhu borbe protiv nametnutih očekivanja (engl. *betting against odds*), brze zarade i uzbuđenja (engl. *buzz*). Zanimljivo, Lalić i Biti (2008:257) ističu da se navijački identitet temelji na buntovnome odnosu prema dominantnoj kulturi, pa pojedinci grupnim navijačkim aktivnostima (putovanja, zabava, druženja) “više manifestiraju *eros*, tj. strast za životom nego li *thanatos* kao strast za smrću (uništenjem, destrukcijom)”.

Pop/dance/R&B/urbani/elektronički/drum 'n' bass/trap/hip-hop glazbeni ukus kao odrednica supkulturnoga stila značajno je pozitivno povezan s *jezikom/žargonom* i *načinom komunikacije* među vršnjacima ($p < .001$). Adolescenti koji slušaju *pop, dance, R&B, urbanu, elektroničku, drum 'n' bass, trap, hip-hop* glazbu imaju svoju zafrkanciju, jezik i pozdrav s prijateljima, izraze i šale koje drugi ne razumiju, provokativne izraze i *online* grupu koja im je važna i u kojoj komentiraju sve događaje (Frith, 1978; Falk i Falk, 2005; Eckert, 2014). S obzirom na raširenost i dostupnost tog žanra (Bennett, 2005b), mladi često preuzimaju pojmove, nazive ili teme iz pjesama te ih uvode u svoj svakodnevni govor i komunikaciju u

vršnjačkoj skupini (Jernej, 2018). Istraživanje Vannini i Myersa (2002) također otkriva da je komercijalizacija *teen pop* žanra utjecala na konstrukciju osobnoga i društvenoga identiteta mladih te pridonijela definiranju dominantnih kulturnih vrijednosti i ideja. Mladi slušatelji *teen pop* hitova tada postaju i kreatori i potrošači, reproducirajući uočene riječi, pojmove ili ideje unutar svakodnevnih razgovora s vršnjacima.

Besposličarsko-dokoni stil provođenja slobodnoga vremena značajno je pozitivno povezan s vrijednosnim orijentacijama *medijska popularnost i prihvaćenost* ($p < .001$), *hedonizam - oticaj* ($p < .001$) i *neovisnost – samoostvarenje* ($p < .001$) te *jezikom, žargonom i načinom komunikacije* među vršnjacima ($p < .001$). Mladi koji provode svoje slobodno vrijeme u *besposlici* i *dokonosti* pripisuju važnost *medijskoj popularnosti i prihvaćenosti* ili dobrom izgledu i *lajkovima* na društvenim mrežama. S obzirom na razinu participacije u medijima, Kruistum i sur. (2014) detaljnije identificiraju one (1) koji se koristi raznim vrstama medija ili *svejede*, (2) *umrežene* ili one kojise koriste medijima za povezivanje i (3) *gamere* ili one koje se specijaliziraju za razne medije u svrhu zabave ili druženja. *Besposličarsko-dokoni* stil provođenja slobodnoga vremena sličan je *pasivnom* obrascu (Ilišin, 2007) te podrazumijeva spavanje, izležavanje i odbijanje honorarnoga rada. Rezultati upućuju da mladi, zbog nestrukturiranosti slobodnoga vremena, pronalaze svrhu u medijskoj afirmaciji. Istraživanje Gangadharan (2015) o *Haul Girls* i internetskim zajednicama potvrđuje da se snažan naglasak stavlja na uočljivu reprezentaciju potrošnje.

Adolescenti koji provode vrijeme u *besposlici* i *dokonosti* sklonijisu pridavati važnost komunikaciji unutar (*online*) grupe te imaju poseban pozdrav, zafrkancije, izraze, šale ili, konkretnije, *jezik i žargon* s vršnjacima i prijateljima ($p < .001$). Prijašnja istraživanja potvrđuju učestalost i povezanost nestrukturiranoga vremena i (*online*) komunikacije s prijateljima (Larson, 2001; Blais i sur., 2008; Pavlova i Silbereisen, 2015; Vanden Abeele, 2016). Na primjeru *Haul Girls* Gangadharan (2015) potvrđuje da mladi mogu biti kreatori i potrošači jezičnih formi unutar slobodnokreiranih *online* zajednica. Snažnija zastupljenost nestrukturiranoga vremena u životima mladih omogućava snažniju medijsku potrošnju i izloženost, komunikaciju s vršnjacima u realnim i *online* uvjetima i samim time mogućnost njegovanja *jezika*.

Nadalje, *beposličarsko-dokoni* ili nestrukturirani stil karakterizira izostanak roditeljskoga ili nadzora odraslih te su mladi skloniji *hedonizmu i poticaju*, odnosno traženju avantura, izazova, zabave i bavljenja samo onim što žele i potencijalno uporabi opojnih sredstava (Osgood i sur., 1996; ; Raboteg-Šari i sur., 2002; Plut, i sur., 2009). Istraživanje Radin

(2007) od 1986. do 2004. godine upućuje na snažniju orijentiranost mladih na vrijednosti *samosvojnosti i dokoličarenje* uz slabiju zastupljenost materijalnih vrijednosti. Analizirajući hijerarhiju vrijednosti mladih, uočava se da se mladi okreću *bivanju vlastitim gospodarom* ili *samosvojnosti*, *privatnosti*, materijalnom položaju i dokoličarenju, a profesionalni uspjeh slijedi nakon toga. Mladi se okreću drugim oblicima društvenosti, odustajući od fizičkih susreta i povlačeći se u “svijet individualnosti”. Zanimljivo, obrisi sličnoga trenda uočeni su i u ovome radu, no uz višu razinu fizičke društvenosti (Radin, 2007:141).

No važno je istaknuti da se *besposličarsko-dokoni* stil povezuje s vrijednostima *neovisnosti – samoostvarenja* poput smišljanja novih ideja, donošenja odluka, slobodom, ostvarivanjem interesa na temelju odabrane aktivnosti te bivanjem onoga što jesi. Sve to potvrđuje da nestrukturirano vrijeme može biti vrijeme za autentični glazbeno-kulturni i ini izričaj, interpersonalne odnose, regulaciju raspoloženja, vlastite hobije i izvore zabave te prostor u kojem mladi uče o sebi i načinima konstruktivnoga organiziranja slobodnoga vremena i *dokolice* prema vlastitome ukusu (Hargreaves i sur., 2002; Darling i sur., 2005; Roberts, 2006).

Obiteljski stil provođenja slobodnoga vremena značajno je pozitivno povezan s vrijednosnim orijentacijama *neovisnost – samoostvarenje* ($p < .001$), *dobrohotnost – univerzalizam* ($p < .001$) i *tradicionalnost – konvencionalnost* ($p < .001$). Obiteljski stil ili najbliže *obiteljski obrazac* (Ilišin, 2007) uključuje također druženje s rodbinom, obavljanje kućanskih poslova, šetnje i izlete. Sve te aktivnosti pripadaju području *tradicionalizma* te se u prijašnjima radovima i u trenutačnome istraživanju pokazao kao stabilan obrazac provođenja slobodnoga vremena (Ilišin, 2007; Radin, 2007). Pehlić (2014) također potvrđuje prisutnost *sentimentalno-obiteljskoga* stila koji se odnosi na pronalaženje smisla u krugu obitelji, a Dubrov i Tatarko (2018) primjećuju orijentiranost obitelji na *zadržavanje tradicionalnih odnosa* (engl. *conservation*) u ruralnim sredinama. Orijetiranost na *tradiciju i sigurnost* omogućuje prihvaćanje i održavanje tradicionalnih i religijskih običaja i ideja te očuvanje kolektivnih interesa, harmonije i sklada (Schwartz, 1992, 1996). Orijetiranost na *tradicionalnost i konvencionalnost* nanovo je potvrđena u istraživanju Ilišin i sur. (2013) jer su mladi znatno više orijetirani na osiguravanje stabilnoga posla i primanja. No dok njihovo istraživanje upućuje na slabiju orijentiranost na intrinzične vrijednosti ili rad s ljudima i sudjelovanje u društveno korisnom radu, mladi u ovome istraživanju skloni su *dobrohotnosti i univerzalizmu*. Konkretnije, adolescenti koji su skloni obiteljskom stilu slobodnoga vremena posreduju vrijednosti *univerzalizma i dobrohotnosti* poput brige o okolišu i prirodi, ljudskim pravima i

jednakosti te prihvaćanja drugih seksualnih i religioznih orijentacija. Dubrov i Tatarko (2018) uočavaju također orijentiranost obitelji na vrijednosti *otvorenosti za promjene, vlastitoga odricanja* i *vlastitoga probitka* u urbanim sredinama. Oni koji provode vrijeme u skladu s obiteljskim stilom također posreduju vrijednosti *neovisnosti i samoostvarenja* poput smišljanja novih ideja, odluka, ljubavi prema onome što voliš raditi, bivanja onoga što jesi, odanosti prijateljima i uspješnosti u školi. Vrijednosti adolescenta mogu biti rezultat međugeneracijske transmisije vrijednosti potvrđujući tvrdnju da *jabuka ne pada daleko od stabla* (Rohan i Zanna, 1996:271). Naime, adolescenti se identificiraju sa svojim roditeljima, ali istodobno ta transmisija ovisi o roditeljskome stilu, njihovim obrascima ponašanja, sličnim vrijednostima, mjestu življenja i zanimanju (Gecas i Seff, 1990; Schönplflug, 2001; Thornton i Young-DeMarco, 2001). U skladu s istraživanjem Janković (1998) rezultati pokazuju da se današnja obitelj nalazi između *tradicionalno-patrijarhalne* i *moderne, egalitarne* vrijednosne orijentacije. Naime, uočljivo je da je obiteljski stil zadržao elemente tradicionalizma, ali njegova težnja *neovisnosti – samoostvarenju* i posebice *univerzalizmu – dobrohotnosti* upućuje na potencijalnu otvorenost obitelji *novim, postmodernim i postmaterijalističkim* vrijednostima.

Vrijednosne orijentacije *dobrohotnost – univerzalizam* ($p < .001$) i *tradicionalno-konvencionalna vrijednosna orijentacija* ($p < .001$) značajno su negativno povezane s rizičnim obrascima ponašanja. Konvencionalna i samoostvarujuća vrijednosna orijentacija zaštitni su čimbenici razvoja mladih, potvrđuje istraživanje Franc i sur. (2008). Adolescenti koji imaju izražene vrijednosti socijalne odgovornosti ili *dobrohotnosti – univerzalizma* teže *konvencionalnoj* i *samoostvarujućoj* orijentaciji, a mnogo manje delinkventnom ponašanju i zlorabi opojnih sredstava. Osim toga, adolescenti koji su orijentirani spomenutim vrijednosnim orijentacijama pridaju važnost univerzalizmu, odgovornosti, autoritetu i organizaciji slobodnoga vremena. Roditelji koji adolescentima omogućuju i pružaju potrebnu autonomiju i podršku manje su skloni rizičnim obrascima ponašanja, otkrivaju Williams i sur. (2000).

Hedonistički stil provođenja slobodnoga vremena značajno je pozitivno povezan s *tradicionalno-narodnim i turbofolk* glazbenim ukusom ($p < .001$). Konkretnije, adolescenti koji se druže s prijateljima, odlaze na tulum, diskoklube, kafiće i restorane te oni koji sudjeluju u kartaškim igrama i igrama na sreću slušaju *tradicionalno-narodnu i turbofolk* glazbu. Razlog tomu potencijalno leži u dostupnosti i popularizaciji *tradicionalno-narodne i turbofolk* glazba koja ne zahtijeva izniman mentalni napor i koncentraciju mladoga slušatelja (Brđanović, 2013). Spomenute karakteristike čine je lakim i brzim materijalom za kućne zabave, veća okupljanja i

proslave mladih. Kao što Krolo i sur. (2015) objašnjavaju, *turbofolk* više nema *status zabranjenoga voća*, nego je postao prihvaćen *mainstream* žanrom koji se naslanja, paradoksalno, na tradicionalne i religijske vrijednosti pojedinca. Povezanost *hedonizma* i *turbofolka* očituje se već na figurativnoj razini, ističu Baker (2007) i Kronja (2001, 2004) jer turbo se odnosi na *injekciju dizela*, brzinu, neustrašivost, izazov i sudjelovanje u najnovijim trendovima, a *folk* se odnosi na narodnu i popularnu glazbu ljudi.

Hedonistički stil provođenja slobodnoga vremena značajno je pozitivno povezan s rizičnim obrascima ponašanja ($p < .001$). Demant i Østergaard (2007), Dodig i Ricijaš (2011b), La Greca i sur. (2001) potvrđuju povezanost između učestalosti konzumacije psihoaktivnih tvari, posebice alkohola, kockanja, rizičnoga seksualnog ponašanja te potrebe za zabavom, socijalizacijom i uzbuđenjem. Adolescenti rabe alkohol radi opuštanja, ali i ponajviše radi bijega od rutine, razgovora s prijateljima, reafirmiranja prijateljskih odnosa i svoga statusa unutar društva (Demant i Østergaard, 2007). *Hedonistička orijentacija* rizičan je čimbenik razvoja adolescenata, otkrivaju Franc i sur. (2008) te ih povezuje s manjkom organizacije i slobodnovremenske strukture. Barnes i sur. (2007) ističu da su orijentiranost na *hedonizam* i *konzumerizam*, manjak roditeljskog nadzora ili nadzora odraslih, dosada, izostanak kritičnost i proaktivnosti u organizaciji slobodnoga vremena samo neki od čimbenika koji utječu na sklonost rizičnim stilovima ponašanja (Caldwell i sur., 1992; Brlas, 2010; Fawcett, 2007; Miliša i Bagarić, 2012; Spaeth i sur. 2015). Rizične aktivnosti omogućuju adolescentima osobni izričaj, užitak, zabavna iskustva koja dijele s vršnjacima, povezivanje sa suprotnim spolom, distanciju od roditelja i samim time privid autonomije.

Nadalje, *hedonistički stil* provođenja slobodnoga vremena povezan je s vrijednosnim orijentacijama *postignuće – moć* ($p < .001$) i *hedonizam – poticaj* ($p < .001$). Istraživanje Franc i sur. (2002) potvrdilo je visoku razinu povezanosti hedonističke orijentacije i *vanjskih čimbenika uspjeha* te nisku razinu povezanosti hedonističke orijentacije i *unutarnjih čimbenika uspjeha*. Hedonistička orijentacija pritom je bila pozitivno povezana s učestalim izlascima i zabavom. Roberts (2012) također potvrđuje da se izlasci i sve aktivnosti povezane s trenutcima druženja s prijateljima primarno povezuju sa slobodnim vremenom mladih i hedonističkim stilom življenja. U skladu s istraživanjem Schwartz (1996, 2012) hedonizam je povezan s vrijednostima *vlastitoga probitka*, a povezanost *hedonizma* i *poticaja* u ovome radu također upućuje na potrebu za osobnim uzbuđenjem. Spomenuta su istraživanja također potvrdila povezanost hedonizma kao stila življenja i hedonističko-utilitarnih vrijednosti ili u ovome radu *postignuća – moći* i *hedonizma – poticaja* (Havelka, 1998; Mladenović i Knebl, 2000; Petrović

i Zotović, 2012; Mladenovska-Dimitrovska i Dimitrovski, 2016). Spomenuti rezultati upućuju na sklonost mladih vrijednostima *zarade* i *ugode* (Havelka, 1998), koje se odnose na želju za bogatstvom, dobiti i lagodnošću življenja. Te se vrijednosti povezuju s hedonističkim stilom življenja koji karakterizira zabava i uzbuđenje naspram napora, učenja i odgovornosti svakodnevnoga života. Rezultati potvrđuju prisutnost *proračunatoga hedonizma* (Featherstone, 2007) jer adolescenti vrjednuju estetizaciju života i stilski napor koji je u to uložen.

Hedonistički stil ili odlasci u klubove, kafiće ili na tulume, druženje s prijateljima, sudjelovanje u igrama na sreću povezan je s *jezikom, žargonom i načinom komunikacije* adolescenata ($p < .001$). Hedonistički stil karakterizira nestrukturiranost, intenzivnija socijalizacija s vršnjacima te zabavne provode u noćnim izlascima, a to je popraćeno učestalim razgovorima uživo ili putem poruka i poziva (Grintne i sur., 2006; Troxel, 2015; Wolak i sur. (2002). Važnost koju adolescenti pridaju razgovorima s vršnjacima očituje se u količini poslanih poruka, naime 98 % adolescenata pošalje najmanje jednu poruku nakon 20 h, a 70 % njih pošalje između 22 h i 6 h. Intenzitet druženja i razgovora zreli se i u dinamici razgovora i nazivima, izrazima ili slengu kojim se koriste unutar skupine. Adolescenti posuđuju nazive iz stranih jezika ili spajaju razne riječi kreirajući vlastiti sleng u svrhu iskazivanja ljutnje, zbunjivanja sugovornika, pojednostavnjivanja razgovora te kako bi se nasmijali i zabavili (Pradianti, 2013). Osim zabave i smijeha, Kasesniemi i Rautiainen (2002) primjećuju da se adolescenti koriste porukama kako bi izrazili ljutnju, ljubav i žaljenje te kako bi komentirali ili iskazali hrabrost (ako to ne mogu uživo).

Turbofolk i narodnjački stil provođenja slobodnoga vremena je značajno pozitivno povezan s *tradicionaln- narodnim i turbofolk* glazbenim ukusom ($p < .001$), rizičnim obrascima ponašanja ($p < .001$) te s *jezikom, žargonom i načinom komunikacije* među vršnjacima ($p < .001$). *Narodna*, a zatim *turbofolk* glazba, napominje Čvoro (2014), kombinira *pop*-elemente, melodiju i ritam koji, naposljetku, čine jedan specifičan uzorak koji mladi odmah prepoznaju. Osim melodije, riječi pjesama reflektiraju teme ljubavi, nacionalne i regionalne pripadnosti, obitelji i svakodnevice. Cvitanović (2009), aludirajući na riječi Ramba Amadeus o *turbofolku*, poistovjećuje *turbofolk* s *gorivom koje pod pritiskom motora razbuktava najniže strasti i potiče uživanje u njima*. Kulenović i Banić Grubišić (2019: 61-62) primjećuju da se *turbofolk* počeo promatrati kroz pozitivnu prizmu jer simbolizira “prostor bez cenzure” u kojemu pojedinci mogu oblikovati vlastitu “normalnost” naspram “nenormalnosti” i “zatvorenosti” drugih kritičara. Povezanost *turbofolk narodnjačkoga stila* i rizičnih obrazaca ponašanja ($p < .001$) potvrđuje također Kronja (2004). Name, Kronja (2004) pojašnjava da se u *turbofolk* kulturi ne

slave, glorificiraju ili čak spominju vrijednosti poput poštovanja zakona i reda, obrazovanja, moralnosti ili mirnoga života. Alkohol, nasilje, brzi auti, mobiteli, žene, oružje i droga često se provlače u stihovima pjesama i glazbenim spotovima te su na popularnoj i *turbofolk* sceni statusni simboli (Baker, 2007; Cvetičanin i sur., 2012). Popularizacija *turbofolka* u masovnim medijima utjecala je na svakodnevnicu mladih izlažući ih *turbofolku* tijekom večernjih izlazaka, na radiopostajama, društvenim platformama i tražilicama (Gordy, 2000). Stoga mladi koji su skloni *turbofolk* i *narodnjačkom stilu* imaju svoj jezik, zafrkanciju, izraze, žargone i način komunikacije među vršnjacima ($p < .001$). Naime, taj stil života neizbježno utječe na razgovore i način izražavanja mladih koji izlaze skupa u večernje izlaske, imaju svoj stol, bacaju čaše, pjevaju i slave uz *turbofolk* i narodnu glazbu. Kao što je već spomenuto, *turbofolk* i *trepfolk* nisu samo popularni glazbeni žanrovi među mladima nego oni impliciraju jedan specifičan, brz, izazovan i potenciran stil življenja koji se, čini se, zrcali i jeziku mladih (Dumnić Vilotijević, 2020).

Stvaralačko-umjetnički stil provođenja slobodnoga vremena značajno je pozitivno povezan s *punk/rock/heavy metal* glazbenim ukusom ($p < .001$), *klasičnim/jazz/indie/easy listening* glazbenim ukusom ($p < .001$) i *pop/dance/R&B/urbanim/elektronički/ drum 'n' bass/trap/hip-hop* glazbenim ukusom ($p < .001$). Stvaralačko-umjetnički stil obuhvaća crtanje, sviranje, fotografiranje, dramske izvan nastave aktivnosti, stvaralački rad, rukotvorine, učenje i istraživanje, a spomenuta istraživanja upućuju na povezanost punk, rocka, indie, heavy metal, jazz glazbenoga ukusa s kreativnim izričajima u slobodnome vremenu (Clarke, 1976; Daugavietis i Lace, 2011). Rezultati istraživanja stoga potvrđuju da se slobodno vrijeme može upotrijebiti za “trenutke stilske kreativnosti” (Clarke, 1976:148) u kojemu *bricoleur* kreira i reorganizira sadržaje i objekte kako bi imao pridao novo značenje i važnost. Moore (2004) također primjećuje da (1) mladi se koriste *punk i rock*-glazbom kako bi odgovorili na postmoderne promjene reciklirajući i oblikujući dominantne kulturne sadržaje dajući im pritom novo značenje u društvenome prostoru. Naime, mladi su svjesni dosade i manjka svrhe te stoga kreiraju otpor stvarajući smislene sadržaje. Nadalje, (2) mladi se okreću sadržajima koji su lišeni površnosti postmoderne kulture ili dominantne kulturne industrije, poput neovisnih izdavačkih ili *indie* kuća, web-stranica s neplaćenim sadržajima ili pisanju i čitanju blogova. Slabija povezanost stvaralačko-umjetničkoga stila i *pop/dance/R&B/urbanoga/elektroničkoga/drum 'n' bass/trap/hip-hop* glazbenoga ukusa nije neočekivana jer spomenuti glazbeni pravci pripadaju popularnoj glazbi, koja dominira glazbenim ljestvicama te se doživljava kao neautentična i komercijalna, posebice *pop i trap*

(Jernej, 2018). Uspoređujući status *hip-hop* i *rap*-glazbe u prošlosti i sadašnjosti, Daugavietis i Lace (2011) napominju da ti glazbeni žanrovi služe kritiziranju društvene realnosti, iako u suvremenim uvjetima istodobno glorificiraju potrošnju, koja je vidljiva u spotovima i stihovima pjesama. Kao što Arthur (2006) napominje, *hip-hop* kultura temelji se na *MC* ili *repanju*, grafitima, *breakdanceru* i *DJ* kao kreativnim ekspresijama te je stoga očekivana povezanost između tog žanra i *stvaralačkoga i umjetničkoga stila slobodnoga vremena*.

Uzevši u obzir analizirane rezultate, primjetno je da adolescenti pridaju snažnu važnost svim supkulturnim odrednicama stila. *Imidž ili izgled* adolescenta rezultat je aktivnoga oblikovanja danih resursa u svrhu kreiranja smislenoga stila koji nije nužno pod utjecajem obrazovnoga roditeljskoga kapitala. No roditeljski ekonomski kapital i sredina utječu na dostupnost i mogućnost oblikovanja i iskazivanja odabranoga imidža. U području *glazbenoga ukusa* primjetan je snažan utjecaj roditeljskog obrazovnog kapitala, školskoga uspjeha i sredine na glazbeni ukus. Osim toga, *jezik* kao sastavnica supkulturnoga stila koja podrazumijeva upotrebu žargona, slenga te učestalu uporabu raznolikih oblika komunikacije prisutnija je kod adolescenata izvrsnoga općeg školskog uspjeha, čiji roditelji imaju visok ekonomski i obrazovni kapital te koji žive u urbanim sredinama. Spomenute spoznaje upućuju na potencijalnu ograničenost resursa i sadržaja za adolescente koji dolaze iz ruralnih sredina, koji imaju slabiji školski uspjeh, čiji roditelji su niže naobrazbe i imaju slabija mjesečna primanja. Te spoznaje mogu se primijeniti u kreiranju nastavnih i izvannastavnih sadržaja zahvaljujući kojima se adolescenti, posebice u ruralnim sredinama, mogu upoznati s drugim glazbenim sadržajima i aktivnostima radi obogaćivanja njihova kulturnoga i glazbenoga izričaja. Osim toga, spomenute spoznaje mogu se primijeniti u kreiranju kreativnih školskih, izvannastavnih i izvanškolskih aktivnosti jer je primjetno da se adolescenti iz ruralnih sredina, s nižim financijskim primanjima i slabijim školskim uspjehom, ne mogu povezati s vršnjacima *online* ili u realnim uvjetima kao i ostali vršnjaci.

Osim toga, primjetno je da adolescenti slabijega školskog uspjeha, čiji su roditelji niže naobrazbe i nižih financijskih primanja, pokazuju najslabiju orijentiranost prema vrijednosnoj orijentaciji *neovisnosti i samoostvarenja*. Odgojno-obrazovni stručnjaci mogu na satovima razrednika i u sklopu vlastitih predmeta kreirati aktivnosti s pomoću kojih bi učenici otkrivali vlastite sposobnosti i upoznavali se sa širim spektrom obrazovnih i odgojnih mogućnosti u svrhu njegovanja vrijednosti samoostvarenja. Osim toga, primjetno je da su adolescenti slabijega školskog uspjeha snažnije usmjereni vrijednosnoj orijentaciji *medijske popularnosti i prihvaćenosti*. Spomenuta vrijednosna orijentiranost može biti posljedica nedostatne

povezanosti s vršnjacima u školi, nedostatnoga osjećaja pripadnosti, potrebe za afirmacijom koju ne potiču nastavnici i vršnjaci u razredu te manjka vjere u vlastite mogućnosti zbog slabijega školskog uspjeha. Nužno je istaknuti značajnu promjenu u vrijednosnim prioritetima mladih. Naime, u srednjoj adolescenciji mladi njeguju vrijednosti *dobrohotnosti – univerzalizma i tradicionalnosti – konvencionalnosti, neovisnosti – samoostvarenja*, a u kasnoj adolescenciji njeguju vrijednosti *hedonizma – poticaja, postignuća – moći te medijske popularnosti i prihvaćenosti*.

Nameće se zaključak kako orijentiranost adolescenata na *besposličarsko-dokoni stil, turbofolk i narodnjački stil* i *hedonistički stilu* provođenja slobodnoga vremena upućuju na pasivizirani i nekritičan stav pri strukturiranju vlastitoga slobodnoga vremena. Ti rezultati mogu koristiti odgojno-obrazovnim stručnjacima u kreiranju sadržaja u školama i centrima za mlade na temelju kojih će mladi oblikovati i razvijati osobni *slobodnovremenski kapital* (engl. *leisure capital*) i pritom bivati svjesnim korisnicima vlastitoga slobodnoga vremena.

VI. ZAKLJUČAK

U kasnom postmodernom društvu prestaju se propisivati načini ponašanja te se naglasak stavlja na individualizaciju, samodostatnost i vlastitu organizaciju života. Mladi su naizgled oslobođeni tradicionalnih i fiksnih odnosa koji su im neposredno strukturirali životno iskustvo i putanju. Slobodno se vrijeme pritom nameće kao općevažeći prostor u kojemu se pojedinac samoaktualizira i samoostvaruje u raznim aktivnostima. Slobodno vrijeme kao simbolički prostor u kojemu se pojedinac posvećuje aktivnostima od vlastitoga interesa područje je osobne kulturne ekspresije. Potreba za osobnim izričajem očituje se u odabiru raznih kulturnih i inih praksi koje omogućuju posredovanje supkulturnoga ili životnoga stila. U skladu s tim cilj ovoga rada bio je ispitati povezanost između odrednica supkulturnoga stila, vrijednosnih orijentacija, rizičnih oblika ponašanja i stilova provođenja slobodnoga vremena.

Adolescenti iskazuju elemente *alternativnoga*, *šminkerskoga* i *sportsko-navijačkoga* imidža, što upućuje na prisutnost različitih oblika osobne ekspresije na mladenačkoj sceni. Odabrana odjeća pritom služi u svrhu kreiranja i očuvanja granice između *nas* i *njih* i pružanja simboličkoga otpora na alternativnoj sceni. *Sportsko-navijački imidž* pritom reflektira vrijednosti natjecanja, muškosti i snage, a *šminkerski* se imidž naslanja na trendove, uživanju u trenutačnom pomodarstvu. Iako hrvatski kontekst teško replicira britanskome kontekstu, u kojemu klasni položaj i podrijetlo obilježavaju životnu putanju, zanimljivo je da oni koji imaju visoke prihode odabiru i njeguju imidž koji je društveno prihvatljiv i naposljetku glorificiran u medijima, primjerice *šminkerski* i *sportski izgled*. *Alternativni* imidž, koji se povezuje s nižim prihodima, naslanja se na britanske studije koje alternativni prostor rezerviraju za simbolički otpor i bunt. *Alternativna kultura* mladih stoga može biti rezultat otpora, ali i istodobno može biti osoban odabir koji reflektira razvojnu potrebu za autonomnošću i autentičnošću. Posvećenost određenom imidžu istodobno je rezultat potrebe za autonomijom i distinkcijom spram roditeljske i dominantne kulture, ali također odražava karakteristike roditeljske kulture, sredine i dostupnih resursa. Osim toga, mladi se koriste odjećom u svrhu iskazivanja produženoga *selfa*, ostvarivanja odnosa te oblikovanja osobnoga i grupnoga identiteta.

Glazba kao druga značajna sastavnica supkulturnoga stila sredstvo je komunikacije adolescenata sa sobom i sredinom koja ga okružuje. Glazbeni ukus i sklonosti rezultat su primarnih i sekundarnih socijalizacijskih procesa koji utječu na habitus adolescenta, oblike kulturne potrošnje i naposljetku njegov kulturni kapital. Dakle, *tradicionalno-narodnoj* i *turbofolk* glazbi sklonije su djevojke, stariji adolescenti koji postižu dovoljan i dobar opći školski uspjeh, adolescenti koji odrastaju u cjelovitim obiteljima i ruralnim sredinama i čije su

majke i očevi niže naobrazbe. *Pop – dance – R&B – urbanoj – elektroničkoj – drum'n'bass – trap – hip-hop* glazbi sklonije su djevojke, stariji adolescenti izvrsnoga općeg školskog uspjeha koji žive u urbanim sredinama i čije su majke i očevi više ili visoke naobrazbe. *Klasičnoj – jazz – indie – easy listening* glazbi sklonije su djevojke izvrsnoga općeg školskog uspjeha koje žive u urbanim sredinama i čije su majke i očevi više ili visoke naobrazbe. *Punk – rock – heavy metal* glazbi skloni su oni adolescenti čije su majke i očevi više i visoke naobrazbe.

Jeziku kao sastavnici supkulturnoga stila koja podrazumijeva uporabu žargona, slenga te učestalu uporabu raznolikih oblika komunikacije sklonije su djevojke, stariji adolescenti izvrsnoga općeg školskog uspjeha koji žive u urbanim sredinama i čije su majke i očevi više ili visoke naobrazbe te imaju visoka mjesečna primanja. Svrha je komunikacije na društvenim platformama samootkrivanje, povezivanje i njegovanje osjećaja intime s prijateljima. Adolescenti pripadaju dvjema lingvističkim zajednicama: odrasloj ili roditeljskoj i vršnjačkoj. Jezik ima dvojaku ulogu jer istodobno reflektira obiteljsku pozadinu, ali se i upotrebljava u svrhu distanciranja od iste te roditeljske kulture. Adolescenti pritom stvaraju svoj tzv. *metajezik* unutar vršnjačkih skupina formirajući svoj verbalni odgovor na zahtjeve dominantnih figura odraslih. Prisutnost jezika, ali i važnost koja mu se pridaje, otkriva adolescentov socijalni status unutar vršnjačke skupine te važnost socijalnoga, kulturnoga i ekonomskoga kapitala. Važnost koju adolescenti pridaju jeziku produkt je standardnoga i društvenoga jezika škole, raznolikosti društvenih kontakata, buntovnoga stava prema dominantnim institucijama, bliskih i povezanih odnosa te lokalnoga iskustva.

Alternativni mladi okreću se stvaralačkim, intelektualnim i društveno angažiranim stilovima provođenja slobodnoga vremena, što upućuje na potrebu mladih za raznim oblicima kulturne produkcije i potrošnje u svrhu oblikovanja osobnoga i društvenoga identiteta. Osim toga, alternativni mladi odabiru sadržaje autentičnoga kreativnog izričaja iskazujući potrebu za smislenim provođenjem slobodnoga vremena. No njihova istodobna okrenutost *besposličarsko-dokonom* stilu upućuje na pasivizaciju i manjak strukturiranosti u okvirima slobodnoga vremena. Njihovi se glazbeni ukusi zrcale u načinu odijevanja, ali istodobno postoji tendencija popularnim i komercijalnim glazbenim žanrovima.

Šminkeri teže hedonizmu, poticajima, postignućima i moći, pri čemu se očituje potreba za elitizmom, ugledom, moći i fizičkom atraktivnošću. Zabava, izazov, akcija, pokret i rizik primarne su potrebe u slobodnome vremenu. Šminkeri teže prihvaćenosti na medijskim platformama, stoga traže što veći broj pozitivnih povratnih informacija ili *lajkova* te inzistiraju na savršenoj ili idealnoj izgledu. Sklonost adolescenata popularnim *dance, pop, house,*

narodnim i turbofolk glazbenim žanrovima upućuje na svojevrsno stapanje granica između žanrova koji su pripadali profinjenom ili priprostom području glazbe. Posljedica omasovljenja *turbofolka i pop-glazbe* njihova je popularizacija među adolescentskom populacijom, posebice među *šminkerima*.

Šminkeri su također skloni besposlici i dokolici jer slobodno vrijeme provode investirajući u svoj izgled i socijalne kontakte. *Šminkeri* jesu konformisti jer teže vršnjačkom prihvaćanju, stoga su često okrenuti najnovijim trendovima, praćenju mondenih događaja ili večernjim izlascima. *Šminkeri* su skloni slušanju *turbofolk* i *tradicionalne* glazbe jer stihovi pjesama reflektiraju univerzalne teme, a u kombinaciji s *dance* i *techno* glazbom taj žanr dominira u kafićima, noćnim klubovima te na YouTubeu. Takav način provođenja slobodnoga vremena slavi vrijednosti *turbofolka*, od isticanja statusa, atraktivnih žena, mišićavih muškaraca, brzih auta, mode i potrošnje te stoga ne začuđuje posvećenost *šminkera* uzbuđenju, razbijanju, dobrom izgledu, penjanju na stolice, pjevanju i plesanju u narodnjačkim klubovima.

Sportsko-navijački imidž povezuje se s rizičnim ponašanjem jer mladi učvršćuju svoju poziciju unutar vršnjačkoga društva konzumiranjem alkohola i marihuane. Osim što konzumacija psihoaktivnih tvari čini jedan od rituala navijanja, ono pridonosi osjećaju pripadnosti, pojačava emocije i tenzije i pomaže pri izbacivanju nakupljenih frustracija. *Sportsko-navijački imidž* istodobno obuhvaća *hedonistički stil* življenja, tj. pojedinci naglasak stavljaju na aktivnosti koje pridonose osjećaju kratkoročnoga užitka.

Rizični obrasci ponašanja povezuju se s hedonističkim stilom provođenja slobodnoga vremena jer se mladi, težeći za zabavom, socijalizacijom i uzbuđenjem, okreću psihoaktivnim tvarima, kockanju i rizičnim seksualnim aktivnostima. Povezanost hedonističkoga stila i vrijednosti postignuća, moći, hedonizma i poticaja otkrivaju da mladi teže aktivnostima koji će im pružiti priliku za užitak, zabavu, ugodu i druženje s vršnjacima.

Važnost koju adolescenti pridaju hedonizmu i vrijednostima povezanima s hedonizmom upućuje na napor koji je uložen u kreiranje životnoga projekta jer se određeni stilski i opipljivi indikatori primjenjuju radi estetizacije života. Naime, adolescenti koji posreduju *šminkerski* i *alternativni* imidž skloni su dokonosti i besposlici te se stoga zaključuje da je potrošnja važnu aktivnost u slobodnome vremenu. Sklonost odlascima u trgovačke centre i razgledavanju izloga postavlja pitanje o načinima svrhovitoga organiziranja slobodnoga vremena i današnjih vrijednostima mladih. Odabrani stilovi provođenja slobodnoga vremena govore o potencijalnoj monotonosti svakodnevice, manjku smisla i svrhovitosti jer mladi pronalaze smisao u izlascima i iskustvu potrošnje.

No primjetna je orijentiranost mladih *stvaralačko-umjetničkom* stilu provođenja slobodnoga vremena koji je povezanom s *punk, rock, heavy metal, jazz, indie* i *popularnim* glazbenim žanrovima, s crtanjem, stvaralaštvom, sviranjem, fotografiranjem, dramskim izvannastavnim aktivnostima, rukotvorinama, istraživanjem, dodatnim usavršavanjem i drugim kreativnim interesima i načinima izričaja u slobodnome vremenu. Adolescenti stvaraju smislene sadržaje kak obično pružili otpor površnim sadržajima dominantne kulturne industrije ili ispraznosti dokonoga načina provođenja slobodnoga vremena.

Uzevši u obzir dosada spomenute tri odrednice supkulturnog stila, sociodemografska obilježja, vrijednosti, rizične obrasce i stilove provođenja slobodnoga vremena, izdvojena su tri profila među mladima. *Alternativni imidž* odabiru djevojke, adolescenti izvrsnoga općeg školskog uspjeha s nižim obiteljskim primanjima, koji žive u necjelovitim obiteljima i urbanim sredinama. Alternativni mladi pritom su orijentirani na *besposličarsko-dokon stil, intelektualni, društveno angažirani stil* i *stvaralačko-umjetnički stil* provođenja slobodnoga vremena. Osim toga, slušaju *punk, rock, heavy metal, klasičnu, jazz, indie, easy listening* i *pop, dance, R&B, urbanu, elektroničku, drum'n'bass, trap, hip-hop* glazbu. Također, pridaju važnost *jeziku*, koja podrazumijeva uporabu žargona, slenga te učestaliju uporabu raznolikih oblika komunikacije. *Sportsko-navijački imidž* odabiru mladići dovoljnoga i dobrog općeg školskog uspjeha s najvišim obiteljskim primanjima. Adolescenti *sportsko-navijačkog izgleda* skloni su *rizičnim obrascima ponašanja te sportskom, navijačkom i hedonističkom stilu* provođenja slobodnog vremena. Naposljetku, *šminkerski imidž* odabiru djevojke, adolescenti vrlo dobrog školskog uspjeha te stariji adolescenti čiji roditelji imaju najviša primanja. *Šminkeri* su orijentirani na vrijednosti *postignuća – moći, hedonizma i poticaja te medijske popularnost i prihvaćenosti*. *Šminkeri* su skloni *besposličarsko-dokonom, hedonističkom, turbofolk i narodnom stilu* provođenja slobodnoga vremena, a slušaju *tradicionalno narodnu i turbofolk* glazbu. Osim toga, *šminkeri* pridaju važnost *jeziku, žargonu, slengu* i raznolikim oblicima komunikacije s vršnjacima i prijateljima.

Nameće se zaključak kako istraživanje supkulturnih stilova pruža uvid u postmodernu scenu, na kojoj adolescent izražava i potvrđuje svoje stil u krugu vršnjaka. Primjetno je da se adolescenti koriste sastavnicama supkulturnoga stila kako bi se predstavili svijetu oko sebe. Iako rezultati potvrđuju uniformnost nastalu kontinuiranim medijskim nametanjem trendova pod geslom “*drugačiji na isti način*”, posredovani imidži istodobno upućuju na određenu partikularnost i potencijal za diferencijacijom mladenačkih vizualnih stilova. Mladi odbacuju stilske nazivnike i striktnu stilsku profiliranost, uživajući u fluidnosti odabira. Analiza

šminkerskoga, alternativnoga i sportsko-navijačkoga imidža nije samo pružila uvid u odjeću koju pojedinci odabiru nego i u društvenu i obiteljsku pozadinu, vrijednosti i simboliku koje prate odabrani imidž. Analiza glazbenih sklonosti daje uvid u implicitne i eksplicitne vrijednosti adolescenta te ono također reflektira primarne i sekundarne socijalizacijske procese. Analiza jezika kao treće sastavnice supkulturnoga stila pruža uvid u vršnjačke jezične zajednice i daje mogućnost osluškivanja mladenačkoga glasa i načina na koji se adolescenti međusobno povezuju. Uvid u način i učestalost komunikacije omogućuje pregled mladenačkih jezičnih i komunikacijskih obrazaca. Na temelju tih sastavnica odgojno-obrazovni stručnjaci mogu dobiti uvid u adolescentska razmišljanja, stavove, osjećaje i prioritete te na osnovi toga kreirati nastavne sadržaje koji uistinu reflektiraju mladenačke interese i sadržaje s kojima se mladi mogu povezati. Istraživanje supkulturnih stilova pruža uvid u kulturu mladih i alternativnu društvenu realnost koju karakteriziraju spomenute odrednice, vjerovanja i aktivnosti slobodnoga vremena. Za znanost o odgoju fenomen kulture mladih izazovan je jer čini prostor u kojem pojedinci izmjenjuju doživljaje i kreiraju prostor za djelovanje.

Analiza vrijednosti adolescenata pruža odgojno-obrazovnim stručnjacima uvid u mladenačke izbore, postupke i obrasce ponašanja jer vrijednosti predstavljaju relativno trajna vjerovanja, poželjne ideale, standarde, kriterije i motivacijske ciljeve. Vrijednosti jesu implicitni organizatori prosudbe, a pregled mladenačkih vrijednosnih orijentacija otkriva mladenačka vjerovanja, težnje i ciljeve. Osim toga, vrijednosni prioriteti mladih otkrivaju socijalizacijske mehanizme i socijalna iskustva koja su neposredno djelovala na oblikovanje njihovih vjerovanja. Istraživanje vrijednosnih orijentacija adolescenata pruža pogled u organizaciju i vrijednosne prioritete mladih, obiteljsku pozadinu i društvene čimbenike koji su implicitno i eksplicitno oblikovali vrijednosti. S obzirom na to da vrijednosti promatramo kao relativno trajna vjerovanja ili motivacijske ciljeve, rezultati ovoga istraživanja potvrđuju važnost odgojno-obrazovnih stručnjaka pri formaciji vrijednosti u odgoju adolescenata. Dobivene spoznaje mogu potaknuti stručnjake na kreiranje aktivnosti unutar redovite, dodatne i fakultativne nastave kojima bi poticali učenike na otkrivanje vlastitih vještina, sposobnosti te vjerovanja o sebi i svijetu koji ih okružuje.

Odabranim slobodnovremenske aktivnostima adolescent progovara o sebi, osobnim interesima, željama i idealima, ali i o društvenoj strukturi i sredini koja ga okružuje. Spoznaje dobivene tijekom istraživanja mogu poslužiti u svrhu budućeha unaprjeđivanja kulture provođenja slobodnoga vremena adolescenata. Naime, iako je očito da mladi mogu organizirati i strukturirati svoje slobodno vrijeme kako bi zadovoljili vlastite stvaralačke i kreativne potrebe, uočava se da mladi često lutaju bespućima slobodnoga vremena. Snažna naklonost mladih

hedonizmu, turbofolku i narodnjačkom stilu koji njeguju *kult mladosti* pokazuju da mladi u kulturnoj oslobođenosti postmoderne često pasivno i nekritički odabiru sadržaje.

Spoznaje o načinima provođenja slobodnoga vremena adolescenata mogu potaknuti odgojno-obrazovne stručnjake na kreiranje izvannastavnih i izvanškolskih aktivnosti u kojima će se odgajati učenici za odgovorno strukturiranje slobodnovremenskih sadržaja. Rezultati mogu poslužiti roditeljima i stručnjacima kako bi obrazovali i odgajali pojedince koji će postati odgovorni kulturni korisnici slobodnoga vremena. Spoznaje dobivene iz ovoga istraživanja mogu koristiti odgojno-obrazovnim stručnjacima u školama i centrima za mlade u kreiranju i osmišljavanju strategija kulturnoga provođenja slobodnoga vremena. Osim toga, uključivanjem mladih u kreiranje strategija dobiva se uvid u njihove potrebe, interese i želje te se na osnovi njih mogu kreirati programi koji su privlačni mladim pojedincima.

Rezultati istraživanja podsjećaju na to da su supkulturni stilovi adolescenata kompleksna tematika, koja zahtijeva dublje promišljanje o odrednicama stila, vrijednostima i slobodnom vremenu koji je simbolički prostor za njihovo posredovanje. Supkulturni ili životni stilovi svojevrsan su odgovor na razvojna pitanja *Tko sam ja? S kim idem? Kamo idem?*, a zadatak je odgojno-obrazovnih stručnjaka odgajati adolescente u procesu pronalaska odgovara na ta pitanja. Rezultati ovoga istraživanja mogu stoga poslužiti stručnjacima u procesu odgajanja adolescenata, odnosno pri odabiru i posredovanju stila koji reflektira njegove autentične potrebe, želje i vjerovanja.

VII. POPIS LITERATURE

1. Aaro, L.E., Wold, B., Kannas, L. i Rimpela, M. (1986). Health behaviour in school children: A WHO cross-national survey. *Health Promotion*, 1(1), 17-33.
2. Abbas, R. i Mesch, G. (2018). Do rich teens get richer? Facebook use and the link between offline and online social capital among Palestinian youth in Israel. *Information, Communication & Society*, 21(1), 63-79.
3. Abbott, B.D. i Barber, B.L. (2007). Not Just Idle Time: Adolescents' Developmental Experiences Provided by Structured and Unstructured Leisure Activities. *Australian Journal of Educational and Developmental Psychology*, 24 (1), 59-81.
4. Abercrombie, N., Hill, S., Turner, B.S. (2006). *The Penguin Dictionary of Sociology*. London: Penguin Books Ltd.
5. Abercrombie, N. (2015). Popular culture and ideological effects. U N. Abercrombie, S. Hill i B.S. Turner (Ur.), *Dominant Ideologies* (str.199-229). New York: Routledge.
6. Achenbach, T. M. i Rescorla, L. A. (2007). *Multicultural understanding of child and adolescent psychopathology: Implications for mental health assessment*. New York: Guilford Press.
7. Adler, A. (1952). *The science of living*. London: George Allen & Unwin Ltd.
8. Agliata, D. i Tantleff-Dunn. (2004). The impact of media exposure on males' body image. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23(1), 7-22.
9. Ahuvia, A. i Wong, N. (2002). Personality and Values Based Materialism: Their Relationship and Origins. *Journal of Consumer Psychology*, 12(4), 389-402.
10. Allport, G. W. i Vernon, P. E. (1931). *Study of values: Manual*. Boston, MA: Houghton Mifflin.
11. Allport, G.W. (1961). *Pattern and Growth in Personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
12. Allport, G. W., Vernon, P. E. i Lindzey, G. (1970). *Study of values*. Chicago: Riverside Publishing.
13. Alpert, B. (1991). Students' resistance in the classroom. *Anthropology & Education Quarterly*, 22(4), 350-366.
14. Anderson, N. (1923). *The Hobo. The Sociology of the Homeless Man*. Chicago: University of Chicago Press.
15. Anderson, K. (1995). *Young people and alcohol, drugs and tobacco*. Copenhagen: World Health Organization.
16. Anderson, C. A. i Bushman, B. J. (2001). Effects of violent video games on aggressive behavior, aggressive cognition, aggressive affect, physiological arousal, and pro-social behavior: A meta-analytic review of the scientific literature. *Psychological Science*, 12(5), 353-359.
17. Anderson, C. A., Carnagey, N. L. i Eubanks, J. (2003). Exposure to violent media: The effects of songs with violent lyrics on aggressive thoughts and feelings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(5), 960-971.
18. Anderson, C.A., Berkowitz, L., Donnerstein, E., Huesmann, L.R., Johnson, J.D., Linz, D., Malamuth, N.M. i Wartella, E. (2003). The influence of media violence on youth. *Psychological Science in the Public Interest*, 4(3), 81-110.
19. Anderson, M. (2018). A Majority of Teens Have Experienced Some Form of Cyberbullying. *Pew Research Center*, 1-19.
20. Anderson, C. A. i Bushman, B. J. (2018). Media violence and the general aggression model. *Journal of Social Issues*, 74(2), 386-413.
21. Anić, V. (1991). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
22. Anić, P. i Tončić, M. (2014). "What are you doing?": Comparison of three methodological approaches to studying leisure. *Suvremena psihologija*, 17 (2), 111-124.
23. Andrilović, V. i Čudina, V. (1986). *Osnove opće i razvojne psihologije*. Zagreb: Školska knjiga.
24. Arcuri A.F., Lester, D. i Smith, F.O. (1985). Shaping adolescent gambling behavior. *Adolescence*, 20 (80), 935-938.
25. Ansbacher, H. L. (1967). Life style: a historical and systematic review. *Journal of Individual Psychology* 23(2), 191-212.

26. Arnett, J. J. (1995). Adolescents' uses of media for self-socialization. *Journal of Youth and Adolescence*, 24 (5), 519-533.
27. Arnett, J. J. (1996). *Metalheads: Heavy metal music and adolescent alienation*. Boulder, CO: Westview Press.
28. Arnett, J. J. (1997). Young people's conceptions of the transition to adulthood. *Youth & Society*, 29(1), 1-23.
29. Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480.
30. Arnett, J. J. (2001a). Conceptions of the Transition to Adulthood: Perspectives from Adolescence to Midlife. *Journal of Adult Development*, 8 (2), 133-143.
31. Arnett, J. J. (2001b). Adolescents' responses to cigarette advertisements for five "youth brands" and one "adult brand." *Journal of Research on Adolescence*, 11(4), 425-443.
32. Arnett, J.J. (2002). The Sounds of Sex: Sex in Teens' Music and Music Videos. U: J.D. Brown, J. R. Steele i K. Walsh-Childers (Ur.), *Sexual teens, sexual media: Investigating media's influence on adolescent sexuality* (str. 253-264). Mahwah, N.J: L. Erlbaum.
33. Arnett, J.J. i Galambos, N.L. (2003). Culture and conceptions of adulthood. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 100, 91-98.
34. Arnett, J. J. (2013). *Adolescence and emerging adulthood: A cultural approach*. Upper Saddle River, N.J: Pearson Prentice Hall.
35. Arnon, S., Shamai, S., Ilatov, Z. (2008). Socialization agents and activities of young adolescents. *Adolescence*, 43(170), 373-397.
36. Arthur, D. (2006). Authenticity and consumption in the Australian Hip Hop culture. *Qualitative Market Research*, 9 (2), 140-156.
37. Aubrey, J.S. i Frisby, C.M. (2011). Sexual Objectification in Music Videos: A Content Analysis Comparing Gender and Genre. *Mass Communication and Society*, 14(4), 475-501.
38. Aquilino, W. i Supple, A. J. (2001). Longterm effects of parenting practices during adolescence on well-being: Outcomes in young adulthood. *Journal of Family Issues*, 22(3) , 289-308.
39. Badrić, M. i Prskalo, I. (2011). Participiranje tjelesne aktivnosti u slobodnom vremenu djece i mladih. *Napredak*, 152 (3-4), 479-494.
40. Badura, P., Madarasova Geckova, A., Sigmundova, D., Sigmund, E., van Dijk, J. P. i Reijneveld, S. A. (2018). Can organized leisure-time activities buffer the negative outcomes of unstructured activities for adolescents' health?. *International journal of public health*, 63(6), 743-751.
41. Baker, C. (2007). The concept of turbofolk in Croatia: inclusion/exclusion in the construction of national musical identity. U: C.Baker, C.J. Gerry, B. Madaj, L. Mellish i J. Nahodilová (Ur.), *Nation in formation: inclusion and exclusion in central and eastern Europe* (str. 139-158). London: SSEES Publications.
42. Bandura, A. i Walters, R. (1959). *Adolescent aggression*. New York: Ronald Press.
43. Bandura, A. (1994). Social cognitive theory of mass communication. U: J. Bryant i D. Zillman (Ur.), *Media effects: Advances in theory and research* (str. 61-90). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
44. Barber, B. L., Eccles, J. S. i Stone, M. R. (2001). Whatever happened to the Jock, the Brain, and the Princes? Young adult pathways linked to adolescent activity involvement and social identity. *Journal of Adolescent Research*, 16(5), 429-455.
45. Barber, B. K., Maughan, S. L. i Olsen, J. A. (2005). Patterns of parenting across adolescence. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 108, 5-16.
46. Bardi, A. i Schwartz, S. H. (2003). Values and Behavior: Strength and Structure of Relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(10), 1207-1220.
47. Bardi, A. i Goodwin, R. (2011). The dual route to value change: Individual processes and cultural moderators. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(2), 271-287.
48. Barker, V. (2009). Older Adolescents' Motivations for Social Network Site Use: The Influence of Gender, Group Identity, and Collective Self-Esteem. *Cyberpsychology & behavior : the impact of the Internet, multimedia and virtual reality on behavior and society*, 12(2):209-213.

49. Barnea-Goraly, N., Menon, V., Eckert, M., Tamm, L., Bammer, R., Karchemskiy, A., Dant, C.C. i Reiss, A.L. (2005). White matter development during childhood and adolescence: A Cross-sectional diffusion tensor imaging study. *Cerebral Cortex*, 15(12), 1848-54.
50. Barnes, G.M., Welte, J.W., Hoffman, J.H. i Dintcheff, B.A. (1999). Gambling and Alcohol Use Among Youth: Influence of Demographic, Socialization, and Individual Factors. *Addictive Behaviors*, 24 (6), 749-767.
51. Barnes, G. M., Hoffman, J. H., Welte, J. W., Farrell, M. P. i Dintcheff, B. A. (2007). Adolescents' time use: Effects on substance use, delinquency and sexual activity. *Journal of Youth and Adolescence*, 36(5), 697-710.
52. Barnett, L. A. (2005). Measuring the ABCs of leisure experience: Awareness, Boredom, Challenge, Distress. *Leisure Sciences*, 27(2), 131-155.
53. Barni, D., Ranieri, S., Scabini, E. i Rosnati, R. (2011). Value Transmission in the Family: Do Adolescents Accept the Values Their Parents Want to Transmit?. *Journal Of Moral Education*, 40(1), 105-121.
54. Barni, D. i Knafo, A. (2012). Value Systems of Fathers, Mothers and Adolescents: Do Parents and their Children Construe Basic Values in the Same Way?. *Survey Research Methods*, 6 (1) 3-11.
55. Bartko, W.T. i Eccles, J.S. (2003). Adolescent Participation in Structured and Unstructured Activities: A Person-Oriented Analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, 32(4), 233-241.
56. Barzun, J. (2000). *From Dawn to Decadence. 500 Years of Western Cultural Life, 1500 to the Present*. New York: HarperCollins Publishers.
57. Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: Prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
58. Battistich, V. (2010). School Contexts that Promote Students' Positive Development. U: J.L. Meece i J. S. Eccles (Ur.), *Handbook of Research on Schools, Schooling, and Human Development* (str. 111-127). New York: Routledge.
59. Baudrillard, J. (1995). *Simulacra and simulation*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
60. Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Cambridge, UK: Polity Press.
61. Bauman, Z. (2005). *Liquid Life*. Cambridge: Polity Press.
62. Bauman, Z. (2007). *Consuming life*. Cambridge: Polity Press.
63. Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs*, 75 (1), 43-88.
64. Beal, B., Weidman, L. (2003). Authenticity in the skateboarding world, U: R.E. Rinehart i S. Sydnor (Ur.). *To the extreme: Alternative Sports, Inside and Out* (str.337-352). Albany: State University of New York Press.
65. Beard, K. S., Hoy, W. K. i Woolfolk Hoy, A. (2010). Academic optimism of individual teachers: Confirming a new construct. *Teaching and Teacher Education*, 26(5), 1136-1144.
66. Beazley, H. (2003). Voices from the Margins: street children's subcultures in Indonesia. *Children's Geographies*, 1 (2), 181- 200.
67. Becker, H. (1963). *Outsiders: Studies in sociology of deviance and social control*. New York: Free Press.
68. Beentjes, J.W.J. i Konig, R.P.(2013). Does exposure to music videos predict adolescents' sexual attitudes? *European Scientific Journal*, 9(14), 1-20.
69. Belk, R. W. (1988). Possessions and the Extended Self. *Journal of Consumer Research*, 15 (2), 139-168. DOI 10.1086/209154
70. Belk, R. W. (2000). Are We What We Own?. U: A.L. Benson (Ur.), *I shop, therefore I am: Compulsive buying and the search for self* (str.77-97). Northvale, NJ: Jason Aronson.
71. Bennett, A. (1999). Subcultures or neo-tribes? Rethinking the relationship between youth, style and musical taste. *Sociology*, 33(3), 599-617.
72. Bennett, A. (2004). Consolidating the Music Scenes Perspective. *Poetics*, 32, 223-234.
73. Bennett, A. (2005a). *Culture and everyday life*. London: SAGE.
74. Bennett, A. (2005b). Popular Music and Leisure. *Leisure Studies*, 24(4), 333-342.
75. Bennett, A. (2011). The Post-Subcultural Turn: Some Reflections 10 Years on. *Journal of Youth Studies*, 5(5), 493-506.

76. Bensman, J. i Vidich, A. J. (1995). The New Middle Classes: Life-Styles, Status Claims and Political Orientations. U Vidich, A. J. (Ur.), *Changes in the Life-Styles of American Classes* (str. 238-258). Hampshire: Macmillan.
77. Bergen, M. (2019). Punk History: Resisting Gender Norms of Femininity. *Journal of Literature and Art Studies*, 9(7), 711-719.
78. Bergh, S.V., Erling, A. (2005). Adolescent identity formation: a Swedish study of identity status using the EOM-EIS-II. *Adolescence*, 40 (158), 377-396.
79. Berger, P. i Luckman, H. (1966), *The Social Construction of Reality- A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Doubleday.
80. Berk, L.E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
81. Berndt, T. J. (1982). The features and effects of friendship in early adolescence. *Child Development*, 53(6), 1447-1460.
82. Berzano, L., Genova, C. (2015). *Lifestyles and Subcultures: History and a New Perspective*. New York: Routledge.
83. Berzonsky, M. D. (1989). Identity style: Conceptualization and measurement. *Journal of Adolescent Research*, 4 (3), 268-282.
84. Berzonsky, M. D., Kuk, L. S. (2000). Identity Status, Identity Processing Style, and the Transition to University. *Journal of Adolescent Research*, 15 (1), 81-98.
85. Best, P., Manktelow, R. i Taylor, B. (2014). Online communication, social media and adolescent wellbeing: A systematic narrative review. *Children and Youth Services Review*, 41, 27-36.
86. Beutel, A. M. i Marini, M. M. (1995). Gender and values. *American Sociological Review*, 60(3), 436-448.
87. Beutel, A. M. i Johnson, M. K. (2004). Gender and Prosocial Values during Adolescence: A Research Note. *Sociological Quarterly*, 45 (2), 379-393.
88. Bielby, W. (2004). Rock in a Hard Place: Grassroots Cultural Production in the Post-Elvis Era. *American Sociological Review*, 69(1), 1-13.
89. Bilić, V. i Opić, S. (2013). Adolescentsko kockanje: uloga spola, nekih obiteljskih i školskih čimbenika. *Školski vjesnik*, 62(4), 455-478.
90. Bilić, V. (2015). Adolescentska stvarna i virtualna prijateljstva: Uloga socijalne podrške, nekih individualnih karakteristika i školskih varijabli. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 49(2), 1-16.
91. Bilsky, W. i Schwartz, S. H. (1994). Values and personality. *European Journal Of Personality*, 8, 163-181.
92. Bilsky, W., Janik, M. i Schwartz, S. H. (2011). The structural organization of human values- Evidence from three rounds of the European Social Survey (ESS). *Journal of Cross- Cultural Psychology*, 42(5), 759-776.
93. Blackman, S. (1998). 'Poxy Cupid': an ethnographic and feminist account of a resistant female youth culture - the New Wave Girls. U: T. Skelton i G. Valentine (Ur.), *Cool Places: an Introduction to Youth and Youth Cultures* (str.208-228), London: Routledge.
94. Blackman, S. (2005). Youth Subcultural Theory: A Critical Engagement with the Concept, its Origins and Politics, from the Chicago School to Postmodernism. *Journal Of Youth Studies*, 8(1), 1-20.
95. Blais, J. J., Craig, W. M., Pepler, D. i Connolly, J. (2008). Adolescents online: The importance of Internet activity choices to salient relationships. *Journal of Youth and Adolescence*, 37(5), 522-536.
96. Blunsdon, B., McNeil, N. (2010). Personal Communities and Lifestyle: The Role of Family, Friends and Neighbours. U: P. Blyton, B. Blunsdon, K. Reed i A. Dastmalchian (Ur.), *Ways of Living* (str.147-174). London: Palgrave Macmillan.
97. Blunsdon B., Reed K., Blyton P., Dastmalchian A. (2010). Social Change and Ways of Living: An Introduction. U P. Blyton, B. Blunsdon, K. Reed i A. Dastmalchian (Ur.), *Ways of Living* (str.1-16). London: Palgrave Macmillan.
98. Bobakova, D., Geckova, A.M., Klein, D., van Dijk, J.P. i Reijneveld, S.A. (2015). Fighting, Truancy and Low Academic Achievement in Youth Subcultures. *YOUNG*, 23(4), 357-372.
99. Boehnke, K. (2001). Parent-offspring value transmission in a societal context: Suggestions for a utopian research design-with empirical underpinnings. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(2), 241-255.

- 100.Boehnke, K., Munch, T. i Hoffman, D. (2002). Development through media use? A German study on the use of radio in adolescence. *International Journal of Behavioral Development*, 26(3), 193-201.
- 101.Boehnke, K., Hadjar, A. i Baier, D. (2007). Parent-Child Value Similarity: The Role of Zeitgeist. *Journal Of Marriage & Family*, 69(3), 778-792.
- 102.Boer, D. i Abubakar, A. (2014). Music listening in families and peer groups: Benefits for young people's social cohesion and emotional well-being across four cultures. *Frontiers in psychology*, 5(392), 1-15.
- 103.Bojović, Ž., Vasiljević, D. i Sudžilovski, D. (2015). Values and Value Orientations of Students, Future Primary School Teachers and Nursery School Teachers. *Croatian Journal of Education*, 17 (4), 11-35.
- 104.Borzekowski, D., Fobil, J. i Asante, K. (2006). Online access by adolescents in Accra: Ghanaian teens' use of the Internet for health information. *Developmental Psychology*, 42(3) , 450-458.
- 105.Böse, M. (2003). Race' and Class in the 'Post-subcultural' Economy. U D. Muggleton i R.Weinzierl, (Ur.), *The post-subcultures reader* (str. 167-180). New York: Berg.
- 106.Bouchey, H. A. i Furman, W. (2003). Dating and romantic experiences in adolescence. U: G. R. Adams i M. D. Berzonsky (Ur.), *Blackwell handbook of adolescence* (str. 313-329). Malden: Blackwell Publishing.
- 107.Bouillet, D. (2007). Mladi i psihoaktivne supstance: eksperimentiranje ili put u ovisnost. U: V.Ilišin i F. Radin (Ur.), *Mladi: problem ili resurs* (str.203-235). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- 108.Bouillet, D.i Bijedić, M. (2007). Rizična ponašanja učenika srednjih škola i doživljaj kvalitete razredno-nastavnog ozračja. *Odgojne znanosti*, 9(2), 113-132.
- 109.Bouillet, D.i Čale-Mratović, M. (2007). Konzumiranje alkoholnih pića i doživljaj škole. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 43(2), 1-16.
- 110.Bouillet, D. i Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- 111.Bourdieu, P. (1986).The forms of capital. U: J.G.Richardson (Ur.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, Society* (str. 241-258). New York: Greenwood Press.
- 112.Bourdieu, P. i Passeron, J. C. (1990). *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage Publications.
- 113.Bovone, L.(2003). Clothing: The Authentic Image? The Point of View of Young People. *International Journal of Contemporary Sociology*, 40 (2), 205–218.
- 114.Božilović, N. (2010). Youth Subcultures and Subversive Identities. *Facta Universitatis, Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History*, 9 (1), 45-58.
- 115.Božilović, N. (2012). Potkulturni bumerang: između tolerancije i nasilja. U: B. Dimitrijević (Ur.), *Obrazovanje i savremeni univerzitet* (str. 579-594). Niš: Filozofski fakultet.
- 116.Božović, R. (2007). Od dosade do dokolice. *Sociološka luča*, 1(1), 7-18.
- 117.Braithwaite, V. A. i Law, H. G. (1985). Structure of human values: Testing the adequacy of the Rokeach Value Survey. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(1), 250-263.
- 118.Brajša-Žganec, A., Raboteg-Šarić, Z. i Franc, R. (2000). Dimenzije samopoimanja djece u odnosu na opaženu socijalnu podršku iz različitih izvora. *Društvena istraživanja*, 9(6), 897-912.
- 119.Brake, M. (1985). *Comparative Youth Culture: The Sociology of Youth Cultures and Youth Subcultures in America, Britain and Canada*. Routledge: London and New York.
- 120.Brđanović, R. (2013). Glazba u 21. stoljeću-između dokolice i kiča. *Nova prisutnost*, 11(1), 89-100.
- 121.Brđanović, D. (2014). Glazbene preferencije učenika srednje glazbene škole. *Napredak*, 155 (1-2), 47-64.
- 122.Brezinka, W. (1992). *Philosophy of Educational Knowledge:An Introduction to the Foundations of Science of Education, Philosophy of Education and Practical Pedagogics*. Dordrecht, Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- 123.Brlas, S. (2010). *Važno je ne započeti: neki temeljni pojmovi psihologije ovisnosti*. Virovitica: Zavod za javno zdravstvo.
- 124.Brody, G., Stoneman, Z. i McCoy, J. (1994). Forecasting sibling relationships in early adolescence from child temperaments and family processes in middle childhood. *Child Development*, 65(3), 771-784.
- 125.Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

126. Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. *Readings on the development of children*, 2(1), 37-43.
127. Brooks-Gunn, J. i Reiter, E. O. (1990). The role of pubertal processes. U: S. S. Feldman i G. R. Elliott (Eds.), *At the threshold* (str. 16-53). Cambridge, MA: Harvard University Press.
128. Brown, B. B. (1990). Peer groups and peer cultures. U: S. S. Feldman i G. R. Elliott (Ur.), *At the threshold: The developing adolescent* (str. 171-196). Cambridge, MA, US: Harvard University Press.
129. Brown, B. B., Lohr, M. J. i Trujillo, C. (1990). Multiple crowds and multiple life styles: Adolescents' perceptions of peer-group stereotypes. U: R. E. Muuss (Ur.), *Adolescent behavior and society: A book of readings* (str. 30-36). New York: Random House.
130. Brown, B. B., Lamborn, S. L., Mounts, N. S. i Steinberg, L. (1993). Parenting practices and peer group affiliation in adolescence. *Child Development*, 64 (2), 467-482.
131. Brown, B.B., Mory, M.S. i Kinney, D. (1994). Casting adolescent crowds in a relational perspective: Caricature, channel and context. U: R. Montemayor, G.R. Adams i T. P. Gulotta (Ur.), *Personal relationships during adolescence* (str-123-167). Thousand Oaks, CA: Sage.
132. Brown, B. B. i Huang, B.H. (1995). Examining parenting practices in different peer contexts: Implications for adolescent trajectories. U: L. J. Crockett i A. C. Crouter (Ur.), *Pathways through adolescence: Individual development in relation to social contexts* (str. 151-174). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
133. Brown, B. B. (1999). Measuring the peer environment of American adolescents. U: S. L. Friedman i T. D. Wachs (Ur.), *Assessment of the environment across the life span* (str. 59-90). Washington, DC: American Psychological Association.
134. Brown, J.D. (2000). Adolescents' Sexual Media Diets. *Journal of Adolescent Health*, 27(2), 35-40.
135. Brown, J. D., Steele, J. R. i Walsh-Childers, K. (2002). *Sexual teens, sexual media: Investigating media's influence on adolescent sexuality*. Mahwah, N.J: L. Erlbaum.
136. Brown, B. B. i Klute, C. (2003). Cliques, crowds, and friendships. U: G. R. Adams i M. Berzonsky (Ur.), *Handbook of Adolescent Development* (str. 330-348). London: Blackwell.
137. Brown, B.B. (2004). Adolescents' relationships with peers. U: R. M. Lerner i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of adolescent psychology* (str. 363-394). Hoboken, NJ, US: John Wiley & Sons Inc.
138. Brown, B. B. i Larson, J. (2009). Peer relationships in adolescence. U: R. M. Lerner i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of Adolescent Psychology* (str.74-103). New York: Wiley.
139. Brown, J. i Bobkowski, P. (2011). Older and newer media: Patterns of use and effects on adolescents' health and well-being. *Journal of Research on Adolescence*, 21(1), 95-113.
140. Bucholtz, M. (1999). "Why be normal?": language and identity practices in a community of nerd girls. *Language in Society*, 28(2), 203-223.
141. Buhrmester, D. i Furman, W. (1990). Perceptions of sibling relationships during middle childhood and adolescence. *Child Development*, 61(5), 1387-1396.
142. Bukowski, W. M., Motzoi, C. i Meyer, F. (2009). Friendship as process, function, and outcome. U: K. H. Rubin, W. M. Bukowski i B. Laursen (Ur.), *Handbook of Peer Interactions, Relationships, and Groups* (str.217-231). New York: Guilford Press.
143. Buljan Flander, G., Bagarić, E., Prijatelj, K. i Čagalj Farkas, M. (2020). Ispitivanje aktualnih trendova u korištenju društvenim mrežama kod učenika prvog i trećeg razreda srednjih škola u Hrvatskoj. *Kriminologija & Socijalna Integracija*, 28(2), 277-294.
144. Buljubašić-Kuzmanović, V. (2012). Škola kao zajednica odrastanja. *Pedagogijska istraživanja*, 9(1-2), 43-57.
145. Buzov, Ž., Magdalenić, I., Perasović, B., Radin, F. (1989). *Navijačko pleme*. Zagreb: RZ RK SSOH.
146. Bryce, J. (2001). The Technological Transformation of Leisure. *Social Science Computer Review*, 19(1), 7-16
147. Byrnes, J.P. (2003). Cognitive development during adolescence. U: G. Adams i M. D. Berzonsky (Ur.), *Blackwell handbook of adolescence* (str.227-246). Malden: Blackwell Publishing.
148. Bryson, B. (1996). "Anything but heavy metal": Symbolic exclusion and musical dislikes. *American Sociological Review*, 61(5), 884-899.
149. Cairns, R. B., Leung, M.-C., Buchanan, L. i Cairns, B. D. (1995). Friendships and social networks in childhood and adolescence: Fluidity, reliability, and interrelations. *Child Development*, 66(5), 1330-1345.

- 150.Caldwell, L. L., Smith, E.A. i Weissinger, E. (1992). Development of a Leisure Experience Battery for Adolescents: Parsimony, stability, and validity. *Journal of Leisure Research*, 24(4), 361-376.
- 151.Caldwell, L. L., Darling, N., Payne, L. L. i Dowdy, B. (1999). "Why are you bored?" An examination of psychological and social control causes of boredom among adolescents. *Journal of Leisure Research*, 31(2), 103-121.
- 152.Caldwell, L. (2011). Leisure. U: B. Brown i M. Prinstein (Ur.), *Encyclopedia of adolescence* (str.169-177). New York: Academic Press.
- 153.Caldwell, L. i Witt, P. (2011). Leisure, recreation, and play from a developmental context. *New Directions for Youth Development*, 130, 13-27.
- 154.Caldwell, L. i Faulk, M. (2013). Adolescent leisure from a developmental and prevention perspective. U: T. Freire (Ur.), *Positive leisure science: From subjective experience to social contexts* (str. 41-60). New York: Springer.
- 155.Campione-Barr, N. i Smetana, J. G. (2010)."Who said you could wear my sweater?" Adolescent siblings' conflicts and associations with relationship quality. *Child Development*, 81(2), 464-471.
- 156.Car, V. (2010). Televizija u novomedijskom okruženju. *Medijske studije*, 1(1-2), 91-103.
- 157.Car, S. (2013). Adolescencija 21. stoljeća: društvena uvjetovanost, temeljne karakteristike i pedagoški izazovi. *Pedagogijska istraživanja*, 10 (2), 285-294.
- 158.Castells, M. (1996). *The Information Age: Economy, Society and Culture: The Rise of the Network Society*. Cambridge, MA: Blackwell.
- 159.Castells, M. (2001). *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society*. Oxford: Oxford University Press.
- 160.Castiglione, C., Rampullo, A. i Licciardello, O. (2014). High School Students' Value System. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 141, 1330-1334.
- 161.Cerulo, K. A. (1997). Identity construction: New Issues, New Directions. *Annual Review Of Sociology*, 23(1), 385-409.
- 162.Chalmers, H. i Willoughby, T. (2006). Do predictors of gambling involvement differ across male and female adolescents? *J Gambl Stud*, 22, 373-392.
- 163.Chaney, D. (1996). *Lifestyles*. London and New York: Routledge.
- 164.Chatterton, P. i Hollands, R. (2003). *Urban Nightscapes: Youth Cultures, Pleasure Spaces and Corporate Power*. London: Routledge.
- 165.Chen, M.J., Miller, B.A., Grube, J.W. i Waiters, E.D. (2006). Music, Substance Use, and Aggression. *Journal of studies on alcohol*, 67(3), 373-81.
- 166.Cifrić, I., Nikodem, K. (2006). Socijalni identitet u Hrvatskoj. Koncept i dimenzije socijalnog identiteta. *Socijalna ekologija*, 15 (3), 173-202.
- 167.Cifrić, I. (2008). Imperij ili zajednica? Homogenizacija i raznolikost kultura u kontekstu globalizacije i identiteta. *Društvena istraživanja*, 17(4-5), 773-797.
- 168.Cipolletta, S., Malighetti, C., Cenedese, C. i Spoto, A. (2020). How Can Adolescents Benefit from the Use of Social Networks? The iGeneration on Instagram. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(19), 1-15.
- 169.Clark, D. (2003). The Death and Life of Punk, the Last Subculture. U D. Muggleton i R.Weinzierl, (Ur.), *The post-subcultures reader* (str. 223-238). New York: Berg.
- 170.Clarke, J., Hall, S., Jefferson, T., Roberts, B. (1976). Subcultures, Cultures and Class. U S. Hall i T. Jefferson (Ur.), *Resistance through rituals: Youth subcultures in post-war Britain* (str.3-60.). London: Hutchinson.
- 171.Clarke, J. (1976). Style. U: S. Hall i T. Jefferson (Ur.), *Resistance through rituals: Youth subcultures in post-war Britain* (str.147-161.). London: Hutchinson.
- 172.Cloward, R., Ohlin, L.E. (1960). *Delinquency and Opportunity: A Theory of Juvenile Gangs*. New York: The Free Press.
- 173.Coatsworth, J. D., Sharp, E. H., Palen, L.-A., Darling, N., Cumsille, P. i Marta, E. (2005). Exploring adolescent self-defining leisure activities and identity experiences across three countries. *International Journal of Behavioral Development*, 29(5), 361-370.
- 174.Cohen, A. (1955). *Delinquent boys: The culture of the gang*. New York, NY, US: Free Press.
- 175.Cohen, A. i Short, J. (1958). Research in Delinquent Subcultures. *Journal of Social Issues*, 14(3), 20-37.

- 176.Cohen, P. (1972). Sub-cultural conflict and working class community. *Working Papers in Cultural Studies*, 2, 5-52.
- 177.Cohen, S. (1972). *Folk Devils and Moral Panics*. Oxford: Martin Robertson.
- 178.Cohen, J. (1977). Sources of peer group homogeneity. *Sociology of Education*, 50, 227–241.
- 179.Cohen, P. (1997). *Rethinking the Youth Question*. Basingstoke: Macmillan.
- 180.Cohen, A. i Avrahami, A. (2005). Soccer fans' motivation as a predictor of participation in soccer-related activities: An empirical examination in Israel. *Social Behavior and Personality: An international journal*, 33(5), 419-434.
- 181.Coker, J. K. i Borders, L. D. (2001). An analysis of environmental and social factors affecting adolescent problem drinking. *Journal of Counseling & Development*, 79(2), 200-208.
- 182.Coleman, J. C. (1960). *Personality dynamics and effective behavior*. Chicago: Scott, Foresman.
- 183.Coleman, J. S. (1961). *The adolescent society: the social life of the teenager and its impact on education*. New York: Free Press of Glencoe.
- 184.Coley, R., Votruba-Drzal, E.i Schindler, H. S. (2009). Fathers' and mothers' parenting predicting and responding to adolescent sexual risk behaviors. *Child Development*, 80(3), 808-827.
- 185.Collins, W. A. (1995). Relationships and development: Family adaptation to individual change. U: S. Shulman (Ur.), *Close relationships and socioemotional development* (str. 128-154). New York: Ablex.
- 186.Collins, W.A. i Laursen, B. (2004). Parent-Adolescent Relationships and Influences. U: R. M. Lerner i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of adolescent psychology* (str. 331-361). Hoboken, NJ, US: John Wiley & Sons Inc.
- 187.Collins, W. A. i Steinberg, L. (2008). Adolescent development in interpersonal context. U: W. Damon i R. Lerner (Ur.), *Child and Adolescent Development: An Advanced Course* (str. 551-589). New Jersey: Wiley.
- 188.Collins, R. L., Martino, S. C., Elliott, M. N. i Miu,A. (2011). Relationships between adolescent sexual outcomes and exposure to sex in media:Robustness to propensity-based analysis. *Developmental Psychology* , 47(2), 585-591.
- 189.Connell, J., Gibson, C. (2003). *Sound tracks: popular music, identity and place*. Routledge, London.
- 190.Connolly, J., Furman, W. i Konarski, R. (2000). The role of peers in the emergence of heterosexual romantic relationships in adolescence. *Child Development*, 71(5),1395-1408.
- 191.Connor, S. (1997). *Postmodernist culture: An introduction to theories of the contemporary*. Oxford: Blackwell.
- 192.Cook, D.T. (2006). Leisure and Consumption. U: C. Rojek, S. Shaw i A. Veal (Ur.), *A Handbook of Leisure Studies* (str.304-316). New York: Palgrave Macmillan.
- 193.Cooper, H., Charlton, K., Valentine, J. i Muhlenbruck, L. (2000). Making the most of summer school: A meta-analytic and narrative review. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 65 (1), 1-118.
- 194.Cope-Farrar, K.M., Kunkel, D. (2002). Sexual Messages in Teens' Favorite Prime-Time Television Programs. U: J.D. Brown, J. R. Steele i K. Walsh-Childers (Ur.), *Sexual teens, sexual media: Investigating media's influence on adolescent sexuality* (str.59-78). Mahwah, N.J: L. Erlbaum.
- 195.Cortina, K. i Arel, S. (2011). Schools and schooling. U: B. Brown & M. Prinstein (Ur.), *Encyclopedia of adolescence* (str. 299-305). New York: Academic Press.
- 196.Cota-Robles, S. i Gamble, W. (2006). Parent-adolescent processes and reduced risk for delinquency: The Effect of Gender for Mexican American Adolescents. *Youth & Society*, 37(4), 375-392.
- 197.Cote, J. E. i Levine, C. G. (2002). *Identity formation, agency and culture*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- 198.Coyne, S., Padilla-Walker, L., Stockdale, L. i Day, R. (2011). Game on . . . girls: Associations between co-playing video games and adolescent behavioral and family outcomes. *Journal of Adolescent Health*, 49(2), 160-165.
- 199.Cox, M. J., Wang, F. i Gustafsson, H. C. (2011). Family organization and adolescent development. U: B. Brown i M.J. Prinstein (Ur.) *Encyclopedia of Adolescence* (str.75-83). London: Elsevier.
- 200.Cressey, P. G.(1932). *The Taxi-Dance Hall: A Sociological Study in Commercialized Recreation and City Life*. Chicago: The University of Chicago Press.

201. Crocetti, E., Rubini, M., Meeus, W. (2008). Capturing the dynamics of identity formation in various ethnic groups: Development and validation of a three-dimensional model. *Journal of Adolescence*, 31 (2), 207-222.
202. Crockett, L. i Hayes, R. (2011). Parenting practices and styles. U: B. Brown i M. Prinstein (Ur.), *Encyclopedia of adolescence* (str. 241-248). New York: Academic Press.
203. Croghan, R., Griffin, C., Hunter, J. i Phoenix, A. (2006). Style Failure: Consumption, Identity and Social Exclusion. *Journal Of Youth Studies*, 9 (4), 463-478.
204. Crosnoe, R. i Cavanagh, S.E., Elder, G.H. (2003). Adolescent friendships as academic resources: The intersection of friendship, race, and school disadvantage. *Sociological Perspectives*, 46(3), 331-352.
205. Crosnoe, R., Johnson, M. K. i Elder, G. H. (2004). School size and the interpersonal side of education. *Social Science Quarterly*, 85 (5), 1259 -1274.
206. Crosset, T., Beal, B. (1997). The Use of "Subculture" and "Subworld" in Ethnographic Works on Sport: A Discussion of Definitional Distinctions. *Sociology of Sport Journal*, 14 (1), 73-85.
207. Crouch, D., Tomlinson, A. (1994). Collective self-generated consumption: leisure, space and cultural identity in late modernity. U: I. Henry, (Ur.), *Leisure: modernity, postmodernity and lifestyles* (str. 309-321). Eastbourne: Leisure Studies Association.
208. Csikszentmihalyi, M. i Kleiber, D. A. (1999). Leisure and self-actualization. U: B. L. Driver, P. J. Brown i G. L. Peterson (Ur.), *Benefits of leisure* (str. 91-102). State College, PA: Venture Publishing.
209. Cummings, E. M., Davies, P. T. i Campbell, S. B. (2000). *Developmental psychopathology and family process: Theory, research, and clinical implications*. London: Guilford Press
210. Curtis, A.C. (2015). Defining adolescence. *Journal of Adolescent and Family Health*, 7 (2), 1-39.
211. Cvetičanin, P., Nedeljković, J. i Krstić, N. (2012). The Cultural Map of Serbia or Reconstruction of the Field of Cultural Practices in Serbia. U: P. Cvetičanin (Ur.), *Social and Cultural Capital in Serbia* (str. 71-96). Niš: Centre for Empirical Cultural Studies of South-East Europe.
212. Cvitanović, M. (2009). (Re)konstrukcija balkanskih identiteta kroz popularnu glazbu. *Migracijske i etničke teme*, 25(4), 317-335.
213. Čekrlija, Đ., Turjačanin, V. i Puhalo, S. (2004). *Društvene orijentacije mladih*. Banja Luka: Nacionalni institut za borbu protiv narkomanije.
214. Čulig, B., Fanuko, N. i Jerbić, V. (1982). *Vrijednosti i vrijednosne orijentacije mladih: rezultati istraživanja provedenog u SR Hrvatskoj 1981. godine*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske.
215. Čvoro, U. (2014). *Turbo-Folk Music and Cultural Representations of National Identity in Former Yugoslavia*. Farnham: Ashgate.
216. Dabo, J., Malatestinić, Đ., Janković, S., Bolf Malović, M. i Kosanović, V. (2008). Zaštita reproduktivnog zdravlja mladih- modeli prevencije. *Medicina*, 44(1), 72-79.
217. Dahl, R. (2004). Adolescent brain development: A period of vulnerabilities and opportunities. *Annals of New York Academies of Science*, 1021(1), 1-22.
218. Daniel, E., Schiefer, D., Möllering, A., Benish-Weisman, M., Boehnke, K. i Knafo, A. (2012). Value Differentiation in Adolescence: The Role of Age and Cultural Complexity. *Child Development*, 83(1), 322-336.
219. Daniel, E. i Benish-Weisman, M. (2018). Value Development during Adolescence: Dimensions of Change and Stability. *Journal of Personality*, 87(1), 1-13.
220. Danielewicz, J. (2001). *Teaching selves: Identity, pedagogy, and teacher education*. Albany: State University of New York Press.
221. Darling, N., Caldwell, L. i Smith, R. (2005). Participation in school-based cocurricular activities and adolescent adjustment. *Journal of Leisure Research*, 37(1), 51-76.
222. Darwin, C. (1979). *The origin of species*. New York: Random House.
223. Davies, S. (1999). Subcultural explanations and interpretations of school deviance. *Aggression and Violent Behavior*, 4(2), 191-202.
224. Daugavietis, J., Lace, I. (2011). Subcultural Tastes in Latvia 2002-2010: The Content of Style. *Studies of Transition States and Societies*, 3 (2), 42-56.
225. Day, G. (2006). *Community and everyday life*. New York: Routledge.

226. Dawson, B. i Trapp, R.G. (2004). *Basic and Clinical Biostatistics*. 4th Ed. New York: Lange Medical Books/McGraw-Hill.
227. De Bruyn, E.H. i Cillessen, A.H.N. (2008). Leisure Activity and Perceived Popularity in Early Adolescence. *Journal of Leisure Research*, 40 (3), 442-457.
228. De Goede, I., Branje, S. i Meeus, W. (2009). Developmental changes in adolescents' perceptions of relationships with their parents. *Journal of Youth and Adolescence*, 38(1), 75-88.
229. Debies-Carl, J.S. (2014). *Punk Rock and the Politics of Place: Building a Better Tomorrow*. New York: Routledge and Taylor & Francis Group.
230. Deci, E. L. i Ryan, R. M. (2002). *Handbook of self determination theory research*. Rochester, NY: University of Rochester Press
231. Dedman, T. (2011). Agency in UK hip-hop and grime youth subcultures - peripherals and purists. *Journal Of Youth Studies*, 14 (5), 507-522.
232. Dekel, O., Dempsey, E., Moorlock, E. (2018). Youth subcultural theory: making space for a new perspective. U A. Gbadamosi (Ur.), *Young Consumer Behaviour: A Research Companion* (str.288-306). London: Routledge.
233. Deković, M. i Raboteg-Šarić, Z. (1997). Roditeljski odgojni postupci i odnosi adolescenata s vršnjacima. *Društvena istraživanja*, 6(4-5), 427-445.
234. Delsing, M. J. M. H., Bogt, T. F. M. T., Engels, R. C. M. E. i Meeus, W. H. J. (2008). Adolescents' music preferences and personality characteristics. *European Journal of Personality*, 22(2), 109-130.
235. Demant, J. i Østergaard, J. (2007). Partying as Everyday Life: Investigations of Teenagers' Leisure Life. *Journal of Youth Studies*, 10(5), 517-537.
236. Derevensky, J.L. i Gilbeau, L. (2015). Adolescent gambling: twenty-five years of research. *Canadian Journal of Addiction*, 6(2), 4-12.
237. Desjardins, R. (2015). The Precarious Role of Education in Identity and Value Formation Processes: the shift from state to market forces. *European Journal Of Education*, 50(2), 134-146.
238. Dhir, A., Pallesen, S., Torsheim, T. i Andreassen, C. S. (2016). Do age and gender differences exist in selfie-related behaviours? *Computers in Human Behavior*, 63, 549-555.
239. Dijkstra, J. K. i Veenstra, R. (2011). Peer Relations. U: B. Brown i M. Prinstein (Ur.), *Encyclopedia of adolescence* (str. 255-259). New York: Academic Press.
240. Dobrota, S., Tomić Ferić, I. (2006.). Sociokulturalni aspekti glazbenih preferencija studentica studija za učitelje primarnog obrazovanja u Splitu. *Odgojne znanosti*, 1 (11), 263-278.
241. Dobrota, S., Kušćević, D. (2009). Glazbeni identiteti u kontekstu popularne glazbe. *Godišnjak Titius*, 2 (2), 195-206.
242. Dodig, D. i Ricijaš, N. (2011a). Kockanje zagrebačkih adolescenata- uloga psihopatskih obilježja ličnosti, rizičnog i delinkventnog ponašanja. *Kriminologija i socijalna integracija*, 19(2), 45-55.
243. Dodig D. i Ricijaš N. (2011b). Obilježja kockanja zagrebačkih adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 18(1), 103-125.
244. Domitrović, I. i Županić, M. (2016). Zastupljenost konzumiranja alkohola kod adolescenata. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, 12(45), 20-38.
245. Donnelly, P. i Young, K. (1988). The construction and confirmation of identity in sport subcultures. *Sociology of Sport Journal*, 5(3), 223-240.
246. Dooris, J., Sotireli, T. i Van Hoof, S. (2008). Distant friends online? Rural and urban adolescents' communication on the internet. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 99(3), 293-302.
247. Douvan, E. i Adelson, J. (1966). *The adolescent experience*. New York: Wiley.
248. Dowling, N. A., Merkouris, S. S., Greenwood, C. J., Oldenhof, E., Toumbourou, J. W., i Youssef, G. J. (2017). Early risk and protective factors for problem gambling: A systematic review and meta-analysis of longitudinal studies. *Clinical Psychology Review*, 51, 109-124.
249. Downes, D. (1966). *The Delinquent Solution*. London: Routledge & Kegan Paul.
250. Döring, A.K., Daniel, E. i Knafo-Noam, A. (2016). Introduction to the Special Section Value Development from Middle Childhood to Early Adulthood-New Insights from Longitudinal and Genetically Informed Research. *Social Development*, 25(3), 471-481.
251. Döring, N., Reif, A. i Poeschl, S. (2016). How gender-stereotypical are selfies? A content analysis and comparison with magazine adverts. *Computers in Human Behavior*, 55, 955-962.

252. Dubrov, D. i Tatarko, A. (2018). Intergenerational Transmission of Values in Urban and Rural Areas of Russia: The Role of Perceived Psychological Closeness. U: N. Lebedeva, R. Dimitrova i J. Berry (Ur.), *Changing Values and Identities in the Post-Communist World* (str. 117-130). New York: Springer.
253. Dumazedier, J. (1960). Current Problems of the Sociology of Leisure. *International Social Science Journal*, 12 (4), 522-531.
254. Dumazedier, J. (1967). *Towards a Society of Leisure*. New York: Free Press.
255. Dumnić Vilotijević, M. (2020). The Balkans of the Balkans: The Meaning of Autobalkanism in Regional Popular Music. *Arts*, 9 (70), 1-13.
256. Dunn, R.C., Dorsch, T.E., King, M.Q. i Rothlisberger, K.J. (2016). The Impact of Family Financial Investment on Perceived Parent Pressure and Child Enjoyment and Commitment in Organized Youth Sport. *Family Relations*, 65(2) 287-299.
257. Dunning, E. (1999). *Sport Matters: Sociological Studies of Sport, Violence and Civilisation*. New York: Routledge.
258. Durkheim, E. (1984). *The division of labor in society*. New York: Free Press.
259. Dragičević-Šešić, M. (1988). Svakodnevnica i stil života seoske omladine. *Sociologija i prostor*, 26(101/102), 225-235.
260. Drakulić, S. (1984). Omladinske subkulture. *Revija za sociologiju*, 14 (3-4), 241-247.
261. Dryfoos, J. G. (1990). *Adolescents at risk: Prevalence and prevention*. New York: Oxford University Press.
262. Dworkin, J. B., Larson, R. i Hansen, D. (2003). Adolescents' accounts of growth experiences in youth activities. *Journal of Youth and Adolescence*, 32(1), 17-26.
263. Đuranović, M. (2014). Rizično socijalno ponašanje adolescenata u kontekstu vršnjaka. *Školski vjesnik: časopis za pedagoška i školska pitanja*, 63(1-2), 119-132.
264. Đuranović, M. i Opić, S. (2016). The Activities of Students in Leisure Time in Sisak-Moslavina County (Republic of Croatia). *Život i škola*, 62(1), 13-23.
265. Eagleton, T. (1996). *The Illusions of Postmodernism*. London: Blackwell Publishers.
266. Eagleton, T. (2000). *The Idea of Culture*. Oxford: Blackwell Publishing.
267. East, P. (2009). Adolescents' relationships with siblings. U: R. Lerner i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of adolescent psychology* (str. 43-73). New York: Wiley.
268. Eccles, J. S. i Harold, R. D. (1991). Gender differences in sport involvement: Applying the Eccles' expectancy-value model. *Journal of Applied Sport Psychology*, 3(1), 7-35.
269. Eccles, J., Lord, S. E. i Roeser, R. (1996). Round holes, square pegs, rocky roads, and sore feet: The impact of stage/environment fit on young adolescents' experiences in schools and families. U: S. L. Thoth i D. Cicchetti (Ur.), *Adolescence: Opportunities and challenges* (str. 49-93). Rochester, NY: University of Rochester Press.
270. Eccles J.S., Flanagan, C., Lord, S., Midgley, C., Roeser, R. i Yee, D. (1996). Schools, families, and early adolescents: what are we doing wrong and what can we do instead? *Developmental and Behavioral Pediatrics*, 17(4), 267-276.
271. Eccles, J. i Templeton, J. (2002). Extracurricular and Other After-School Activities for Youth. *Review of Research in Education*, 26, 113-180.
272. Eccles, J. S., Barber, B. L., Stone, M. i Hunt, J. (2003). Extracurricular Activities and Adolescent Development. *Journal of Social Issues*, 59(4), 865-889.
273. Eccles, J. (2004). Schools, academic motivation, and stage-environment fit. U: R. Lerner i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of adolescent psychology* (str. 125-153). New York: Wiley.
274. Eccles, J. i Roeser, R. (2011). Schools as developmental contexts during adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 21(1), 225-241.
275. Eccles, J. i Wigfield, A. (2002). Motivational Beliefs, Values and Goals. *Annual Review of Psychology*, 53(1), 109-132.
276. Eckert, P. (2000). *Language Variation as Social Practice: The Linguistic Construction of Identity in Belten High*. Maiden, MA: Blackwell Publishers.
277. Eckert, P. (2003). Language And Adolescent Peer Groups. *Journal of Language and Social Psychology*, 22(1), 112-118.

- 278.Eckert, P. (2014). Language and Gender in Adolescence. U: S. Ehrlich, M. Meyerhoff i J. Holmes (Ur.), *The Handbook of Language, Gender, and Sexuality* (str.529-545). Oxford: Wiley Blackwell.
- 279.Edel, A. (1988). The concept of value and its travels in twentieth-century America. U: M.G. Murphey i I. Berg (Ur.), *Values and Value Theory in Twentieth-Century America: Essays in Honor of Elizabeth Flower* (str. 12-36). Philadelphia, PA: Temple University Press.
- 280.Edgar-Smith, S. E. i Wozniak, R. H. (2010). Family Relational Values in the Parent-Adolescent Relationship. *Counseling & Values, 54*(2), 187-200.
- 281.Eicher, J.B., Baizerman, S. i Michelman J. (1991). Adolescent dress, Part II: A qualitative study of suburban high school students. *Adolescence, 26*(103),679-686.
- 282.Elliott, G. R. i Feldman, S. S. (1990). Capturing the adolescent experience. U: S.S. Feldman i G.R. Elliot (Ur.), *At the threshold: The developing adolescent* (str. 1-13). Cambridge: Harvard University Press.
- 283.Elmore, R. (2009). Schooling adolescents. U: R. Lerner i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of adolescent psychology* (str.193-227). New York: Wiley.
- 284.Emery, R., Beam, C. i Rowen, J. (2011). Adolescents' experience of parental divorce. U: B. Brown i M. Prinstein (Ur.), *Encyclopedia of adolescence* (str. 10-17). New York: Academic Press.
- 285.Encheva, K., Driessens, O., Verstraeten, H. (2013). The mediatization of deviant subcultures: an analysis of the media-related practices of graffiti writers and skaters. *MedieKultur: Journal of media and communication research, 29* (54), 8-25.
- 286.Engles, R. C. M. E., Knibbe, R. A., Drop, M. J. i de Haan, Y. T. (1997). Homogeneity of cigarette smoking within peer groups: Influence or selection. *Health Education & Behavior, 24*(6), 801-811.
- 287.Epstein, J.L (1983). Friends among Students in Schools:Environmental and Developmental Factors. U: J. Epstein i N. Karweit (Ur.), *Friends in school* (str.3-25). New York: Academic Press.
- 288.Erceg Jugović, I. (2011). Nezadovoljstvo tijekom u adolescenciji. *Klinička psihologija, 4* (1-2), 41-58.
- 289.Ercegovac, E., Dobrota, S., Surić, S. (2017). Listening to music and music preferences in early adolescence. *Metodički obzori, 12* (1), 6-23.
- 290.Erikson, E. H. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: W. W. Norton & Company.
- 291.ESPAD (2019). *Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*. Lisbon, Portugal: The ESPAD Group.
- 292.Ewen, S., Ewen, E. (1982). *Channels of Desire*. New York: McGraw-Hill.
- 293.Falk, G. i Falk, U. A. (2005). *Youth culture and the generation gap*. New York: Algora.
- 294.Faltýnková, A., Blinka, L., Ševčíková, A. i Husarova, D. (2020). The Associations between Family-Related Factors and Excessive Internet Use in Adolescents. *International journal of environmental research and public health, 17*(5), 1754-1765.
- 295.Fanuko, N. (2008). Kulturni kapital i simbolička moć: tri aspekta bourdieuove teorije ideologije. *Školski vjesnik, 57*(1-2), 7-41.
- 296.Farrelly, M. C., Davis, K. C., Haviland, M. L., Healton, C. G. i Messeri, P. (2005). Evidence of adose-response relationship between "truth" antismoking ads and youth smoking prevalence. *American Journal of Public Health, 95*(3),425-431.
- 297.Fazlić, S. i Đonlagić, S. (2016). *Primjena faktorske analize u identificiranju dimenzija kvalitete visokoobrazovne usluge*. Sveučilište u Zagrebu: Ekonomski fakultet Zagreb.
- 298.Fawcett, L. M. (2007). *School's out: Adolescent 'leisure time' activities, influences and consequences*. Perth: Edith Cowan University.
- 299.Feather, N. T. (1995). Values, valences, and choice: The influences of values on the perceived attractiveness and choice of alternatives. *Journal of Personality and Social Psychology, 68*(6), 1135-1151.
- 300.Featherstone, M. (2007). *Consumer Culture and Postmodernism. 2nd edition*. London: Sage Publications Ltd.
- 301.Feixa, C., Nofre, J. (2012). Youth cultures. U B. Klandermans (Ur.), *Sociopedia* (str.1-16). London: SAGE Publications.
- 302.Felsher, J.R. i Derevensky, J.L. i Gupta, R. (2004). Lottery playing amongst youth: Implications for prevention and social policy. *Journal of Gambling Studies, 20*(2),127-154.

- 303.Ferguson, C. (2011). Video games and youth violence:A prospective analysis in adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(4), 377-391.
- 304.Ferić, I. (2007). Univerzalnost sadržaja i strukture vrijednosti: Podaci iz Hrvatske. *Društvena istraživanja*, 16 (1-2), 3-26.
- 305.Ferrero, S. (2007). A “bounded virtuality”: ICTs and youth in Alghero, Sardinia', U P. Hodkinson i W. Deicke (Ur.), *Youth Cultures: Scenes, Subcultures and Tribes* (str.203-215). New York: Routledge and Taylor & Francis Group.
- 306.Filipović, V. (1965.). *Filozofijski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- 307.Fine, G.A., Kleinman, S. (1979). Rethinking Subculture: An Interactionist Analysis. *The American Journal of Sociology*, 85 (1), 1-20.
- 308.Fine, G. A., Mortimer, J. X i Roberts, D. (1990). Leisure, work, and the mass media. U: S.S. Feldman i G. Elliot (Ur.), *At the threshold: The developing adolescent* (str. 225-252). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- 309.Fisher, E., Dunn, M.E. i Thompson, J.K. (2002). Social Comparison And Body Image: An Investigation Of Body Comparison Processes Using Multidimensional Scaling. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 21(5), 566-579.
- 310.Fitzgerald, M., Joseph, A. P., Hayes, M. i O'Regan, M. (1995). Leisure activities of adolescent schoolchildren. *Journal of Adolescence*, 18, 349- 358.
- 311.Fitzpatrick, C., Burkhalter, R. i Asbridge, M. (2019). Adolescent Media Use and Its Association to Wellbeing in a Canadian National Sample. *Preventive Medicine Reports*, 14,1-6.
- 312.Flashman, J. (2012). Academic Achievement and Its Impact on Friend Dynamics. *Sociology of Education*, 85(1),61-80.
- 313.Ford, C.S. (1942). Culture and human behaviour. *Scientific Monthly*, 55(6), 546-557.
- 314.Forko, M. i Lotar, M. (2012). Izlaganje adolescenata riziku na nagovor vršnjaka - važnost percepcije sebe i drugih. *Kriminologija i socijalna integracija*, 20(1), 35-47.
- 315.Fornäs, J. (1995). *Cultural Theory and Late Modernity*. London: Sage.
- 316.Fornäs, J., Becker, K., Bjurström, E. i Ganetz, H. (2007). *Consuming media : communication, shopping and everyday life*. New York: Berg.
- 317.Franc, R., Šakić, V. i Ivičić, I. (2002). Vrednote i vrijednosne orijentacije adolescenata: hijerarhija i povezanost sa stavovima i ponašanjima. *Društvena istraživanja*, 11(2-3), 215-238.
- 318.Franc, R., Sučić, I. i Šakić, V. (2008). Vrijednosti kao rizični i zaštitni čimbenici socijalizacije mladih. *Diacovensia*, 16(1-2), 135-146.
- 319.Fredricks, J. A. i Eccles, J. S. (2006). Is extracurricular participation associated with beneficial outcomes? Concurrent and longitudinal relations. *Developmental Psychology*, 42(4), 698-713.
- 320.Fredricks, J.A. i Eccles, J. (2008). Participation in Extracurricular Activities in the Middle School Years: Are There Developmental Benefits for African American and European American Youth?. *Journal of Youth and Adolescence*, 37 (9), 1029-1043.
- 321.Freire, T. (2013). Leisure Experience and Positive Identity Development in Adolescents. U: T. Freire (Ur.), *Positive leisure science: From subjective experience to social contexts* (str. 61-79). New York: Springer.
- 322.Freire, T., Tavares, D., Silva, E. i Teixeira, A. (2016). Flow, leisure, and positive youth development. U: L. Harmat, F. Ø. Andersen, F. Ullén, J. Wright i G. Sadlo (Ur.), *Flow experience: Empirical research and applications* (str. 163-178). Switzerland: Springer International Publishing.
- 323.Freud, S. (1962). *The ego and the id*. New York: W.W. Norton.
- 324.Friedmann, G. (1960). Leisure and Technological Civilization. *International Social Science Journal*, 12 (4), 509-522.
- 325.Fries, S., Schmid, S. i Hofer, M. (2007). On the relationship between value orientation, valences, and academic achievement. *European Journal of Psychology of Education*, 22(2), 201-216.
- 326.Frith, S. (1983). *Sound effects: Youth, leisure, and the politics of rock'n'roll*. London: Constable.
- 327.Frith, S. (1978). Youth and Music. U S. Frith (Ur.), *Taking popular music seriously: Selected essays* (str.1-30). Aldershot, Hampshire, England: Ashgate.

- 328.Frith, S. (1987). The industrialization of popular music. U: J. Lull (Ur.), *Popular music and communication* (str.11-23). Newbury Park: Sage.
- 329.Frith, S. (1996). Youth and Music. U S. Frith (Ur.), *Taking popular music seriously: Selected essays* (str. 293-312). Aldershot, Hampshire, England: Ashgate.
- 330.Fulgosi, A., Radin, F. (1982). *Stilovi života zagrebačkih srednjoškolaca*. Zagreb: Naklada CDD.
- 331.Fulgosi, A. (1997). *Psihologija ličnosti : teorije i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- 332.Furlong, A. i Cartmel, F. (2007). *Young people and social change: New perspectives*. Berkshire: Open University Press.
- 333.Gajić, J., Brdar, I., Živković, R. i Ilić-Petrović, T. (2019). Slobodno vreme iz perspektive Milenijalaca. *Industrija*, 47(3), 55-71.
- 334.Galambos, N. L. (2004). Gender and gender role development in adolescence. U: R. M. Lerner i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of adolescent psychology* (str. 233-262). Hoboken, NJ, US: John Wiley & Sons Inc.
- 335.Gangadharan, T.(2015). Social Network Sites as Evolving Subculture. *Discourse*, 3(1), 234-246.
- 336.Garner, D. M., Garfinkel, P. E., Schwartz, D. i Thompson, M. (1980). Cultural expectations of thinness in women. *Psychological Reports*, 47(2), 483-491.
- 337.Garner, R., Bootcheck, J., Lorr, M. i Kathryn, R. (2006). The Adolescent Society Revisited: Cultures, Crowds, Climates, and Status Structures in Seven Secondary Schools. *Journal of Youth and Adolescence*, 35(6), 1023-1035.
- 338.Garton, A. F. i Pratt, C. (1991). Leisure activities of adolescent school students: Predictors of participation and interest. *Journal of Adolescence*, 14, 305- 321.
- 339.Garton, A., Harvey, R. i Price, C. (2004). Influence of perceived family environment on adolescent leisure participation. *Australian Journal of Psychology*, 56(1), 18-24.
- 340.Gavazzi, S. M. (2011). *Families with adolescents: Bridging the gaps between theory, research, and practice*. New York: Springer.
- 341.Gecas. V. i Seff. M. A. (1990). Families and adolescents. A review of the 1980s. *Journal of Marriage and the Family*, 52 (4), 941-958.
- 342.Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- 343.Gelder, K., Thornton, S. (1997). *The Subcultures Reader*. London:Routledge.
- 344.Gentile, D., Lynch, P. J., Linder, J. R. i Walsh, D.A. (2004). The effects of violent video game habits on adolescent hostility, aggressive behaviors, and school performance. *Journal of Adolescence*, 27(1), 5-22.
- 345.Gerbner, G. (1969). Toward "Cultural Indicators": The analysis of mass mediated message systems. *AV Communication Review*, 17(2), 137-148.
- 346.Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M. i Signorelli, N.(1994). Growing up with television: The cultivation perspective. U: J. Bryant i D. Zillman (Ur.), *Media effects: Advances in theory and research* (str. 17-41). Hillsdale, NJ: Erlbaum
- 347.Gibbins, R.J., Reimer, B. (1999). *The Politics of Postmodernity: An Introduction to Contemporary Politics and Culture*. London: SAGE Publications Ltd.
- 348.Gibbons, J. L., Lynn, M. i Stiles, D. A. (1997). Cross-national gender differences in adolescents' preferences for free-time activities. *Cross-Cultural Research*, 31(1), 55-69.
- 349.Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cornwall: Polity Press.
- 350.Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the Late Modern Age*. Cambridge, UK: Polity Press.
- 351.Giedd, J., Blumenthal, J., Jeffries, N., Castellanos, F., Liu, H., Zijdenbos, A., Paus, T.,Evans, A.C. i Rapoport, J. (1999). Brain development during childhood and adolescence: A longitudinal MRI study. *Nature Neuroscience*, 2(10), 861-863.
- 352.Giesecke, H. (1993). *Uvod u pedagogiju*. Zagreb: Educa.
- 353.Gilchrist, P. i Wheaton, B. (2016). Lifestyle and adventure sport amongst youth. U K. Green i A. Smith (Ur.), *Routledge handbook of youth sport* (str.186-200). London: Routledge.
- 354.Giordano, P. C., Cernkovich, S. A. i Pugh, M. D. (1986). Friendships and delinquency. *American Journal of Sociology*, 91(1), 1170-1202.
- 355.Godinho, J., Araújo, J., Barros, H. i Ramos, E. (2014). Characteristics associated with media use in early adolescence. *Nacional de Saúde Pública*, 30(3), 587-598.

356. Goldstein, D.B. (2005). Recipes for living: Martha Stewart and the new American subject. U: D. Bell i J. Hollows (Ur.), *Ordinary lifestyles. Popular media, consumption and taste* (str. 47-64). Maidenhead: Open University Press.
357. Gordon, M. (1947). The concept of the subculture and its applications. *Social Forces*, 26 (1), 40-42.
358. Gordy, E.D. (2000). Turbaši and Rokeri as Windows into Serbia's Social Divide. *Balkanologie. Revue d'études pluridisciplinaires*, 4(1),1-24.
359. Gouveia, V., Vione, K., Milfont, T. i Fischer, R. (2015). Patterns of Value Change During the Life Span. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 41(9), 1276-1290.
360. Graham, S. i Bellmore, A. D. (2007). Peer victimization and mental health during early adolescence. *Theory into Practice*, 46(2), 138- 146.
361. Greene, K. i Banerjee, S. (2009). Examining unsupervised time with peers and the role of association with delinquent peers on adolescent smoking. *Nicotine & Tobacco Research*, 11(4) 371-80.
362. Greenfield, P. (2009). Linking Social Change and Developmental Change. *Developmental psychology*, 45(2), 401-418.
363. Greenberg, B.S., Smith, S.W. (2002). Daytime Talk Shows: Up Close and In Your Face. U: J.D. Brown, J. R. Steele i K. Walsh-Childers (Ur.), *Sexual teens, sexual media: Investigating media's influence on adolescent sexuality* (str. 79-94). Mahwah, N.J: L. Erlbaum
364. Greener, T., Hollands, R. (2006). Beyond Subculture and Post-subculture? The Case of Virtual Psytrance. *Journal Of Youth Studies*, 9(4), 393-418.
365. Greenwood, D. i Long, C. (2009). Mood specific media use and emotion regulation: Patterns and individual differences. *Personality and Individual Differences*, 46(5),616-621.
366. Grintner, R.E., Palen, L. i Eldridge, M. (2006). Chatting with teenagers: Considering the place of chat technologies in teen life. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction* 13(4), 423-447.
367. Grossberg, L. (1984). Another Boring Day in Paradise: Rock and Roll and the Empowerment of Everyday Life. *Popular Music*, 4, 225-258.
368. Gross, E. F., Juvonen, J. i Gable, S. L. (2002). Internet use and well-being in adolescence. *Journal of Social Issues*, 58(1), 75-90.
369. Grossberg, L. (1992). We Gotta Get Out Of This Place: Popular Conservatism and Postmodern Culture. London: Routledge.
370. Grotevant, H. D. (1987). Toward a process model of identity formation. *Journal of Adolescent Research*, 2(3), 203-222.
371. Griffiths, M.D. i Wood, R.T.A. (2007). Adolescent Internet gambling: Preliminary results of a national survey. *Education and Health*, 25(2), 23-27.
372. Griffiths, M.D. i Parke, J. (2010). Adolescent gambling on the internet: A review. *Int J Adolesc Med Health*, 22(1), 59-75.
373. Gudjons, H. (1994). *Pedagogija: temeljna znanja*. Zagreb: Educa.
374. Guo, H., Reeder, A., Mcgee, R. i Darling, H. (2011). Adolescents' leisure activities, parental monitoring and cigarette smoking - a cross-sectional study. *Substance abuse treatment, prevention, and policy*, 6(12), 1-8.
375. Gupta, R. i Derevensky, J. (2000). Adolescent with Gambling Problems: From Research to Treatment. *Journal of Gambling Studies*, 16 (2/3), 315-342.
376. Gutman, L. i Midgley, C. (2000). The role of protective factors in supporting the academic achievement of poor African American students during the middle school transition. *Journal of Youth and Adolescence*, 29(2), 223-248.
377. Gvozdanović, A., Ilišin, V., Adamović, M., Potočnik, D., Baketa, N. i Kovačić, M. (2019). *Youth study Croatia 2018/2019*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.
378. Ha, J. S., Park, J. (2011). Significance of Changing Korean Youth Subculture Styles. *Asian Culture and History*, 3(1), 23-30.
379. Haenfler, R. (2004). Rethinking Subcultural Resistance: Core Values of the Straight Edge Movement. *Journal of Contemporary Ethnography*, 33(4), 406-436.
380. Hair, J., Black, W., Babin, B., Anderson, R. i Tatham, R. (2006). *Multivariate Data Analysis (6th ed.)*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.

- 381.Hall, G.S. (1904). *Adolescence: its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education*. New York: Appleton.
- 382.Hall, S., Jefferson, T. (1976). *Resistance through rituals: Youth subcultures in post-war Britain*. London: Hutchinson.
- 383.Hall, S. (1968). *The hippies : an American 'moment'*. Birmingham : Centre for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham.
- 384.Hall, S. (1996). The meaning of New Times. U D. Morley i K.H. Chen (Ur.), *Stuart Hall: Critical dialogues in cultural studies* (str.222-237). London: Routledge.
- 385.Hall, S. (2016). Notes on deconstructing 'the popular'. U R. Samuel (Ur.), *People's History and Socialist Theory* (str. 227-242). New York: Routledge and Taylor & Francis Group.
- 386.Halstead, J. M. (1996). Values and values education in schools. U: J. M. Halstead i M. J. Taylor (Ur.), *Values in education and education in values* (str. 3-14). London: Falmer.
- 387.Hansen, W.B. i O'Malley, P.M. (1996). Drug Use. U: R. J. DiClemente, W. B. Hansen, i L. E. Ponton (Ur.), *Handbook of adolescent health risk behavior* (str. 160-192). New York: Plenum Press.
- 388.Hamilton, K. i Waller, G. (1993). Media influences on body size estimation in anorexia and bulimia. An experimental study. *The British journal of psychiatry : the journal of mental science*. 162(6), 837-40.
- 389.Hamm, J.V. i Zhang, L. (2010). School Contexts and the Development of Adolescents' Peer Relations. U: J.L. Meece i J. S. Eccles (Ur.), *Handbook of Research on Schools, Schooling, and Human Development* (str. 128-145). New York: Routledge.
- 390.Hamre, B. K. i Pianta, R.C. (2010). Classroom Environments and Developmental Processes. U: J.L. Meece i J. S. Eccles (Ur.), *Handbook of Research on Schools, Schooling, and Human Development* (str. 25-41). New York: Routledge.
- 391.Hargreaves, D.J., Comber, C. i Colley, A. (1995). Effects of Age, Gender, and Training on Musical Preferences of British Secondary School Students. *Journal of Research in Music Education*, 43(3),242-250.
- 392.Hargreaves, D., Miell, D. i MacDonald, R. (2002). What are musical identities, and why are they important. U: D. J. Hargreaves, R. MacDonald, i D. Miell (Ur.), *Musical Identities* (str.1-120). New York: Oxford.
- 393.Harris, D. (2005). *Key concepts in leisure studies*. London: SAGE.
- 394.Harter, S. (2011). Self-development during adolescence. U: B. Brown i M. Prinstein (Ur.), *Encyclopedia of adolescence* (str. 307-315). New York: Academic Press.
- 395.Harter, S. (2012). Emerging self-processes during childhood and adolescence. U: M. Leary i J. Tangney (Ur.), *Handbook of self and identity* (str. 680-715). New York: Guilford Press.
- 396.Hartup, W. W. i Laursen, B. (1991). Relationships as developmental contexts. U: R. Cohen i A. W. Siegel (Ur.), *Context and development* (str. 253-279). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- 397.Havelka, N. (1998). Vrijednosne orijentacije adolescenata: vrijednosti i kontekst. *Psihologija*, 4, 343-364.
- 398.Havighurst, R. J. (1948). *Developmental tasks and education*. Chicago, IL, US: University of Chicago Press.
- 399.Haviland, W.A. (1998). *Cultural anthropology*. Orlando: Harcourt Brace College Publishers.
- 400.Haviland, W.A., Prins, H.E.L, Walrath, D., McBride, B. (2008). *Cultural anthropology: The human challenge*. Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning.
- 401.Heatherston, T. F. i Sargent, J. D. (2009). Does watching smoking in movies promote teenage smoking? *Current Directions in Psychological Science*, 18(2), 63–67.
- 402.Hebdige, D. (1979). *Subculture: The meaning of style*. London: Methuen & Co.Ltd.
- 403.Hebdige, D. (1988). *Hiding in the Light: On Images and Things*. London: Routledge.
- 404.Heidegger, M. (1969). *Identity and Difference*. New York: Harper & Row, Inc.
- 405.Heintzman, P. (2013). Defining leisure. U: R. McCarville i K. MacKay (Ur.), *Leisure for Canadians* (str. 3-12). Urbana, IL: Venture Publishing.
- 406.Hendry, L. B. (1983). *Growing up and going out: Adolescents and leisure*. Aberdeen: Aberdeen University Press.
- 407.Hendry, L.B., Kloep, M., Olsson, S. (1998). Youth, Lifestyles and Society: A Class Issue?. *Childhood*, 5(2), 133-150.

- 408.Hendry, L.B., Shucksmith, J., Love, J., Glendinning, A. (2005). *Young people's leisure and lifestyles*. Routledge and Taylor & Francis Group.
- 409.Hennan, M. R., Dornbusch, S. M., Herron, M. C. i Herting, J. R. (1997). The influence of family regulation, connection, and psychological autonomy on six measures of adolescent functioning. *Journal of Adolescent Research*, 12 (1), 34-67.
- 410.Henley, J.A. (2016). *Adolescent artistic caricatures, and the sharing of art* [Doktorska disertacija]. Faculty of Auburn University, Auburn Alabama.
- 411.Hermans, H. J. M. i Oles, P. K. (1994). The personal meaning of values in a rapidly changing society. *The Journal of Social Psychology*, 134(5), 569-579.
- 412.Hernández Prados, M. Á. i Álvarez Muñoz, J. S. (2019). Family leisure and academic achievement. Perception of the families. *Italian Journal of Educational Research*, 23, 86-105.
- 413.Hills, M. D. (2002). Kluckhohn and Strodtbeck's Values Orientation Theory. *Online Readings in Psychology and Culture*, 4(4),1-14.
- 414.Hitlin, S. i Piliavin, J. A. (2004). Values: Reviving a dormant concept. *Annual review of sociology*, 30(1), 359-393.
- 415.Hoblaj, A. i Črpić, G. (2000). Bitne vrednote u odgoju mladih naraštaja s posebnim osvrtom na školski vjeronauk. *Bogoslovska smotra*, 70(2), 359-393.
- 416.Hoblaj, A. (2005). Vrijednosno usmjereni odgoj u vrijednosno usmjerenoj školi. *Filozofska istraživanja*, 25(2), 389-411.
- 417.Hoblaj, A. (2007). Odgoj i obrazovanje za vrijednosti u kontekstu vrijednosno usmjerenog društva. *Dijete i društvo*, 9(2), 311-332.
- 418.Hodkinson, P. (2002). *Goth: Identity, style, and subculture*. Oxford: Berg.
- 419.Hodkinson, P. (2003). Net.Goth': Internet Communication and (Sub)Cultural Boundaries. U D. Muggleton i R.Weinzierl, (Ur.), *The post-subcultures reader* (str. 285-298). New York: Berg.
- 420.Hodkinson, P. (2007). Youth cultures: A critical outline of key debates. U P. Hodkinson i W. Deicke (Ur.), *Youth Cultures: Scenes, Subcultures and Tribes* (str.1-23). New York: Routledge and Taylor & Francis Group.
- 421.Hodkinson, P. (2013). Family and Parenthood in an Ageing 'Youth' Culture: A Collective Embrace of Dominant Adulthood? *Sociology*, 47(6),1072-1087.
- 422.Hoeben, E. M. i Weerman, F. M. (2016). Why is involvement in unstructured socializing related to adolescent delinquency?. *Criminology: An Interdisciplinary Journal*, 54(2), 242-281.
- 423.Hofer, M., Schmid, S., Fries, S., Dietz, F., Clausen, M. i Reinders, H. (2007). Individual values, motivational conflicts, and learning for school. *Learning and Instruction*,17(1),17-28.
- 424.Hofmann-Towfigh, N. (2007). Do students' values change in different types of schools?. *Journal of Moral Education*, 36 (4), 453-473.
- 425.Hofschire, L.J., Greenberg, B.S. (2002). Media's Impact on Adolescents' Body Dissatisfaction. U: J.D. Brown, J. R. Steele i K. Walsh-Childers (Ur.), *Sexual teens, sexual media: Investigating media's influence on adolescent sexuality* (str. 125-149). Mahwah, N.J: L. Erlbaum.
- 426.Hofstede, G. (1984). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Newbury Park, California: Sage Publications.
- 427.Hofstede, G. (2001). *Cultures Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations, Second Edition*. Newbury Park, California: Sage Publications.
- 428.Hofstede, G., Hofstede G. J., Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind*. New York: McGraw-Hill.
- 429.Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 1-26.
- 430.Holland, J., Reynolds, T. i Weller, S. (2007). Transitions, networks and communities: The significance of social capital in the lives of children and young people. *Journal of Youth Studies*, 10(1), 97-116.
- 431.Holliday, R. (2005). Home truths?. U: D. Bell i J. Hollows (Ur.), *Ordinary lifestyles. Popular media, consumption and taste* (str. 65-81). Maidenhead: Open University Press.

- 432.Holt, C. J. (2002). Why do brands cause trouble? A dialectical theory of consumer culture and branding. *Journal of Consumer Research*, 29 (1), 70-90.
- 433.Horley, J. (1992). A Longitudinal Examination of Lifestyles. *Social Indicators Research*, 26(3), 205-219.
- 434.Hoskins, D. (2014). Consequences of Parenting on Adolescent Outcomes. *Societies*, 4 (3), 506-531.
- 435.Hurrelmann, K. i Raithel, J. (2005). Risk Behavior in Adolescence. *International Journal of Adolescence and Youth*, 12(4), 281-299.
- 436.Huesmann, L. R. (2007). The impact of electronic media violence: Scientific theory and research. *Journal of Adolescent Health*, 41, 6-13.
- 437.Hussong, A. M. (2000). Distinguishing mean and structural sex differences in adolescent friendship quality. *Journal of Social and Personal Relationships*, 17(2), 223-243.
- 438.Igra, V. i Irwin, C. E., Jr. (1996). Theories of adolescent risk-taking behavior U: R. J. DiClemente, W. B. Hansen, i L. E. Ponton (Ur.), *Handbook of adolescent health risk behavior* (str. 35-51). New York: Plenum Press.
- 439.Ilišin, V. (1999a). *Mladi na margini društva i politike*. Zagreb: Alinea.
- 440.Ilišin, V. (1999b). Slobodno vrijeme mladih s posebnim osvrtom na ruralno-urbani kontinuum. *Sociologija sela*, 1(143), 21-44.
- 441.Ilišin, V.(2001). Konceptualni okvir istraživanja. U: V. Ilišin, A. Marinović-Bobinac i F. Radin (Ur.), *Djeca i mediji* (str. 11-40). Zagreb: IDIZ.
- 442.Ilišin, V., Marinović Bobinac, A. i Radin, F. (2001). Korištenje masovnih medija. U: V. Ilišin, A. Marinović-Bobinac i F. Radin (Ur.), *Djeca i mediji* (str. 132-164). Zagreb: IDIZ.
- 443.Ilišin, V. (2002). Interesi i slobodno vrijeme mladih. U: V. Ilišin i F. Radin (Ur.), *Mladi uoči trećeg milenija* (str. 269-301). Zagreb: Institut za društvena istraživanja, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- 444.Ilišin, V. (2007). Slobodno vrijeme i interesi mladih .U: V.Ilišin, F.Radin (Ur.), *Mladi: problem ili resurs* (str.179-199.). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- 445.Ilišin, V. i Radin, F. (2007). *Mladi: problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- 446.Ilišin, V. (2011). Vrijednosti mladih u Hrvatskoj. *Politička misao*, 48(3), 82-122.
- 447.Ilišin, V., Bouillet, D., Gvozdanović, A. i Potočnik, D. (2013). *Mladi u vremenu krize: prvo istraživanje IDIZ-a i Zaklade Friedrich Ebert o mladima*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- 448.Ilišin, V. i Gvozdanović, A. (2016). Struktura i dinamika vrijednosti mladih u Hrvatskoj. U: D. Sekulić (Ur.), *Vrijednosti u hrvatskom društvu* (str.169-198). Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- 449.Ingham, R. (1987). Psychological contributions to the study of leisure- part two. *Leisure Studies*, 6 (1), 1-14.
- 450.Inglehart, R. i Baker, W. E. (2000). Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, 65(1), 19-51.
- 451.Inglehart, R. i Welzel, C. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. New York: Cambridge University Press.
- 452.Iso-Ahola, S.E. i Mannell, R.C. (1984). Social and psychological constraints on leisure. U: M.Wade (Ur.), *Constraints on Leisure* (str.111-151). Springfield, IL: C.C.Thomas.
- 453.Jadov, V. A. (1969). *Ličnost u Massovni komunikaciji*. Tartu: III, Tarty.
- 454.Jakovčić, M. (2011). Geografija slobodnog vremena mladih-kako izabrati svoj najdraži trgovački centar. *Hrvatski geografski glasnik*, 73(1), 51- 69.
- 455.Jameson, F. (1983). Postmodernism and consumer culture. U: H. Foster (Ur.), *The Anti-aesthetic: Essays on postmodern culture* (str.111-125). Washington: Bay Press.
- 456.Janković, V. (1973). *Slobodno vrijeme u suvremenoj pedagoškoj teoriji i praksi*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- 457.Janković, J. (1998). Vrednote u kontekstu obiteljskog sustava. *Revija za socijalnu politiku*, 5(1), 13-22.
- 458.Jeknić, R. (2011). Kulture i organizacije: Organizacijske kulture Geerta Hofstede. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 48 (1), 103.-123.
- 459.Jenkins, R. (1983). *Lads, Citizens and Ordinary Kids: Working Class Youth Lifestyles in Belfast*. London: Routledge and Kegan Paul.

- 460.Jenkins, R. (2008). *Social Identity*. London: Routledge.
- 461.Jenks, C. (1993). *Culture*. London: Routledge.
- 462.Jenks,C. (2005). *Subculture: The Fragmentation of the Social*. SAGE Publications Ltd: London.
- 463.Jennings, W. i Akers, R. L. (2011). Social learning theory. U: C. D. Bryant (Ur.), *The Routledge handbook of deviant behavior* (str. 106–113). New York: Routledge/Taylor & Francis Group.
- 464.Jensen, M. (2007). Defining lifestyle. *Environmental Sciences*, 4 (2), 63-73.
- 465.Jenssen, B., Klein, J., Salazar, L., Daluga, N. i DiClemente, R. (2009). Exposure to tobacco on the internet: Content analysis of adolescents' internet use. *Pediatrics*, 124(2), 180-186.
- 466.Jerbić, V. (1970). *Slobodno vrijeme mladih u Zagrebu*. Zagreb: CVOSD "ND".
- 467.Jernej, K. (2018). Reality of Trap: Trap Music and its Emancipatory Potential. *Journal of Media, Communication & Film*, 5(2),23-42.
- 468.Jessor, R. (1991). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. *Journal of Adolescent Health*, 12 (8), 597-605.
- 469.Jessor, R. (1998). *New perspectives on adolescent risk behavior*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- 470.Johansson, T. i Miegel, F. (1992). *Do the right thing. Lifestyles and identity in contemporary youth culture*. Stockholm:Almqvist & Wiksell.
- 471.Johansson, T. (1994). Late modernity, consumer culture and lifestyles: toward a cognitive affective theory. U K.E.Rosengren (Ur.), *Media effects and beyond: Culture, socialization and lifestyles* (str. 233-259). London: Routledge.
- 472.Johnsson-Smaragdi, U. (1994). Media use under structural change. U: K.E.Rosengren (Ur.), *Media effects and beyond: Culture, socialization and lifestyles* (str. 89-116). London: Routledge.
- 473.Jodl, K. M., Michael, A., Malanchuk, O., Eccles, J. S., & Sameroff, A. (2001). Parents' Roles in Shaping Early Adolescents' Occupational Aspirations. *Child Development*, 72(4), 1247-1265.
- 474.Joksimović, S. (1992). Odnos učenika prema pojedinim stilovima života kao pokazatelj njihovih vrednosnih orijentacija. *Psihologija*, 25(1), 7-3.
- 475.Joksimović, S. i Maksić, S. (2006). Value orientations of adolescents: Focus on personal and other people's welfare. *Zbornik Instituta za Pedagoška Istraživanja*, 38(2), 415-429.
- 476.Jones, C.. (2016). Football, alcohol and gambling: an unholy trinity?. *AUC KINANTHROPOLOGICA*, 51(2), 5-19.
- 477.Jun, J. i Kyle, G. (2012). Gender Identity, Leisure Identity, and Leisure Participation. *Journal of Leisure Research*, 44(3), 353-378.
- 478.Juvonen, J. (2007). Reforming middle schools. *Educational Psychologist*, 42(4), 197- 208.
- 479.Kahn, R., Kellner, D. (2003). Internet Subcultures and Oppositional Politics. U: D. Muggleton i R.Weinzierl (Ur.), *The post-subcultures reader* (str. 299-313). New York: Berg.
- 480.Kalanj, R. (2002). Pierre Bourdieu. Sociologija i angažman. *Socijalna ekologija*,11(1-2), 97-113.
- 481.Kalčić, J. (2012). Subkulture mladih u Puli:od punka do rasapa alternativne scene. *Narodna umjetnost*, 49(2), 71-95.
- 482.Kalebić Maglica, B. i Dorčić, M. (2015). Osobine ličnosti i socijalni faktori kao odrednice konzumacije cigareta i alkohola kod adolescenata. *Društvena Istraživanja*, 24(2), 197-217.
- 483.Kandel, D. B. (1998). Persistent themes and new perspectives on adolescent substance use: A lifespan perspective. U: R. Jessor (Ur.), *New perspectives on adolescent risk behavior* (str. 43-89). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- 484.Karvonen, S., Young, R., West, P. i Rahkonen, O. (2012). Value orientations among late modern youth - a cross-cultural study. *Journal Of Youth Studies*, 15(1), 33-52.
- 485.Karweit, N. i Hansell, S. (1983). School Organization and Friendship Selection. U: J. Epstein i N. Karweit (Ur.), *Friends in school* (str. 29-38). New York: Academic Press.
- 486.Kasesniemi, E. i Rautiainen, P. (2002). Mobile culture of children and teenagers in Finland. U: J. Katz i M. Aakhus (Ur.), *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, Public Performance* (str. 170-192). Cambridge: Cambridge University Press.
- 487.Kasser, T., Ryan, R. M., Zax, M. i Sameroff, A. J. (1995). The relations of maternal and social environments to late adolescents' materialistic and prosocial values. *Developmental Psychology*, 31 (6), 907-914.

- 488.Kasser, T. (2002). Sketches for a self-determination theory of values. U: E. L. Deci i R. M. Ryan (Ur.), *Handbook of self-determination research* (str. 123-140). Rochester, NY: University of Rochester Press.
- 489.Kasser, T., Koestner, R. i Lekes, N. (2002). Early family experiences and adult values: A 26-year prospective longitudinal study. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28 (6), 826-835.
- 490.Katunarić, V. (1995). "Zbunjujući sugovornik": Postmoderne teorije društva. *Socijalna ekologija*, 4(1), 35-52.
- 491.Katunarić, V. (2004). Od distinkcije prema srodnosti: model „nacionalne kulture“ Geerta Hofstede. *Pedagogijska istraživanja*, 1(1), 25-39.
- 492.Katz-Gerro, T. (2004). Cultural consumption research: review of methodology, theory, and consequence. *Revue Internationale de Sociologie*, 14 (1), 11-29.
- 493.Kaur, M. i Kang, T. K. (2016). Value orientation among adolescents: A study of gender and locale differences. *Indian Journal Of Health & Wellbeing*, 7(11), 1062-1066.
- 494.Keating, D. P. (1990). Adolescent thinking. U: S. S. Feldman i G. R. Elliott (Ur.), *At the threshold: The developing adolescent* (str. 54-89). Cambridge, MA, US: Harvard University Press.
- 495.Kellner, D. (1992). Popular Culture and the Construction of Postmodern Identities. U S. Lash i J. Friedman (Ur.), *Modernity and Identity* (str.141-177). Oxford: Blackwell.
- 496.Kellner, D. (1995). *Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics between the Modern and the Postmodern*. Routledge: New York.
- 497.Kelly, J.R. (1987). *Freedom to Be: A New Sociology of Leisure*. New York: Macmillan.
- 498.Kelly, J.R. (2012). *Leisure*. Urbana, IL: Sagamore Publishing
- 499.Keresteš, G., Brković, I. i Kuterovac Jagodić, G. (2010). Mjerenje pubertalnoga sazrijevanja u istraživanjima razvoja adolescenata. *Društvena istraživanja*, 19(6), 933-951.
- 500.Kim, J., McHale, S. M., Crouter, A. C. i Osgood, D. W. (2007). Longitudinal linkages between sibling relationships and adjustment from middle childhood through adolescence. *Developmental Psychology*, 43(4) , 960-973.
- 501.Kim, D. H. i So, W. Y. (2012). The relationship between daily internet use time and school performance in korean adolescents. *Central European Journal of Medicine*, 7(4), 444-449.
- 502.Kim, S. Y., Kim, M. S., Park, B., Kim, J. H. i Choi, H. G. (2017). The associations between internet use time and school performance among Korean adolescents differ according to the purpose of internet use. *PloS one*, 12(4), 1-14.
- 503.King, K. H. (2009). *Youth, Leisure, Lifestyles and Identities: Mountain Biking in the English Countryside*. (Doktorska disertacija). School of Environment and Technology, University of Brighton.
- 504.Kirsch, S. J. (2003). The effects of violent video games on adolescents: The overlooked influence of development. *Aggression and Violent Behavior*, 8(4), 377-389.
- 505.Kirsh, S. J. (2010). *Media and youth: A developmental perspective*. Chichester, UK: Wiley-Blackwell.
- 506.Klaić, B. (1983). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- 507.Klarin, M. (2002). Dimenzije obiteljskih odnosa kao prediktori vršnjačkim odnosima djece školske dobi. *Društvena istraživanja*, 11(4-5), 805-822.
- 508.Klarin, M., Proroković, A. i Šimić Šašić, S. (2010). Doživljaj prijateljstva i njegovi ponašajni korelati u adolescenata. *Pedagogijska istraživanja*, 7(1), 7-22.
- 509.Kleiber, D. A., Caldwell, L. L. i Shaw, S. A. (1993). Leisure meanings among adolescents. *Loisir et Société*, 16(1), 99-114.
- 510.Kleiber, D., Larson, R. i Csikszentmihalyi, M. (2014). The experience of leisure in adolescence. U: M. Csikszentmihalyi (Ur.), *Applications of Flow in Human Development and Education: The collected works of Mihaly Csikszentmihalyi* (str. 467-474). Dordrecht: Springer
- 511.Kluckhohn, C. K. M. (1951). Values and value orientations in the theory of action. U: T. Parsons i E. Sils (Ur.), *Toward a general theory of action* (str. 388-433). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- 512.Kluckhohn, F. R. i Strodtbeck, F. L. (1961). *Variations in value orientations*. Evanston, IL: Row, Peterson.
- 513.Knafo, A. i Schwartz, S. (2003). Parenting and accuracy of perception of parental values by adolescents. *Child Development*, 74(2), 595-611.
- 514.Knafo, A. i Schwartz, S. H. (2004). Identity formation and parent-child value congruence in adolescence. *British Journal Of Developmental Psychology*, 22(3), 439-458.

- 515.Koenigstorfer, J., Gröppel-Klein, A. i Schmitt, M. (2010). "You'll Never Walk Alone"-How Loyal Are Soccer Fans to Their Clubs When They Are Struggling against Relegation?. *Journal of Sport Management*, 24, 649-675.
- 516.Kohli, M. i Meyer, J. W. (1986). Social structure and social construction of life stages. *Human Development*, 29(3), 145-149.
- 517.Kohn, M. L. i Schooler, C. (1969). Class, Occupation and Orientation. *American Sociological Review*, 34(5), 659-678.
- 518.Kohn, M. L., Slomczynski, K. M. i Schoenbach, C. (1986). Social Stratification and the Transmission of Values in the Family: A Cross-National Assessment. *Sociological Forum*, 1(1), 73-102.
- 519.Kolak, A. (2006).Suradnja roditelja i škole. *Pedagogijska istraživanja*, 3(2), 123-138.
- 520.Kolak, A. (2010). Sociometrijski status učenika u razrednom odjelu i školskoj hijerarhiji. *Pedagogijska istraživanja*, 7(2), 243-254.
- 521.Konijn, E. A., Nije Bijvank, M., i Bushman, B. J. (2007). I wish I were a warrior: The role of wishful identification in the effects of violent video games on aggression in adolescent boys. *Developmental Psychology*, 43(4), 1038-1044.
- 522.Kosterman, R., Hawkins, J. D., Guo, J., Catalano, R. F. i Abbott, R. D. (2000). The dynamics of alcohol and marijuana initiation: Patterns and predictors of first use in adolescence. *American Journal of Public Health*, 90(3), 360-366
- 523.Kovatcheva, S. (2001). Flexibilisation of youth transition in Central and Eastern Europe. *Young*, 9 (1), 41-60.
- 524.Kozma, R. (1991). Learning with Media. *Review of Educational Research*, 61(2), 179-211.
- 525.Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukophadyay, T. i Scherlis, W. (1998). Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *American Psychologist*, 53(9), 1017-1031.
- 526.Kretschmer, T. i Pike, A. (2010). Associations Between Adolescent Siblings' Relationship Quality and Similarity and Differences in Values. *Journal of Family Psychology*, 24 (4), 411-418.
- 527.Kroeber, A.L., Kluckhohn, C. (1952). *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge, MA: Peabody Museum.
- 528.Kroger, J. (2003). Identity development during adolescence. U: G. R. Adams i M. D. Berzonsky (Ur.), *Blackwell handbooks of developmental psychology. Blackwell handbook of adolescence* (str. 205-226). Malden: Blackwell Publishing.
- 529.Krolo, K., Marčelić, S. i Tonković, Ž. (2015). Turbofolk-od zabranjenog voća do mainstreama: istraživanje glazbenog ukusa zadarskih srednjoškolaca. *CASCA*, 1, 1-12.
- 530.Krolo, K., Zdravković, Ž. i Puzek, I. (2016). Tipologija gamera i gamerica u Hrvatskoj-neke sociokulturne karakteristike. *Medijske studije*, 7 (13), 25-42.
- 531.Krolo, K., Marčelić, S. i Tonković, Ž. (2016). Roditeljski kulturni kapital kao odrednica kulturnih preferencija mladih. *Društvena istraživanja*, 25(3),329-351.
- 532.Kronja, I. (1999). Potkultura 'novokomponovanih'. *Kultura*, 99,103-114.
- 533.Kronja I. (2001). *Smrtonosni sjaj: masovna psihologija i estetika turbo folka*. Beograd:Tehnokratia.
- 534.Kronja, I. (2004). Turbo Folk and Dance Music in 1990s Serbia: Media, Ideology and the Production of Spectacle. *Anthropology of East Europe Review*, 22(1), 103-114.
- 535.Kruistum, C., Leseman, P.P.M. i De Haan, M. (2014). Youth media lifestyles. *Human Communication Research*, 40(4), 508-529.
- 536.Kulenović, N. i Banić Grubišić, A. (2019). "Turbo-folk Rocks!": New Readings of Turbo-folk. *Issues in Ethnology and Anthropology*, 14(1), 47-78.
- 537.Kunkel, D., Eyal, E., Finnerty, K., Biely, E. i Donnerstein, E. (2005). *Sex on TV*. Menlo Park, CA: Kaiser Family Foundation.
- 538.Kunczik, M. i Zipfel, A. (2007). Mediji i nasilje: aktualno stanje u znanosti. *MediAnali* 1 (1), 1-26.
- 539.Kusz, K. (2003). BMX, extreme sports, and the white male backlash, U: R.E. Rinehart i S. Sydnor (Ur.).*To the extreme: Alternative Sports, Inside and Out* (str.153-175). Albany: State University of New York Press.
- 540.Kuzman, M., Pejnović-Franelić, I. i Pavić-Šimetin, I. (2004). *Ponašanje u vezi sa zdravljem djece školske dobi 2001/2002*. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo.

- 541.Kuzmanović, B.R. (1986). Preferencije načina života. *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, 14, 45-67.
- 542.Kuzmanović, B., Popadić, D. i Havelka, N. (1995). Social changes and changes of values. *Psihologija*, 28, 7-26.
- 543.La Greca, A. M., Prinstein, M. J. i Fetter, M. D. (2001). Adolescent peer crowd affiliation: Linkages with health-risk behaviors and close friendships. *Journal of Pediatric Psychology*, 26(3), 131-143.
- 544.Labouvie, E.W. (1986). The Coping Function of Adolescent Alcohol and Drug Use. U: R.K. Silbereisen, K. Eyferth i G. Rudinger (Ur.), *Development as Action in Context* (str.229-240). Berlin: Springer.
- 545.Labus, M. (2005). Vrijednosne orijentacije i religioznost. *Sociologija sela*, 43(2), 384-408.
- 546.Lachlan, K. (2006). Sensation seeking. U: J. J. Arnett (Ur.), *Encyclopedia of children, adolescents, and the media* (str. 748-749). Thousand Oaks, CA: Sage.
- 547.Lacković-Grgin, K. (2006). *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- 548.Laghi, F., Pallini, S. i De Sclavis, R. (2012). Values Similarity between Parents and Adolescents: A Preliminary Investigation among Italian Adolescents. *Journal Of Comparative Family Studies*, 43(6), 915-923.
- 549.Lalić, D. (1993). *Torcida*. Zagreb: AGM.
- 550.Lalić, D., Leburić, A., Bulat, N. (1991). *Grafiti i subkultura*. Zagreb: Alinea.
- 551.Larson, R. W. i Richards, M. H. (1991). Daily companionship in late childhood and early adolescence: Changing developmental contexts. *Child Development*, 62(2), 284-300.
- 552.Larson, R.W., Gillman, S.A. i Richards, M.H. (1997). Divergent Experiences of Family Leisure: Fathers, Mothers, and Young Adolescents. *Journal of Leisure Research*, 29(1), 78-97.
- 553.Lalić, D. i Biti, O. (2008). Četverokut sporta, nasilja, politike i društva. *Politička misao*, 45(3-4), 247-272.
- 554.Larson, R. i Verma, S. (1999). How children and adolescents spend time across the world: Work, play, and developmental opportunities. *Psychological Bulletin*, 125(6), 701-736.
- 555.Larson, R. W. (2000). Toward a psychology of positive youth development. *American Psychologist*, 55(1), 170-183.
- 556.Larson, R. W. (2001). How U.S. children and adolescents spend time: what it does (and doesn't) tell us about their development. *Current Directions in Psychological Science*, 10(5), 160-164.
- 557.Larson, R., Hansen, D. i Moneta, G. (2006). Differing profiles of developmental experiences across types of organized youth activities. *Developmental Psychology*, 42(5), 849 -863.
- 558.Larson, R., Wilson, S. i Rickman, A. (2009). Globalization, societal change, and adolescence across the world. U: R. Lerner i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of adolescent psychology* (str. 590-622). New York: Wiley.
- 559.LaRusso, M. D., Romer, D. i Selman, R. L. (2008). Teachers as Builders of Respectful School Climates: Implications for Adolescent Drug Use Norms and Depressive Symptoms in High School. *Journal of Youth and Adolescence*, 37(4), 386-398.
- 560.Laughy, D. (2006). *Music and youth culture*. Edinburgh University Press.
- 561.L'Engle, K.L., Brown, J.D. i Kenneavy, K.(2006). The mass media are an important context for adolescents' sexual behavior. *The Journal of Adolescent Health*, 38(3), 186-192.
- 562.Lebedina-Manzoni, M. (2007). *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- 563.Lebedina-Manzoni, M., Lotar, M. i Ricijaš, N. (2008). Podložnost vršnjačkom pritisku i samopoštovanje kod studenata. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44(1),77-92.
- 564.Lebedina-Manzoni, M. i Lotar, M. (2011). Percepcija sebe kod adolescenata u Hrvatskoj. *Kriminologija i socijalna integracija*, 19 (1), 39-50
- 565.Lebedina-Manzoni, M. i Ricijaš, N. (2013). Obilježja mladih s obzirom na podložnost vršnjačkom pritisku. *Kriminologija i socijalna integracija*, 21(1), 29-38.
- 566.LeBlanc, A. (1991, Ožujak 7-9). *Effect of Maturation/Aging on Music Listening Preference: A Review of the Literature* [Konferencijsko izlaganje]. Ninth National Symposium on Research in Music Behavior, Cannon Beach, Oregon, USA.
- 567.LeBlanc, A., Jin, Y., Stamou, L. i McCrary, J. (1999). Effect of Age, Country, and Gender on Music Listening Preferences. *Bulletin of the Council for Research in Music Education*, 141, 72-76.

568. Leburic, A. i Tomić-Koludrović, I. (1996). Mladi danas: drukčiji, ali isti. *Društvena istraživanja*, 5-6 (25-26), 963 - 976.
569. Leburic, A. i Relja, R. (2001). U potrazi za dobrom zabavom : istraživanje noćnoga života mladih u diskoklubovima na području primorskih županija. *Društvena istraživanja*, 6(56), 1083-1107.
570. Leburic, A., Relja, R. i Božić, T. (2007). *Disko generacija : sociološka istraživanja noćne zabave mladih*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
571. Lee, H. P., Chae K., P., Lee, H. S. i Kim, Y. (2007). The five-factor gambling motivation model. *Psychiatry Research*, 150(1), 21-32.
572. Lee, S.J. (2009). Online Communication and Adolescent Social Ties: Who Benefits More from Internet Use?. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14, 509-531.
573. Lenhart, A. (2012). *Teens, smartphones, and texting*. Washington: Pew Research Center.
574. Lenhart, A., Madden, M., Smith, A., Purcell, K., Zickuhr, K. i Rainie, L. (2011). *Teens, kindness and cruelty on social network sites*. Washington: Pew Research Center.
575. Lenzen, D. (2002). *Vodič za studij znanosti o odgoju*. Zagreb: Educa.
576. Leona, M. H. (1978). An examination of adolescent clique language in a suburban secondary school. *Adolescence*, 13(51), 495-502.
577. Lerner, R.M, Spanier, G.B. (1978). A dynamic interactional view of child and family development. U R.M. Lerner i G.B. Spanier (Ur.), *Child Influences on Marital and Family Interaction: A Life-Span Perspective* (str.1-20). New York: Academic Press.
578. Lerner, R. M. (1992). Dialectics, developmental contextualism, and the further enhancement of theory about puberty and psychosocial development. *Journal of Adolescence*, 12(4), 366-388.
579. Lerner, R. M. i Steinberg, L. (2004). The scientific study of adolescent development: Past, present, and future. U: R. M. Lerner i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of adolescent psychology* (str. 1-12). Hoboken, NJ, US: John Wiley & Sons Inc.
580. Leversen, I., Danielsen, A. G., Birkeland, M. i Samdal, O. (2012). Basic Psychological Need Satisfaction in Leisure Activities and Adolescents' Life Satisfaction. *Journal of youth and adolescence*, 41 (12), 1588-1599.
581. Levine, M. i Harrison, K. (2004). Media's role in the perpetuation and prevention of negative body image and disordered eating. U: J. K. Thompson (Ur.), *Handbook of eating disorders and obesity* (str. 695-717). New York: John Wiley.
582. Lewin, K. (1951). *Field theory in social science: selected theoretical papers*. Oxford, England: Harpers.
583. Lewin, K. (1952). Constructs in field theory. U: D. Cartwright (Ur.), *Field theory in social science: Selected theoretical papers by Kurt Lewin* (str. 30-42). London: Tavistock.
584. Li, J. (2017). Media Use and School Performance. *International Journal for Educational Media and Technology*, 11(1), 7-14.
585. Li, J., Du, Q. i Gao, X. (2020). Adolescent aggression and violent video games: The role of moral disengagement and parental rearing patterns. *Children and Youth Services Review*, 118, 1-8.
586. Liem, G. D., Martin, A. J., Porter, A. L. I Colmar, S. (2012). Sociocultural antecedents of academic motivation and achievement: Role of values and achievement motives in achievement goals and academic performance. *Asian Journal Of Social Psychology*, 15(1), 1-13.
587. Lindh, K. i Korhonen, V. (2010). Youth values and value changes from cultural and transnational perspectives. U V. Korhonen (Ur.), *Cross-cultural Lifelong Learning* (str. 135-166). Tampere: Tampere University Press.
588. Lipson, S., Stewart, S. i Griffiths, S. (2020). Athleisure: A qualitative investigation of a multi-billion-dollar clothing trend. *Body Image*, 32, 5-13.
589. Livazović, G. (2009). Teorijsko-metodološke značajke utjecaja medija na adolescente. *Život i škola*, 21(1) 108-115.
590. Livazović, G. i Ručević, S. (2012). Rizični čimbenici eksternaliziranih ponašanja i odstupajućih navika hranjenja među adolescentima. *Društvena istraživanja*, 21(3), 733-752.
591. Livazović, G. (2012a). Povezanost medija i rizičnih ponašanja adolescenata. *Kriminologija i socijalna integracija*, 20 (1), 1-22.
592. Livazović, G. (2012b). Pedagoško utemeljenje kurikuluma socijalnih kompetencija u školi. *Pedagojska istraživanja*, 9(1-2), 59-81.

- 593.Livazović, G. (2017). Role of family, peers and school in externalised adolescent risk behaviour. *Hrvatska Revija Za Rehabilitacijska Istraživanja*, 53(2),186-203.
- 594.Livazović, G. (2018). *Uvod u pedagogiju slobodnog vremena*. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku, Hrvatska sveučilišna naklada
- 595.Livazović, G. i Matić, M. (2018). Sociodemographic characteristics and value orientations in adolescence. *Current psychology*, 38 (1) 1-7.
- 596.Livazović, G. i Bojčić, K. (2019). Problem gambling in adolescents: what are the psychological, social and financial consequences?. *BMC Psychiatry*, 19(308), 1-15.
- 597.Livazović, G. i Kakuk, S. (2020). Odgoj i socijalizacija u slobodnom vremenu: korelati sociodemografskih obilježja i aktivnosti slobodnoga vremena. //Zbornik radova s međunarodne znanstvene konferencije "Didaktički izazovi III: Didaktička retrospektiva i perspektiva: kamo i kako dalje?" / Peko, Anđelka ; Ivanuš Grmek, Milena ; Delcheva Dizdarevikj, Jasmina (ur.). Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Osijek, Republika Hrvatska, str. 107-120.
- 598.Lord, S. E., Eccles, J. S. i McCarthy, K. A. (1994). Surviving the junior high school transition: Family processes and self-perceptions as protective and risk factors. *Journal of Early Adolescence*, 14(2), 162-199.
- 599.Luković, S. i Čizmić, S. (2012). Povezanost preferencija životnih stilova i profesionalnih interesovanja petnaestogodišnjaka. *Primenjena psihologija*, 1, 81-108.
- 600.Luster, T., Rhoades, K. i Haas, B. (1989). The Relation between Parental Values and Parenting Behavior: A Test of the Kohn Hypothesis. *Journal Of Marriage & Family*, 51(1), 139-147.
- 601.Luyckx, K., Goossens, L., Soenens, B., Beyers, W. (2006).Unpacking commitment and exploration: Validation of an integrative model of adolescent identity formation. *Journal of Adolescence*, 29 (3), 361–378.
- 602.Luyckx, K., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Goossens, L., Berzonsky, M. D. (2007). Parental psychological control and dimensions of identity formation in emerging adulthood. *Journal of Family Psychology*, 21 (3), 546-550.
- 603.Luyckx, K., Schwartz, S. J., Berzonsky, M. D., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Smits, I., Goossens, L. (2008). Capturing ruminative exploration: Extending the four-dimensional model of identity formation in late adolescence. *Journal of Research in Personality*, 42 (1), 58-82.
- 604.Luyckx, K., Vaanstenkiste, M., Goossens, L. Duriez, B. (2009). Basic Need Satisfaction and Identity Formation: Bridging Self-Determination Theory and Process-Oriented Identity Research. *Journal of Counseling Psychology*, 56 (2), 276-288.
- 605.Ljubotina, D. i Galić, J. (2002). Obiteljski odnosi i konzumacija droga na populaciji adolescenata grada Zagreba. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 9(2), 207-233.
- 606.Macdonald, N. (2001). *The Graffiti Subculture: Youth, Masculinity and Identity in London and New York*. New York: Palgrave.
- 607.Mac Iver, D. i Reuman, D. A. (1988). Decision making in the classroom and early adolescents' valuing of mathematics. Izlaganje s konferencije American Educational Research Association 1988, New Orleans, 5-9. travnja 1988. (str.1-59). New Orleans, LA.
- 608.Macuka, I. i Smojver-Ažić, S. (2012). Osobni i obiteljski čimbenici prilagodbe mlađih adolescenata. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 48(1), 27-43.
- 609.Maffesoli, M. (1996). *The time of the tribes: The decline of individualism in mass society*. London: Sage.
- 610.Maheshwar, M. , Narender, K. i Balakrishna, N. (2017). Media Viewing Habits of Teenagers. *International journal of Research in Management,Economics and Commerce*, 7(2), 1-9.
- 611.Mahon,C. i Hevey, D. (2021). Processing Body Image on Social Media: Gender Differences in Adolescent Boys' and Girls' Agency and Active Coping. *Frontiers in Psychology*,12 , 1-11.
- 612.Mahoney, J.L. i Stattin, H. (2000). Leisure activities and adolescent antisocial behavior: The role of structure and social context. *Journal of Adolescence*, 23 (2), 113-127.
- 613.Mahoney, J., Harris, A.i Eccles, J. (2006). Organized Activity Participation, Positive Youth Development, and the Over-Scheduling Hypothesis. *Social Policy Report*, 20(4), 1-31.

- 614.Malbon, B. (1998). The club, clubbing: consumption, identity and the spatial practices of every night life. U: T. Skelton i G. Valentine (Ur.), *Cool Places: an Introduction to Youth and Youth Cultures* (str.267-289). London:Routledge.
- 615.Maleš, D. (1995). *Između djetinjstva i zrelosti*. Đakovo: Temposhop.
- 616.Maleš, D. (1996). Od nijeme potpore dopartnerstva između obitelji i škole. *Društvena istraživanja*, 5(1),75-88.
- 617.Maleš, D. i Kušević, B. (2011). Nova paradigma obiteljskog odgoja. U: Maleš, D. (Ur.), *Nove paradigme ranog odgoja* (str.41-66). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju.
- 618.Malić, J., Mužić, V. (1981). *Pedagogija*. Zagreb: Školska knjiga.
- 619.Maltar Okun, T. (2019). Odgoj za vrednote u školi. *Život i škola*, 65 (1-2), 251-259.
- 620.Maltby, R. (1989). Introduction. U R.Maltby (Ur.), *Dreams for Sale: Popular Culture in the 20th Century* (str. 8-19). London: Harrap.
- 621.Maly, I. i Varis, P. (2015). The 21st-century hipster: On micro-populations in times of superdiversity. *European Journal of Cultural Studies*,19(6),1-17.
- 622.Mannell, R. C. i Kleiber, D. A. (1997). *A social psychology of leisure*. State College, PA: Venture.
- 623.Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551-558.
- 624.Marić, R. (1998). Potkulturne zone stila. *Kultura*, 96, 9-34.
- 625.Marini, M.M.(2000). Social values and norms. U E.F. Borgatta i R.J.V. Montgomery (Ur.), *Encyclopedia of Sociology* (str. 2828- 2840). New York: Macmillian.
- 626.Markus, H. R. i Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98 (2), 224-253.
- 627.Markus, H. R. i Kitayama, S. (2010). Cultures and selves: A cycle of mutual constitution. *Perspectives on Psychological Science*, 5(4), 420-430.
- 628.Marshall, J. (2014). Adolescent Alcohol Use: Risks and Consequences. *Alcohol and alcoholism*, 49(2), 160-164.
- 629.Martin, M., Bascoe, S. i Davies, P. (2011). Family relationships. U: B. Brown i M. Prinstein (Ur.), *Encyclopedia of adolescence* (str.84-94). New York: Academic Press.
- 630.Martinić, T. (1977). *Slobodno vrijeme i suvremeno društvo*. Zagreb:Informator.
- 631.Martinez, I., García, F., Veiga, F., Garcia, O., Rodrigues, Y. i Serra, E. (2020). Parenting Styles, Internalization of Values and Self-Esteem: A Cross-Cultural Study in Spain, Portugal and Brazil. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(7), 1-18.
- 632.Mason, R. B., Wigley, G. (2013). The 'Chav' Subculture: Branded Clothing as an Extension of Self. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 5(3), 173-184.
- 633.Matić, D. (1990). Vrijednosti kao predmet sociološke znanosti. *Revija za sociologiju*, 21(3), 517-525.
- 634.Matić, M. (2017).Glazba i životni stilovi adolescenata u slobodnom vremenu. U A. Radočaj-Jerković (Ur.), *Komunikacija i interakcija umjetnosti i pedagogije* (str.251-264). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Umjetnička akademija u Osijeku.
- 635.Matić, M. (2018a). Vrijednosne orijentacije i supkulturni stilovi adolescenata. U M.Nikolić, M.Vantić-Tanjić (Ur.), *Unapređenje kvalitete života i djece* (str.587-597). Tuzla: Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece.
- 636.Matić, M. (2018b).Parents' educational level and adolescent value orientations. *Journal of Department of Pedagogy*, 27(2018), 105-128.
- 637.Matić Tandarić, M. (2019). High school students' leisure time activities. *Odgojno-obrazovne teme (Educational issues)*, 2(3-4), 7-24.
- 638.Matthews, C. i Channon, A. (2019). The 'Male Preserve' Thesis, Sporting Culture, and Men's Power. U: L. Gottzén, U. Mellström, i T. Shefer (Ur.), *Routledge International Handbook of Masculinity Studies* (str. 373-383). Abingdon: Routledge.
- 639.Mayer, P. (1999). *Computer Media and Communication: A Reader*. New York: Oxford University Press.
- 640.Mayer, D, Pavić Šimetin, I., Belavić, A. i Hemen, M. (2017). *Svjetsko istraživanje o uporabi duhana u mladih*. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo.

641. McBroom, W. H., Reed, F. W., Burns, C. E., Hargraves, J. L. i Trankel, M. A. (1985). Intergenerational Transmission of Values: A Data-Based Reassessment. *Social Psychology Quarterly*, 48(2), 150-163.
642. McClelland, D. C. (1985). *Human motivation*. Glenview, Ill: Scott, Foresman.
643. McElhaney, K., Allen, J., Stephenson, J. i Hare, A. (2009). Attachment and autonomy during adolescence. U: R. Lerner i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of adolescent psychology* (str. 358-403). New York: Wiley.
644. McGue, M., Elkins, I., Walden, B. i Iacono, W. G. (2005). Perceptions of the parent-adolescent relationship: A longitudinal investigation. *Developmental Psychology*, 41 (6), 971-984.
645. McHale, S.M., Kim, J. i Whiteman, S.D. (2006). Sibling relationships in childhood and adolescence. U: P. Noller i J.A. Feeney (Ur.), *Close relationships: Functions, forms and processes* (str.127-149). New York: Psychology Press.
646. McNally, S., Eisenberg, N. i Harris, J.D. (1991). Consistency and change in maternal child rearing practices and values: A longitudinal study. *Child Development*, 62(1), 190-198.
647. McRobbie, A. i Garber, J. (1976). Girls and subcultures. U: S. Hall i T. Jefferson (Ur.), *Resistance through rituals: Youth subcultures in post-war Britain* (str. 209-229). London: Hutchinson.
648. Mead, G. H. (1956). *The social psychology of George Herbert: Edited and with an introduction by Anselm Strauss*. Chicago: University of Chicago Press.
649. Mejremić, M. (2008). Slušanost i negativni uticaji turbo-folka. *Gračanički glasnik - Časopis za kulturnu historiju*, 25, 29-38.
650. Mendoza-Denton, N. (1996). Muy macha: Gender and ideology in gang girls' discourse about makeup. *Ethnos*, 6, 91-92.
651. Merchant, J., MacDonald, R. (1994). Youth and the Rave Culture, Ecstasy and Health, *Youth and Policy*, 45, 16-39.
652. Merton, R.K. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 3 (5), 672-682.
653. Mesić, M. (2007). Pojam kulture u kontekstu rasprava u multikulturalizmu. *Nova Croatica*, 1(1), 159-184.
654. Micheli, M. (2016). Social networking sites and low-income teenagers: between opportunity and inequality. *Information Communication and Society*, 19(5),1-17.
655. Midgley, C, Anderman, E. i Anderman, L.(1995). Differences between Elementary and Middle School Teachers and Students: A Goal Theory Approach. *The Journal of Early Adolescence*, 15(1), 90-113.
656. Midgley, C., Berman, E. i Hicks, L. (1995). Differences between elementary and middle school teachers and students: A goal theory approach. *Journal of Early Adolescence*, 15(1),90-113.
657. Miegel, F. (1994a). Values, lifestyle and family communication. U K.E.Rosengren (Ur.), *Media effects and beyond: Culture, socialization and lifestyles* (str. 180-211). London: Routledge.
658. Miegel, F. (1994b). Seven lifestyles. U K.E.Rosengren (Ur.), *Media effects and beyond: Culture, socialization and lifestyles* (str. 212-232). London: Routledge.
659. Milanja, C. (2012). *Konstrukcije kulture. Modeli kulturne modernizacije u Hrvatskoj 19. stoljeća*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
660. Miles, M. (1998). *Consumerism As a Way of Life*. London:Sage.
661. Miles, S. (2000). *Youth Lifestyles in a Changing World*. Open University Press:Buckingham.
662. Miliša, Z. Takšić, V. i Rako, A. (1988). *Vrijednosne orijentacije studenata prema radu*. Zagreb: RZ RK SSOH.
663. Miliša, Z. (2006). *Manipuliranje potrebama mladih*. Zagreb: MaRkom.
664. Miliša, Z. i Milačić, V. (2010). Uloga medija u kreiranju slobodnog vremena mladih. *Riječki teološki časopis*, 18 (2), 571-590.
665. Miliša, Z., Tolić, M. i Grbić, V. (2010). Pedagogijska analiza reklama u tiskanim medijima. *Acta Iadertina*, 7(1) 39-57.
666. Miliša, Z. i Bagarić, M. (2012). Stilovi ponašanja i vrijednosne orijentacije. *Medianali*, 6 (12),68-104.
667. Miliša, Z., Dević, J. i Perić, I. (2015). Kriza vrijednosti kao kriza odgoja. *Mostariensia: časopis za humanističke znanosti*, 19(2), 7-20.
668. Miller, W. B. (1958). Lower class culture as a generating milieu of gang delinquency. *Journal of Social Issues*, 14(3), 5-19.

669. Miller, K. E., Melnick, M. J., Barnes, G. M., Farrell, M. P. i Sabo, D. (2005). Untangling the Links among Athletic Involvement, Gender, Race, and Adolescent Academic Outcomes. *Sociology of sport journal*, 22(2), 178-193.
670. Miller, K., E., Melnick, M., Farrell, M., Sabo, D. F. i Barnes, G.M. (2006). Jocks, Gender, Binge Drinking, and Adolescent Violence. *Journal of interpersonal violence*, 21(1), 105-20.
671. Miranda, D. (2013). The role of music in adolescent development: much more than the same old song. *International Journal of Adolescence and Youth*, 18 (1), 5-22.
672. Mitchell, A. (1983). *The nine American lifestyles: Who we are and where we're heading*. New York: MacMillan Publishing Co.
673. Mittendorff, K., den Brok, P. i Beijgaard, D. (2010). Career conversations in vocational schools. *British Journal Of Guidance & Counselling*, 38(2), 143-165.
674. Mizera, L. i Tulviste, T. (2012). A comparison of Estonian senior high school students' value priorities in 2000 and 2009. *TRAMES: A Journal Of The Humanities & Social Sciences*, 16(2), 145-156.
675. Mladenović, U. V. i Knebl, J. (2000). Vrednosne orijentacije i preferencije životnih stilova adolescenata. *Psihologija*, 33(3-4), 435-454.
676. Mladenovska-Dimitrovska, M. i Dimitrovski, A. (2016). Preferences of Lifestyles in High School Students and Their Relation to Gender, School Achievement and Parents Education. *Universal Journal of Psychology*, 4(2), 99-108.
677. Mlinarević, V. (2004). Stilovi slobodnog vremena srednjoškolaca Slavonije i Baranje. *Pedagogijska istraživanja*, 1(2), 241-256.
678. Mlinarević, V., Miliša, Z., Proroković, A. (2007). Slobodno vrijeme mladih u procesima modernizacije - usporedba slavonskih gradova i Zadra. *Pedagogijska istraživanja*, 4 (1), 81-99 .
679. Mlinarević, V. (2007). Kultura slobodnog vremena srednjoškolaca. *Napredak*, 148(1), 54-70.
680. Mlinarević, V., Gajger, V. (2010). Međunarodna kolonija mladih Ernestinovo : 2003.-2008. : zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem. U J. Martinčić i D. Hackenberger (Ur.), *Slobodno vrijeme mladih - prostor kreativnog djelovanja* (str. 43-58). Osijek: HAZU, Zavod za znanstveni i umjetnički rad.
681. Mlinarević, V. (2016). Implicitne poruke u skrivenom kurikulumu suvremene škole. *Život i škola*, 62 (2), 13-26.
682. Montemayor, R. (1983). Parents and adolescents in conflict: All families some of the time and some families most of the time. *Journal of Early Adolescence*, 3(1-2), 83-103.
683. Moore, D. (1994). *The Lads in Action: Social Process in an Urban Youth Subculture*. Aldershot: Arena.
684. Moore, R. (2004). Postmodernism and Punk Subculture: Cultures of Authenticity and Deconstruction. *The Communication Review*, 7, 305-327.
685. Moore, R. (2005). Alternative to what? Subcultural capital and the commercialization of a music scene. *Deviant Behavior*, 26(3), 229-252.
686. Moore, R. (2007). Friends Don't Let Friends Listen to Corporate Rock: Punk as a Field of Cultural Production. *Journal of Contemporary Ethnography*, 36(4), 438-474.
687. Moran, M. B., Walker, M. W., Alexander, T. N., Jordan, J. W. i Wagner, D. E. (2017). Why Peer Crowds Matter: Incorporating Youth Subcultures and Values in Health Education Campaigns. *American journal of public health*, 107(3), 389-395.
688. Morris, C. W. (1973). *Varieties of human value*. Chicago: University of Chicago Press.
689. Morris, A., Eisenberg, N. i Houlberg, B. (2011). Adolescent moral development. U: B. Brown i M. Prinstein (Ur.), *Encyclopedia of adolescence* (str. 48-55). New York: Academic Press.
690. Mosbach, P. i Leventhal, H. (1988). Peer group identification i smoking: implications for intervention. *Journal of Abnormal Psychology*, 97(2), 238-245.
691. Muggleton, D. (1997). The Post-Subculturalist'. U S. Redhead, D. Wynne i J. O'Connor (Ur.), *The Clubcultures Reader: Readings in Popular Cultural Studies* (str.-185-203). Oxford: Blackwell.
692. Muggleton, M. (2000). *Inside Subculture The Postmodern Meaning of Style*. Oxford and New York: Berg.
693. Muggleton, M., Weinzierl, R. (2003). What is 'Post-subcultural Studies' Anyway?. U: M. Muggleton i R. Weinzierl (Ur.), *The Post-subcultures Reader* (str.3-27). Oxford and New York: Berg.

694. Mulder, J., Ter Bogt, T.F., Raaijmakers, Q.A., Nic Gabhainn, S., Monshouwer, K. i Vollebergh W.A. (2010a). Is it the music? Peer substance use as a mediator of the link between music preferences and adolescent substance use. *Journal of Adolescence*, 33(3), 387–394.
695. Mulder, J., Ter Bogt, T. F. M., Raaijmakers, Q. A. W., Gabhainn, S. N. i Sikkema, P. (2010b). From death metal to R&B? Consistency of music preferences among Dutch adolescents and young adults. *Psychology of Music*, 38(1), 67-83.
696. Mustapić, M. i Perasović, B. (2020). Ultrasi između stigme i društvenog aktivizma. *Studia ethnologica Croatica*, 32(1), 075-095.
697. Murphy, J. F. (1974). *Concepts of leisure: Philosophical implications*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
698. Murphy, P., Williams, J. i Dunning, E. (1990). *Football on trial: Spectator violence and development in the football world*. London: Routledge.
699. Musil, B., Rus, V.S. i Musek, J. (2009). The Rokeach Value Survey in comparative study of Japanese and Slovenian students: Towards the underlying structure. *Studia Psychologica*, 51(1), 53-68.
700. Muuss, R. E. (1996). *Theories of adolescence*. New York: McGraw-Hill.
701. Natsuaki, M. N., Biehl, M. C., Xiaojia, G. (2009). Trajectories of Depressed Mood From Early Adolescence to Young Adulthood: The Effects of Pubertal Timing and Adolescent Dating. *Journal Of Research On Adolescence*, 19 (1), 47-74.
702. Neinstein, L. S. (2002). *Adolescent health care: A practical guide*. Philadelphia: Lippincott.
703. Nelsen, E. A. i Rosenbaum, E. (1972). Language patterns within the youth subculture: Development of slang vocabularies. *Merrill-Palmer Quarterly*, 18(3), 273-285.
704. Neulinger, J. (1974). *Psychology of leisure*. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.
705. Nguyen, J. i Brown, B.B. (2010). Making Meanings, Meaning Identity: Hmong Adolescent Perceptions and Use of Language and Style as Identity Symbols. *Journal of Research on Adolescence*, 20(4), 849-868.
706. Ninčević, M. (2009). Izgradnja adolescentskog identiteta u današnje vrijeme. *Odgojne znanosti*, 11(1), 119-141.
707. North, A. C., Hargreaves, D. J. (1999). Music and Adolescent Identity. *Music Education Research*, 1 (1), 75-92.
708. North, A. C., Hargreaves, D. J., O'Neill, S. A. (2000). The importance of music to adolescents. *British Journal of Educational Psychology*, 70(2), 255-272.
709. Novak, M. i Bašić, J. (2008). Internalizirani problemi kod djece i adolescenata: obilježja i mogućnosti prevencije. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 473-497.
710. O'Connor, A. (2004). The Sociology of Youth Subcultures. *Peace Review*, 16(4), 409-414.
711. Oliver, M. B. (2006). Mood management theory. U: J. J. Arnett (Ur.), *Encyclopedia of children, adolescents, and the media* (str. 539–540). Thousand Oaks, CA: Sage.
712. Opić, S. i Đuranović, M. (2014). Leisure Time of Young Due to Some Socio-demographic Characteristics. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 159, 546- 551.
713. Osgerby, B. (1998). *Youth in Britain since 1945*. Oxford: Blackwell.
714. Osgerby, B. (2008). Understanding the “JackpotMarket”: Media, marketing, and the rise of the American teenager. In P. Jamieson i D. Romer (Ur.), *The changing portrayal of adolescents in the media since 1950* (str. 27–58). New York: Oxford University Press.
715. Osgood, D.W., Wilson, J.K., O'Malley, P.M., Bachman, J.G. i Johnston, L.D. (1996). Routine activities and individual deviant behavior. *American Sociological Review*, 61(4), 635-655.
716. O'Sullivan, T. (2005). From television lifestyle to lifestyle television. U: D. Bell i J. Hollows (Ur.), *Ordinary lifestyles. Popular media, consumption and taste* (str. 21-34). Maidenhead: Open University Press.
717. Oyserman, D. (2001). Self-concept and identity. U: A. Tesser i N. Schwarz (Ur.), *The Blackwell Handbook of Social Psychology* (str. 499-517). Malden, MA: Blackwell.
718. Oyserman, D., Coon, H. M. i Kimmelmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 128 (1), 3-72.
719. Oyserman, D. (2007). Social identity and self-regulation. U: A. W. Kruglanski i E. T. Higgins (Ur.), *Social psychology: Handbook of basic principles* (str. 432-453). New York, NY, US: The Guilford Press.

- 720.Pantić, D. (1977). Vrijednosti i ideološke orijentacije društvenih slojeva. U: M. Popović (Ur.), *Društveni slojevi i društvena svijest* (str. 296-406). Beograd: Centar za sociološka istraživanja.
- 721.Park, R.E. (1984). The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the Urban Environment. U R.E. Park,W.E. Burgees, R.D. McKenzie (Ur.), *The City* (str.1-47). Chicago: University of Chicago Press.
- 722.Park,H. i Lau, A. S. (2015). Socioeconomic Status and Parenting Priorities: Child Independence and Obedience Around the World. *Journal Of Marriage & Family*, 78(1), 43-59.
- 723.Passmore, A. i French, D. (2001). Development and administration of a measure to assess adolescents' participation in leisure activities. *Adolescence*, 36(141), 67-75.
- 724.Pastuović, N. (1999). *Edukologija. Integrativna znanost o sustavu cjeloživotnog obrazovanja i odgoja*. Zagreb: Znamen.
- 725.Pavlova, M. K. i Silbereisen, R. K. (2015). Leisure activities choices among adolescents. U: J. D. Wright (Ur.), *International encyclopedia of the social and behavioral sciences* (str. 829-836). London: Elsevier.
- 726.Pažin-Ilakovac, R. (2016). Kurikulumsko partnerstvo u izgradnji odgojno-socijalne kulture škole. (Doktorska disertacija). Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Osijek.
- 727.Pearce, M. J., Jones, S. M., Schwab-Stone, M. E. i Ruchkin, V. (2003). The protective effects of religiousness and parent involvement on the development of conduct problems among youth exposed to violence. *Child Development*,74(6), 1682-1696.
- 728.Pearlin, L. I., i Kohn, M. L. (1966). Social class, Occupation, and Parental Values: A Cross-National Study. *American Sociological Review*, 31(4), 466-479.
- 729.Pechmann, C., Levine, L., Loughlin, S. i Leslie, F. (2005). Impulsive and self-conscious: Adolescents' vulnerability to advertising and promotion. *Journal of Public Policy and Marketing*, 24(2), 202-221.
- 730.Pehlić, I. (2014). *Slobodno vrijeme mladih: socijalnopedagoške refleksije*. Sarajevo: Centar za napredne studije, Sarajevo.
- 731.Pehlić, I. (2019). *Socijalna distanca među mladima*. Sarajevo: Centar za napredne studije.
- 732.Pellerone, M. (2013). Identity Status, Coping Strategy and Decision Making Process among Italian University Students. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 106, 1399-1408.
- 733.Perasović, B. (2001). *Urbana plemena*. Zagreb:Hrvatska sveučilišna naklada.
- 734.Perasović, B. (2002). Sociologija subkultura i hrvatski kontekst. *Društvena istraživanja*, 2-3, 485-498.
- 735.Perasović, B. i Bartoluci, S. (2007). Sociologija sporta u hrvatskom kontekstu. *Sociologija i prostor*, 45 (1), 105-119.
- 736.Perasović,B. (2013). Teorijske implikacije empirijskog istraživanja punk-scene u Hrvatskoj. *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar*, 22(3), 497-516.
- 737.Perasović, B. i Mustapić, M. (2013). Football supporters in the context of Croatian sociology: Research perspectives 20 years after. *Kinesiology*, 45(2), 262-275.
- 738.Perry, C.L. i Stauffer, M.J. (1996). Tobacco Use.U: R. J. DiClemente, W. B. Hansen, i L. E. Ponton (Ur.), *Handbook of adolescent health risk behavior* (str. 53-82). New York: Plenum Press.
- 739.Pešić, J., Videnović, M. i Plut, D. (2012). Slobodno vreme i pozitivan razvoj mladih - analiza budžeta vremena. *Psihološka istraživanja*, 15(2), 153-168.
- 740.Peterson, R. A. i Kern, R. M. (1996). Changing Highbrow Taste: from Snob to Omnivore. *American Sociological Review*, 61(5), 900-907.
- 741.Peterson, R. A. i Bennett, A. (2004). Introducing Music Scenes. U: A. Bennett i R.A. Peterson (Ur.), *Music Scenes: Local, Translocal, and Virtual* (str. 1-15). Nashville, TN: Vanderbilt University Press.
- 742.Petratis, J., Flay, B. R. i Miller, T. Q (1995). Reviewing theories of adolescent substance use: Organizing pieces in the puzzle. *Psychological Bulletin*, 117(1), 67-86.
- 743.Petrović- Bjekić, D. (1995). Životni stilovi nastavnika. *Psihologija*, 28(1-2), 133-149.
- 744.Petrović, J. i Zotović, M. (2012). Adolescenti u Srbiji - u traganju za novim vrednostima. *Teme*, 36(1), 47-66.
- 745.Petz, B. (1992). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Prosvjeta.
- 746.Pfeifer, J. i Berkman, E. (2018). The Development of Self and Identity in Adolescence: Neural Evidence and Implications for a Value-Based Choice Perspective on Motivated Behavior. *Child Development Perspectives*, 12(3),158-164.

- 747.Philipp, S.F. (1998). Race and Gender Differences in Adolescent Peer Group Approval of Leisure Activities. *Journal of Leisure Research*, 30(2), 214-232.
- 748.Piacentini, M., Mailer, G. (2004). Symbolic Consumption in Teenagers Clothing Choices. *Journal of Consumer Behaviour*, 3(3), 251-262.
- 749.Piaget, J. (1971). The theory of stages in cognitive development. U: D. R. Green, M. P. Ford, i G. B. Flamer (Ur.), *Measurement and Piaget* (str.1-11). New York, NY, US: McGraw-Hill.
- 750.Piaget, J. i Inhelder, B. (2000). *The psychology of the child*. New York: Basic Books.
- 751.Piehlner, T.F. (2011). Peer Influence. U: B. Brown i M. Prinstein (Ur.), *Encyclopedia of adolescence* (str. 249-255). New York: Academic Press.
- 752.Pilkington, H. (1994). *Russia's Youth and its Culture: A Nation's Constructors and Constructed*. London: Routledge.
- 753.Pike, A. i Plomin, R. (1997). A behavioral genetic perspective on close relationships. *International Journal of Behavioral Development*, 21(4), 647-667.
- 754.Pingree, S. i Hawkins, R.P. (1994). Looking for patterns in lifestyle behaviours. U K.E.Rosengren (Ur.), *Media effects and beyond: Culture, socialization and lifestyles* (str. 67-88). London: Routledge.
- 755.Pinquart, M. i Silbereisen, R. K. (2004). Transmission of values from adolescents to their parents: the role of value content and authoritative parenting. *Adolescence*, 39 (153), 83-100.
- 756.Plenković, J. (1997). *Slobodno vrijeme i odgoj*. Zadar: Filozofski fakultet.
- 757.Plut, D., Videnović, M. i Pešić, J. (2009). Psihosocijalni kontekst opijanja srednjoškolaca. *Engrami*, 31(3-4), 29-38.
- 758.Polhemus, T. (1996). *Style Surfing: What to Wear in the 3rd Millennium*. London: Thames and Hudson.
- 759.Polić. M. (1997). *Čovjek-odgoj-svijet: Mala filozofijskoodgojna razložba*. Zagreb: KruZak.
- 760.Polić, R. (2003). Odgoj i dokolica. *Metodički ogledi*, 10 (2), 25-37.
761. Polić, M. (2008). Kultura kao sudbina. *Filozofska istraživanja*, 28(1), 3-11.
- 762.Potkonjak, N. M. i Šimleša, P. (1989). *Pedagoška enciklopedija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- 763.Potočnik, D. (2017). Obiteljske okolnosti mladih. U V. Ilišin i V. Spajić-Vrkaš (Ur.), *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* (str. 31-74). Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- 764.Pradianti, W. (2013). The Use of Slang Words Among Junior High School Students in Everyday Conversation. *Passage*, 1(1), 1-12.
- 765.Previšić, V. (1999). Škola budućnosti: humana, stvaralačka i socijalna zajednica, *Napredak* 140 (1), 7-16.
766. Previšić,V.(2000). Slobodno vrijeme između pedagogijske teorije i odgojne prakse. *Napredak*, 141 (4), 403-410.
767. Previšić,V. (2010). Socijalno i kulturno biće škole: kurikulumске perspektive. *Pedagogijska istraživanja*, 7(2), 165-176.
- 768.Prica, I. (1987). Beogradski šminkeri. *Potkulture*, 3, 1-4.
- 769.Prinstein, M. J. i La Greca, A.M. (2002). Peer crowd identification and internalizing distress in childhood and adolescence: A longitudinal follow-back study. *Journal of Research on Adolescence*, 12(3), 325-351.
- 770.Pruitt, C. (2012). *Not Just A "Place For Friends": Teenagers, Social Networks, and Identity Vulnerability* [Doktorska disertacija]. Georgia State University.
- 771.Pulfrey, C., Buchs, C. i Butera, F. (2011). Why grades engender performance-avoidance goals: The mediating role of autonomous motivation. *Journal of Educational Psychology*, 103(3), 683-700.
- 772.Putallaz, M. i Dunn, S. E. (1990). The importance of peer relations. U: M. Lewis i S. M. Miller (Ur.), *Handbook of developmental psychopathology* (str. 227-236). Boston, MA: Springer.
- 773.Putarek, V. i Keresteš, G. (2012). Tko je popularan u ranoj adolescenciji? : povezanost percipirane popularnosti sa spolom i usamljenosti. *Društvena istraživanja*, 21(4), 949-968.
- 774.Raacke, J. i Bonds-Raacke, J. (2008). MySpace and Facebook: Applying the Uses and Gratifications Theory to Exploring Friend-Networking Sites. *Cyberpsychology & Behavior*, 11 (2), 169-175.
- 775.Raboteg-Šarić, Z., Sakoman, S. i Brajša-Žganec, A. (2002). Stilovi roditeljskoga odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih. *Društvena istraživanja*, 11(2-3), 239-263.

- 776.Radin, F. (2001). Vrijednosti i neprihvatljiva ponašanja. U: V. Ilišin, A. Marinović-Bobinac i F. Radin (Ur.), *Djeca i mediji* (str. 86-99). Zagreb: IDIZ.
- 777.Radin, F. (2002).Vrijednosne hijerarhije i strukture. U: V. Ilišin i F. Radin (Ur.), *Mladi uoči trećeg milenija* (str. 47-78). Zagreb: Institut za društvena istraživanja, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- 778.Radin, F. (2007). Vrijednosti mladih Hrvata. U: V. Ilišin i F.Radin (Ur.), *Mladi: problem ili resurs* (str. 137-155). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- 779.Rađa, S. (2010). Struktura vremena uz medije kod adolescenata Splitsko-dalmatinske županije. *Medianali*, 4 (8), 165-174.
780. Raitchel, J. (2009). Sozialisation, Enkulturation, Personalisation/Individuation. U J. Raitchel, B. Dollinger i G. Hörmann (Ur.). *Einführung Pädagogik* (str. 56-63). Weisbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
781. Redhead, S. (1997). *Postfandom and the millennial blues*. United Kingdom: Taylor Francis Ltd.
- 782.Reddy, R., Rhodes, J. E. i Mulhall, P. (2003). The influence of teacher support on student adjustment in the middle school years: A latent growth curve study. *Development and Psychopathology*, 15(1), 119-138.
- 783.Reed, K., Cucumel, G. (2010). An Analysis of Time Use to Reveal National Differences in Lifestyle Patterns. U P. Blyton, B. Blunsdon, K. Reed i A. Dastmalchian (Ur.), *Ways of Living* (str.17-32). London: Palgrave Macmillan.
- 784.Reich, S. (2010). Adolescents' sense of community on Myspace and Facebook: A mixed methods approach. *Journal of Community Psychology*, 38(6), 688-705.
- 785.Relja, R. i Leburić, A. (1999). Putovanje mladih u tamu noći: prinosi sociologiji zabave. *Sociologija sela*, 37 (2-3), 249-263.
786. Režan, P. (2007) Argument enkulturacije kao doprinos njegovanju tolerancije. *Filozofska istraživanja*, 28(1), 125-136.
- 787.Rice, F. (1996). *The adolescent: Development, relationships and culture*. Boston: Allyn & Bacon.
788. Richins, M. L. (1994).Valuing Things: Public and Private Meanings of Possessions. *Journal of Consumer Research*, 21 (3), 504- 521.
- 789.Richard, B., Kruger, H. H. (1997). Ravers' Paradise? German Youth Cultures in the 1990s.U T. Skelton i G. Valentine (Ur.), *Cool Places: an Introduction to Youth and Youth Cultures* (str.162-175). London:Routledge.
- 790.Ricijaš, N., Krajcer, M. i Bouillet, D. (2010). Rizična ponašanja zagrebačkih srednjoškolaca-razlike s obzirom na spol. *Odgojne znanosti*, 12(1), 45-63.
- 791.Rideout, V., Foehrer, U. i Roberts, D. (2010). *Generation M: Media in the lives of 8- to 18-year olds*. Palo Alto: Kaiser Family Foundation.
- 792.Robert, P., Kuipers, M., Rathmann, K., Moor, I., Kinnunen, J., Rimpela, A., Perelman, J., Federico, B., Richter, M., Kunst, A. i Lorant, V. (2019). Academic performance and adolescent smoking in 6 European cities: the role of friendship ties. *International journal of adolescence and youth*, 24(1), 125-135.
- 793.Roberts, D.F. i Henriksen, L. (1990). *Music Listening vs. Television Viewing among Older Adolescents*. Dublin, Ireland: Carnegie Council on Adolescent Development.
- 794.Roberts, R.E.L. i Bengtson, V.L. (1999). The social psychology of values: effects of individual development, social change, and family transmission over the life span. U: C.D. Ryff i V.W. Marshall (Ur.), *The Self and Society in Aging Processes* (str. 453-482). New York: Springer.
- 795.Roberts, D.F., Christenson, P.G. i Gentile, D.A. (2003). The Effects of Violent Music on Children and Adolescents. U: D. Kunkel, D. Walsh i D.A. Gentile (Ur.), *Road to the V-chip: media violence & public policy* (str. 153-170). Washington, DC: Praeger.
- 796.Roberts, D. F. i Foehr, U. G. (2004). *Kids and media in America*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- 797.Roberts, K. (2006). *Leisure in Contemporary Society*. Oxfordshire: CABI.
- 798.Roberts, D., Henriksen, L. i Foehr, U. (2009). Adolescence, adolescents, and media. U: R. Lerner i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of adolescent psychology* (str. 314-344). New York: Wiley.
- 799.Roberts, K. (2012). The Leisure of Young People in Contemporary Society. *Arbor*, 188 (754), 327-337.

- 800.Roberts, K. (2015). Sociology of leisure. U: J.D. Wright (Ur.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (str. 853-858). London: Elsevier.
- 801.Roe, K. (1993). Academic capital and music tastes among Swedish adolescents. *Young: The Nordic journal of youth research*, 1(3), 40-55.
- 802.Roe, K. (1999). Music and Identity Among European Youth. *Soundscapes-Journal on Media and Culture*, 2, 1-15.
- 803.Roeser, R. W., Peck, S. C. i Nasir, N. S. (2006). Self and identity processes in school motivation, learning, and achievement. U: P. A. Alexander & i P. H. Winne (Ur.), *Handbook of educational psychology* (str.. 391-424). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- 804.Roeser, R.W., Urdan, T. i Stephens, J.M. (2009). School as a context of student motivation and achievement.U K.R.Wentzel i D.B.Miele (Ur.), *Handbook of Motivation at School* (str.381-410). New York:Routledge.
- 805.Roest, A., Dubas, J. i Gerris, J. (2009). Value Transmissions Between Fathers, Mothers, and Adolescent and Emerging Adult Children: The Role of the Family Climate. *Journal of family psychology*, 23 (2), 146-155.
- 806.Roest, A. C., Dubas, J. S., Gerris, J. M. i Engels, R. E. (2009). Value Similarities among Fathers, Mothers, and Adolescents and the Role of a Cultural Stereotype: Different Measurement Strategies Reconsidered. *Journal Of Research On Adolescence*, 19(4), 812- 833.
- 807.Roest, A. M. C., Dubas, J. S. i Gerris, J. R. M. (2010). Value transmissions between parents and children: Gender and developmental phase as transmission belts. *Journal of Adolescence*, 33(1), 21-31.
- 808.Rohan, M. J. i Zanna, M. P. (1996). Value transmission in families. U: C. Seligman, J. M. Olson i M. P. Zanna (Ur.), *The Ontario symposium: The psychology of values* (str. 253-276). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- 809.Rohan, M. J. (2000). A Rose by Any Name? The Values Construct. *Personality & Social Psychology Review (Lawrence Erlbaum Associates)*, 4(3), 255-277.
- 810.Rohan, M. J. i Zanna, M. P. (2001). Values and ideologies. U: A. Tesser i N. Schwarz (Ur.), *Blackwell handbook of social psychology: Intraindividual processes* (str.458-478). Oxford, England: Blackwell Publishers.
- 811.Rojek, C. (1995). *Decentring leisure: Rethinking leisure theory*. London: Sage Publications.
- 812.Rojek, C. (2006).Leisure, Culture and Civilization. U: C. Rojek, S. Shaw i A.J. Veal (Ur.), *A Handbook of Leisure Studies* (str.25-40). New York: Palgrave Macmillan.
- 813.Rokeach, M. (1968). A Theory of Organization and Change Within Value-Attitude Systems. *Journal Of Social Issues*, 24(1), 13-33.
- 814.Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
815. Rokeach, M.A. (1979). *Understanding human values*. New York: Macmillian.
- 816.Rosengren, K. E. (1994). Media use under structural change. U K.E.Rosengren (Ur.), *Media effects and beyond: Culture, socialization and lifestyles* (str. 42-66). London: Routledge.
- 817.Rosić, V. (2005). *Slobodno vrijeme-slobodne aktivnosti*. Rijeka: EDUCO.
- 818.Rosnati, R., Barni, D. i Uglia, D. (2014). Adolescents and Parental Separation or Divorce: The Protective Role of Values against Transgressive Behavior. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 140,186-191.
- 819.Rot, N. i Havelka, N. (1973). *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Beograd: Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka.
820. Roussou, N. (2002). Research Note: Television, Cultural Identity and Youth Lifestyles in Cyprus. Secure Moorings in a Shifting World?. *European Journal of Communication*, 17 (3), 355-367.
- 821.Roviš, D. i Bezinović, P. (2011). Vezanost za školu–analiza privrženosti školi i predanosti školskim obvezama kod srednjoškolaca. *Sociologija i prostor*, 49 (2), 185-208.
- 822.Roviš, D., Bezinović, P. i Bašić, J. (2015). Interactions between school bonding, disturbed family relationships, and risk behaviors among adolescents. *Journal of School Health*, 85(10), 671-679.
- 823.Rowe, D. (2006). Leisure, Mass Communications and Media. U: C. Rojek, S. Shaw i A. Veal (Ur.), *A Handbook of Leisure Studies* (str.317-331). New York: Palgrave Macmillan.
- 824.Rubin, A.M. (2002). The uses and gratifications perspective of media effects. U: J. Bryant i D. Zillmann (Ur.), *Media effects: advances in theory and research* (str. 525-548). Mahwah, NJ: Erlbaum.

825. Ručević, S. (2011). Povezanost privrženosti roditeljima s rizičnim i delinkventnim ponašanjem kod adolescenata. *Društvena istraživanja*, 20 (1), 167-187.
826. Ručević, S., Ajduković, M. i Šincek, D. (2009). Razvoj upitnika samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (SRDP-2007). *Kriminologija i socijalna integracija*, 17(1), 1-11.
827. Rudan, V. (2004). Normalni adolescentni razvoj. *Medix 10* (52), 36-39.
828. Rudy, D. i Grusec, J. E. (2001). Correlates of authoritarian parenting in individualist and collectivist cultures and implications for understanding the transmission of values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(2), 202-212.
829. Rutter, M. (1980). *Changing youth in a changing society*. Cambridge, MA : Harvard University Press.
830. Rutter, M. (1983). School effects on pupil progress: Research findings and policy implications. *Child Development*, 54 (1), 1-29.
831. Ryan, R. M. i Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78.
832. Sagiv, L. i Schwartz, S. (1995). Value Priorities and Readiness for Out-Group Social Contact. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(3), 437-448.
833. Sagiv, L. i Schwartz, S. (2004). Values, intelligence and client behavior in career counseling: A field study. *European Journal of Psychology of Education*, 19(3), 237-254.
834. Salazar, C., Firestone, J. M., Price, M.A., Villarreal, R., Guerra, C. i Harris, R. J. (2006). Evaluation of an Underage Drinking and Driving Prevention Program. *American Journal of Health Studies*, 21(1), 49-56.
835. Salili, F., Chiu, C. Y., i Hong, Y. Y. (2001). *Student motivation: The culture and context of learning*. New York: Plenum Press.
836. Salmela-Aro, K. (2011). Stages of Adolescence. U: B. Brown i M. Prinstein (Ur.), *Encyclopedia of adolescence* (str.360-368). New York: Academic Press.
837. Sakoman, S., Kuzman, M. i Šakić, V. (1997). Pušačke navike zagrebačkih srednjoškolaca. *Društvena istraživanja* 6(4-5), 513-535.
838. Sakoman, S., Kuzman, M. i Raboteg-Šarić, Z. (1999). Čimbenici rizika i obilježja pijenja alkohola među srednjoškolcima. *Društvena istraživanja*, 2-3(40-41), 373-396.
839. Sakoman, S. (2002). *Obitelj i prevencija ovisnosti*. Zagreb: SysPrint.
840. Sampasa-Kanyinga, H., Chaput, J.P. i Hamilton, H.A. (2019). Social Media Use, School Connectedness, and Academic Performance Among Adolescents. *The Journal of Primary Prevention*, 40(2), 189-211.
841. Sandu, D., Stoica, C.A. i Umbres, R. (2014). *Romanian Youth: Concerns, Aspirations, Values, and Life-Styles*. Bucharest: Friedrich Ebert Stiftung.
842. Santisi, G., Platania, S. i Hichy, Z. (2014). A lifestyle analysis of young consumers: A study in Italian context. *Young Consumers*, 15 (1), 94-104.
843. Sargent, J. D., Tanski, S., Stoolmiller, M. i Hanewinkel, R. (2010). Using sensation seeking to target adolescents for substance use interventions. *Addiction*, 105(3), 506-514.
844. Sawicki, K. (2016). Bodybuilding as a Subcultural Lifestyle of Peripheral Youth. *Health Risk & Society*, 18(5-6), 283-300.
845. Sayre, S., Horne, D. (1996). I Shop, Therefore I Am: The role of Possessions for Self Definition. *Advances in Consumer Research*, 23, 323-328.
846. Schippers, M. (2002). *Rockin' out of the box: Gender maneuvering in alternative hard rock*. New Brunswick, N.J: Rutgers University Press.
847. Schlegel, A. i Barry III, H. (1991). *Adolescence: An anthropological inquiry*. New York: Free Press.
848. Schlenker, J.A., Caron, S.L. i Halteman, W.A. (1998). A Feminist Analysis of Seventeen Magazine: Content Analysis from 1945 to 1995. *Sex Roles*, 38(1-2), 135-149.
849. Schönplflug, U. (2001). Intergenerational transmission of values: the role of transmission belts. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(2), 174-185.
850. Schutz, H. G., Baird, P.C. i Hawkes, G.R. (1979). *Lifestyles and Consumer Behavior of Older Americans*. New York: Praeger.

- 851.Schwartz, S.H. i Bilsky, W. (1987). Toward A Universal Psychological Structure of Human Values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53 (3), 550-562.
- 852.Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. U: M. Zanna (Ur.), *Advances in experimental social psychology* (str. 1-65). San Diego: Academic Press.
- 853.Schwartz, S. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values? *Journal of Social Issues*, 50, 19-45.
- 854.Schwartz, S. (1996). Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems. U: C. Seligman, J. M. Olson i M. P. Zanna (Ur.), *The Ontario symposium: The psychology of values* (str. 1-24). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- 855.Schwartz, S. J., Mullis, R. L., Waterman, A. S., Dunham, R. M. (2000). Ego Identity Status, Identity Style, and Personal Expressiveness: An Empirical Investigation of Three Convergent Constructs. *Journal of Adolescent Research*, 15 (4), 504-521.
- 856.Schwartz, S. H. i Bardi, A. (2001). Value hierarchies across cultures: Taking a similarities perspective. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 32 (2), 268-290.
- 857.Schwartz, S. (2003). *European Social Survey Core questionnaire development: A proposal for measuring value orientations across nations*. London: City University London.
- 858.Schwartz, K.D. i Fouts, G.T. (2003). Music Preferences, Personality Style, and Developmental Issues of Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 32(3), 205-213.
- 859.Schwartz, S. H. (2004). Mapping and interpreting cultural differences around the world. U: H. Vinken, J. Soeters i P. Ester (Ur.), *Comparing cultures, dimensions of culture in a comparative perspective* (str. 43-73). Leiden, Netherlands: Brill.
- 860.Schwartz, S. H. i Rubel, T. (2005). Sex differences in value priorities: Cross-cultural and multimethod studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(6), 1010-1028.
- 861.Schwartz, S. H. (2006). A Theory of Cultural Value Orientations: Explication and Applications. *Comparative Sociology*, 5(2/3), 137-182.
- 862.Schwartz, S. H. (2007). Value orientations: Measurement, antecedents and consequences across nations. U: R. Jowell, C. Roberts, R. Fitzgerald i G. Eva (Ur.), *Measuring attitudes cross-nationally: Lessons from the European Social Survey* (str. 169-203). London: Sage.
- 863.Schwartz, S. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 1-21.
- 864.Sebastian, C., Burnett, S. i Blakemore, S.J. (2008). Development of the self-concept during adolescence. *Trends in Cognitive Sciences*, 12(11), 441-446.
- 865.Seepersad, S.S. (2006). Internet use. U: J. J. Arnett (Ur.), *Encyclopedia of children, adolescents, and the media* (str. 450-452). Thousand Oaks, CA: Sage
- 866.Sells, C. W. i Blum, R. W. (1996). Current trends in adolescent health. U: R. J. DiClemente, W. B. Hansen, i L. E. Ponton (Ur.), *Handbook of adolescent health risk behavior* (str. 5-34). New York: Plenum Press.
867. Sever, I. (2013). Popularna kultura kao mjesto religioznog iskustva. *Obnovljeni život*, 68(1), 25-37.
868. Sewell, Jr. H.W. (1999). The Concept(s) of Culture. U: V.E. Bonnell i L.Hunt (Ur.), *Beyond the Cultural Turn: New Directions in the Study of Society and Culture* (str. 35-62). Berkley and Los Angeles: University of California Press, Ltd.
- 869.Shaffer, D. R. i Kipp, K. (2009). *Developmental psychology: Childhood and adolescence*. Australia: Wadsworth/Thomson.
- 870.Sharif, I. i Sargent, J.D. (2006). Association Between Television, Movie, and Video Game Exposure and School Performance. *Pediatrics*, 118(4), 1061-1070.
- 871.Shanahan, J. i Morgan, M. (1999). *Television and Its Viewers. Cultivation Theory and Research*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.

872. Shaw, C.R. (1930). *The Jack-Roller: A Delinquent Boy's Own Story*. Chicago: University of Chicago Press.
873. Shaw, C. R. i McKay, H. D. (1942). *Juvenile delinquency and urban areas*. Chicago: University of Chicago Press.
874. Shead, N., Derevensky, J.L. i Gupta, R. (2010). Risk and protective factors associated with youth problem gambling. *Int J Adolesc Med Health*, 22(1), 39-58.
875. Sherman, L.E., Payton, A.A., Hernandez, L.M., Greenfield, P.M., Dapretto, M. (2016). The Power of the Like in Adolescence: Effects of Peer Influence on Neural and Behavioral Responses to Social Media. *Psychological Science*, 27(7), 1027-1035.
876. Shields, Rob (1992). Spaces for the Subject of Consumption. U R. Shields (Ur.), *Lifestyle Shopping: The Subject of Consumption* (str.1-21). New York: Routledge.
877. Shildrick, T. i MacDonald, R. (2006). In Defence of subcultures: young people, leisure and social divisions. *Journal of Youth Studies*, 9 (2), 125-140.
878. Shin, K. i You, S. (2013). Leisure type, leisure satisfaction and adolescents' psychological wellbeing. *Journal of Pacific Rim Psychology*, 7(2), 53-62.
879. Shin, H. i Ryan, A.M. (2014). Early adolescent friendships and academic adjustment: Examining selection and influence processes with longitudinal social network analysis. *Developmental Psychology*, 50(11), 2462-2472.
880. Shope, J.T., Raghunathan, T.E. i Patil, S.M. (2003). Examining trajectories of adolescent risk factors as predictors of subsequent high-risk driving behavior. *Journal of Adolescent Health*, 32(3), 214-224.
881. Silverstein, B., Perdue, L., Peterson, B. i Kelly, E. (1986). The role of the mass media in promoting a thin standard of bodily attractiveness for women. *Sex Roles*, 14 (9-10), 519-532.
882. Simmel, G. i Frisby, D. (2004). *The philosophy of money*. London: Routledge.
883. Simons-Morton, B. i Chen, R. (2009). Peer and parent influences on school engagement among early adolescents. *Youth & Society*, 41(1), 3-25.
884. Slot, E., Akkerman, S. i Wubbels, T. (2019). Adolescents' interest experience in daily life in and across family and peer contexts. *European Journal of Psychology of Education*, 34(1), 25-43.
885. Smahel, D., Brown, B. B. i Blinka, L. (2012). Associations between online friendship and Internet addiction among adolescents and emerging adults. *Developmental Psychology*, 48(2), 381-388.
886. Smetana, J., Crean, H. F. i Daddis, C. (2002). Family processes and problem behaviors in middle class African American adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 12(2), 275-304.
887. Smetana, J. G. , Metzger, A. i Campione-Barr, N. (2004). African American adolescents' relationships with parents: Developmental transitions and longitudinal patterns. *Child Development* , 75 (3), 932-947.
888. Smetana, J. (2011). *Adolescents, Parents and Social Development: How Teens Construct Their Worlds*. West Sussex, England: Wiley-Blackwell.
889. Smith, E. A. i Caldwell, L. L. (1989). The perceived quality of leisure experiences among smoking and nonsmoking adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 9(1-2), 153-162.
890. Smith, W. i Lockwood, J. (1993). *Chambers Murray Latin-English Dictionary*. London: Chambers.
891. Smith, P. B. i Schwartz, S. H. (1997). Values. U: J.W. Berry, M. H. Segall i C. Kagitcibasi (Ur.), *Handbook of cross-cultural psychology: Social behavior and applications* (str.77-118). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
892. Sobel, M.E. (1981). *Lifestyle and Social Structure: Concepts, Definitions, Analyses*. New York: Academic Press, Inc.
893. Soenens, B., Berzonsky, M. D., Vansteenkiste, M., Beyers, W. i Goossens, L. (2005). Identity styles and causality orientations: In search of the motivational underpinnings of the identity exploration process. *European Journal of Personality*, 19 (5), 427-442.
894. Soenens, B. i Vansteenskiste, M. (2011). When Is Identity Congruent with the Self? A Self-Determination Theory Perspective. U: S. J. Schwartz, K. Luyckx i V.L.Vignoles (Ur.), *Handbook of identity theory and research* (str. 381-402). New York: Springer.
895. Soininen, M. i Merisuo-Storm, T. (2010). The life style of the youth, their every day life and relationships in Finland. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2, 1665-1669.

- 896.Solomon, S. i Knafo, A. (2007). Value similarity in adolescent friendships. U: T.C. Rhodes (Ur.), *Focus on adolescent behavioral research* (str. 133-155). New York, NY: Nova Science.
- 897.Spaeth, M., Weichold, K. i Silbereisen, R. (2015). The development of leisure boredom in early adolescence: Predictors and longitudinal associations with delinquency and depression. *Developmental Psychology*, 51(10), 1380-1394.
- 898.Spracklen, K. (2015). *Digital leisure, the Internet and popular culture : communities and identities in a digital age*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- 899.Spranger, E. (1928). *Types of men: the psychology and ethics of personality*. Halle, Saale: Niemeyer.
- 900.Stahl, G. (2003). Tastefully Renovating Subcultural Theory: Making Space for a New Model. U M. Muggleton i R. Weinzierl (Ur.), *The Post-subcultures Reader* (str. 27-41). Oxford and New York: Berg.
- 901.Stanojević, D. (2007). Od potkulture do scene i plemena - postbirmingemski pristupi u analizama odnosa omladine, muzike i stila. *Sociologija*, 49(3), 263-282.
- 902.Statistical Office of the European Communities. (2018). *EUROSTAT: Regional statistics: Reference guide*. Luxembourg: Eurostat.
- 903.Stebbins, R.A. (2005). Choice and experiential definitions of leisure. *Leisure Sciences*, 27, 349-352.
- 904.Stebbins, R. A. (2007). *Serious leisure: A perspective for our time*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- 905.Stebbins, R. A. (2015). *Leisure and Positive Psychology: Linking Activities with Positiveness*. London: Palgrave Macmillan
- 906.Steele, J. i Brown, J. (1995). Adolescent room culture: Studying media in the context of everyday life. *Journal of Youth and Adolescence*, 24 (5), 551-576.
- 907.Steele, J.R. (2002). Teens and Movies: Something to Do, Plenty to Learn. U: J.D. Brown, J. R. Steele, K. Walsh-Childers (Ur.), *Sexual teens, sexual media: Investigating media's influence on adolescent sexuality* (str. 227-252). Mahwah, N.J: L. Erlbaum.
- 908.Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent-adolescent relationship in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, 11(1),1-19.
- 909.Steinberg, L. i Morris, A. (2001). Adolescent Development. *Journal of Cognitive Education and Psychology*, 2(1), 55-87.
- 910.Steinberg, L. i Silk, J. (2002). Parenting adolescents. U: M. Bornstein (Ur.), *Handbook of parenting: Children and parenting* (str. 103-133). Mahwah, NJ:Erlbaum.
- 911.Steinberg, L. i Monahan, K. (2011). Adolescents' exposure to sexy media does not hasten the initiation of sexual intercourse. *Developmental Psychology*, 47(2), 562-576.
- 912.Steinberg, L. (2013). *Adolescence*. Boston, MA: McGraw Hill.
- 913.Stepanović, I., Videnović, M. i Plut, D. (2009). Obrasci ponašanja mladih tokom slobodnog vremena. *Sociologija*, 51(3), 247-261.
- 914.Stepanović, I. (2011). Mladi i zabava: ima li mjesta za zabrinutost?. *Engrami*, 33(4), 33-46.
- 915.Stigler, J.W. (1991). Individuals, Institutions and Academic Achievement. U: P. Bourdieu i J.S.Coleman (Ur.), *Social theory for a changing society* (str.198-205). Boulder, CO; New York: Westview Press; Russell Sage Foundation.
- 916.Stone, G. P. (1981). Appearance and the self: a slightly revised version. U G. P. Stone i H. Farberman (Ur.), *Social Psychology through Symbolic Interaction* (str.187-202). New York: John Wiley and Sons.
- 917.Stone, M. R. i Brown, B. B. (1998). In the eye of the beholder: Adolescents' perceptions of peer crowd stereotypes. U: R. Muuss (Ur.), *Adolescent behavior and society: A book of readings* (str.158-169). Boston : McGraw-Hill.
- 918.Storey, J. (2018). *Cultural Theory and Popular Culture: An Introduction*. Longman: London.
- 919.Strasburger, V., Jordan, A. i Donnerstein, E.(2010). Health effects of media on children and adolescents. *Pediatrics*, 125(4), 756-767.
- 920.Strasburger, V. C., Wilson, B. J. i Jordan, A.B. (2014). *Children, adolescents, and the media*. Thousand Oaks California: Sage Publications.
- 921.Subrahmanyam, K. i Šmahel, D. (2011). *Advancing responsible adolescent development. Digital youth: The role of media in development*. New York: Springer Science.

- 922.Sutton, M.J., Brown, J.D., Wilson, K.M. i Klein, J.D. (2002). Shaking the Tree of Knowledge for Forbidden Fruit: Where Adolescents Learn About Sexuality and Contraception. U: J.D. Brown, J. R. Steele i K. Walsh-Childers (Ur.), *Sexual teens, sexual media: Investigating media's influence on adolescent sexuality* (str.25-58). Mahwah, N.J: L. Erlbaum.
- 923.Susman, E. J. i Rogol, A. (2004). Puberty and psychological development. U: R. M. Lerner i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of adolescent psychology* (str. 15-44). Hoboken, NJ, US: John Wiley & Sons Inc
- 924.Sussman, S., Pokhrel, P., Ashmore, R. D. i Brown, B. B. (2007). Adolescent peer group identification and characteristics: A review of the literature. *Addictive Behaviors*, 32(8), 1602-1627.
925. Sutherland, E.H. i Cressey, D.R. (1978). *Criminology*. Chicago: Lippincott.
926. Svendsen, L. (2006). *Fashion: A Philosophy*. London: Reaktion Books Ltd.
- 927.Szwedo, D. i Mikami, A. i Allen, J. (2011). Qualities of peer relations on social networking websites: Predictions from negative mother–teen interactions. *Journal of Research on Adolescence*, 21(3), 595-607.
928. Sykes, G.M. i Matza, D. (1957). Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. *American Sociological Review* 22(6), 664-670.
- 929.Šakić, V., Franc, R. i Mlačić, B. (2002). Samoiskazana sklonost adolescenata socijalnim devijacijama i antisocijalnim ponašanjima. *Društvena istraživanja*, 11(2-3), 265-289.
- 930.Šarić Drnas, M., Pavin Ivanec, T. i Miljević-Riđički, R. (2018). Odnos roditeljskog ponašanja i otvorene i relacijske agresije adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 25(2), 195-221.
- 931.Škojo, T. (2020). Odnos glazbenih preferencija srednjoškolaca, glazbenog obrazovanja i sociodemografskih varijabli. *Metodički ogledi*, 26(2), 33-58.
- 932.Šulentić Begić, J. i Begić, A. (2013). Glazbene preferencije učenika I. gimnazije u Osijeku. U: M. Brekalo i I. Žužul (Ur.), *Međunarodni interdisciplinarni znanstveni skup kultura, društvo, identitet-europski realiteti* (str. 844-861). Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Odjel za kulturologiju. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- 933.Šuran, F.(2013). Glazba i mediji s posebnim osvrtom na film. *In medias Res*, 2(2), 124-146.
- 934.Tabachnick, B. G. i Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics, 5th edition*. Boston: Pearson Education.
- 935.Tanner, J., Asbridge, M. i Wortley, S. (2008). Our favourite melodies: musical consumption and teenage lifestyles. *British Journal Of Sociology*, 59 (1), 117-144.
- 936.Tanović, A. (1987). *Vrijednosti i vrednovanje*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- 937.Ter Bogt, T., Soitos, S. i Delsing, M. (2011). Music listening in adolescence. U: B. Brown i M. Prinstein (Ur.), *Encyclopedia of adolescence* (str. 255-259). New York: Academic Press.
- 938.Ter Bogt, T., Delsing, M., Van Zalk, M., Christenson, P. i Meeus, W. (2011). Intergenerational Continuity of Taste: Parental and Adolescent Music Preferences. *Social Forces*, 90(1), 297-319.
- 939.Ter Bogt, T. F., i sur. (2012). Dance is the new metal: adolescent music preferences and substance use across Europe. *Substance use & misuse*, 47(2), 130–142.
- 940.Thomson, R. i Holland, J. (2004). *Youth Values and Transitions to Adulthood: An empirical investigation*. London: London South Bank University.
941. Thornton, S. (1995). *Club cultures: Music, media and subcultural capital*. Cambridge: Polity Press.
- 942.Thornton, A., Orbuch, T. i Axinn, W. (1995). Parent-Child Relationships During the Transition to Adulthood. *Journal of Family Issues*, 16 (5), 538-564.
- 943.Thornton, A. i Young-DeMarco, L. (2001). Four Decades of Trends in Attitudes Toward Family Issues in the United States: The 1960s Through the 1990s. *Journal of Marriage and Family*, 63(4), 1009-1037.
- 944.Thorpe, H. A., Wheaton, B. (2013). Dissecting action sports studies: Past, present, and beyond. U: D. L. Andrews i B. Carrington (Ur.), *A Companion to Sport* (str. 341-358). Chichester, England: Blackwell Publishing Ltd.
- 945.Ting, K.F. i Chiu, C.H.C (2000). Materialistic values in Hong Kong and Guangzhou: A comparative analysis of two Chinese societies. *Sociological Spectrum*, 20(1), 15-40.
- 946.Tolić, M.(2008). Aktualnost medijskih kompetencija u suvremenoj pedagogiji. *Acta Iadertina*, 5(1), 1-13.
947. Tomc, G. (1988). Anthea. *Revija za sociologiju*, 19 (4), 395-412.

948. Tomić-Koludrović, I. (1993). Alternativna kultura kao oblik otpora u samoupravnom socijalizmu. *Društvena istraživanja* 2(4-5), 835-862.
949. Tomić-Koludrović, I. i Leburić, A. (2001). *Skeptična generacija: životni stilovi mladih u Hrvatskoj*. Zagreb: AGM.
950. Tomić-Koludrović, I. i Leburić, A. (2002). *Sociologija životnog stila, prema novoj metodološkoj strategiji*. Hrvatsko sociološko društvo, Jesenski Turk: Zagreb.
951. Tomić-Koludrović, I. i Knežević, S. (2004). Konstrukcija identiteta u makro-mikro kontekstu. *Acta Iadertina*, 1 (1), 109-126.
952. Tonković, Ž., Krolo, K. i Marcelić, S. (2014). Kulturna potrošnja i glazbene preferencije mladih: razvoj tipologije na primjeru Zadra. *Revija za sociologiju*, 44 (3), 287-315.
953. Tornton, A., Orbuch, T. L. i Axinn, W. G. (1995). Parent-child relationships during the transition to adulthood. *Journal of Family Issues*, 16(5), 538-564.
954. Trasher, F.M. (1927). *The Gang: A study of 1,313 gangs in Chicago*. Chicago: The University of Chicago Press.
955. Treise, D. i Gotthoffer, A. (2002). Stuff You Couldn't Ask Your Parents: Teens Talking About Using Magazines for Sex Information. U: J.D. Brown, J. R. Steele i K. Walsh-Childers (Ur.), *Sexual teens, sexual media: Investigating media's influence on adolescent sexuality* (str. 173-189). Mahwah, N.J: L. Erlbaum.
956. Troxel, W. M., Hunter, G. i Scharf, D. (2015). Say "GDNT": Frequency of Adolescent Texting at Night. *Sleep health*, 1(4), 300-303.
957. Tudge, J. H., Hogan, D. M., Snezhkova, I. A., Kulakova, N. N., i Etz, K. E. (2000). Parents' child-rearing values and beliefs in the United States and Russia: the impact of culture and social class. *Infant & Child Development*, 9(2), 105-121.
958. Tulviste, T. i Mizera, L. (2010). Socialization values of mothers of Estonian preadolescents. *European Journal Of Developmental Psychology*, 7(3), 295-308.
959. Tuma, E. i Livson, N. (1960). Family Socioeconomic Status and Adolescent Attitudes to Authority. *Child Development*, 31(2), 387-399.
960. Turkle, S. (1995). *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. London: Phoenix.
961. Twenge, J. M., Martin, G. N. i Spitzberg, B. H. (2019). Trends in U.S. Adolescents' media use, 1976-2016: The rise of digital media, the decline of TV, and the (near) demise of print. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(4), 329-345.
962. Tylor, E. B. (1973). Primitive Culture. U Paul Bohannan i Mark Glazer (Ur.), *High Points in Anthropology* (str.63-78). New York: Knopf.
963. Uhlenhorff, U. (2004). The Concept of Developmental-Tasks and its Significance for Education and Social Work. *Social Work and Society*, 2(1), 1-14.
964. Updegraff, K., McHale, S., Crouter, A. i Kupanoff, K. (2001). Parents' involvement in adolescents' peer relationships: A comparison of mothers' and fathers' roles. *Journal of Marriage and the Family*, 63(3), 655-668.
965. Updegraff, K. A., McHale, S. M. i Crouter, A. C. (2002). Adolescents' sibling relationship and friendship experiences: Developmental patterns and relationship linkages. *Social Development*, 11(2), 182-204.
966. Urberg, K. A., Degirmencioglu, S. M., Tolson, J. M. i Halliday-Scher, K. (1995). The structure of adolescent peer networks. *Developmental Psychology*, 31(4), 540-547.
967. Urberg, K. A., Değirmencioglu, S. M. i Tolson, J. M. (1998). Adolescent friendship selection and termination: The role of similarity. *Journal of Social and Personal Relationships*, 15(5), 703-710.
968. Uvodić-Čurić, D., Kutnjak Kiš, R., Slugan, N., Zvornik Legen, Z. Zadravec Baranašić, A. i Lilić, T. (2011). Mladi i sredstva ovisnosti- rezultati istraživanja o stavovima, navikama i korištenju sredstava ovisnosti kod djece i mladih Međimurske županije. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, 6(23), 1-11.
969. Valentine, G., Skelton, T., Chambers, D. (1998). Cool places: Geographies of youth cultures, U: T. Skelton i G. Valentine (Ur.), *Cool Places: an Introduction to Youth and Youth Cultures* (str.1-32), London: Routledge.
970. Valjan Vukić, V. (2009). Obitelj i škola- temeljni čimbenici socijalizacije. *Magistra Iadertina*, 4(4), 171-178.

- 971.Valjan Vukić, V. (2013). Slobodno vrijeme kao "prostor" razvijanja vrijednosti u učenika. *Magistra Iadertina*, 8(1), 59-73.
- 972.Valjan Vukić, V. (2016). Izvannastavne i izvanškolske aktivnosti učenika- višestruke perspektive. *Školski vjesnik : časopis za pedagoška i školska pitanja*, 65 (1), 33-57.
- 973.Valkenburg, P. M. i Peter, J. (2007). Preadolescents' and adolescents' online communication and their closeness to friends. *Developmental Psychology*, 43(2), 267-277.
- 974.Van der Eecken, A., Spruyt, B. i Bradt, L. (2020). Parents' role in adolescents' leisure time use: From goals to parenting practices. *Journal of Childhood, Education & Society*, 1(1), 43-62.
- 975.Van der Poel, H. (2006). Sociology and Cultural Studies. U: C. Rojek, S. Shaw i A. Veal (Ur.), *A Handbook of Leisure Studies* (str.93-108). New York: Palgrave Macmillan.
- 976.Van Houtte, M. i Stevens, P. J. (2010). The culture of futility and its impact on study culture in technical/vocational schools in Belgium. *Oxford Review Of Education*, 36(1), 23-43.
- 977.Van Oosten, J.M.F., Jochen, P. i Valkenburg, P.M. (2015). The Influence of Sexual Music Videos on Adolescents' Misogynistic Beliefs: The Role of Video Content, Gender, and Affective Engagement. *Communication Research*, 42(7), 1-23.
- 978.Vanden Abeele, M. M. P. (2016). Mobile youth culture: A conceptual development. *Mobile Media & Communication*, 4(1), 85-101.
- 979.Vandenbosch, L., van Oosten, J.M. i Jochen.P. (2015). The Relationship Between Sexual Content on Mass Media and Social Media: A Longitudinal Study. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18(12), 1-7.
- 980.Vannini,P. i Myers, S.M. (2002). Crazy about you: Reflections on the meanings of contemporary teen pop music.*Electronic Journal of Sociology*, 6(2), 1-7.
- 981.Vauclair, C.M., Hanke, K., Fischer, R. i Fontaine, J. (2011). The Structure of Human Values at the Culture Level: A Meta-Analytical Replication of Schwartz's Value Orientations Using the Rokeach Value Survey. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(2), 186-205.
- 982.Veal, A. J.(1992). Definitions of leisure and recreation. *Australian Journal of Leisure and Recreation*, 2(4), 44-52.
- 983.Veal, A.J. (2001). Leisure, Culture and Lifestyle. *Society and Leisure*, 24(2), 359-376.
- 984.Veal, A.J. (2004). Lifestyle. U: J.M. Jenkins i J.J. Pigram (Ur.), *Encyclopedia of Leisure and Outdoor Recreation* (str. 288-289). New York: Routledge.
985. Veblen, T. (1899). *The Theory of the Leisure Class*. New York:MacMillan.
- 986.Videnović, M., Pešić, J. i Plut, D. (2010). Young People's Leisure Time: Gender Differences. *Psihologija*, 43(2), 199-214.
- 987.Videnović, M.P. (2015). *Opijanje u adolescenciji: značenje aktivnosti i kontekst ispoljavanja*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.
- 988.Vidulin-Orbanić, S. (2008). Fenomen slobodnog vremena u postmodernom društvu. *Metodički obzori*, 3(2), 19-33.
- 989.Vlah, N., Lončarić, D. i Tatalović Vorkapić, S. (2011a). Vrijednosne orijentacije učenika strukovnih škola kao prediktori obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 47 (1), 31-40.
- 990.Vlah, N., Lončarić, D. i Tatalović Vorkapić, S. (2011b). Struktura vrijednosnih orijentacija i hijerarhija vrednota učenika strukovnih škola, *Društvena istraživanja*, 20 (2), 479-493.
- 991.Volberg, R.A., Gupta, R., Griffiths, M.D., Olason, D.T. i Delfabbro, P.(2010). An international perspective on youth gambling prevalence studies. *Int J Adolesc Med Health*, 22(1), 3-38.
- 992.Vučković, T. (2003). Role-playing games (RPG) subkultura. *Diskrepancija*, 4 (7-8), 31-42.
- 993.Vujačić, L. (2008). Kultura odijevanja kao oblik komunikacije – sistemi odjevnih "kodova". *Sociološka luča*, 2 (2), 70-86.
994. Vujičić, L.(2008). Kultura odgojno-obrazovne ustanove i kvaliteta promjena odgojno-obrazovne prakse. *Pedagogijska istraživanja*, 5(1), 7-21.
- 995.Vukasović, A. (1991). Odgoj za etičke vrijednosti u obitelji i školi. *Obnovljeni život : časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 46(1), 49-58.
- 996.Vukasović, A. (2003). Odgojne vrijednosti i putokazi J. A. Komenskog za treće tisućljeće. *Obnovljeni život*, 58(1), 87-98.

- 997.Vukasović, A. (2010). Odgojna preobrazba u teleologijskom i aksiologijskom ozračju. *Odgojne znanosti*, 12 (1), 97-117.
- 998.Zabriskie, R.B. i Kay, T. (2013). Positive Leisure Science: Leisure in Family Contexts. U: T. Freire (Ur.), *Positive leisure science: From subjective experience to social contexts* (str. 81-99). New York: Springer.
- 999.Zeijl, E., Du Bois-Reymond, M. i Te Poel, M. (2001). Young Adolescents' Leisure Patterns. *Loisir et Société*, 24(2), 379-402.
- 1000.Zeman, Z. (2007). Identitetske strategije: U potrazi za smislom. *Društvena istraživanja*, 16 (6), 1015-1029.
- 1001.Zick, C. (2010). The Shifting Balance of Adolescent Time Use. *Youth & Society*, 41 (4), 569-596.
- 1002.Zimmer-Gembeck, M., Siebenbruner, J. i Collins, W. A. (2001). Diverse aspects of dating Associations with psychosocial functioning from early to middle adolescence. *Journal of Adolescence*, 24(3), 313-336.
- 1003.Zimmer-Gembeck, M. J. i Collins, W. A. (2003). Autonomy development during adolescence. U: G. R. Adams i M. D. Berzonsky (Ur.), *Blackwell handbooks of developmental psychology. Blackwell handbook of adolescence* (str. 175-204). Malden: Blackwell Publishing.
- 1004.Zimmer-Gembeck, M., Ducat, W. i Collins, W. A. (2011). Autonomy, development of. U: B. Brown i M. Prinstein (Ur.), *Encyclopedia of adolescence* (str.66-76). New York: Academic Press.
- 1005.Zlatar, J. (2008). Anthony Giddens: Refleksivna projekcija osobnosti. *Revija za sociologiju*, 39 (3), 161-182.
1006. Zloković, J., Vrcelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, 12(1), 197-213.
1007. Zorbaugh, H.W. (1929). *The Gold Coast and the Slum: A Sociological Study of Chicago's Near North Side*. Chicago: The University of Chicago Press.
1008. Zsolt, L., Višnjevac, A., Vučurević, A. (2004). Aktuelno stanje omladinskih potkultura i publika EXIT-a. *Teme*, 28(4), 361-380.
- 1009.Wagner Jakab, A. (2008). Obitelj - sustav dinamičnih odnosa u interakciji. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44 (2), 119-128.
- 1010.Wallach, J. (2008). Living the Punk Lifestyle in Jakarta. *Ethnomusicology*, 52(1), 98-116.
- 1011.Walsh-Childers, K., Gotthoffer, A. i Lepre, C.R. (2002). From "Just the Facts" to "Downright Salacious": Teens' and Women's Magazine Coverage of Sex and Sexual Health. U: J.D. Brown, J. R. Steele i K. Walsh-Childers (Ur.), *Sexual teens, sexual media: Investigating media's influence on adolescent sexuality* (str. 153-171). Mahwah, N.J: L. Erlbaum.
- 1012.Waterman, Alan. (1993). Developmental Perspective on Identity Formation: From Adolescence to Adulthood. U J.E. Marcia, A.S. Waterman, D.R. Matteson, S.L. Archer i J.L. Orlofsky (Ur.), *Ego Identity: A Handbook for Psychosocial Research* (str. 42-67). New York: Springer-Verlag.
- 1013.Ward, L.M., Gorvine, B., Cytron, A. (2002). Would That Really Happen? Adolescents' Perceptions of Sexual Relationships According to Prime-Time Television. U: J.D. Brown, J. R. Steele i K. Walsh-Childers (Ur.), *Sexual teens, sexual media: Investigating media's influence on adolescent sexuality* (str. 95-123). Mahwah, N.J: L. Erlbaum.
- 1014.Ward, L. M., Reed, L., Trinh, S. L. i Foust, M. (2014). Sexuality and entertainment media. U D. L. Tolman i L. M. Diamond (Ur.), *Handbook of Sexuality and Psychology: Vol. 2. Contextual Approaches* (str.373-423). Washington: American Psychological Association.
- 1015.Way, N. i Robinson, M. G. (2003). A longitudinal study of the effects of family, friends, and school experiences on the psychological adjustment of ethnic minority, low-SES adolescents. *Journal of Adolescent Research*, 18(4), 324-346.
- 1016.Wang, M., Dishion, T. J., Stormshak, E. i Willett, J. B. (2011). Trajectories of family management practices and early adolescent behavioral outcomes. *Developmental Psychology*, 47(5), 1324-1341.
- 1017.Weber, M. (1968). *Economy and Society*. New York: Bedminster Press.
- 1018.Weller, S. (2006). Skateboarding alone? Making social capital discourse relevant to teenagers' lives. *Journal of Youth Studies*, 9(5), 557-574.
- 1019.Wellman, B., Quan Haase, A., Witte, J., i Hampton, K. (2001). Does the Internet increase, decrease, or supplement social capital? Social networks, participation, and community commitment. *American Behavioral Scientist*, 45(3), 436-455.

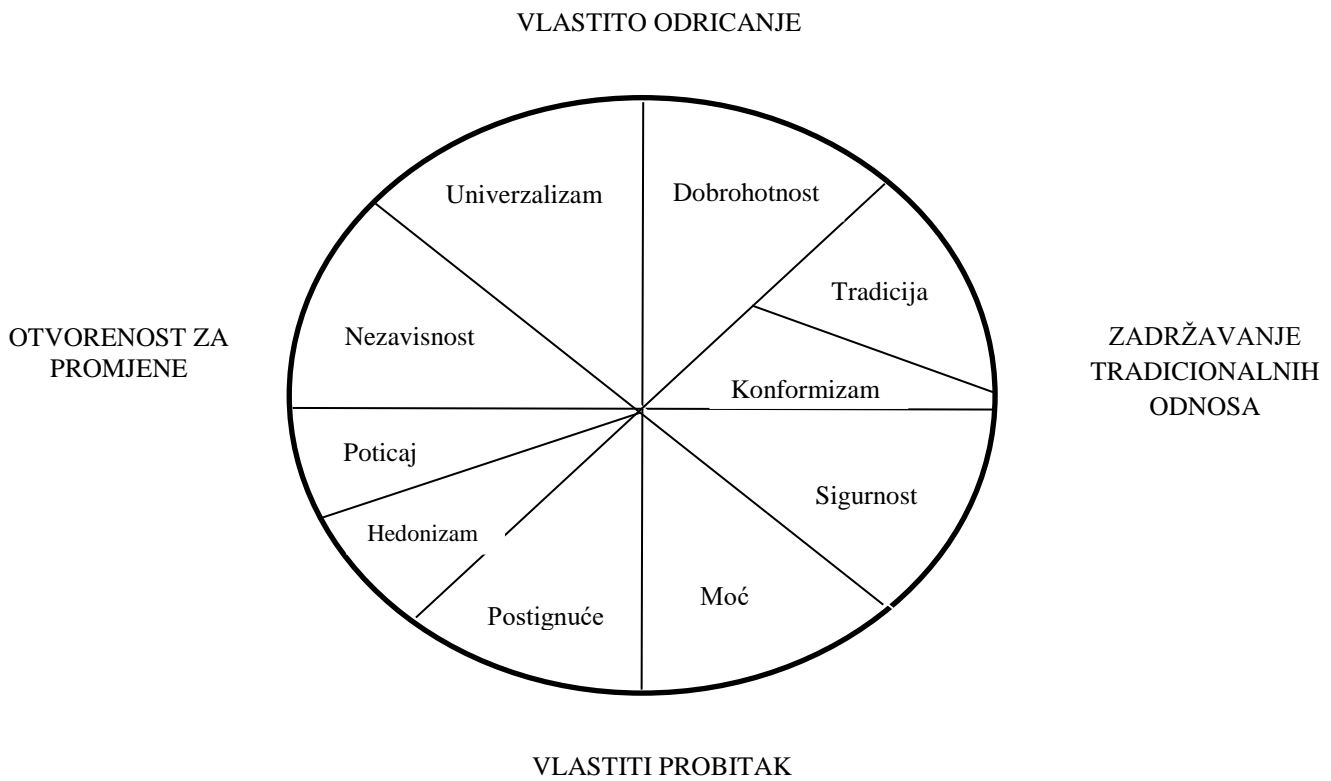
1020. Wentzel, K.R. (2010). Students' Relationships with Teachers. U: J.L. Meece i J. S. Eccles (Ur.), *Handbook of Research on Schools, Schooling, and Human Development* (str. 75-91). New York: Routledge.
1021. Wheaton, B. (2000). "Just Do It": Consumption, Commitment, and Identity in the Windsurfing Subculture. *Sociology of Sport Journal*, 17 (3), 254-274.
1022. Wheaton, B. (2007). After Sport Culture: Rethinking Sport and Post-Subcultural Theory. *Journal of Sport and Social Issues*, 31(3), 283-307.
1023. Wheaton, B. (2013). *The cultural politics of lifestyle sports*. London: Routledge.
1024. Whitbeck, L. B. i Gecas, V. (1988). Value Attributions and Value Transmission between Parents and Children. *Journal Of Marriage & Family*, 50(3), 829-840.
1025. Whyte, W.F.(1993/1943). *Street Corner Society: The Social Structure Of An Italian Slum*. Chicago: The University of Chicago Press.
1026. Widdicombe, S., Wooffitt, R. (1995). *The Language of Youth Subcultures: Social Identity in Action*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
1027. Wigfield, A., Wagner, A. L. (2005). Competence, Motivation, and Identity Development during Adolescence. U: A. J. Elliot i C. S. Dweck (Ur.), *Handbook of competence and motivation* (str. 222-239). New York, NY, US: Guilford Publications.
1028. Wigfield, A., Ho, A. i Mason-Singh, A. (2011). Achievement motivation. U: B. Brown i M. Prinstein (Ur.), *Encyclopedia of adolescence* (str.10-19). New York: Academic Press.
1029. Wigfield, A., Eccles, J. S., Schiefele, U., Roeser, R. i Davis- Kean, P. (2006). Motivation. U: N. Eisenberg (Ur.), *Handbook of child psychology* (str. 933-1002). New York, NY: Wiley.
1030. Wight, V., Price, J., Bianchi, S. i Hunt, B. (2009). The Time Use of Teenagers. *Social Science Research*, 38(4), 792-809.
1031. Williams, R.M. Jr. (1968). The concept of values. U: D.S. Sills (Ur.), *International Encyclopedia of the Social Sciences* (str. 283-287). New York: Macmillan Free Press.
1032. Williams, R. (1983). *Keywords*. London: Fontana.
1033. Williams, A.F. (1998). Risky driving behavior among adolescents. U: R. Jessor (Ur.), *New perspectives on adolescent risk behavior* (str. 221-237). Cambridge, UK: Cambridge University Press
1034. Williams, G. C., Cox, E. M., Hedberg, V. A. i Deci, E. L. (2000). Extrinsic life goals and health-risk behaviors in adolescents. *Journal of Applied Social Psychology*, 30(8), 1756-1771.
1035. Williams, J. P. (2007). Youth-Subcultural Studies: Sociological Traditions and Core Concepts. *Sociology Compass*, 1(2), 572-593.
1036. Willis, P. E. (1977). *Learning to labour: How working class kids get working class jobs*. Farnborough, Eng: Saxon House.
1037. Willis, P. (1978). *Profane culture*. London: Routledge & Kegan Paul.
1038. Willis, P. (1990). *Common Culture: Symbolic Work at Play in the Everyday Cultures of the Young*. Milton Keynes: Open University Press.
1039. Wilska, T. A. (2002). Me- A consumer? Consumption, identities and lifestyles in today's Finland. *Acta Sociologica*, 45 (3), 195- 210.
1040. Windle, M., Thatcher Shope, J. i Bukstein, O. (1996). Alcohol Use. U: R. J. DiClemente, W. B. Hansen, i L. E. Ponton (Ur.), *Handbook of adolescent health risk behavior* (str. 114-159). New York: Plenum Press.
1041. Windle, M. (2003). Alcohol Use among Adolescents and Young Adults. *Alcohol research & health : the journal of the National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism*, 27(1),79-85.
1042. Winge, T.M. (2012). *Body Style*. London: Berg.
1043. Wolak, J., Mitchell, K. i Finkelhor, D. (2002). Close online relationships in a national sample of adolescents. *Adolescence*, 37(147), 441-455.
1044. Wolak, J., Mitchell, K. J., Finkelhor, D. (2003). Escaping or connecting? Characteristics of youth who form close online relationships. *Journal of Adolescence*, 26(1), 105-119.
1045. Won, S. J. i Han, S. (2010). Out-of-School Activities and Achievement Among Middle School Students in the U.S. and South Korea. *Journal of Advanced Academics*, 21(4), 628-661.

1046. Woodman, D. (2013). Researching 'Ordinary' Young People in a Changing World: The Sociology of Generations and the 'Missing Middle' in Youth Research. *Sociological Research Online*, 18(1), 1-26.
1047. Wright, J. D. i Wright, S. R. (1976). Social class and parental values for children: a partial replication and extension of the Kohn thesis. *American Sociological Review*, 41(3), 527-537.
1048. Wurbacher, G. (1963). *Der Mensch als soziales und personales Wesen*. Stuttgart: Enke.
1049. Wyn, J. i White, R. (1997). *Rethinking Youth*. London: Sage Publications Lt.
1050. Wynne, D. (1998). *Leisure, Lifestyle and the New Middle Class: A Case Study*. London: Routledge.
1051. Yinger, M.T. (1960). Contraculture and Subculture. *American Sociological Review*, 25 (5), 625-635.

VIII. PRILOZI

8.1. Prilog 1. Struktura i dinamika odnosa između motivacijskih tipova vrijednosti

Struktura i dinamika odnosa između motivacijskih tipova vrijednosti (Schwartz, 1992):

8.2. Prilog 2. Primjerak dopisa srednjim školama u kojima je provedeno istraživanje

Marina Matić Tandarić
Graditeljsko-geodetska škola Osijek
31000 Osijek
Mobitel: 099 6899 231
E-mail: marina.matic00@gmail.com

Poštovani,

molim Vas da odobrite zamolbu vezanu uz anketiranje učenika 1. i 3.razreda u svrhu izrade doktorske disertacije na temu *Povezanost supkulturnih stilova i kulture slobodnog vremena adolescenata* na doktorskom studiju *Pedagogija i kultura suvremene škole* na Filozofskom fakultetu u Osijeku. Cilj istraživanja je ispitati povezanost između odrednica supkulturnoga stila, vrijednosnih orijentacija, rizičnih oblika ponašanja i stilova provođenja slobodnoga vremena. Anketa je anonimna, a rezultati istraživanja će se koristiti isključivo u znanstvene svrhe. Etičko povjerenstvo Filozofskog fakulteta Osijek je zaključilo da je anketni upitnik i predloženo istraživanje u skladu s odredbama Etičkog kodeksa Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. U skladu s tim, prikupit će se informirani pristanak roditelja ili skrbnika adolescenata koji sudjeluju u istraživanju.

S obzirom na izazovnost vremena u kojem živimo molim Vas da dopustite provedbu anonimnog upitnika u prvim tjednima školske godine, a u kojem bi sudjelovali učenici prvih i trećih razreda.

S poštovanjem uz srdačan pozdrav,

Marina Matić Tandarić

8.3. Prilog 3. Anketni upitnik

ANKETNI UPITNIK

Dragi učenici,

molimo da odgovorite na pitanja o supkulturnim stilovima mladih. Vaši odgovori pomoći će istraživanju o vrstama životnih stilova mladih i načinu njihova posredovanja u slobodnom vremenu. Ovaj upitnik je anoniman i bit će korišten isključivo u svrhu ovog istraživanja. Molimo da na pitanja odgovorite iskreno i bez preskakanja. Zahvaljujemo na sudjelovanju!

I. Molimo da **zaokruživanjem ili dopunom** odgovorite na postavljena pitanja.

1. Vrsta škole (zaokružite):	a) gimnazija b) umjetnička c) četverogodišnja strukovna škola d) trogodišnja strukovna škola														
2. Spol (zaokružite):	a) M b) Ž														
3. Koliko imate godina?	a) 14 b) 15 c) 16 d) 17 e) 18 f) _____														
4. Naobrazba roditelja (zaokružite <u>za oboje</u>):	<table><thead><tr><th>Otac</th><th>Majka</th></tr></thead><tbody><tr><td>a) NKV</td><td>a) NKV</td></tr><tr><td>b) KV (osnovna škola)</td><td>b) KV</td></tr><tr><td>c) SSS (srednja škola)</td><td>c) SSS</td></tr><tr><td>d) VŠS (viša škola)</td><td>d) VŠS</td></tr><tr><td>e) VSS (fakultet, magisterij, doktorat)</td><td>e) VSS</td></tr><tr><td>f) ne odnosi se na mene</td><td>f) ne odnosi se na mene</td></tr></tbody></table>	Otac	Majka	a) NKV	a) NKV	b) KV (osnovna škola)	b) KV	c) SSS (srednja škola)	c) SSS	d) VŠS (viša škola)	d) VŠS	e) VSS (fakultet, magisterij, doktorat)	e) VSS	f) ne odnosi se na mene	f) ne odnosi se na mene
Otac	Majka														
a) NKV	a) NKV														
b) KV (osnovna škola)	b) KV														
c) SSS (srednja škola)	c) SSS														
d) VŠS (viša škola)	d) VŠS														
e) VSS (fakultet, magisterij, doktorat)	e) VSS														
f) ne odnosi se na mene	f) ne odnosi se na mene														
5. S kim živite u obitelji (zaokružite ili upišite na liniju)?	a) otac i majka b) otac c) majka d) netko drugi (upišite tko) _____														
6. Mjesto života (zaokružite):	a) grad b) selo														
7. Mjesečna primanja obitelji u kunama (zaokružite):	a) manje od 3.000 kn b) od 3.001-5.000 kn c) od 5.001-10.000 kn d) više od 10.000 kn														
8. Opći školski uspjeh u prethodnoj školskoj godini (zaokružite):	a) nedovoljan b) dovoljan c) dobar d) vrlo dobar e) odličan														

<p>9. Identificiram se u najvećoj mjeri s <u>jednim</u> od navedenih životnih stilova:</p>	<p>a) Navijač b) Šminker c) Hipster d) Punker e) Rocker f) Trancer/Raver g) Metalac h) Gamer i) Hippie j) Skejter k) Sportaš l) Geek (štreber) m) Casual n) Influencer o) YouTuber p) Cosplay r) nešto drugo: _____ s) ne odnosi se na mene</p>
---	--

II. Molimo procijenite koliko često slušate određene glazbene žanrove.

	1 nikad	2 rijetko	3 ponekad	4 često	5 uvijek
1. Slušam R&B, urbanu glazbu.	1	2	3	4	5
2. Slušam rap/ hip hop/trap glazbu.	1	2	3	4	5
3. Slušam elektronsku glazbu (house, techno, trance i sl.).	1	2	3	4	5
4. Slušam Drum 'n' Bass.	1	2	3	4	5
5. Slušam pop/dance glazbu.	1	2	3	4	5
6. Slušam heavy metal glazbu.	1	2	3	4	5
7. Slušam hrvatsku zabavnu glazbu.	1	2	3	4	5
8. Slušam turbo folk glazbu.	1	2	3	4	5
9. Slušam klasičnu glazbu.	1	2	3	4	5

10. Slušam tradicionalnu glazbu (klape, tamburaši, itd.).	1	2	3	4	5
11. Slušam narodnu glazbu.	1	2	3	4	5
12. Slušam punk glazbu.	1	2	3	4	5
13. Slušam rock glazbu.	1	2	3	4	5
14. Slušam alternativnu (indie) glazbu.	1	2	3	4	5
15. Slušam reggae glazbu.	1	2	3	4	5
16. Slušam jazz glazbu.	1	2	3	4	5
17. Slušam easy listening (new age, lounge) glazbu.	1	2	3	4	5

III. Molimo procijenite koliko se navedene tvrdnje odnose na vas i vaš izgled kao sastavnice supkulturnog stila.

	1 uopće se ne slažem	2 većinom se ne slažem	3 niti se slažem, niti se ne slažem	4 većinom se slažem	5 u potpunosti se slažem
1. Stil odijevanja mi je važan.	1	2	3	4	5
2. Kroz odjeću šaljem poruku.	1	2	3	4	5
3. Moj stil odijevanja je kreativan.	1	2	3	4	5
4. Moj stil odijevanja je drugačiji od drugih.	1	2	3	4	5
5. Kroz stil odijevanja izražavam bunt.	1	2	3	4	5
6. Moji prijatelji imaju jednak stil odijevanja.	1	2	3	4	5
7. Sestra je utjecala na moj stil odijevanja.	1	2	3	4	5
8. Brat je utjecao na moj stil odijevanja.	1	2	3	4	5
9. Štedim svoje novce za određenu odjevnu marku koju želim (Vans, Converse, Jordan, Nike Air, i sl.).	1	2	3	4	5
10. Tetovaže su važan dio mog stila.	1	2	3	4	5
11. Frizura je važna za moj stil.	1	2	3	4	5

12. Bojam kosu raznim bojama.	1	2	3	4	5
13. Piercing, <i>pirs</i> ili tjelesni ukras/karika je važan dio moga stila.	1	2	3	4	5
14. Šminka je važan dio moga stila.	1	2	3	4	5
15. Izražavam se kroz šminku.	1	2	3	4	5
16. Nosim spitfire/pilotske jakne ili <i>spitke</i> .	1	2	3	4	5
17. Nosim kapuljaču i trenerku.	1	2	3	4	5
18. Nosim navijački šal.	1	2	3	4	5
19. Nosim sportski dres omiljene ekipe.	1	2	3	4	5
20. Nosim polo majice.	1	2	3	4	5
21. Nosim marke Stone Island, Lonsdale, Aquascutum, Henry Lloyd, Pitbull, i sl.	1	2	3	4	5
22. Nosim kapu/šiltericu.	1	2	3	4	5
23. Nosim tenisice marke Adidas, New Balance, Fred Perry i sl.	1	2	3	4	5
24. Nosim kožne/traper jakne s metalnim zakovicama.	1	2	3	4	5
25. Nosim bedževe s porukama ili nazivima bendova.	1	2	3	4	5
26. Nosim marame ili <i>palestinke</i> .	1	2	3	4	5
27. Nosim remenje sa zakovicama (šiljcima, piramidama).	1	2	3	4	5
28. Nosim kožne ili metalne narukvice i prstenje.	1	2	3	4	5
29. Nosim odjeću crne boje.	1	2	3	4	5
30. Nosim poderane ili karirane/tartan hlače s lancima.	1	2	3	4	5
31. Nosim Converse visoke starke, Dr. Martens (marte) čizme ili Vans tenisice.	1	2	3	4	5
32. Nosim majice s nazivima punk, rock, metal bendova.	1	2	3	4	5
33. Moja frizura je natapirana i fluorescentnih boja.	1	2	3	4	5
34. Puštam dugu kosu.	1	2	3	4	5
35. Oblačim se u omiljene likove/junake iz animiranih filmova, knjiga i stripova.	1	2	3	4	5

36. Kopiram karakteristike omiljenih likova/junaka iz animiranih filmova, knjiga, stripova.	1	2	3	4	5
37. Kostimiram se za konvencije i tematska okupljanja.	1	2	3	4	5
38. Nosim izazovnu odjeću tijekom izlazaka.	1	2	3	4	5
39. Nosim odjeću koja naglašava moj seksipil.	1	2	3	4	5
40. Želim izgledati dotjerano.	1	2	3	4	5
41. Imam gelirane duge nokte.	1	2	3	4	5
42. Imam duge umjetne trepavice.	1	2	3	4	5
43. Iscrtavam usne kako bi djelovale punije.	1	2	3	4	5
44. Volim nositi odjeću koja djeluje skupo.	1	2	3	4	5
45. Oponašam stil odijevanja turbo folk/pop glazbenika.	1	2	3	4	5

IV. Molimo procijenite koliko se navedene tvrdnje odnose na vaš glazbeni ukus i žargon kao sastavnica supkulturnog stila.

1. Glazba određuje moj stil života.	1	2	3	4	5
2. Glazba odražava moj stil razmišljanja.	1	2	3	4	5
3. Glazbom izražavam svoje osjećaje.	1	2	3	4	5
4. Povezujem se s vršnjacima na temelju glazbenog ukusa.	1	2	3	4	5
5. Sestra je utjecala na moj glazbeni ukus.	1	2	3	4	5
6. Brat je utjecao na moj glazbeni ukus.	1	2	3	4	5
7. Oblačim se u skladu s glazbom koju slušam.	1	2	3	4	5
8. Imam poseban jezik (način komuniciranja) s prijateljima.	1	2	3	4	5
9. Imam poseban <i>pozdrav</i> s prijateljima.	1	2	3	4	5
10. Komuniciramo u grupi koristeći posebne emotikone.	1	2	3	4	5
11. Imamo svoju zafrkanciju unutar društva.	1	2	3	4	5

12. Druge osobe ne razumiju šale koje imam s prijateljima.	1	2	3	4	5
13. Koristimo izraze i šale koje drugi ne razumiju, poput <i>goldigger</i> , <i>flexam</i> , <i>top</i> , <i>show</i> , <i>chill</i> , <i>drlog</i> , <i>kamenjarka</i> , <i>čoškara</i> , <i>ide gas</i> , <i>bomba</i> , <i>sajk</i> , i sl.	1	2	3	4	5
14. Članovi moga društva koriste provokativne izraze ili posebne psovke.	1	2	3	4	5

V. Molimo procijenite koliko se navedene tvrdnje odnose na vas i vaše navike/način življenja kao sastavnice supkulturnog stila.

1. Idem na koncerte omiljenih glazbenih izvođača.	1	2	3	4	5
2. Sudjelujem u <i>šutkama</i> ili <i>pogo</i> plesu na koncertima.	1	2	3	4	5
3. Putujem na koncerte/svirke omiljenih izvođača izvan mjesta/grada.	1	2	3	4	5
4. S prijateljima slušam glazbu po kućama/stanovima.	1	2	3	4	5
5. S prijateljima slušam glazbu pod školskim odmorom.	1	2	3	4	5
6. S prijateljima komentiram glazbene spotove.	1	2	3	4	5
7. Aktivno komentiram glazbene spotove online.	1	2	3	4	5
8. Moji prijatelji i ja imamo svoje mjesto okupljanja.	1	2	3	4	5
9. Imam online grupu s prijateljima (Viber, WhatsApp, i sl.).	1	2	3	4	5
10. Online grupa s prijateljima mi je važna.	1	2	3	4	5
11. Ne primamo bilo koga u online grupu.	1	2	3	4	5
12. Svaki važan događaj se komentira u grupi.	1	2	3	4	5
13. Svakodnevno komuniciram s prijateljima u grupi.	1	2	3	4	5
14. Redovito odlazim na utakmice.	1	2	3	4	5
15. Putujem na gostovanja.	1	2	3	4	5
16. Skandiram na utakmicama.	1	2	3	4	5
17. Palim baklje/bengalke na utakmicama.	1	2	3	4	5
18. Važna su mi druženja s ekipom na utakmicama.	1	2	3	4	5

19. Najbolja je zabava uz <i>turbo folk</i> glazbu.	1	2	3	4	5
20. Razbijam čaše kada čujem dobru <i>turbo folk/narodnu</i> pjesmu.	1	2	3	4	5
21. Penjem se na stol ili stolicu kada čujem dobru <i>turbo folk/narodnu</i> pjesmu.	1	2	3	4	5
22. S ekipom pjevam <i>folk turbo</i> pjesme.	1	2	3	4	5
23. Volim imati svoj stol s društvom u <i>turbo folk</i> klubu.	1	2	3	4	5
24. Ulazim u sukobe s ljudima u <i>turbo folk</i> klubovima.	1	2	3	4	5
25. Imam svoj YouTube kanal.	1	2	3	4	5
26. Reklamiram ili recenziram igrice, šminku, odjeću i druge proizvode na YouTube kanalu.	1	2	3	4	5
27. Dio sam YouTube zajednice.	1	2	3	4	5
28. Reklamiram ili recenziram odjeću, igrice, šminku, glazbene spotove i sl. na svojim društvenim profilima.	1	2	3	4	5
29. Držim tutoriale/vodiče ili dijelim savjete mladima na Instagramu/YouTube.	1	2	3	4	5

VI. Molimo procijenite koja od navedenih ponašanja se odnose na vas i vaš stil življenja.

	1 nikad	2 rijetko	3 ponekad	4 često	5 uvijek
1. Konzumiram alkohol.	1	2	3	4	5
2. Pušim cigarete.	1	2	3	4	5
3. Konzumiram marihuanu ili hašiš.	1	2	3	4	5
4. Konzumiram osvježivače zraka, ljepila i druga sredstva za čišćenje.	1	2	3	4	5
5. Koristim ecstasy, LSD i speed.	1	2	3	4	5
6. Bio/la sam u školi pod utjecajem neke droge.	1	2	3	4	5
7. Preprodavao/la sam drogu.	1	2	3	4	5
8. Vozim motorna vozila pod utjecajem alkohola i droga.	1	2	3	4	5
9. Imam usputne spolne odnose.	1	2	3	4	5
10. Imao/la sam seksualne odnose pod utjecajem alkohola ili drugih vrsta droga.	1	2	3	4	5

11. Koristim zaštitu tijekom seksualnog odnosa.	1	2	3	4	5
12. Slao/la sam putem mobitela ili računala neprimjerene sadržaje nepoznatim osobama.	1	2	3	4	5
13. Sudjelovao/la sam u svađama ili vrijeđao/la sam druge na internetskim portalima i društvenim mrežama.	1	2	3	4	5
14. Koristim tjelesno nasilje za rješavanje problema.	1	2	3	4	5
15. Sudjelovao/la sam u fizičkom sukobu (tuči) na javnom mjestu (kafiću, parku, na utakmici, i sl.).	1	2	3	4	5
16. Nasilno sam ušao/la u školu, trgovinu, tuđi stan da bi uzeo/la novac ili vrijedne stvari.	1	2	3	4	5
17. Sudjelovao/la sam u krađi ili nekoj drugoj kaznenoj aktivnosti koju su predvodili neki moji prijatelji ili poznanici.	1	2	3	4	5
18. Namjerno sam razbio/la prozor, uličnu svjetiljku, izlog, koševu za smeće, klupu i slično.	1	2	3	4	5
19. Crtao/la sam grafitu bez službene dozvole (vlasti, vlasnika kuće, stanara zgrade, i sl.).	1	2	3	4	5
20. Neopravdano izostajem iz škole.	1	2	3	4	5
21. Često neopravdano izbivam iz kuće.	1	2	3	4	5

VII. Molimo procijenite u kojoj mjeri navedene tvrdnje odražavaju vaš način razmišljanja o školi, obitelji, prijateljima i vjerskim opredjeljenjima.

	1 uopće se ne slažem	2 većinom se ne slažem	3 niti se slažem, niti se ne slažem	4 većinom se slažem	5 u potpunosti se slažem
1. Važno je da se ljudi tretiraju jednako i da imaju jednake prilike.	1	2	3	4	5
2. Važno je razumjeti ljude koji se razlikuju od mene.	1	2	3	4	5
3. Važno je prihvatiti osobe druge seksualne i religiozne orijentacije.	1	2	3	4	5
4. Važno je brinuti se za prirodu i okoliš.	1	2	3	4	5
5. Važno je pomoći ljudima i brinuti se za dobrobit drugih.	1	2	3	4	5
6. Važno je slijediti tradicije i običaje.	1	2	3	4	5
7. Važno je biti ponizan/na i skroman/na.	1	2	3	4	5

8. Važno je živjeti skladno u krugu obitelji.	1	2	3	4	5
9. Važno je primjereno se ponašati i poštovati pravila.	1	2	3	4	5
10. Važno je odlaziti u crkvu (misa, propovijedi).	1	2	3	4	5
11. Važno je živjeti u skladu s učenjem svoje vjere.	1	2	3	4	5
12. Važno je biti popularan u školi.	1	2	3	4	5
13. Važno je biti bogat, imati novca i skupe stvari.	1	2	3	4	5
14. Važno je biti ugledan i uvažen u društvu.	1	2	3	4	5
15. Važno je imati lagodan život i posao.	1	2	3	4	5
16. Važno je biti moćan i imati mogućnost utjecaja na druge ljude.	1	2	3	4	5
17. Važno je smišljati nove ideje i biti kreativan.	1	2	3	4	5
18. Važno je donositi vlastite odluke, biti slobodan i ne ovisiti o drugima.	1	2	3	4	5
19. Važno je raditi nešto u čemu ćeš ostvariti svoje sposobnosti i interese.	1	2	3	4	5
20. Važno je raditi ono što voliš.	1	2	3	4	5
21. Važno je biti ono što jesi.	1	2	3	4	5
22. Važno je biti uspješan u školi.	1	2	3	4	5
23. Važno je biti odan prijateljima i posvetiti se bliskim ljudima.	1	2	3	4	5
24. Važno je tražiti avanture i imati uzbudljiv život.	1	2	3	4	5
25. Važno je isprobati nove, uzbudljive i drugačije stvari u životu.	1	2	3	4	5
26. Važno je tražiti zabavu i raditi stvari koje pružaju užitak.	1	2	3	4	5
27. Važno je biti svoj gospodar i baviti se samo onime što se želi.	1	2	3	4	5
28. Važno je izgledati dobro na društvenim mrežama.	1	2	3	4	5
29. Važni su mi <i>lajkovi</i> na društvenim mrežama.	1	2	3	4	5

VIII. Molimo odgovorite kako provodite slobodno vrijeme?

	1 nikad	2 rijetko	3 ponekad	4 često	5 uvijek
1. Čitam knjige.	1	2	3	4	5
2. Izležavam se ili spavam.	1	2	3	4	5
3. Izbjegavam bilo kakvu aktivnost i dosađujem se.	1	2	3	4	5
4. Slušam glazbu.	1	2	3	4	5
5. Gledam televiziju.	1	2	3	4	5
6. Čitam časopise, trač kolumne i revije.	1	2	3	4	5
7. Odlazim u ribolov.	1	2	3	4	5
8. Odlazim u prirodu na izlete (šuma, park, jezero, rezervat).	1	2	3	4	5
9. Idem u šetnju.	1	2	3	4	5
10. Boravim u trgovačkim centrima.	1	2	3	4	5
11. Razgledam izloge i provodim vrijeme u kupovini.	1	2	3	4	5
12. Odlazim na tulum i kućne zabave.	1	2	3	4	5
13. Izlazim u disko klubove.	1	2	3	4	5
14. Izlazim u kafiće i restorane.	1	2	3	4	5
15. Sudjelujem u igrama na sreću (lutrija, sportska kladionica).	1	2	3	4	5
16. Sudjelujem u kartaškim igrama (bela, poker).	1	2	3	4	5
17. Igram video igrice (PS, Xbox, Warcraft, LoL, Fortnite, i sl.).	1	2	3	4	5
18. Surfam i pretražujem internetske stranice i kanale (YouTube i sl.).	1	2	3	4	5
19. Boravim na društvenim mrežama i pretražujem profile.	1	2	3	4	5
20. Telefoniram ili šaljem SMS poruke.	1	2	3	4	5

21. Provodim vrijeme u druženju s prijateljima.	1	2	3	4	5
22. Provodim vrijeme s djevojkom / dečkom.	1	2	3	4	5
23. Provodim vrijeme s članovima (uže i šire) obitelji.	1	2	3	4	5
24. Rekreativno se bavim sportom (trčanje, rolanje, plivanje, vježbanje i sl.).	1	2	3	4	5
25. Idem na skijanje.	1	2	3	4	5
26. Posjećujem teretane i fitness centre.	1	2	3	4	5
27. Odlazim na utakmice/gostovanja.	1	2	3	4	5
28. Sudjelujem u kućanskim i obiteljskim poslovima.	1	2	3	4	5
29. Sudjelujem u društvenim igrama s obitelji i prijateljima (jamb, uno, scrabble).	1	2	3	4	5
30. Slobodno vrijeme provodim s članovima obitelji.	1	2	3	4	5
31. Brinem se o kućnom ljubimcu/ima.	1	2	3	4	5
32. Posjećujem umjetničke galerije i muzeje.	1	2	3	4	5
33. Idem u kino.	1	2	3	4	5
34. Idem u kazalište.	1	2	3	4	5
35. Sudjelujem u radu organizacija za mlade.	1	2	3	4	5
36. Pohađam razne tečajeve, javne tribine, predavanja i okrugle stolove.	1	2	3	4	5
37. Sudjelujem u političkim aktivnostima.	1	2	3	4	5
38. Bavim se humanitarnim radom i volontiram.	1	2	3	4	5
39. Crtam ili slikam.	1	2	3	4	5
40. Sviram glazbeni instrument.	1	2	3	4	5
41. Stvaram glazbena djela.	1	2	3	4	5
42. Bavim se stvaralačkim radom (izrada predmeta, šivanje, kuhanje i pisanje).	1	2	3	4	5
43. Izrađujem rukotvorine i predmete (modelarstvo, šivanje, heklanje, pletenje).	1	2	3	4	5
44. Bavim se snimanjem ili fotografiranjem.	1	2	3	4	5

45. Bavim se osobnim hobiem (tehnika, kolekcionarstvo, izviđači, planinarenje).	1	2	3	4	5
46. Učim i dodatno se usavršavam (strani jezik, različite praktične vještine).	1	2	3	4	5
47. Provodim vrijeme u radionici u tehničkim ili majstorskim aktivnostima (popravak ili poboljšavanje automobila, motora, strojeva i sl.).	1	2	3	4	5
48. Provodim vrijeme u garaži i bavim se izumima i patentima.	1	2	3	4	5
49. Bavim se istraživačkim sadržajima (nevezano za profesionalne obveze).	1	2	3	4	5
50. Snimam vlog za YouTube ili pišem blog na internetu.	1	2	3	4	5
51. Bavim se alternativnim sportskim aktivnostima (skateboard, parkour, akrobacije, BMX bicikl, padobranstvo).	1	2	3	4	5
52. Sudjelujem u dramskim izvannastavnim aktivnostima u školi.	1	2	3	4	5
53. Sudjelujem u sportskim izvannastavnim aktivnostima u školi.	1	2	3	4	5
54. Aktivno se posvećeno bavim sportom (član određenog kluba).	1	2	3	4	5
55. Sudjelujem u tradicijskim igrama, priredbama, plesovima i folkloru.	1	2	3	4	5
56. Odlazim u crkvu (misa, propovijed, predavanje).	1	2	3	4	5

IX. ŽIVOTOPIS

Marina Matić Tandarić rođena je 1988. godine u Osijeku. Završila je Osnovnu školu Vladimira Becića u Osijeku i I. gimnaziju u Osijeku. Diplomirala je Engleski jezik i književnost i Pedagogiju u Osijeku 2012. godine na Filozofskome fakultetu u Osijeku, a 2013. upisuje poslijediplomski sveučilišni znanstveni doktorski studij *Pedagogija i kultura suvremene škole* na Filozofskome fakultetu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Godine 2018. upisuje studij geštalt psihoterapije u sklopu Europskoga akreditiranoga psihoterapijskog trening instituta za psihoterapiju EAPTI Psihika.

Od 2012. do 2013. godine bila je nastavnica engleskoga jezika u Osnovnoj školi Ljudevita Gaja i Osnovnoj školi Lug, a od 2013. do 2015. godine u Osnovnoj školi Dalj. Od 2015. do 2018. godine radila je na Medicinskome fakultetu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku na diplomskome studiju Sestrinstva, Katedri za sestrinstvo, u naslovnome suradničkom zvanju asistenta na kolegijima Pedagogija i Metodika. Od 2014. do 2021. godine radila je u znanstvenom području humanističkih znanosti, znanstvenoj grani anglistika, znanstvenom polju filologija, u naslovnome suradničkom zvanju asistenta na kolegijima Medicinski engleski I i II. na preddiplomskome studiju Medicinsko laboratorijske dijagnostike Medicinskoga fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Od 2015. do 2016. godine bila je nastavnica engleskoga jezika u Strojarskoj tehničkoj školi u Osijeku. Od 2015. godine u Graditeljsko-geodetskoj školi Osijek nastavnica je engleskoga jezika i ispitni koordinator za provedbu državne mature. Od 2019. godine vanjska je suradnica Centra za socijalnu skrb Osijek, odnosno voditeljica mjere stručne pomoći i voditeljica mjere intenzivne stručne pomoći i nadzora nad ostvarivanjem skrbi o djetetu/djeci. Od 2020. do 2021. godine radila je na Kineziološkome fakultetu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku u naslovnome suradničkom zvanju asistenta na diplomskome sveučilišnom studiju Kineziološka edukacija, kolegij Didaktika. Od 2019. godine geštalt je psihoterapeutkinja u superviziji s klijentima, a 2021. godine osniva ured ili tvrtku Geštaltum u Osijeku za pružanje savjetodavnih i psihoterapijskih usluga, gdje svakodnevno radi s klijentima. Od 2021. godine u Graditeljsko-geodetskoj školi Osijek je stručni suradnik pedagog i ispitni koordinator za provedbu državne mature.

Znanstvene djelatnosti:

2017. Izlaganje na 2. Međunarodnom znanstvenom i umjetničkom simpoziju o pedagogiji u umjetnosti, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku, Umjetnička akademija u Osijeku, 12.-14.10.2017.
2018. Sudjelovanje na VII. znanstveno-stručnom skupu *Oснаživanje potencijala za preventivne aktivnosti u zajednici*, 22.-24. travnja 2018., Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet Osijek
2018. Izlaganje na IX. Međunarodnoj znanstveno-stručnoj konferenciji *Unapređenje kvalitete života djece i mladih*; Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih i Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli, 22.-24.06. 2018.
2018. Sudjelovanje na Trećem međunarodnom kongresu pedagoga Hrvatske pod temom *Pedagogija u vremenu promjene*, Zagreb, Hrvatska, 13.-14.9.2018.
2019. Izlaganje na Konferenciji *Educational Systems and Societal Changes: Challenges and Opportunities*, Rijeka: Učiteljski fakultet u Rijeci / Faculty of Teacher Education in Rijeka, 6.-7.6.2019.
2020. Poster izlaganje na 3. Međunarodnoj znanstvenoj konferenciji *Didaktički izazovi III : didaktička retrospektiva i perspektiva - Kamo i kako dalje*, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti u Osijeku, 16.-17.5.2019.
2020. Sudjelovanje na Međunarodnom stručnom skupu *Povezani za dobrobit djece: Multidisciplinarni pristup u dijagnostici i tretmanu traume u djetinjstvu u obiteljskom okruženju*; Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba, 9.10.2020.

Objavljeni znanstveni radovi:

- Arambašić, V, Miškulin, M, i Matić, M. (2014). Učestalost konzumacije alkohola među studentima osječkog Sveučilišta te njezina moguća povezanost sa stradavanjem studenata u prometnim nesrećama. *Med Jad.* 4(3-4), 131-137.
- Matić, M. (2016). [Prikaz knjige *Innovations and Controversies: Interrogating Educational Change Volume 2: Interrogating Conceptions of "Vulnerable Youth" in Theory, Policy and Practice*, K. Te Riele & R. Gorur]. *Školski vjesnik: časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu*, 65(2), 337-351.
- Matić, M. (2017). Glazba i životni stilovi adolescenata u slobodnom vremenu. U: A. Radočaj-Jerković (Ur.), *Komunikacija i interakcija umjetnosti i pedagogije* (str. 251-264). Osijek: Umjetnička akademija u Osijeku, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku.
- Matić, M. (2018). Vrijednosne orijentacije i supkulturni stilovi adolescenata. U: M. Nikolić i M. Vantić-Tanjić (Ur.), *Unapređenje kvalitete života djece i mladih* (str. 587-597). Tuzla: Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli.

- Matić, M. (2018). Parents' educational level and adolescent value orientations. *Journal of Department of Pedagogy* 27(2018), 105-128. <https://doi.org/10.19090/zop.2018.0.105-128>
- Matić Tandarić, M. (2019). High school students' leisure time activities. *Educational issues*, 2(3-4), 7-24.
- Matić Tandarić, M. (2019). Oblikovanje životnih stilova adolescenata i uloga odgojno-obrazovnih stručnjaka. U: A. Peko, M. Ivanuš Grmek i J. Delcheva Dizdarevikj (Ur.), *Didaktički izazovi III : didaktička retrospektiva i perspektiva - Kamo i kako dalje* (str. 409-420). Osijek, Republika Hrvatska: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Livazović, G. i Matić, M. (2020). Sociodemographic characteristics and value orientations in adolescence. *Current Psychology*, 39(5), 1562-1568. doi:10.1007/s12144-018-9858-y
- Matić Tandarić, M. (2021). Životni stilovi adolescenata u potrošački orijentiranom društvu. *Odgojno-obrazovne teme*, 4(1), 5-22.